

UNIVERSITAT DE BARCELONA

L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX: la Comarca del Penedès

Josep Colomé Ferrer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

L'ESPECIALITZACIÓ VITÍCOLA A LA CATALUNYA DEL
SEGLE XIX. LA COMARCA DEL PENEDÈS

JOSEP COLOMÉ i FERRER

Departament d'Història Contemporània de la
Universitat de Barcelona.

Programa: La ciutat i el seu entorn(1989-90/1990-91)

Per optar al títol de doctor en Història Contemporània.

Nom del doctorand: Josep Colomé i Ferrer

Director de la tesi: Emili Giralt i Raventós

Per l'Elisabeth, l'Arnau i l'Helena

Estimo aquesta terra
com una amant fidel i ardent,
aquesta terra meva
que cada jorn m'encén i em pren,
pell a pell ens compartim,
cos a cos ens aprenem
i el desig ens manté vius els somnis.

Aquesta terra adusta,
mirada bruna i llavis plens,
la sento en el meu ventre
com si dins meu hi fes arrels,
tornaveu de solituds
pas a pas la reconec
i en l'amor la sento altiva i tendra.

La meva terra em porta
camins enllà de mi mateix,
reposo quan la miro,
quan en soc lluny tot m'entristeix,
solc a solc la sento endins,
pel desig se'm fa present
que el meu cor sense ella no batega.

Miquel Martí i Pol i Lluís Llach Porrera

INDEX

Introducció.....	1
I. Els cicles de l'expansió vitícola en el segle XIX.....	9
Capítol I: la crisi del primer terç del segle XIX i l'expansió vitícola.....	11
1.1.- La crisi del primer terç del segle XIX i l'evolució dels preus agrícoles.....	13
1.2.- L'expansió de la vinya durant la primera meitat del segle XIX.....	27
1.3.- El nou model de relacions comercials i la rendibilitat de la vinya.....	46
Capítol II: expansió i crisi de la viticultura catalana en la segona meitat del segle XIX.....	61
2.1.- La fil·loxera a França.....	67
2.2.- Les conseqüències comercials: el Tractat Hispano-francès de 1882 i l'evolució dels preus vínics.....	71
2.3.- La crisi de malvenda.....	90
2.4.- La fil·loxera a Catalunya.....	98
II.- Característiques tècniques i estructurals de la viticultura del segle XIX.....	117
Capítol III: tècniques vitícoles i procés de treball.....	119
3.1.- La preparació del terreny i la plantada de vinya.....	124
3.2.- Les feines en la vinya adulta.....	131

1.- Les feines sobre la terra.....	131
2.- Les feines en els ceps.....	145
Capítol IV: l'estructura de la propietat de la terra.....	163
4.1.- Anàlisi de les fonts documentals: els amillaraments.....	165
1.- Característiques generals: la llei del 23 de maig de 1845 i la legislació tributària posterior (1845- 1900).....	165
2.- Els amillaraments com a font històrica.....	173
3.- La qualitat dels amillaraments utilitzats en l'estudi de l'estructura de la propietat a la comarca del Penedès.....	182
4.2.- Un parèntesi metodològic: les freqüències de distribució de la propietat de la terra.....	197
4.3.- Característiques estructurals de la propietat de la terra a la comarca del Penedès.....	205
1.- La petita i la mitjana propietat de la terra.....	211
2.- La gran propietat de la terra.....	240
3.- La propietat forana de la terra.....	267
4.4.- Algunes reflexions finals sobre l'estructura de la propietat a mitjans del segle XIX.....	271
Capítol V: l'explotació de la terra: el contracte de rabassa morta.....	281
5.1.- Característiques que defineixen el contracte de rabassa morta (1800-1870).....	285
5.2.- El contracte de rabassa morta i les explotacions rabassaires.....	313
Capítol VI: reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa.....	319
6.1.- Les despeses de producció d'una vinya adulta.....	324
1.- Els inputs necessaris en una explotació vitícola...	327
2.- El valor del mobiliari mecànic.....	331
3.- El mobiliari viu.....	338
4.- El lloguer d'un animal.....	343

5.- Els salaris agrícoles.....	344
6.- Les despeses de producció de l'explotació vitícola.....	344
6.2.- El producte brut agrícola.....	346
1.- El producte brut de la vinya.....	346
2.- El producte brut dels cereals.....	349
3.- El producte brut dels animals.....	350
6.3.- La renda neta.....	353
6.4.- Les despeses associades al consum domèstic.....	359
1.- El consum alimentari.....	360
2.- Les despeses en vestit i calçat.....	372
3.- El consum d'energia combustible.....	375
4.- Les despeses en habitatge.....	376
5.- El valor monetari del consum domèstic.....	378
6.5.- La viabilitat de les explotacions vitícoles.....	380
6.6.- La divisió del treball en les explotacions pageses.....	387
1.- La disponibilitat d'actius agrícoles. La divisió del treball en les explotacions pageses.....	387
2.- Els mercats de treball.....	402
6.7.- La viabilitat de les explotacions vitícoles. El municipi de Gelida.....	411

**III.- Epíleg: la transformació de la viticultura
tradicional.....** 429

**Capítol VII: la replantació i la transformació de la
viticultura tradicional.....** 431

7.1.- La replantació.....	433
7.2.- Els canvis en l'estructura de la propietat de la terra.....	456

Capítol VIII: crisi finisecular i conflictivitat social.....	479
8.1.- Legislació i contractació agrària. La resposta dels propietaris.....	481
8.2.- Associacionisme i protesta rural. La resposta rabassaire.....	501
Conclusió.....	519
Mapes.....	539
Apèndix.....	543
Apèndix 1: distribució per freqüències i tipus de conreus de la propietat de la terra (en hectàrees).....	545
Apèndix 2: distribució per freqüències de la propietat forana de la terra.....	567
Apèndix 3: estructura de les explotacions pageses de Gelida utilitzades com a mostra en el capítol V.....	573
Fonts documentals i bibliografia.....	587

INTRODUCCIÓ

La viticultura constitueix un dels sectors claus a l'hora de comprendre l'evolució econòmica de Catalunya en les darreres centúries. Així, per exemple, difícilment podem explicar l'articulació del mercat interior sense tenir en compte l'expansió de la viticultura durant la segona meitat del segle XVIII. Al mateix temps, tampoc podríem entendre el procés d'industrialització tèxtil sense referir-nos a les exportacions vinícoles com un dels factors claus que permeten accedir a una matèria primera, el cotó, que no es produïa a les terres del Principat. Al llarg del segle XX, però, el procés de industrialització de la societat catalana ha tendit a relegar el sector agrícola a un segon o tercer pla, disminuint, també, la importància que havia arribat a tenir la viticultura. Tot i així, en el conjunt del Principat, l'any 1984 encara es cultivaven 96.838 hectàrees de vinya, amb una producció anual de 2,6 milions d'hectòlitres. Aquesta producció es concentra en un nombre reduït de comarques, destacant especialment l'Alt Penedès (798.788 Hl. anuals), la Conca de Barberà (227.293 Hl.) i la Terra Alta (227.094 Hl.).

Davant la importància que ha tingut aquest sector, cal preguntar-se sobre les característiques tècniques i socials del procés d'especialització vitícola en algunes comarques catalanes. De fet, la bibliografia existent sobre el tema no és abundant.

Observem algunes de les aportacions més significatives. Emili Giralt, en el segon volum de la revista *Estudios de Historia Moderna* (1952) va plantejar el desenvolupament del procés d'especialització vitícola al llarg del segle XVIII. Alguns anys més tard, Pierre Vilar, en el tercer volum de la seva obra *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1964), estudiava l'incipient procés d'especialització vitícola que varen conèixer algunes zones de Catalunya en el darrer terç del segle XVIII. Però, què va succeir durant el segle XIX? Les aportacions contemporànies que s'enfronten a aquest interrogant són poques. Així, l'any 1976, Jaume Torras publicava el seu article "*Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832*", a on, a partir de les sèries de preus de l'aiguardent en el mercat de Reus, realitzava una suggerent anàlisi de la crisi del primer terç del segle XIX en el sector vitícola. Posteriorment, el 1987, Llorenç Ferrer publicava el seu llibre *Pagesos, rabassaires i industrials en la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, on es prestava especial atenció al procés d'especialització vitícola de la comarca del Bages al llarg del segle XVIII i s'estudiava l'estructura de la propietat i les fòrmules contractuals que permetien als pagesos sense terra accedir a una part de la renda agrària en el segle XIX. En el mateix any 1987, Ramon Garrabou i Josep Pujol publicaven un interessant article en la revista *Recerques*, en el que s'oferia una visió global de l'evolució de l'agricultura catalana al llarg del segle XIX, destacant l'expansió que va conèixer la vinya durant aquesta centúria. Finalment, les conseqüències econòmiques que pel sector vitícola va suposar la crisi de finals del segle XIX, han estat estudiades en la tesi doctoral de Josep Pujol, així com en un article del mateix autor publicat en el número 15 de la revista *Recerques* (1984). Les darreres aportacions sobre el tema es deuen a un grup d'historiadors de diferents universitats catalanes que, dirigits per Ramon Garrabou, s'estan plantejant des de noves perspectives l'evolució de l'agricultura catalana, des de l'edat mitja fins als nostres dies.

Malgrat aquestes aportacions, l'estudi de l'evolució i les característiques del sector vitícola català en el segle XIX, encara constitueix un camp de recerca força atractiu, amb interrogants que resten oberts. Així, cal qüestionar-se sobre els efectes de la crisi del primer terç del segle sobre el sector, la base tècnica del procés d'especialització vitícola, les característiques estructurals de les explotacions agràries i del mercat de treball, i les diferents estratègies adoptades per les unitats familiars pageses a l'hora de garantir llur reproducció. Finalment, cal estudiar la resposta que varen articular aquestes àrees davant la crisi econòmica de finals del segle XIX. En resum, considero que cal aprofundir l'estudi del sector vitícola en el marc de la progressiva absorció de l'agricultura catalana pel capitalisme.

Per tal d'intentar resoldre aquests interrogants, l'espai geogràfic escollit ha estat la comarca del Penedès, especialment l'Alt Penedès. En aquesta comarca, l'any 1984, el valor del producte vinícola equivalia al 64,8 x 100 del valor total del producte agrari, i al 43,2 x 100 del valor de la producció vinícola catalana. Es tracta, per tant, d'una economia que en el darrer terç del segle XX encara es pot considerar com essencialment vinícola.

Respecte les hipòtesis de partida, sostenim que el procés d'especialització vitícola va conèixer diferents etapes. En la primera d'elles, al llarg del segle XVIII, aquest procés hauria conegut la seva primera embranzida, amb la localització de les plantacions de vinya a les comarques de marina. A partir del segon decenni del segle XIX s'iniciaria una nova etapa, que afectaria a les comarques del pre-litoral català en detriment de la marina. D'aquesta manera, el procés d'especialització vitícola s'hauria consolidat en la primera meitat del segle XIX, sobre una base tècnica que no havia experimentat grans transformacions respecte la centúria anterior. Aquesta especialització econòmica

s'articulària a partir de la petita explotació pagesa, que constituïa una reserva de mà d'obra susceptible d'ésser utilitzada pels grans propietaris. Al llarg del segle XIX, a mesura que es consolidava l'avenç del capitalisme en el món agrari català, els propietaris haurien tendit a augmentar llur participació en la direcció dels conreus, al mateix temps que també creixia la pressió que exercien sobre les petites explotacions vitícoles per tal d'augmentar les rendes que percebien. En la dècada dels anys vuitanta s'iniciaria una tercera etapa en el procés d'especialització vitícola, quan la crisi econòmica i ecològica de finals de segle va comportar la reestructuració del sector, assentant les bases sobre les que s'ha desenvolupat la viticultura del segle XX.

L'objectiu d'aquesta tesi és l'estudi del sector vitícola entre 1800 i 1914, és a dir, durant l'etapa d'expansió i la de reestructuració a què acabem de referir-nos. Amb aquesta finalitat, el treball s'articula en tres parts. En els dos primers capítols s'estudien els cicles d'expansió del procés d'especialització vitícola al llarg del segle XIX. En el primer capítol comprovem la magnitud de la crisi econòmica del primer terç del segle XIX, servint-nos de diferents sèries de preus cerealícoles i vinícoles. A partir d'aquesta base, i a través de documentació d'origen notarial, intentem observar la resposta del sector davant la crisi i, també, establir una primera cronologia respecte el procés d'especialització vitícola durant la primera meitat del segle XIX. El segon capítol es dedica a estudiar la dinàmica del sector vitícola al llarg de la segona meitat del segle, prestant especial atenció a la conjuntura alcista de preus que va comportar la demanda francesa de vins catalans i, posteriorment, ens centrem en la crisi de malvenda que va patir el sector a finals de segle. La segona part de la tesi es dedica a l'estudi de les característiques tècniques i estructurals que defineixen el procés d'especialització vitícola al llarg del segle XIX. Així, en el tercer capítol s'estudia la base tècnica

d'aquest procés d'especialització. En els tres capítols següents pretenem estudiar l'estructura i la dinàmica de les explotacions vitícoles, a través de l'anàlisi de l'estructura de la propietat, les formes de cessió de la terra i de les estratègies seguides per les unitats familiars pageses per tal de garantir llur reproducció. En la tercera part (capítols 7 i 8), a tall d'epíleg analitzem les conseqüències que pel sector va tenir la crisi de finals del segle XIX.

No seria correcte cloure aquesta presentació sense deixar constància del suport i de l'ajuda que he rebut al llarg d'aquesta recerca. Quan fa alguns anys (possiblement massa), Emili Giralt em va proposar iniciar aquest treball, els coneixements adquirits al llarg de la carrera immediatament es varen mostrar insuficients. Si ha estat possible tirar endavant aquest projecte ha estat mercès els consells i, sobretot, a la paciència dels companys amb els quals he tingut la sort de compartir neguits i dubtes al llarg dels anys. Per aquest motiu tinc un gran deute amb els membres del Departament d'Economia i Història Econòmica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Posteriorment, el fet de treballar en el departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona, m'ha permès comptar amb l'ajut constant dels seus membres, sense el qual no hauria estat possible finalitzar aquest treball. Un altre deute el tinc amb els arxivers municipals que en tot moment m'han facilitat el treball, especialment amb Ramon Rovira, de l'Arxiu Municipal de Gelida. També he pogut comptar amb l'ajut de David Lobato i Amadeu Piñol en el buidatge d'algunes fons documentals. D'altra banda, el text de la tesi s'ha beneficiat dels comentaris de Ramon Garrabou, Josep Pujol, Enric Sagner, Jordi Planas, Pere Pascual, Carles Sudrià, Francesc Valls, Amadeu Piñol, Raimon Soler, Jordi Vallès i Jordi Vidal. Obviament, la responsabilitat del que s'hi diu és només de l'autor. Finalment, la tesi s'ha pogut realitzar mercès a una beca de la Fundació Bofill i a un ajut de la Fundació Antonio i Vicente Mestres Jané.

Introducció

El deute més gran el tinc amb Emili Giralt i amb Ramon Garrabou, que han tingut la paciència d'atendre tots els meus dubtes i d'ajudar-me a tirar endavant. Finalment el treball no hauria estat possible sense el recolçament que sempre he rebut per part de la meva família. A tots ells, el meu agraïment.

I.- ELS CICLES DE L'EXPANSIÓ VITÍCOLA EN EL SEGLE
XIX

CAPITOL I: LA CRISI DEL PRIMER TERÇ DEL
SEGLE XIX I L'EXPANSIÓ VITÍCOLA.

1.1.- La crisi del primer terç del segle XIX i l'evolució dels preus agrícoles.

Un dels trets que defineixen els primers decennis del segle XIX és la forta davallada dels preus agraris, que, en alguns casos com el d'Anglaterra, va anar acompanyada per importants transformacions en l'explotació i la propietat de la terra. Malgrat que les zones més afectades foren aquelles que s'havien especialitzat en l'exportació de blat a Anglaterra, podem detectar una cronologia comuna per a tot Europa¹. Així, malgrat

---

¹ Els efectes de la crisi queden perfectament resumits per Wilhem Abel quan descriu la situació que vivien els productors agraris de Silèsia el gener de 1810: "l'agriculteur est dans une situation extrêmement pénible et il faut beaucoup de courage pour ne pas tout abandonner. Priveé par la guerre du capital d'exploitation nécessaire, surchargée de dettes, l'entreprise rurale, dont les revenus en nature et en argent on diminué, ne peut plus faire face aux dépenses provoquées par ces tristes evenements. La pénurie d'argent comptant est grande, le crédit difficile à obtenir et à des conditions exorbitantes ... Toutes les améliorations doivent cesser, et même l'indispensable ne peut pas

l'augment de preus provocat pels pobres resultats obtinguts en les collites de 1816 i 1817, a partir de 1818 i fins a 1830 l'agricultura europea va estar sotmesa a les baixes cotitzacions de la seva producció: a Anglaterra i a França els preus dels cereals varen caure, entre 1817 i 1822, a menys de la meitat; al nord d'Itàlia, el 1825 les cotitzacions obtingudes pel blat es situen a menys d'una tercera part respecte 1817; a Dinamarca a poc més d'una quarta part i a Alemanya, el 1825 els preus dels cereals tan sols representaven un 28 x 100 del valor obtingut l'any 1817.

En el cas de Catalunya, la crisi vindria motivada per dos factors:

a.- la transmissió per la via del comerç internacional dels efectes de la caiguda dels preus europeus².

b.- En els darrers anys del segle XVIII i al llarg dels dos decennis següents es va produir la ruptura del model sobre el qual s'havia assentat el comerç exterior català. L'explicació d'aquesta ruptura, la podem trobar en:

i/ els efectes negatius que per al comerç varen tenir les guerres finiseculars declarades per la Corona espanyola a Anglaterra;

---

toujours être fait".

Wilhem ABEL Crisis agraires en Europe (XII-XIX siècle, Paris 1973.

²J. FONTANA *La crisis agraria a comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España*, dins A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona 1985, pp. 103-128.

ii/ la competència francesa en la producció de vins i aiguardents destinats als mercats del nord d'Europa;

iii/ la deficient categoria dels licors catalans;

iv/ la dependència dels comerciants locals de les estructures forànies, especialment dels mercaders procedents del nord d'Europa;

v/ malgrat la importància dels factors citats fins aquest moment, el principal element explicatiu de l'enfonsament de les relacions comercials, el trobem en la saturació d'uns mercats americans cada vegada més oberts a la competència de les potències europees i, en definitiva, en el procés d'emancipació de les colònies americanes³.

A l'hora de copsar la magnitud de la crisi en l'agricultura catalana, l'anàlisi de les sèries de preus pot esdevenir una eina força efectiva, atès que, com assenyala Pere Pascual, les variacions dels preus relatius poden influir en l'equilibri o desequilibri de les explotacions agràries, en l'estructura i els sistemes de conreus, i, també, en l'estructura de la propietat

---

³ Per estudiar els canvis que es produeixen en aquesta etapa de transició i els efectes de la pèrdua de les colònies sobre el comerç exterior, disposem de l'estudi comparatiu realitzat per J. Fontana sobre el volum i l'estructura de la balança comercial de 1792 i de la de 1827, J. FONTANA, *Colapso y transformación del comercio exterior español entre 1792 y 1827*, a Moneda y Crédito núm. 115, Madrid 1970. Sobre aquest tema també resulta interessant consultar el treball de Leandro PRADOS DE LA ESCOSURA, *Comercio exterior y cambio económico en España (1792-1849)*, a J. FONTANA (ed.) La economía española al final del Antiguo Régimen, Ed. Alianza Universidad/Banco de España, Madrid 1982, Vol. III pp. 173-198. En el mateix volum també és interessant consultar Josep Mª DELGADO RIBAS, *El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)*, pp. 97-170.

i relacions de producció⁴. Tenint en compte les limitacions i possibilitats d'aquesta documentació, en aquest apartat, ens limitarem a l'estudi dels diferents cicles i tendències de les sèries de preus dels cereals i dels productes vinícoles, amb la finalitat d'examinar la conjuntura econòmica que vivia el camp català en el primer terç del segle XIX.

Els preus cerealícoles

A les contrades de Lleida, Enric Vicedo destaca que la caiguda del preu del blat (vegeu Quadre 1.1.1.) s'inicia a partir dels anys excepcionals que segueixen al final de les guerres napoleòniques, assolint els seus mínims en els anys 1820-1821 per recuperar-se posteriorment, tot i que l'any 1825 encara no havia assolit els nivells anteriors a 1818⁵. Una cronologia semblant es pot trobar en l'estudi realitzat per Antoni Segura sobre

---

⁴ Pere PASCUAL *Precios y cambio agrícola durante el primer tercio del siglo XX*, a Noticiario de Historia Agraria n 2, Múrcia 1991, p. 81.

Cal tenir present, però, algunes dificultats teòriques que comporta la utilització de sèries de preus agraris, com, per exemple, la impossibilitat de disposar de preus d'intercanvi i de constatar les diferents condicions en que cada explotació agrària accedeix al mercat. Sobre aquest punt resulta interessant consultar el treball de Domingo GALLEGO *Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica*, Noticiario de Historia Agraria n° 3, Múrcia 1992, pp. 7-31.

⁵ Enric VICEDO *Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX*, a Recerques n° 14, Barcelona 1983, pp.167-176.

l'evolució del preu dels cereals en el mercat de Barcelona⁶ (Quadre 1.1.2.), on destaca l'enfonsament dels preus a partir dels anys 1814-1817⁷, assolint-se les cotitzacions més baixes a finals de la dècada dels anys vint (1829-1830).

Quadre 1.1.1.

**Preu del blat a Lleida (1813-1825)
(1813-1817=100)**

1813-17	100	1822	69,37
1818	82,66	1823	69,56
1819	65,90	1824	64,87
1820	53,23	1825	62,68
1821	54,92		

Font: Enric VICEDO *Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX*, a Recerques n° 14, Barcelona 1983, pp.167-176..

---

⁶ Antoni SEGURA *El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)*, a Recerques n° 14, Barcelona 1983, pp. 177-212.

⁷ Els anys 1814-1817, poden ésser considerats com atípics, a causa de la forta alça conjuntural que es produeix a finals de les guerres napoleòniques. Al mateix temps, cal tenir present que foren anys de males collites, que culminaren en la sequera de 1817.

Quadre 1.1.2.

Preu del blat al mercat de Barcelona (Pts/Hl)

	(1) Aragó	(2) València (xeixa)	(3) València (candial)	(4) Aguilas	(5) La Coruña	(6) Santander
1814	22,5	20,5	23,5			
1815	25,2					
1816	27,5		25,7			
1817	28	30,5	32,5			
1818	17	20,5	24			
1819	16,5	17,5	18,5			
1820	15,5	16,5	19,5	18		
1821	14,6	16,2	15,2	15,7	15	15,7
1822	17,2	17	18,5	16,2	15,7	17,5
1823	15	16,5	17,5	14,5	14,5	16,2
1824	16,2	18,7	18,7		17,5	16,7
1825	18,5		20	17,8	18,7	17,2
1826	17,5	19,5	22,2		18,5	18,8
1827	15,2	16,2			16,5	17,2
1828	14,2		18		15	15,5
1829	12	13,5	16,7		12,5	14,2
1830	11,7	11,5	15,7	13,6	13,2	14,4

Font: Antoni SEGURA *El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)*, a *Recerques* n° 14, Barcelona 1983.

La cronologia assenyalada per Vicedo i Segura es pot confirmar per altres zones del Principat. Així, per la comarca del Penedès, he elaborat diferents sèries, utilitzant com a font documental els comptes de la Comunitat de Preveres de Vilafranca del Penedès⁸. En aquests documents s'indiquen amb una periodicitat anual els censos en parts de fruits de les tres heretats que la Comunitat posseïa a la comarca, apuntant, també, el preu a què es venia aquesta part de la renda.

⁸ AHCVP, lligall Comptes de la Comunitat de Preveres.

Quadre 1.1.3.

**Evolució del preu dels cereals a la comarca del Penedès
(Rals/Quartera)**

	Blat	Mestall	Ordi
1817	92	61,3	
1818	79	52,8	33,2
1819	69,5	39	23,5
1820	67,7	49,7	32,8
1821	57,2	41,5	32,7
1822	77,7	53,1	42,9
1823	56,2	40,9	27
1824	49		32,7
1825	65,4	49	31,7
1826	66,4	49	30,6
1827	62,3	47	38,9
1828	48,7	38,8	33,7
1829	40,9	29,8	24,5
1830	52,1	40,8	29
1831	47	34,7	23
1832	52,1	36,9	
1833	53,1	35,8	25
1834	63,4	52,1	31,2
1835	71,5	49	32,7
1836	61,3	40,9	31,7
1837	73,6	47,1	32,7
1838	81,8	51,1	43,1
1839	69,5	45	29,6
1840	53,1	33,7	28,6

Font: AHCVP, lligall Comptes de la Comunitat de Preveres.

A partir d'aquesta font documental, podem comprovar com a les terres del Penedès, el canvi de tendència que marca l'inici de la depressió es pot datar en els anys 1817-1818. En el cas del blat, l'ensorrament dels preus és constant fins a l'any 1825, amb l'excepció de l'any 1822 en què semblen recuperar-se quan augmenten uns 20 rals/quartera respecte a l'any anterior. A partir de l'any 1825 el preu del blat coneix una breu recuperació que el situa en valors propers als de 1820. Aquest parèntesi tan

sols es manté durant tres anys, iniciant-se una nova etapa a partir de 1828, quan es localitzen els valors mínims de tota la sèrie (el valor més baix correspon a l'any 1829, quan la quartera de blat es paga a 40,9 rals). A partir de 1834 s'observa un nou canvi en la tendència dels preus, que culmina amb la punta més elevada de la sèrie des de l'any 1817, amb els 81,81 rals/quartera que es paguen l'any 1838.

L'evolució de la sèrie corresponent al mestall coneix unes oscil·lacions paral·leles a les assenyalades per al blat: l'any 1818 marca l'inici de la caiguda dels preus. Aquesta tendència a la baixa s'aguditza el 1828, quan s'inicia un període de sis anys, fins al 1833, en el que podem parlar d'enfonsament dels preus i que inclou el mínim de la sèrie amb 29,81 rals/quartera l'any 1829. A partir de 1834, quan es paguen per quartera 16,37 rals més que en l'any anterior, comença una breu etapa de recuperació que assoleix la seva màxima expressió el 1838, pagant-se 51,13 rals per quartera de mestall.

Els preus vinícoles

Pel que fa als productes vínics (Quadre 1.1.4.), la crisi també es fa palesa a través de l'enfonsament dels preus a les diverses zones productores catalanes. Aquesta tendència s'observa, per exemple, en la sèrie que elabora Josep Fontana sobre l'evolució del preu del vi per aiguardent a la conca de l'Anoia⁹, on els preus cauen a partir de l'any 1819, quan els

---

⁹ J. FONTANA *La crisis agraria a comienzos del siglo XIX i sus repercusiones en España*, dins A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona 1985, p. 118.

valors obtinguts es situen en la meitat dels pagats l'any anterior. Resultats semblants obtenim per l'aiguardent de prova d'oli al mercat de Reus. En aquesta sèrie treballada per Jaume Torras, el punt en què s'inicia la tendència a la baixa de les cotitzacions també es pot situar al voltant de l'any 1819 (quan els preus cauen un 45 x 100 respecte l'any anterior). Durant el primer terç del segle, les baixes cotitzacions assolides per l'aiguardent varen caracteritzar el mercat de Reus, destacant els mínims de 1826 i 1830, quan la mitjana anual es situa en 15,29 i 15,53 lliures la carga de 16 cortans¹⁰. A la comarca de l'Alt Empordà¹¹, l'evolució del preu del vi mostra grans similituds amb les tendències observades per les comarques de l'Anoia i el Baix Camp. Així, a partir de 1818 es va produir una inversió en la corba del preu del vi, que va assolir els seus moments més crítics en la primera meitat dels anys 30 (el mínim del període 1817-1850 es localitza l'any 1830, quan a Figueres l'hectolitre de vi es paga a 8,7 pts.).

---

¹⁰ Jaume TORRAS ELIAS *Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832*, a A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU SEGURA (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad, Ed. Crítica, Barcelona 1985, pp. 151-173.

¹¹ Dolors ARMENGOL i CUSTAL *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 14, Figueres 1979, pp. 122-123.

Quadre 1.1.4.

**Evolució del preu del vi i l'aiguardent
(1817=100)**

	Vi per aiguardent Castellolí	Aiguardent prova d'oli Reus	Vi al mercat de Figueres
1817	100	100	100
1818	105	107	129,6
1819	52,5	61,7	93,6
1820	55	49,5	67,7
1821	40	44,5	35,7
1822	40	44,5	
1823	25		69,8
1824	30	38,1	81,2
1825	20	36,9	54,2
1826		31,1	45,4
1827		41,9	74,5
1828		47	81,2
1829		35,9	52,3
1830		31,5	34,3
1831		32,8	44,1
1832		34,2	47,3
1833			37,5
1834			38
1835			38,5

Fonts: Castellolí, J. FONTANA *La crisis agraria a comienzos del siglo XIX i sus repercusiones en España*, dins A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona 1985, p. 118.; Reus, Jaume TORRAS ELIAS *Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832*, a A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU SEGURA (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad, Ed. Crítica, Barcelona 1985, pp. 151-173; Figueres, Dolors ARMENGOL i CUSTAL La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX, Figueres 1979, pp. 122-123.

Respecte la comarca del Penedès, disposem de dues sèries representatives de mercats força diferents: la sèrie de preus de

Sant Pere de Ribes¹², corresponent a uns vins de qualitat i a una zona propera a la costa, més integrada al circuit comercial per la seva situació privilegiada pel que fa al transport i l'embarcament, i, en segon lloc, la sèrie de Vilafranca del Penedès¹³, representativa d'un mercat interior i d'uns vins de qualitat inferior, destinats en gran part a les fassines.

Quadre 1.1.5.

**Evolució del preu del vi a la comarca del Penedès
(1817-1820=100)**

	Sant Pere	Vilafranca		Sant Pere	Vilafranca
1815	145,9	166,8	1833	43,2	38,3
1816	129,7	149,6	1834	56,2	39,4
1817	140,5	154,4	1835	84,3	49,8
1818	108,1	103,6	1836	97,3	100,2
1819	86,4	80,5	1837	73,5	65,4
1820	64,8	61,4	1838	65,9	53,7
1821	64,8	78	1839	51,8	53,7
1822	108,1	63,4	1840	41	40,1
1823	75,6	61,4	1841	36,7	27,7
1824	64,8	49,8	1842	82,1	55,5
1825	58,3	34,5	1843	91,8	59,5
1826	64,8	78	1844	64,8	
1827	86,4	84,4	1845	73,5	
1828	64,8	59,4	1846	81	
1829	60,5	36,4	1847	69,1	
1830	51,8	51,7	1848	43,2	
1831	73,5	61,4	1849	54	
1832	43,2	38,3	1850	76,7	

Font: Sant Pere de Ribes, Gaseta de Vilafranca, Any II, n° 36, 30-IX-1927; Vilafranca, AHCVP, lligall Comunitat de Preveres.

¹² Aquesta sèrie es publica per primera vegada a Gaseta de Vilafranca, Any II, n° 36, 30-IX-1927. Posteriorment ha estat utilitzada per diversos autors, com, per exemple, A. BALCELLS El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936), Ed. La llar del llibre, Barcelona 1983.

¹³ La sèrie de Vilafranca del Penedès correspon als preus que obté la Comunitat de Preveres, AHCVP.

la resta de Catalunya, la marca on s'inicia la tendència a la baixa dels preus es situa al voltant de l'any 1817-1818. La caiguda dels preus adopta una major intensitat a la zona de l'interior, mal comunicada i amb dificultats per accedir a la costa, havent d'esperar fins als anys 1826-1827 per observar una lleu recuperació de les cotitzacions (coincidint amb l'expansió de la sublevació dels malcontents a les comarques de Tarragona), mentre que a la costa aquesta recuperació és anterior, amb la punta de l'any 1822, quan el preu del vi, en pagar-se 25 pessetes per carga, experimenta un augment de deu pessetes respecte l'any anterior.

A partir de 1825 ambdues sèries segueixen tendències quasi paral·leles, destacant, però, els mínims que assoleix la corba de Vilafranca, molt més accentuats que els de Sant Pere de Ribes, i semblants cronològicament als que detecta Jaume Torras per a l'aiguardent de Reus. En el cas de Vilafranca, els valors mínims del primer terç del segle es localitzen l'any 1825, amb 4,22 pts./carga, i el 1829, amb 4,45 pts./carga.

La semblança en els moviments d'ambdós mercats també s'observa en el període alcista que coincideix amb la Primera Guerra Carlina, quan a Sant Pere de Ribes es passa de les 10 pts./carga que es paguen l'any 1833 a 22,5 pts./carga l'any 1836, obtenint-se els valors més elevats des de l'any 1822 (25 pts./carga). A Vilafranca, afectada per les incursions de diverses partides carlines¹⁴, també s'obtenen els valors més elevats des de l'any 1818 (12,66 pts./carga), iniciant-se la tendència a l'alça de les cotitzacions en els anys 1834-1835, quan augmenta el preu de la carga de vi de 4,81 a 6,4 pts., i

---

¹⁴ Sobre les accions dels carlins a la comarca del Penedès en aquest període, es pot consultar Ramon ESCLASANS i MILA Estudi crítich-històric del Penadès en el sigle XIX, Ed. centre Catalanista, Vilafranca del Penedès 1902.

s'obté el seu valor més elevat l'any 1836, amb 12,25 pts./carga. El final de la guerra coincideix amb un nou període de recessió, que culmina, tant a Vilafranca com a Sant Pere, amb els valors més baixos de tota la primera meitat del segle (3,39 i 8,5 pts./carga respectivament).

En resum, la conjuntura desfavorable del primer terç del segle XIX podia comprometre el procés d'expansió de la vinya enegat a finals del segle XVIII. De fet, la producció vinícola depenia en gran manera de les condicions del mercat exterior, i la pèrdua de les colònies hauria pogut comprometre l'expansió del sector. Per altra banda, la caiguda dels preus podia esdevenir un element de dissolució de la propietat pagesa o provocar un progressiu endeutament dels pagesos menys benestants, tal com sembla que va succeir en alguns indrets de Catalunya, com el Pla de Barcelona¹⁵. Per tant, a partir d'aquests elements, cal plantejar-se quina va ésser la resposta del sector vitícola davant la crisi.

---

¹⁵ Antoni SEGURA *El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)*, a Recerques n 14, Barcelona 1983, p. 182.

1.2.- L'expansió de la vinya durant la primera meitat del segle XIX

Davant la pèrdua del mercat colonial i, per tant, l'ofegament comercial de gran part de la producció de vi i aiguardent, i davant l'enfonsament dels preus d'aquests productes, cal interrogar-se sobre la resposta que varen articular les zones vitícoles catalanes en front la crisi agrària del primer terç del segle XIX.

Pel conjunt de Catalunya, Ramon Garrabou i Josep Pujol han demostrat que, al llarg de la primera meitat del segle XIX, es va anar produint una progressiva substitució de terres de cereals per plantes arbustives, sustentant aquestes afirmacions en els percentatges que es desprenen dels "arrondissements" de Tarragona i Tortosa, malgrat el caràcter aproximatiu que aquests tenen. Els resultats que aconseguen mostren, sense cap mena de dubte, la importància de l'avenç de la vinya al llarg d'aquests anys, paral·lelament a la pèrdua de pes relatiu que experimenten els conreus cerealícoles. Aquest procés d'especialització vitícola, segons els mateixos autors, hauria estat especialment intens en les províncies de Barcelona i de Tarragona, on les terres

ocupades per ceps representaven, a mitjans segle XIX, el 56,8 i el 75,2 x 100, respectivament¹⁶. Per altra banda, en aquelles zones on no es va imposar la vinya, també es detecta un augment de la superfície conreada, tal com demostra Rosa Congost per la província de Girona, on a mitjans de segle era "muy raro hallar en la Provincia tierras (de las que en cada Pueblo se consideran de primera calidad) que no esten cultivadas, al paso que es muy común el cultivo de las de la más ínfima clase; así es y hay muy poca inútil aunque sea poco productiva; entre la cual (aunque poco) se encuentra uno que otro bosque que produce madera de construcción"¹⁷

---

¹⁶ R. GARRABOU i J. PUJOL *El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX*, a *Recerques* n° 19 Barcelona 1987, p. 62.

¹⁷ Resposta de la Junta d'Agricultura de Girona a la pregunta n° 18 de les "Preguntas realizadas por el Ministerio de Fomento a las Juntas de Agricultura y Sociedades Económicas (Gobiernos Civiles y Ayuntamientos) de Amigos del País de cada Provincia, con el objeto de reunir datos necesarios para el estudio de la cuestión del Crédito Territorial", 1849-1856.

Citat per Rosa CONGOST *Enfiteusis y pequeña explotación campesina en Cataluña, siglos XVIII-XIX*; P. SAAVEDRA I R. VILLARES (eds.) *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX*, Barcelona 1991, pp. 79-80.

En el mateix treball, resuta força suggerent l'estudi que l'autora realitza sobre el nombre d'establiments concedits durant la primera meitat del segle, especialment en la dècada de 1841-1850, quan el nombre d'establiments agraris pràcticament es dobla (es passa dels 3.601 establiments signats entre 1831-1840 a 6.226 signats entre 1841-1850).

Quadre 1.2.1.

**Evolució de la superfície conreada a Catalunya
(en %)**

	1805	1860
Cereals	63,1	24,4
Vinya i olivera	36,5	75,2
Conreus intensius	0,4	0,4

Font: R. GARRABOU i J. PUJOL *El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX*, a *Recerques* n° 19 Barcelona 1987, p. 62. apuntada en el text

A partir d'aquestes dades, cal preguntar-se com i quan s'havia produït aquest procés d'especialització, quina és la cronologia que va seguir l'expansió de la vinya i, finalment, com havia afectat la crisi del primer terç del segle XIX aquest procés agrari.

En primer lloc, cal destacar alguns elements que havien caracteritzat l'expansió vitícola del segle XVIII a Catalunya. En aquest sentit, a través de les dades reproduïdes en el Quadre 1.2.2, podem afirmar que a principis del segle XVIII la vinya ja jugava un paper destacat a les comarques de marina, prop dels punts d'embarcament i de les rutes comercials més transitades. Així, destaquen els percentatges de comarques com el Maresme, Garraf, Baix Camp i Tarragonès, on la vinya ocupava més de la meitat del total de superfície conreada (amb l'excepció de la darrera, on el percentatge equival al 44 x 100), mentre les comarques del pre-litoral continuaven essent principalment cerealícoles. A mitjans del segle XIX s'havien produït canvis importants en la localització geogràfica d'aquest procés d'especialització: la vinya s'havia expandit a les zones del pre-litoral, com l'Alt Penedès i l'Anoia, sobrepassant amb escreix el 50 x 100 del total de superfície conreada, mentre a les

comarques costaneres la vinya quasi no havia avançat (casos de les comarques del Garraf i del Tarragonès), o bé havia retrocedit en termes relatius, tal com va succeir a les comarques del Maresme o el Baix Camp.

Quadre 1.2.2.

**Evolució del conreu de la vinya a Catalunya
entre començaments del segle XVIII i mitjans
del XIX (en %).**

	vers 1720	vers 1860
Segarra	6,9	36,8
Anoia	24,7	66,5
Alt Penedès	16,1	67,4
Maresma	51	46,3
Garraf	50,1	62,1
Alt Camp	33,8	52,8
Baix Camp	50,9	37,3
Tarragonès	44,1	49

Font: J. COLOME i F. VALLS *La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió*, Recerques n° 30, Barcelona 1994, p. 50.

Centrem-nos en una d'aquestes comarques: l'Alt Penedès. La disponibilitat de dades i la importància que en aquesta comarca la vinya ha tingut fins als nostres dies, concedeixen interès al seu estudi. La comarca de l'Alt Penedès, tal com assenyalava en línies anteriors, a mitjans del segle XIX havia assolit un elevat grau d'especialització vitícola, que, com reflecteix el Quadre 1.2.3, afectava a la majoria de municipis. D'aquesta manera, s'havia establert una forta dependència de l'evolució dels mercats vinícoles, ja que la vinya sobrepassa amb escreix el 50 x 100 de la superfície conreada en tots els municipis de

l'interior de la comarca, amb l'excepció de Pontons, zona de muntanya amb predomini del bosc i de l'erm, i on la superfície conreada tan sols representa el 21,4 x 100 de les 2.348,36 hs. amillarades. De la resta de municipis sobresurten els percentatges que obté la vinya sobre el total de superfície conreada a Sant Sadurní d'Anoia (91,82 x 100), i a un conjunt de municipis en què, com el Pla del Penedès, Sant Llorenç d'Hortons o Subirats, aquest percentatge es situa per sobre del 80 x 1000.

Quadre 1.2.3.

Pes relatiu de la vinya sobre el total de superfície conreada a mitjans del segle XIX a la comarca de l'Alt Penedès.

	Herbacis	Vinya	Olivera	Horta
Avinyonet	33,7	65,3	1	
Cabanyes, Les	22,6	77,4		
Castellet i Gornal	29,4	63,6	7	
Font rubí	21,5	78,5		
Gelida	13,5	85,1	1,4	
Olèrdola	36,7	63,3		
Pacs	19,5	78,8	0,5	1,2
Pla del Penedès, El	15,5	83,1	1,4	
Pontons	84,6	15,4		
Puigdàlber	43,1	56,9		
St. Cugat Sescarrigues	29,8	70,2		
St. Llorenç d'Hortons	9,5	88,7	1,8	
St. Martí Sarroca	24,1	75,9		
St. Pere Riudebitlles	19,9	75,5	4,6	
St. Quintí de Mediona	8	79,7	12,3	
St. Sadurní d'Anoia	6,6	91,8	1,3	0,3
Sta. Fe del Penedès	25,6	74,4		
Sta. Margarida i Monjos	40,4	59,3	0,3	
Subirats	18,7	81,3		
Terrassola i Lavit	9,4	88,3	2,3	
Vilobí del Penedès	16,6	82,2	3,2	
Vilafranca del Penedès	41,5	58,5		

Font: Amillaraments localitzats a l'ACA, secció Hisenda, sèrie Ter-1.

La utilització de cadastres i amillaraments ofereix, però, una visió estàtica que no ens permet estudiar amb detall les etapes per les que va passar aquest procés d'especialització agrària i, per tant, cal recórrer a un altre tipus de documentació per entendre l'abast i les característiques d'aquesta transformació econòmica. Amb aquesta finalitat, utilitzem com a font documental la contractació agrària, especialment els contractes de rabassa morta localitzats als Protocols Notarials de l'AHCVP¹⁸. Aquests contractes estan estretament vinculats al conreu de la vinya (tal com veurem més endavant), i en la seva escripturació s'acostuma a indicar si es tracta de terres ja ocupades per ceps o bé d'una roturació per plantar mallols. En aquest darrer cas també s'indica el tipus de terra sobre el que s'estableix el contracte (bosc, erm o camp, principalment), al mateix temps que l'extensió de la superfície contractada i, si es tracta d'un contracte de nova plantació, el termini per plantar els nous ceps. Així, per exemple, les fórmules emprades acostumen a ésser com les que apareixen en aquest contracte signat l'any 1800: *"De mon grat i certa ciencia, per mi, mos hereus i successors en dit nom qualsevols que sian concedesch a parts [rabassa morta] a Ramon Torrents pagès del terme de Santa Margarida ... y als seus y aqui voldrà durant dit temps tota aquella pessa de terra campa de tinguda tres jornals de setanta sinch passas quiscu"*, per afegir

---

¹⁸ Els notaris consultats al fons notarial de l'AHCVP per el període 1780-1850, són els següents: Josep Anton Soler (1780); Francesc Llorens Guasch (1780-1807); Jaume Abreu Rius (1780-1812); Manel Rovira (1780-1796); Jaume Mullol Ferrer (1780-1829); Bonaventura Vidal Busquets (1781-1793); Francesc Vallès Roca (1786-1828); Marià Abella Nogués (1787-1839); Joan Francesc Soler (1791-1796); Josep Anton Vallès (1792-1797); Josep Anton Sala Macià (1792-1830); Lluís Casas Pometa (1794-1831); Joan Francesc Solà (1797-1835); Fèlix Abreu i Busquets (1800-1822); Josep Anton de Lomaña i Trilla (1825-1850); Salvador Vallès i Batlle (1828-1850); Josep Escarrà i Feliu (1829); Josep Antoni Macià (1831-1839); Lino Ubach (1831-1850); Narcís Vallès i Batlle (1831-1850); Salvador Cases i Ràfols (1832-1850); Francesc Ignasi Solà (1836-1850); Jaume Nicasi Abella (1838-1842); Jaume Domingo Mullol i Torrents (1845) i Ignasi de Traver i de Ros (1845-1850).

posteriorment que *"dit Ramon Torrents deurà plantar de viña dita terra a rasa oberta a ús y costum de bon pagès dins lo termini de dos aña"*¹⁹.

En cas de tractar-se d'una terra ja ocupada per vinya, el contracte acostuma a especificar si aquesta es de plantació recent, tal com succeeix en el contracte signat el 1825 entre Magí Torrents, un propietari de Vilanova i la Geltrú, i Josep Guasch, pagès de Sant Martí Sarroca, on el primer formalitza notarialment el contracte de rabassa morta pel que ja s'han plantat de ceps algunes peces de terra. D'aquesta forma s'indica que estableix a rabassa morta *"tota aquella pessa de terra campa antes y vuy de viña per vos plantada, de tinguda quatre jornals"*, o bé una altre porció de terra *"antes bosquina y vuy de viña per vos plantada de tinguda de vuyt jornals y un quarto de jornal poch mes o menos"*.²⁰

En resum, la utilització d'aquesta documentació, ens permet d'establir una cronologia de l'avenç de la vinya, mentre que observant els tipus i les qualitats de les terres establertes detectem si aquests contractes es vinculen a antigues explotacions vitícoles o, pel contrari, indiquen noves roturacions a costa de boscos o de terres dedicades a cereals.

Les dades procedents dels Protocols Notarials de Vilafranca (veure Quadre 1.2.4. i Gràfic 1.2.), indiquen un clar increment dels contractes de rabassa morta a finals del segle XVIII, que comença a apuntar-se l'any 1788 amb 40 contractes i que culmina amb els 842 contractes signats en la dècada dels anys noranta,

---

¹⁹ AHCVP, Fons notarial, Notari Jaume Abreu i Rius, manual 37, foli 207.

²⁰ AHCVP, Fons notarial, Notari Josep Anton Sala i Macià, manual 13, foli 40.

on destaca la punta de 1792, amb 126 contractes.

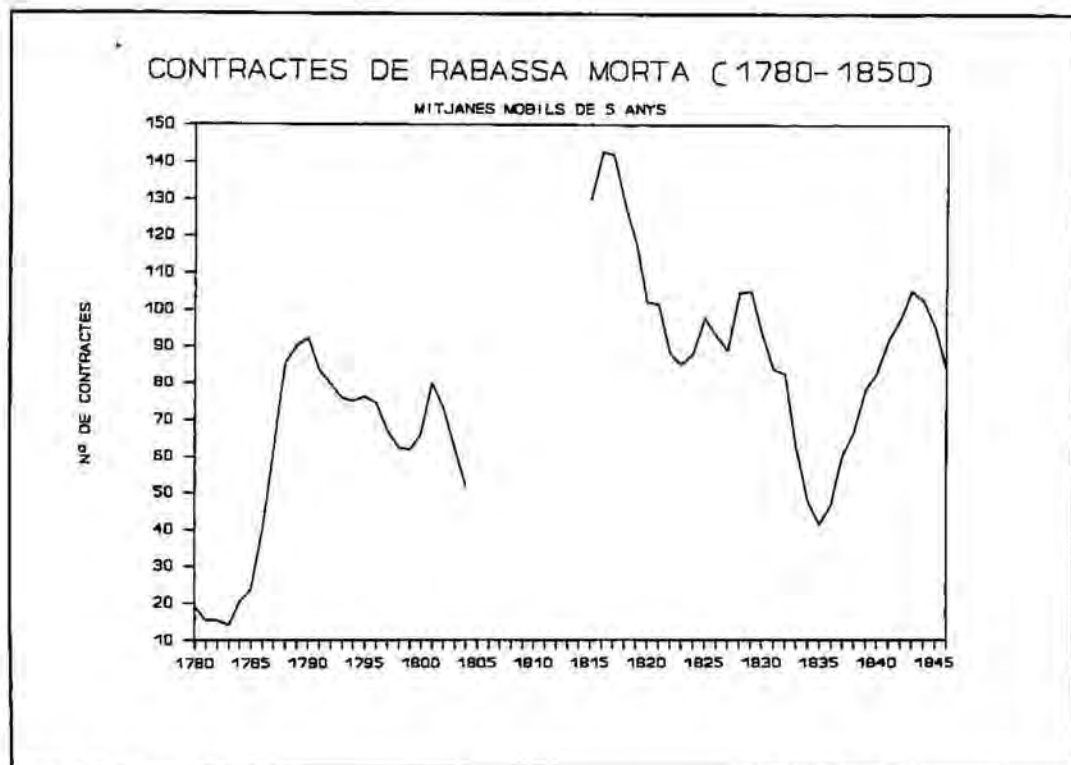
Quadre 1.2.4.

Evolució dels contractes de rabassa morta a la notaria de Vilafranca del Penedès (1780-1850)

Any	Contractes	Any	Contractes	Any	Contractes
1780	28	1806	35	1832	142
1781	17	1807	27	1833	97
1782	14	1808	sd.	1834	93
1783	8	1809	sd.	1835	47
1784	28	1810	sd.	1836	34
1785	10	1811	sd.	1837	44
1786	17	1812	sd.	1838	22
1787	7	1813	sd.	1839	61
1788	40	1814	sd.	1840	73
1789	45	1815	60	1841	101
1790	92	1816	131	1842	75
1791	124	1817	146	1843	81
1792	126	1818	133	1844	83
1793	64	1819	179	1845	118
1794	55	1820	125	1846	130
1795	48	1821	127	1847	114
1796	105	1822	79	1848	68
1797	107	1823	80	1849	48
1798	60	1824	100	1850	59
1799	61	1825	122		
1800	39	1826	60		
1801	69	1827	63		
1802	83	1828	95		
1803	57	1829	149		
1804	82	1830	97		
1805	109	1831	40		

sd.: sense dades

Font: AHCVP, Fons notarial.

GRAFIC 1.2.

L'estudi dels contractes de rabassa morta, ens permet advertir que una vegada finalitzades les guerres napoleòniques s'inicia, a partir de l'any 1816, el període de màxima contractació agrària vinculada a la vinya, indicant la superació dels estralls efectuats per la guerra. Aquest augment del nombre de rabasses mortes, que ja s'apunta amb els 60 contractes escripturats l'any 1815, arranxa amb força a partir de 1816, iniciant-se un període de sis anys que marca el sostre del volum de contractació agrària anterior a la fil·loxera, localitzant la punta d'aquest cicle l'any 1819, amb 179 contractes. Aquest període d'expansió es manté al llarg del sexenni 1816-1821, escripturant-se un total de 841 rabasses durant aquests anys. L'alçament reialista de 1822

marca una inflexió en la tendència d'expansió de la vinya, signant-se uns 80 contractes anuals entre 1822 i 1823, per tornar a superar la centena el 1824 i 1825, ressaltant en aquest darrer any el volum de contractació procedent d'alguns grans propietaris. Així, Jordi Miret i Teixidor, doctor en lleis resident a Barcelona, estableix, al municipi de la Granada, 31,25 jornals de terra en 13 contractes de rabassa morta²¹. Un segon exemple el tenim en Anton Ravella i Busquets, pagès hisendat del municipi de Subirats, que estableix 72 jornals de terra en 16 contractes, la major part d'ells signats per a la plantació de nova vinya²². De fet, a partir de l'any 1825 no tornem a trobar un període d'elevada contractació semblant al dels anys 1816-1821 fins al trienni 1845-1847, en què s'escripturen 362 contractes. Entre aquests anys, destaquen algunes puntes com les de 1824-25, 1832 o 1841, que cal vincular a casos particulars més que amb una conjuntura d'expansió de la vinya.

Si només tenim en compte el nombre de contractes escripturats, podriem sospitar que l'increment del volum de contractes de finals del segle XVIII i dels anys vint del segle XIX, correspon a un procés general de renovació d'antics contractes, o bé d'escripturació de contractes verbals que ja existien anys enrera. Però la informació extreta dels protocols notariais resulta definitiva: com es pot comprovar en el Quadre 1.2.5., l'augment de la contractació agrària afecta principalment terres cerealícoles, boscoses i ermes. En primer lloc destaquen els percentatges de terres contractades amb la finalitat de plantar-

---

²¹ AHCVP, Fons notarial, Notari J. Mullol i Ferrer, manual 32.

²² AHCVP, Fons notarial, Notari M. Abella, manual 34.

hi vinya, que amb l'excepció de l'any 1830 i de 1840²³ superen el 50 x 10 del total de la superfície establerta, de manera que podem parlar d'una fase expansiva del conreu de la vinya. Aquesta etapa de plantació de noves vinyes seria especialment important en els anys 1815 i 1825, coincidint amb l'inici i el final del període de màxima contractació agrària de la primera meitat del segle. En aquest sentit, cal prestar atenció al 67,22 x 100 de terres no plantades de vinya que es contracten l'any 1845, coincidint, de nou, amb un augment del volum de rabasses escripturades.

Quadre 1.2.5.

**Tipus de terrenys establerts a rabassa morta
(en %)**

	Superf. no vitícola	Superf. vitícola	no s'especifica
1815	70,69	29,31	
1820	57,34	42,66	
1825	72,09	27,91	
1830	36,24	63,76	
1835	59,73	28,96	11,31
1840	38,88	17,69	43,43
1845	67,22	20,5	21,28
1850	63,87	36,13	

Font: AHCVP, Fons notarial.

²³ Els resultats que obtenim en aquests dos anys es deuen a dos casos molt concrets que distorsionen els totals anuals. Així, el 1830, l'elevat percentatge de contractació sobre terra plantada de vinya es deu als 100 jornals de vinya establerts en 28 contractes de rabassa per Miquel Ferrer de la Torre, hisendat de Sant Sadurní d'Anoia, i que possiblement corresponen a terres acabades de plantar pels mateixos rabassers establerts (AHCVP, Fons notarial, Notari Josep A. de Lomaña i Trilla, manual 4, folis 475-524). L'any 1840 succeeix pràcticament el mateix: Carles Moy i Molins, comte de Moy, estableix 107,5 jornals de terra en 24 contractes de rabassa morta, sense especificar el tipus de terreny establert (AHCVP, Fons notarial, Notari Josep A. de Lomaña i Trilla, manual 11, folis 233-263).

D'aquestes terres destinades a la plantació de vinya sobresurten els establiments sobre superfície boscosa i erma, que arriben a representar el 54,5 x 100 de la superfície no vitícola contractada els anys 1815 i 1835. Acompanyant l'expansió de la superfície conreada també es produeix un procés de substitució de conreus, contractant-se terres ocupades per conreus herbacis amb la finalitat de plantar-hi vinya, destacant, en aquest sentit, l'any 1830, quan el 33,6 x 100 de la superfície no vitícola contractada correspon a terres sembrades.

Però, davant aquestes xifres, podria objectar-se que un augment de la contractació agrària no implica necessàriament un augment similar de l'àrea vitícola, ja que la superfície cedida per contracte hauria pogut tendir a disminuir, com a resposta a, per exemple, un augment de la demanda de terres. Per tal de resoldre aquest dubte, podem contemplar, en el Quadre 1.2.6., la superfície mitjana establerta cada any, apreciand que aquesta no tan sols tendeix a mantenir-se estable sinó que fins i tot experimenta un lleuger augment, amb l'excepció de 1835 (2,68 jornals per contracte de rabassa morta), ressaltant els prop de quatre jornals per rabassa establerts el 1840.

Quadre 1.2.6.

**Superfície mitjana contractada
(Jornals de terra per rabassa)**

1815	2,83
1820	2,47
1825	3,20
1830	3,45
1835	2,68
1840	3,99
1845	3,61
1850	3,19

Font: AHCVP, Fons notarial.

En resum, fins aquest punt hem pogut constatar com una vegada finalitzada la Guerra del Francès, i malgrat la davallada dels preus dels productes vínics, s'inicia una expansió de la superfície vitícola, especialment important en el sexenni 1816-1821. Aquest creixement de la vinya es faria a costa de boscos i terres marginals (erms), que fins al moment no havien estat cultivades, però també va afectar a terres dedicades a conreus cerealícoles i, per tant, sembla que aquesta expansió de la vinya implica una lenta substitució de conreus.

A través de l'estudi d'un cas concret podem veure com les tendències generals dibuixades a través de la contractació agrària reflecteixen l'estratègia que varen seguir els propietaris de la comarca del Penedès. L'exemple escollit són els contractes de rabassa morta signats a l'heretat Prunamala, a Sant Sadurní d'Anoia. El 30 d'abril de 1890, aquesta heretat, d'unes 78,7 Ha., era comprada per Manuel Raventós i Domènech a Josep Madurell Viñals

i Rosa Madurell Rovira, per un valor de 50.000 pessetes. D'aquesta manera la documentació de l'heretat Prunamala passava a formar part de l'Arxiu patrimonial de la família Raventós (APFR). Entre aquesta documentació s'hi troba una relació de tots els contractes i censos que afectaven l'heretat, de 1777 fins 1881, assenyalant l'any del contracte, el nom dels rabassers, l'extensió de la superfície contractada i el tipus de terra establerta (vegeu Quadre 1.2.7.).

Quadre 1.2.7.

Relació de contractes de rabassa morta a l'heretat de Prunamala

Any	Rabasser	Jornals	Tipus terra establerta
1777	Jaume Font	2	vinya vella
1778	Jaume Font	-	plantar vinya
1782	Josep Serra	3	plantar vinya
1782	Josep Trebuy	3	plantar vinya
1793	Ramon Regordosa	2	vinya vella
1797	Ramon Regordosa	2,5	vinya vella
1805	Josep Esteva	1,5	plantar vinya
1814	Josep Serra	2	erm
1819	Francesc Esteva	4	bosc
1824	Pau Camps	1	camp
1824	Francesc Mir	1	camp
1824	Joan Ros	3	vinya vella
1824	Francesc Esteva	2	camp
1824	Francesc Esteva	3	erm
1824	Joan Joves	3,5	erm i camp
1829	Josep Casanovas	2	vinya vella i bosc
1832	Francesc Esteva	2	bosc
1842	Francesc Esteva	1	vinya
1842	Josep Domingo	1	vinya i camp
1842	Salvador Morera	1	vinya
1842	Anton Gibert	2	vinya
1842	Magdalena Serra	1	vinya
1842	Jaume Domingo	1	vinya
1858	Josep Parera	1,5	vinya i camp
1861	Pere Romagosa	4	erm i vinya vella
1862	Joan Joves	0,5	
1869	Josep Casanovas	1,5	vinya vella
1870	Ramon Gibert	1,75	vinya vella
1879	Josep Riba	2	vinya vella
1881	Salvador Morera	1,83	vinya
1881	Antoni Domènech	2	vinya
1881	Joaquim Monras	2,5	vinya

Font: APFR, Documentació Prunamala.

D'aquesta relació de contractes en podem extreure algunes conclusions. En primer lloc, cal destacar el període posterior a la Guerra del Francès i fins 1824, com una de les principals etapes d'expansió de la vinya en aquesta heretat. Durant aquests anys es signen 8 contractes equivalents a 19,5 jornals de terra, dels quals 16,5 jornals (el 86,8 x 100) eren terres marginals (ermes), boscos o camps destinats a cultius cerealícoles. D'entre aquests anys destaca particularment el 1824, quan es formalitzen 6 contractes de rabassa morta. Una segona etapa de forta contractació agrària seria l'any 1842, on es signen els mateixos contractes que el 1824. Però entre ambdues dates existeixen diferències considerables: en primer lloc, els contractes de 1842, tan sols afecten 7 jornals de terra (una mitjana d'1,16 jornals per contracte), front als 13,5 jornals que es pacten el 1824 (2,25 jornals de mitja per contracte). En segon lloc, resulta interessant constatar com l'any 1842 les terres contractades ja estan, en la major part, plantades de vinya i, per tant, es fa difícil parlar d'expansió d'aquest conreu, mentre que el 77 x 100 de la superfície acordada el 1824, són terrenys no vitícoles i, per tant, en aquest cas, sí que podem parlar d'expansió de la vinya.

D'aquesta manera, l'estudi de l'heretat de Prunamala, a la que ens tornarem a referir posteriorment, permet ratificar els resultats obtinguts a través de les notaries de Vilafranca del Penedès: una vegada finalitzada la Guerra del Francès i fins a mitjans dels anys vint, malgrat l'enfonsament dels preus i la cojuntura poc favorable, es produeix una forta expansió de la vinya, amb uns nivells de contractació molt superiors als que veurem en la resta del segle XIX.

El que cal preguntar-se, és si aquestes conclusions correspo-

nents a la comarca de l'Alt Penedès, són extrapolables a d'altres comarques del pre-litoral català. En aquest sentit, els pocs treballs realitzats sobre el tema, no permeten tenir una visió completa pel conjunt de Catalunya. De fet, solament disposem de dades corresponents a les comarques de l'Alt Camp²⁴ i l'Anoia²⁵. Per a la primera d'elles, el treball de Josepa Cardó mostra com s'intensificà el procés de plantació de vinyes a les terres de la plana, situades entre el riu Francolí i el Gaià, destacant d'aquesta comarca el municipi de Vila-rodona, on la vinya representava en el darrer terç del segle XVIII el 38,25 x 100 de la superfície conreada, mentre que a mitjans de la centúria següent el percentatge augmentava fins a un 74,2 x 100. A la capital de la comarca, Valls, la vinya ja ocupava 1.912,8 Ha., equivalents al 50,38 x 100 de la superfície conreada, en els anys vint del segle XIX, per augmentar a 2.471,12 Ha. l'any 1866.

Molt més concloents són les dades que ofereix Francesc Valls per la comarca de l'Anoia. Servint-se de la documentació notarial obté una cronologia molt semblant a la que hem vist pel Penedès. En aquest cas, el conreu de la vinya hauria experimentat un fort impuls en la dècada dels anys setanta del segle XVIII (270 contractes de rabassa morta entre 1770 i 1780) i el primer quinquenni dels anys noranta (102 contractes entre 1791 i 1795). Però la veritable expansió de la superfície vitícola s'hauria produït en la primera meitat del segle XIX, en particular, a partir

---

²⁴ Josepa CARDÓ i SOLER L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del segle XVIII, Valls 1983.

²⁵ Francesc VALLS La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia 1720-1860, Barcelona 1996.

de 1820 i fins 1850²⁶. Aquest augment de la contractació agrària vinculada a la vinya, també estaria relacionada amb la rompuda de terres boscoses i ermes, i amb un procés de substitució de conreus herbacis (entre 1816 i 1840 la superfície no vitícola contractada en rabassa morta representa entre el 62 i el 67 x 100 del total de superfície contractada). En aquest sentit, resulten força indicatives les xifres sobre el volum de la producció agrària dels anys 1780 i 1860 d'un conjunt de poblacions situades al voltant d'Igualada, representades en el Quadre 1.2.8. A primera vista ja podem detectar com en el conjunt d'aquestes poblacions s'ha produït un augment considerable de la producció vínica, amb casos tan espectaculars com els de Jorba o Òdena, on la producció de vi augmenta de 1.200 a 16.756 hectòlitres en la primera i de 1.908 a 12.930 hectòlitres en el municipi d'Òdena. Però aquest augment de la producció vínica va acompanyat en totes les poblacions, excepte Santa Margarida de Motbui, pel descens de la producció de grans, de manera que sembla inqüestionable el procés de substitució de conreus al que hem anat fen referència.

---

²⁶ Contractes de rabassa morta escripturats a Piera:

1781-1790	278
1791-1800	789
1816-1830	1.686
1831-1840	653
1841-1850	877

Font: Francesc VALLS La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia 1720-1860, Barcelona 1996.

Quadre 1.2.8.

**Producció de vi i grans a la Conca d'Odena (Anoia), 1780-1860
(en Hectolitres)**

	----GRANS----		-----VI-----	
	1780	1860	1780	1860
Jorba	2.743	448	1.200	16.756
St ^a Margarida de Montbui	256	883	456	9.527
Igualada	1.381	121	600	282
St. Martí de Tous	1.529	1.227	2.084	15.168
Copons	854	658	600	5.137
Rubió	1.600	620	270	10.924
Odena	5.347	2.165	7.200	42.963
Castellolí	1.517	414	1.908	12.930

Font: Francesc VALLS La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia 1720-1860, Barcelona 1996.

Una vegada arribats a aquest punt, se'ns plantejen alguns interrogants difícils de resoldre. ¿Com s'explica que sigui precisament en aquest període que va de 1780 a mitjans del segle XIX, en què perden terreny els preus relatius del vi, quan s'intensifiquin els esforços dirigits a l'afermament de l'especialització vitivinícola a importants àrees del pre-litoral català? ¿Per quines raons coincideix la davallada dels preus posterior a la invasió napoleònica amb el període de intensificació de plantades de vinya? La resposta a aquestes qüestions cal cercar-la en la consolidació d'un nou model de comerç exterior català, en el que el vi continua jugant un paper important. Però no s'han d'obviar altres factors, com ara la major rendibilitat del conreu de la vinya respecte a possibles conreus alternatius, en l'augment de la productivitat de les superfícies vitícoles aconseguit amb la intensificació de l'ús del factor treball i amb l'esforç dels productors per aconseguir una major integració en el mercat.

1.3.- El nou model de relacions comercials i la rendibilitat de la vinya.

Un nou model de relacions comercials.

La crisi per la qual havia travessat el comerç colonial, comença a superar-se a partir dels anys vint amb la consolidació d'un nou model de relacions comercials que gira al voltant de dos eixos: la mateixa dinàmica del procés d'industrialització català, amb la necessitat de matèries primeres per a la indústria tèxtil, i, en segon lloc, les exportacions de vins i aiguardents²⁷.

---

²⁷ Sobre la consolidació d'aquest nou model de relacions comercials es pot consultar Josep Mª FRADERA Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona 1987; Pere PASCUAL Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona 1990; Jordi MALUQUER DE MOTES El mercado colonial antillano en el siglo XIX, a J. NADAL i G. TORTELLA (Ed.) Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea, Barcelona 1974 pp.322-357; Carlos MARTINEZ SHAW Amèrica i l'economia catalana, 1680-1898, a L'Avenc n° 100 (gener 1897) pp. 60-68.

El nou model, que segons Josep Mª Fradera cristal·litza entre els anys 1820-1822 i 1828-1833, coincidint amb una revitalització de l'activitat de les drassanes catalanes (cronològicament situada entre els anys 1830 i 1859)²⁸, es caracteritza per la progressió de les importacions de cotó en floca brasiler i nord-americà que vénen a cobrir la creixent demanda de la indústria tèxtil catalana, acompanyant les arribades de productes colonials. En segon lloc s'observa una intensificació de la relació entre comerç colonial i la col·locació de les manufactures catalanes en el mercat interior espanyol. A partir de la dècada dels anys 30 aquest model s'hauria consolidat definitivament al voltant de tres rutes: el comerç directe amb Cuba i Puerto Rico, la importació de cotó en floca a través de Nova Orleans i dels ports antillans i, en tercer lloc, la ruta del "tasajo" amb Argentina i Uruguai.

En aquest procés de revitalització del comerç exterior català amb el continent americà, hi juga un paper clau el desenvolupament de les relacions comercials amb Cuba. La importància estratègica de l'illa i el creixent dinamisme dels seus ports durant el segon quart del segle es deu en un primer moment al paper d'intermediaris en la continuació de l'intercanvi de mercaderies espanyoles i sud-americanes. Aquesta etapa va anar perdent intensitat amb la paulatina normalització de les relacions comercials amb les joves

---

²⁸ Veure Josep RICART i GIRALT "El siglo de oro de la marina velera de construcción catalana, 1790-1870", a Memorias de la Real Academia de Ciencias y Letras de Barcelona, 3ª època, XVIII, n° 7, Barcelona 1924.

Segons aquest treball, a Catalunya les drassanes passen de construir unes 4.272 tones durant la tercera dècada del segle, a més de vint-i-dues mil en els anys trenta. El període de màxima activitat es situa entre 1850 i 1859, quan es construeixen vaixells per unes 45.133 tones.

repúbliques americanes²⁹.

Els indicadors que assenyalen l'increment de les relacions comercials de la metròpoli amb l'illa de Cuba a partir dels anys vint són diversos. Així, el valor de les exportacions espanyoles a l'illa passa de representar un milió de pesos l'any 1828 a la xifra de 19,8 milions l'any 1851. Una segona variable a tenir en compte és l'increment del nombre de vaixells, tan espanyols com amb pavelló estranger, que al llarg d'aquests anys entren en els ports cubans³⁰.

Per analitzar l'estructura del comerç exterior català i de les seves relacions amb el continent americà, resulta interessant consultar les dades corresponents al moviment del port de Barcelona per l'any 1846, publicades per Laureano Figuerola ³¹. En aquest

---

²⁹ Sobre aquest punt consultar Jordi MALUQUER DE MOTES *El mercado colonial antillano en el siglo XIX*, a J. NADAL i G. TORTELLA (Ed.) Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea, Barcelona 1974 p. 329.

³⁰ Veure M. TORRENTE Bosquejo económico político de la isla de Cuba, Madrid 1852, p.126.

En aquest treball es pot observar com l'arribada de vaixells espanyols als ports cubans segueix una progressió constant, obtenint els valors més elevats l'any 1841, amb l'arribada de 1.053 vaixells. Pel que fa als vaixells que arriben a la illa sota pavelló estranger, es produeix un cert retrocés entre els anys 1829 i 1836, a partir del qual tendeix a augmentar el seu nombre fins a obtenir els màxims valors en el darrer any de la sèrie que presenta, 1851, amb l'arribada de 2.982 vaixells.

³¹ Laureano FIGUEROLA Estadística de Barcelona en 1849 ..., Barcelona 1849, pp.260-261. Sobre el mateix tema es pot consultar el comentari que fa P. Pascual sobre les dades que apareixen en el treball de L. Figuerola, a P. PASCUAL Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona 1990, pp. 176-195. També resulta interessant consultar l'informe que sobre la situació

treball, s'observa que al voltant del 50 x 100 dels productes sortits per aquest port es dirigeix a Cuba i Puerto Rico, mentre que prop d'un 20 x 100 ho fa a l'Amèrica continental, destacant en aquest sentit les relacions que es mantenen amb les zones vinculades a la ruta del "tasajo": Uruguai, que amb el 6,39 x 100 de les exportacions del port de Barcelona és el principal receptor de productes catalans en l'Amèrica continental, i la zona del Plata, amb el 3,75 x 100. Aquesta tendència també queda reflectida en el treball de Jaume Boy, quan afirma que *"para formarse una idea del inmenso comercio que hace esta provincia con solo la América, baste saber, que hay en Cataluña de 250 a 300 embarcaciones catalanas o más, que no hacen otro tráfico que el de esta parte del mundo"*³².

Pel que fa als productes que protagonitzen l'increment de les exportacions espanyoles, destaquen les farines³³, afavorides per

---

econòmica catalana realitza el cònsol francès a Barcelona, Ferdinand de Lesseps, els anys 1847 i 1848, a Joan CAMPS i GIRO La guerra dels matiners i el catalanisme polític (1846-1849), Barcelona 1978, pp. 149-167.

³² Jaume BOY Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio, Barcelona 1840 Vol. I p. 275.

³³ Sobre la importació cubana de farines espanyoles, Jordi Maluquer de Motes ofereix les següents dades, en milers de tones:

	<u>espanyoles total</u>			<u>espanyoles total</u>	
1826	3,4	13,6	1846	15,6	16,1
1827	3,8	15,5	1847	16,1	21,6
1828	9,2	18	1848	19,5	21,2
1829	11,4	18,7	1849	19,7	19,8
1830	10,4	16,7	1850	23,6	23,6

Jordi MALUQUER DE MOTES El mercado colonial antillano en el siglo XIX, a J. NADAL i G. TORTELLA (Ed.) Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea,

una política de reserva del mercat a la producció de la metròpoli, i, en el cas de Catalunya, els vins i aiguardents, malgrat que aquests darrers havien perdut la importància que tenien a finals del segle XVIII, quedant limitat el seu comerç al mercat interior i a les possessions de Cuba i Puerto Rico³⁴.

Els productes vínics continuaven essent el principal producte català que creuava l'Atlàntic. Malgrat no disposar d'una sèrie anual de les exportacions víniques catalanes en aquest període, no manquen dades que reforcen aquesta afirmació, com el ja citat treball de Laureano Figuerola, o la relació d'exportacions catalanes que per a l'any 1840 publica Jaume Boy. Segons aquest autor, Catalunya exportava unes 40.000 pipes d'aiguardent i unes 53.000 de vi blanc i negre. Altres productes que destaca són les avellanes (18.000 quarteres), el suro (6.000 quintars), el suro elaborat (12.000 bales de taps de suro), pinyons (de 600 a 800 barrils) i mocadors de seda (100.000 dotzenes)³⁵.

Barcelona 1974, p. 329.

³⁴ La causa d'aquesta pèrdua de importància dels aiguardents en la balança comercial catalana, cal cercar-la, segons Laureano Figuerola, en *"la producción de este espirituoso desarrollada en otros países, y la espiación merecida que a la larga se sufre cuando se adulteran los artículos remitidos á mucha distancia faltando á la buena fe comercial"*.

Laureano FIGUEROLA Estadística de Barcelona en 1849, Barcelona 1949, p. 253.

³⁵ Acompanyant aquests productes, també destaca que *"se esportan tambien muchas almendras, anís, alumbre, anchoas, en pequeños barriles, paños, principalmente para Sicilia, Italia y la América española, rosolis para esta última región, papel, indianas, medias y telas de seda, encajes, mármoles y jaspes de Tortosa, pasta de regaliz, cintas y medias de seda, algodón, hilo y filadiz, y toda especie de manufacturas fabricadas en el mismo Principado"*. Jaume BOY Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de

La balança de comerç cubà de l'any 1858 ens permet observar la importància que tenia a mitjans de segle el comerç vinícola amb l'illa³⁶. En la balança, l'apartat de "caldos" ocupa la segona partida en valor de les importacions de l'illa amb 3,6 milions de pessetes, tan sols superat per la partida de grans i farines, que suposa uns 6,72 milions de pessetes ³⁷. El principal d'aquests productes vínics és el vi negre, procedent quasi en la seva totalitat de la metròpoli, amb un volum superior als 1,6 milions de roves i amb un valor d'1,56 milions de pessetes, la qual cosa representa el 43,45 x 100 sobre el valor total de les importacions víniques. En segon lloc, i de forma sorprenent, destaquen les importacions de "vino de champagne", en particular les que arriben als ports insulars sota pavelló francès (35.307,75 dotzenes d'ampolles sobre un total de 38.230,5), i que en conjunt assoleixen les 305.000 pessetes. Seguint aquests dos productes, destaca l'arribada d'unes 92 mil roves de vins de Xerès i Màlaga, amb un valor de 116.225,25 pessetes, el vi blanc, amb prop de 41 mil roves (60.929,05 pessetes) i l'aiguardent, amb un valor de 58.833

---

comercio, Barcelona 1840, p. 275.

³⁶ Veure Balanza General del comercio de la isla de Cuba en 1858, Ed. Imprenta del Gobierno y Capitanía General y Real Hacienda, Habana 1860.

³⁷ En l'estructura de les importacions que es presenta en la balança comercial de 1858, també destaquen el valor de les importacions de carn (2,34 milions de pts.) i de forma particular les arribades de "tasajo", que assoleixen els 1,92 milions. Altres partides importants són els queviures (2,76 milions), les manufactures de cotó (2,85 milions), la llenceria (3,39 milions), les fustes, especialment els diversos recipients per sucre i vins, (2,53 milions) i articles diversos que es defineixen com "artículos no comprendidos" i que agrupen des del carbó mineral a les armes de foc, obtenint un valor de 6,86 milions de pessetes.

pessetes.

Pel que fa als fluxos comercials amb Europa, cal destacar les relacions amb aquells països amb processos d'industrialització més avançats: França i Gran Bretanya. Es tracta d'una estructura comercial consolidada al voltant de productes primaris, minerals i agraris. En el cas dels minerals sobresurten les exportacions de plom en barres, que a partir de l'any 1826 va augmentant el pes de les exportacions sobre la producció total, passant de representar un 40 x 100 en aquesta data a un 95 x 100 l'any 1840, i trobant en el mercat francès el seu principal client. En aquest punt també van adquirint importància les exportacions de mercuri, que experimenten un important creixement entre 1825 i 1849, i que troben el seu principal destinatari en el mercat anglès³⁸.

Dels productes agraris destaquen les exportacions de vi i les d'oli d'oliva. En aquest darrer cas, les exportacions seguirien una tendència creixent fins a la primera meitat dels anys trenta, quan comencen a perdre pes a causa de la seva progressiva substitució per olis minerals, de coco i de palma en els usos industrials.

Els productes vínics continuaven representant els percentatges més elevats en l'estructura de comerç exterior espanyol i, sobretot, català. Així, si acceptem com a vàlids els percentatges suggerits per Leandro Prados, l'any 1826-1827 s'exporten vins per un valor de 30,37 milions de rals, representant el 13,7 x 100 del valor total de les exportacions espanyoles. Aquest percentatge

---

³⁸ Leandro PRADOS DE LA ESCOSURA Comercio exterior y crecimiento económico en España, 1826-1913: tendencias a largo plazo, Madrid 1982, p.206. Sobre aquest tema es poden consultar altres treballs del mateix autor, com De imperio a nación. Crecimiento y atraso económico en España (1780-1930), Madrid 1988.

augmenta al 23,6 x 100 en els anys 1846 i 1849, quan el valor de les exportacions de vi es situa en 115,81 milions de rals³⁹. En aquest creixement, però, hi juguen un paper destacat les exportacions de vi de Xerès en direcció al mercat anglès, de manera que l'any 1853 s'arriben a exportar 1,56 milions de roves, davant de les 988.211 roves de vi comú destinades a la resta del mercat europeu⁴⁰.

Respecte a les exportacions d'aiguardent destinades als mercats europeus, al llarg d'aquests anys anirien perdent pes en la balança comercial espanyola, caient del 6,2 x 100 sobre el valor total de les exportacions de l'any 1826-1827, al 2,4 x 100 en què es situa en els anys 1846-1849. El principal mercat d'aquests aiguardents era el francès, on es destinava el 41,11 x 100 dels aiguardents espanyols arribats als mercats europeus. Altres mercats importants eren la Toscana, amb 76.180 roves (23,89 x 100) i Anglaterra (15,83 x 100).

Però en el manteniment de les relacions comercials i l'estructuració del nou model de relacions exteriors hi va jugar un paper gens menyspreable la millora de la infraestructura viària, que, finançada a través del comerç vinícola, tenia com a objectiu prioritari una major integració del mercat intracomarcal i, també, la reducció dels costos de transport com a element amortidor de la caiguda dels preus.

---

³⁹ Leandro PRADOS DE LA ESCOSURA Comercio exterior y crecimiento en España, 1826-1913: tendencias a largo plazo, Madrid 1982, p. 202.

⁴⁰ José Oriol RONQUILLO Diccionario de material mercantil, industrial y agrícola, Barcelona 1857, Vol. IV p. 547.

La comarca del Penedès ens ofereix un bon exemple de la importància que tenia pel sector vitícola la reconstrucció de les artèries comercials. En aquest cas es tractava de recuperar el camí de Vilafranca a Vilanova, obert l'any 1757, pel qual transitava el vi i l'aiguardent procedent de l'interior penedesenc i altres productes destinats a l'exportació, com el paper procedent de la comarca de l'Anoia⁴¹.

El mal estat del camí i les conseqüències que aquest fet tenia pel comerç de la zona ja havien estat assenyalades a finals del segle XVIII per l'agrònom M. Barba i Roca, quan escrivia que *"el comercio de aguardiente se atrasa por el mal camino que hay de Villafranca a Villanueva, que siendo ahora de tres leguas se podría hacer de dos, no se perderían tantos animales y carros, y disminuiría casi por la mitad el coste de la conducción"*. En el mateix text

---

⁴¹ Una descripció acurada d'aquesta via es despren d'un document signat l'any 1786 per Manuel Llorca Agulló, Alcalde Major de Vilafranca del Penedès: *"Desde esta Villa (Vilafranca) sale una carretera y al extremo de su término continua por un monte del término de jurisdicción de San Miguel de Olérdola, y continuando por entre unos grandes barrancos dando bueltas y rebueltas se encuentra el Lugar de Cañellas que dista hora y media de camino de esta villa a corta diferencia, y en dicho Lugar sigue la carretera a mano izquierda por entre barrancos hasta llegar al Lugar de Ribas que dista otra hora y media de Cañellas"*. A partir d'aquest punt, el camí es bifurca en dues direccions, una cap a Sitges i l'altre a Vilanova, *"distante otra hora y media de Cañellas, y continua por tierra llana hasta la orilla del mar que dista de dicha Villa [Vilanova] unos dos cuartos de hora a corta diferencia; siendo de advertir que antes de introducirse dicha Carretera en los barrancos del término de San Miguel referido, se encuentra toda carretera en parte del Monte por donde pasa una peña que muy a menudo hace bolcar los carros, y en disposición de despeñarse las caballerías y carruages"*.

també insinua que, per la importància que tindria pels comerciants el fet d'abaratir costos de transport i facilitar l'accés al circuit comercial a través del port de Vilanova, les obres es podrien pagar a través d'un "*módico derecho sobre los licores que se embarcan en Villanueva, que podría cobrar el comisionista del fabricante, este lo rebajaría del precio del vino que compraría al cosechero, y todos quedarían indemnizados con ventaja de lo que adelantasen*"⁴².

Les propostes que l'any 1789 feia Manuel Barba i Roca foren recollides pel cos de comerciants de Vilanova, i l'any 1797 enviaven un primer projecte al superintendent general de camins. Malgrat la inclusió d'aquesta via en el pla de construcció de carreteres confeccionat l'any 1799, les dificultats que caracteritzen aquests anys farien que no s'iniciessin les obres, obligant als comerciants vilanovins a tornar a insistir en la seva transcendència tot adreçant una nova sol.licitud, datada l'any 1803, al Consell de Castella.

Els principals arguments defensats pels comerciants vilanovins a l'hora de sol.licitar la renovació del camí de Vilafranca a Vilanova giren sempre al voltant de la necessitat d'abaratir els costos de transport i de la importància del port de Vilanova en el circuit comercial català.

Amb la finalitat de finançar les obres es proposa un arbitri que afecti els principals productes embarcats al port de Vilanova (aiguardent, vi i paper) i els productes de primera

---

⁴² M. BARBA i ROCA El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII. Respostes al Qüestionari de Francisco de Zamora, Sant Sadurní d'Anoia 1991, p. 75

necessitat desembarcats (grans, bacallà, tonyina i sardines, entre altres). Finalment, la guerra i la fallida de la hisenda espanyola comporta que en els anys vint (coincidint amb la consolidació del nou model de relacions comercials i l'expansió de la vinya) s'acceptessin les propostes de finançament de la burgesia comercial vilanovina, iniciant-se, d'aquesta manera, les obres amb la imposició d'arbitris extraordinaris sobre el port de Vilanova, per començar a plantejar-se posteriorment la construcció de la carretera de Barcelona a Vilanova per les costes del Garraf⁴³.

Tal com s'esperava, la reconstrucció de la carretera de Vilafranca a Vilanova afavoria la participació de la producció de l'interior de la comarca en el dinamisme del comerç de cabotatge del litoral mediterrani, en el qual el port de Vilanova jugava un paper privilegiat.

---

⁴³ L'expedient sobre la construcció d'aquesta carretera es pot consultar a l'AHMV, lligall I.4.875.34

La rendibilitat de la vinya.

A part del paper protagonista que jugava la producció vinícola en el nou model de relacions comercials amb Amèrica, l'expansió vitícola seria difícil d'entendre en tota la seva complexitat sense tenir en compte la productivitat i la rendibilitat de la vinya respecte els conreus herbacis.

En aquest sentit, en un article publicat conjuntament amb Francesc Valls⁴⁴, comparavem la renda bruta que es podia obtenir en una hectàrea de terra destinada al conreu de cereals amb una plantada de vinya. En aquest darrer cas, diferenciavem entre una producció vínica de certa qualitat, orientada al mercat exterior, d'una altra de baixa qualitat destinada a l'obtenció d'aiguardent. Els resultats que aconseguíem en aquest exercici eren força suggerents.

En primer lloc, quan comparàvem una explotació cerealícola amb una plantada de vinya espessa, semblava clar que els beneficis més elevats s'obtenien en aquelles terres plantades de vinya amb una producció de certa qualitat. Un conreu més acurat i, possiblement, l'ocupació de terres de millor qualitat permetien l'obtenció d'un major volum de producte i, al mateix temps, una cotització més elevada per aquest producte. Pel contrari, l'opció per un producte de poca qualitat destinat a les fassines, procurava uns beneficis força minsos en el cas del conreu directe, que augmentaven, pel propietari, si la terra se cedia a rabassa morta (pel fet que no

---

⁴⁴ Josep COLOMÉ i Francesc VALLS *La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX: notes per a una reflexió, Recerques*, nº30, Barcelona 1994, pp.47-68.

havia d'assumir els costos de producció), mentre els resultats esdevenien negatius per al rabasser. En aquest cas, el rabasser tan sols podia subsistir a costa d'intensificar l'explotació del treball familiar i, al mateix temps, intentant obtenir ingressos complementaris contractant-se com jornal·ler en d'altres explotacions. Finalment, en el supòsit d'una explotació cerealí·cola, els beneficis resultaven superiors als del vi per fassina, però molt inferiors al de les vinyes destinades a obtenir un vi de certa qualitat destinat al mercat exterior. Així, en les terres menades a conreu directe, els beneficis obtinguts en una hectàrea de cereals oscil·len entre el 37 i el 54 x 100 respecte als obtinguts en una vinya de certa qualitat, reduint-se les diferències a mida que també es reduïa la qualitat del terreny. Si l'explotació era cedida a parceria o a rabassa morta, els beneficis del propietari cerealí·cola eren pràcticament la meitat del vití·cola (entre el 52 i 53 x 100), i els del parcer (cerealí·cola), respecte el rabasser (viní·cola), oscil·laven entre el 24 i 27 x 100 en les terres de primera i segona qualitat, per augmentar a un 55 x 100 en les de tercera qualitat.

En segon lloc, la menor demanda de treball que requeria la vinya campa, permetia d'obtenir uns beneficis superiors als de la vinya espessa. Al mateix temps permetia al productor disposar d'una quantitat de gra per accedir al mercat o facilitar les condicions de reproducció de l'explotació. Però molt més important resultava comprovar com, en les explotacions de vinya campa amb una producció orientada a la elaboració d'aiguardent, els beneficis obtinguts resultaven superiors als d'una explotació cerealí·cola, tant en l'explotació directa com en les terres cedides a rabassa. D'aquesta manera s'eliminaven els resultats negatius que s'obtenien en l'explotació directa d'una vinya espessa de poca qualitat i, el que resulta més important, desapareixien els valors negatius per als

rabassers, amb l'excepció de les terres de pitjor qualitat.

En resum, davant l'enfonsament dels preus agrícoles, les explotacions agràries podien optar per dues estratègies: l'ampliació de la superfície vinícola (substituint fins i tot terres ocupades anteriorment per cereals), plantant vinya espessa i buscant una producció de certa qualitat o, l'altra alternativa, plantar vinya campa, amb una producció de poca qualitat que permetia mantenir els circuits comercials de l'aiguardent i, al mateix temps augmentar els beneficis respecte les explotacions cerealícoles.

**CAPITOL II: EXPANSIÓ I CRISI DE LA VITICULTU-
RA CATALANA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE
XIX.**

A mitjans de segle, la irrupció de l'oïdi va suposar un breu parèntesi en el procés d'expansió vitícola que s'havia consolidat en els decennis anteriors. Fins aquell moment les principals malalties de la vinya eren *la coloració, la blima i la tisi*. La més perjudicial de les tres era la darrera, ja que a part de malmetre la collita podia arribar a matar els ceps. De les altres dues, *la coloració* (enrogia la pampolada durant el mes d'agost), no comportava la pèrdua dels fruits, i *la blima* podia arribar a fer perdre la collita, però no matava els ceps¹. Front a aquestes malalties sembla que no hi havia una solució eficaç i, en darrer terme, si la vinya patia *la tisi*, s'havien de renovar els ceps morts mitjançant colgats i capficats.

Però, a partir de 1853 les vinyes catalanes varen haver de fer front a una nova plaga: *l'oidium tuckeri*. Aquesta nova epidèmia, que tenia els seus orígens en el continent americà, impedeix el creixement dels brots, marceix els pàmpols i panseix els raïms joves. Les notícies que ens han arribat sobre els estralls provocats per la plaga, indiquen que l'any 1854, bona part de la superfície vitícola catalana havia quedat assolada.

---

¹ E. GIRALT "*Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera*"; *L'Avenc*, nº 30, Barcelona 1980, p. 68.

Així, per exemple, al terme de Sarrià es va perdre el 85 x 100 de la collita de vi; a Viladecans, a principis de desembre del mateix any, el consistori es lamentava de què *"este pueblo se halla en una suma miseria, en razón de haber perdido dos años consecutivos la cosecha de vino y este año ha sido total por causa de la enfermedad llamada oidium"*. A la mateixa comarca del Baix Llobregat, en el municipi de Corbera, l'any 1855, un propietari anomenat Josep Enrich, declarava que *"las ubas habian hido secandose de manera que la cosecha de este año es casi tan lamentable y reducida como la del proximo pasado"*. En aquest mateix municipi, una comissió d'agrònoms que varen avaluar les pèrdues que l'any 1855 havia ocasionat l'oïdium, va calcular que s'havien deixat de collir 9.841 cargues de vi, equivalents a la producció d'un any normal².

Per fer front al nou flagell, els viticultors catalans varen optar per diferents estratègies, que van des de la substitució de la vinya per altres conreus de secà³, fins a la replantació amb espècies més resistents a l'oïdium i més productives⁴. Però la pràctica més generalitzada a l'hora de combatre la malura, fou

---

² Les referències corresponents a aquests municipis, s'han consultat a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, Secció d'Economia, lligall 1.009.

³ En aquest sentit, a principis dels anys seixanta, a la zona de Reus, Cambrils, Vilaseca i Tarragona, es varen començar a arrencar ceps i a substituir-los per avellaners.

Sobre aquest punt es pot consultar P. ANGUERA *"Notes per a la història agrària de Reus en el segle XIX"*, Quaderns d'Història Tarraconense, Vol. III, Tarragona 1982, p. 135.

⁴ J. PAN-MONTOJO La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, pp. 69-73.

l'ensofrada dels ceps⁵.

Una vegada superat aquest parèntesi el sector vitícola va encetar una nova etapa expansiva, que culminaria a finals dels anys vuitanta amb l'enfonsament dels preus vínics i l'arribada de la fil·loxera a les principals zones vitícoles catalanes. Aquesta etapa va comportar un nou cicle expansiu de la superfície vitícola, de manera que, en el conjunt de Catalunya, l'any 1883 la vinya ocupava 379.806 hectàrees, 68.000 ha. més que vint anys enrera. Durant aquest període cal destacar dues característiques:

a/ L'expansió de la viticultura en àrees on, fins al moment no havia tingut gran importància, com la zona sud de la província de Lleida⁶.

b/ La consolidació en un conjunt de comarques d'una economia estretament vinculada a la producció vínica.

---

⁵ El juliol de 1854, en la Revista de Agricultura Práctica, ja s'afirmava que "el uso de azufre para combatir el Oidium va generalizándose". Amb aquest motiu indicaven que s'havien de barrejar "2 y 1/2 libras de flor de azufre, 15 onzas de sal comun y 8 porrones de agua de fuente. El todo se mezcla bien y a las dos horas puede usarse". Respecte a la seva aplicació es considerava que el més oportú era agafar una "escoba fina, se moja de aquella agua y se van rociando las cepas cuyas hojas están enfermas: dentro de tres ó cuatro dias quedan curadas"

Revista de Agricultura Práctica, juliol 1854, p. 27.

Una ressenya dels diferents treballs que sobre la malura es varen publicar a l'època, es pot consultar a E. GIRALT La invasió de l'Oidium Tuckeri a Catalunya: escrits entorn el seu origen i tractament (1852-1865), a Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, any CXL, pp. 37-42.

⁶ Entre 1863 i 1889 la província de Lleida passa de les 62.214 hectàrees de vinya a 119.077, de les quals 19.930 ha. eren terres de regadiu.

E. GIRALT "L'agricultura", Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. S. XIX. Població i agricultura, Barcelona 1990, p. 230.

Expansió i crisi de la viticultura catalana...

En aquest sentit, a la província de Barcelona (vegeu Quadre 2.1.) destacarien les comarques del Penedès i l'Anoia en el prelitoral i el Bages a la Catalunya central, mentre que a les comarques del sud es consolidava un important nucli vitícola al Camp de Tarragona i el Priorat.

Quadre 2.1.

Evolució de la superfície vitícola a la província de Barcelona (en hectàrees).

Partit Judicial	1860	1889
Barcelona	848,93	3.231
Berga	328,61	1.293
Granollers	5.265,47	8.194
Igualada	16.196,83	22.222
Manresa	18.505,06	23.841
Mataró	5.729,75	7.429
Sabadell/Terrassa	16.181,87	19.762
Sant Feliu de Llobregat	11.092,47	14.892
Vic	194,45	368
Vilafranca del Penedès	15.717,55	20.010
Vilanova i la Geltrú	5.264,53	6.081

Font: per 1860, Francesc Valls La dinàmica del canvi agrària a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860, Apèndix 1.2.; per 1889, Emili Giralt "L'agricultura" Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. S. XIX. Població i agricultura, p. 235.

L'expansió de la vinya en aquests anys, difícilment es pot explicar si no ens referim a les conseqüències que per Catalunya va tenir la presència de la fil·loxera a França.

2.1.- La fil·loxera a França.

Els viticultors gals començaren a familiaritzar-se amb la nova plaga vitícola quan aquesta es va detectar, l'any 1863, a les vinyes de la zona de Gard⁷. A partir d'aquest moment anirien descobrint de manera progressiva els efectes de la malura: l'insecte guanyà les terres del Roine i els departaments de Valclusa i Var, per un costat, i els de Gard i d'Erau per l'altre. La plaga fou reconeguda oficialment quan varen aperèixer els seus símptomes prop d'Avinyó. L'any 1866 la trobem al vessant atlàntic, a l'altra banda de França, a Florice, al departament de la Gironda, a la dreta del riu Garona. La malura s'estenia arreu, fins que l'any 1871 traspassà el Roine, barrera que es suposava infranquejable. A finals de la dècada dels anys setanta

---

⁷ D'entre les obres generals que ofereixen una visió de conjunt respecte la invasió fil·loxèrica a França, destacaria principalment, M. LACHIVER Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français, Paris 1988; L. LOUBERE A history of wine in France and Italy in the nineteenth century, New York 1978; C.K. WARNER The winegrowers of France and the government since 1875, Columbia 1960; G. GARRIER Le fil·loxera. Une guerre de trente ans, 1870-1900, Paris 1989.

podem considerar que les vinyes gal·les havien estat vençudes per la fil·loxera.

Aquesta situació fou reconeguda al Congrés de Viticultors Francesos celebrat l'any 1880 a Clermont-Ferrand, i, posteriorment, al Congrés Fil·lox ric de Bordeus. En aquests cert mens s'acord  de lluitar contra el flagell en dues direccions: per un cant  s'adoptaren i es recomanaren aquells mètodes que s'havien mostrat m s eficaços en la lluita, especialment el sulfur de carboni, el sulfocarbonat de calci i de potasi, a més de la inundació hivernal de les arrels⁸. Per altra banda s'acord  buscar un cep immune a l'insecte, per tal de procedir a la replantació.

La crisi ecològica va suposar un retrocés de la superfície vitícola i, per tant, de la producció vinícola. En xifres globals, per tot l'Estat francès, trobem que l'any 1871 es

---

⁸ Respecte aquests mètodes, Juan Pan-Montojo ha advertit, referint-se al cas espanyol, de les dificultats que comportava llur aplicació. Així, en el cas del sulfur de carboni destaca que es tracta d'una *"sustancia muy inflamable, por lo que su empleo daba origen a frecuentes accidentes además de tener un impacto muy negativo sobre los trabajadores encargados de su inyección en el terreno; el mayor obstáculo era empero su alto coste, pues exigía horadar agujeros a cortas distancias en toda la superficie tratada, y hacerlo con una periodicidad anual, ya que en caso contrario las vides se hallaban expuestas a nuevos ataques contra los que no quedaban inmunizadas, y además forzaba a un abonado muy cuidadoso para ayudar a las cepas a superar el impacto del insecticida"*. A causa del dispendi econ mic que aquest mètode comportava, *"sólo las viñas destinadas a la producción de vinos de calidad hacían económicamente viable el empleo del tratamiento continuado con el sulfuro de carbono"*. Respecte els sulfocarbonats de sodi i potassi, indica que *"eran más eficaces que el sulfuro de carbono por su menor evanescencia y no daban lugar a explosiones, pero que además de ser más caros que dicha sustancia, únicamente podían ser aplicados mediante su disolución en agua"*.

J. PAN-MONTOJO La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, pp. 124-125.

treballaven al voltant de dos milions d'hectàrees de vinya, que el 1893 havien quedat reduïdes a 1,75 milions⁹.

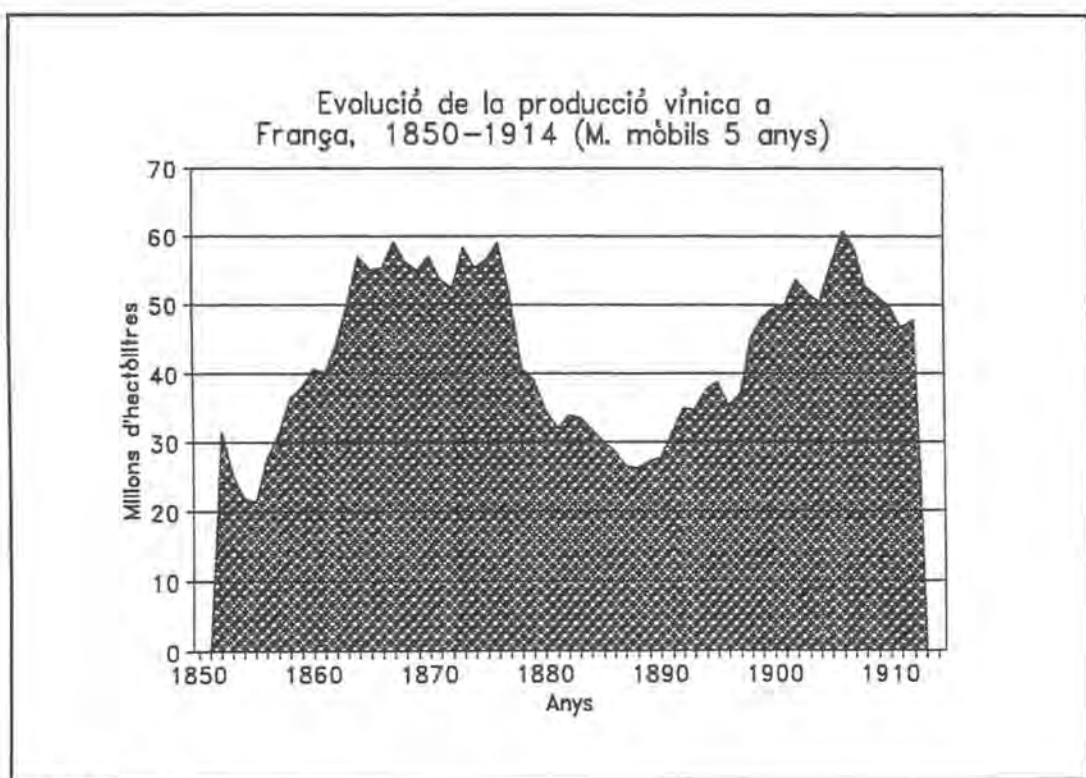
Més interessant resulta, en el nostre cas, copsar els efectes de l'anihilament dels ceps francesos respecte altres zones vitícoles d'Europa. En aquesta direcció, cal tenir present el progressiu descens de la producció vínica francesa a mesura que la plaga s'ensenyoria de nous territoris. De fet, França, el 1877, era la primera productora europea de vi, amb una producció estimada en 56,8 milions d'hectòlitres, molt per sobre d'Itàlia (33 milions) i Espanya (30 milions), segona i tercera productores, respectivament. Dos anys més tard, la producció francesa s'havia reduït a 26 milions d'hectòlitres (vegeu Gràfic 2.1.)¹⁰, mentre l'espanyola es mantenia al voltant dels 30 milions i la italiana es situava en 27,1 milions d'hectòlitres de vi¹¹. Ara bé, tot i la disminució de la producció, la fil·loxera no va representar una contracció de les exportacions víniques franceses, que pogueren mantenir, i fins i tot augmentar, el seu nivell mercès a les importacions de vins d'altra procedència. En aquest punt, tal com veurem més endavant, hi jugaren un paper important els vins catalans, els italians i els algerians. Al mateix temps, cal destacar el desenvolupament de l'elaboració dels anomenats vins artificials, que a causa de llur baix cost s'acabarien convertint en un dels negocis més rendibles a curt termini, fins que el 1890 es va gravar fortament la seva producció.

---

⁹ R. PECH Entreprise viticole et capitalisme en Languedoc Roussillon. Du phylloxere aux crises de mevente, Toulouse 1975, p. 105.

¹⁰ M. LACHIVER Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français, París 1988, p. 586.

¹¹ T. CARNERO ARBAT Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900, Madrid 1980, pp. 53-54.

GRAFIC 2.1.

2.2.- Les conseqüències comercials: el Tractat Hispano-francès de 1882 i l'evolució dels preus vínics.

El Tractat Hispano-francès de 1882.

Els antecedents més immediats del Tractat de 1882, els trobem en els acords comercials signats entre ambdós països els anys 1865 i 1877. El primer d'aquests, emmarcat en un context de proliferació d'acords lliurecanvistes que va envair Europa a partir del tractat de Cobden-Chevalier, es deu a l'interès dels governs francès i espanyol de regular llurs relacions comercials. En l'apartat vínic, l'únic avantatge que ofería als productors espanyols era la no fixació de límits quant a escala alcohòlica pels aiguardents i pels licors, mentre que per al vi comú s'establí una taxa de 5,2 francs per hectòlitre, a part d'un recàrrec per aquells que tenien un grau superior. Aquest tractat, però, no tingué una gran influència a l'hora de determinar la tendència exportadora catalana, ja que, fins a l'any 1878, el principal mercat continuaria localitzant-se en el continent americà, principalment als ports de les Antilles, Veracruz, Montevideo i Buenos Aires.

El mes de setembre de 1877 es signava el segon dels tractats comercials amb França. Tal com indica Pan-Montojo¹², aquest nou conveni s'ha de situar en el context de la creixent demanda francesa de vins estrangers, per tal de paliar el dèficit provocat per la fil·loxera. Davant els avantatges comercials que disfrutaven els vins portuguesos i italians en el mercat francès, els governants espanyols sol·licitaven un aranzel per als vins de 3,5 francs per hectòlitre, sense cap mena de sobretaxa pel que fa a la seva escala alcohòlica.

Prop de cinc anys més tard, el dia 6 de febrer de 1882, es signava un nou tractat comercial hispano-francès, que regularia l'exportació de vi cap al mercat dels veïns del nord. En ell, el govern francès concedia una rebaixa d'1,5 francs per aquells vins que no excedissin els 15,9 graus. Els que superessin aquest límit havien de satisfer, a més, el dret d'importació d'alcohol: 30 cèntims per grau. Per la seva banda, el govern espanyol acceptava reduccions importants dels aranzels sobre les manufactures franceses. El sector vinícola menys afavorit en aquest nou tractat, era el dedicat a la producció de vins de forta graduació, com ara el xerès i altres tipus de vins generosos; però la desigualtat de condicions perdia importància en dependre aquests vins de la demanda anglesa, principalment.

Respecte el paper que va jugar aquest Tractat en l'evolució de les exportacions víniques catalanes, T. Carnero indica que, al Principat, l'increment de les exportacions fou, com a terme mitjà, en el període 1878-1882 de l'ordre del 122,5 x 100 i va arribar al 153 x 100 en el trienni següent. Al País Valencià, l'augment de les exportacions durant el quinquenni 1878-1882, és superior al 185 x 100 com a terme mitjà respecte els cinc anys

---

¹² J. PAN-MONTOJO La bodega del mundo. La vid i el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, p. 147.

anteriors, i durant els quatre següents arribarà a ésser del 489 x 100¹³. Una interpretació menys optimista sobre la influència que la demanda francesa va exercir en el món vitícola català, es deu al treball de Josep Pujol, que mostra cert escepticisme a l'hora d'avaluar la importància de la demanda francesa en l'acceleració de les exportacions víniques catalanes. Així, aquest autor afirma que *"la gran demanda francesa del 1878 al 1891 tingué per al sector vitivinícola català menys importància de la que sovint se li sol atribuir. Mentre l'exportació espanyola de vi comú creixia entre aquelles dates quasi de manera continua de 2.544.000 Hl. a 11.081.000 Hl. (i la que anava a França passà de representar el 54 % al 89,4%), la particular catalana observava solament un canvi de nivell. Després d'un creixement inicial fins al 1880, en què l'exportació va saltar de 1.270.000 Hl. a 3.050.000 Hl., hi va haver una evolució quasi constant, però fins i tot amb una lleugera tendència decreixent, que acabà situant les sortides de vi comú, aquell any de finalització del Tractat de Comerç Hispano-francès, en 2.367.000 Hl. De resultes d'aquest diferent comportament en l'evolució de les exportacions, el pes relatiu que en total representaven les catalanes va caure del 65 % en què es situava per terme mitjà entre 1868 i el 1877, a 38,5 % entre 1878 i el 1891, caient, doncs, en un 50 % la seva importància relativa".* Respecte les àrees de Catalunya més beneficiades d'aquest comerç vínic amb França, el mateix Josep Pujol escriu que les zones tradicionalment vitícoles (principalment de les províncies de Barcelona i Tarragona), no van experimentar un augment de la superfície vitícola, mentre que la província de Lleida va experimentar un creixement d'aquesta amb una taxa aproximada del 90 x 100

---

¹³ T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900, Madrid 1980, pp. 96-98.

respecte els anys setanta¹⁴.

Ara bé, malgrat que les zones tradicionalment vitícoles de Catalunya no experimentaren un augment de la superfície ocupada pels ceps (en capítols anteriors ja s'ha perioditzat el procés d'especialització vitícola en aquestes zones), si que varen aprofitar la creixent demanda francesa per reorientar les exportacions viníques i beneficiar-se de la cojuntura de preus elevats. Bona prova d'aquest fet la tenim en l'arribada de comerciants francesos i suïsos a les zones productores catalanes. Així, per exemple, Antoni Martorell, propietari d'una fassina a Vilafranca del Penedès, a principis del segle XX recordava la importància que l'arribada d'aquests comerciants forans va tenir pel comerç vinícola del Penedès, evocant com a conseqüència de la invasió fil·loxèrica de les vinyes franceses va arribar a Vilafranca el suís Nicolau Zesiger amb l'objecte de comprar vins per exportar al seu país. Posteriorment, "pels anys 82 y 83, s'instalen moltes altres cases franceses¹⁵ y del 84 y 85, alguns dels comerciants de vi fills del Penadès es proporcionen els medis de relació pera exportar també vi a Suïssa y a Fransa.

---

¹⁴ J. PUJOL "La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i el 1935", Recerques nº 15, Barcelona 1984, pp. 59-60.

¹⁵ Les relacions comercials que francesos i suïsos establiren a Vilafranca foren el suficientment fortes perquè l'any 1894, tres anys després d'haver finit el tractat comercial amb França, encara es trobin inscrits al registre d'estrangers del municipi quatre comerciants francesos i set de suïsos: J. B. Berger Muller, J. Lenzinger, J. Martel i M. Rey, són els francesos; mentre que els suïsos són: R. Neuenschwander, B. Wiskeman, J. Mory, E. Thomet, J. Widnner, E. Hachnischneuberger i, per acabar, E. Hoch. No he comptabilitzat aquells que declaren treballar com a dependents de comerç.

AHCVP, Secció municipal, lligall 216-337.

*Durant aquest temps els vins son pagats a preus fabulosos*¹⁶

La demanda francesa i l'evolució del preu del vi.

El període que s'inicia al voltant de 1879 i que arriba fins a 1891 podria ésser definit com l'època daurada del sector vinícola¹⁷. Aquest període de vaques grasses ve determinat, com ha estat indicat anteriorment, per la demanda francesa, de manera que, mentre l'any 1875 les exportacions de vi comú a França representen el 12,5 x 100 del total d'exportacions víniques espanyoles, el 1878 el percentatge va ascendir fins el 54,6 x 100, per arribar al 81,8 x 100 l'any 1886. Tal com s'observa en el Quadre 2.2.1., aquest augment de les exportacions víniques a França es va dur a terme en detriment dels mercats americans, via tradicional d'exportació de productes vínics.

---

¹⁶ A. MARTORELL El Penadès. Notes crítiques sobre les vicissituds de la Agricultura, Industria y Comers durant el segle XIX, Vilafranca del penedès 1902, pp. 210-211.

¹⁷ En el cas espanyol com estudis clàssics respecte l'evolució del preu del vi, destacaria principalment T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900), Madrid 1980; GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL El vino, 1874-1907: dificultades para reconstruir la serie de sus cotizaciones, Madrid 1981; N. SANCHEZ-ALBORNOZ i T. CARNERO Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX. Vino y aceite, Madrid 1981. En el cas de Catalunya es pot consultar, entre d'altres, J. PUJOL "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola entre 1892 i 1935", Recerques nº 15, Barcelona 1984, pp.57-78. Respecte l'estudi de sèries comarcals, D. ARMENGOL La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX, pp. 122-126; J. COLOME L'evolució vinícola de l'Alt Penedès en el darrer terç del segle XIX. Estudi de l'evolució del preu dels vins i els esperits, Sant Sadurní d'Anoia 1987.

Quadre 2.2.1.

**Exportació de vi comú segons destí
(en %)**

	França	Amèrica del Sud	Cuba i Puerto Rico
1868	23,4	28,6	29,4
1869	17,1	32,8	29,3
1870	8,6	30	43,7
1871	6,3	34,4	43,8
1872	16,3	29,9	33
1873	28,4	22,2	32
1874	26,2	31,1	24,2
1875	15,5	29,7	41,4
1876	21,1	25,5	36
1877	26,9	27	32
1878	54,6	17,8	17,8
1879	67,2	11,8	14
1880	77,3	8,2	8
1881	81	8,1	6,2
1882	81,8	6,4	7,2
1883	80,9	8,6	6,1
1884	77,3	9,8	7,2
1885	75,4	9,2	6,6
1886	81,8	7,4	6,3

Font: T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario, Madrid 1980, p. 68.

Pel que fa a l'evolució del preu del vi, al llarg d'aquests anys podem diferenciar dos períodes, que tindrien com a marca l'any 1887, moment en què es produeix un canvi de tendència. A partir de 1881-1882, la desfeta de les vinyes franceses va representar un clar estímul per a les exportacions de vi comú¹⁸.

¹⁸ Volum de vi comú exportat en el conjunt espanyol (en milions d'hectòlitres):

Expansió i crisi de la viticultura catalana....

Es en aquest període quan la majoria de mercats assoleixen els preus més alts. Els problemes comencen a aparèixer a partir de 1885, a causa principalment de la sobreproducció provocada per la demanda francesa. Aquest augment de la producció vinícola es vincularia a dos factors diferents. En primer lloc, com ha demostrat Josep Pujol, s'explica per l'expansió del conreu de la vinya en zones amb poca tradició vitícola, com en el cas de la província de Lleida, on l'any 1886 s'arribaren a conrear 119.741 Hs. de vinya, mentre que l'any 1879 se'n treballaven 62.214 Hs¹⁹.

Però, a part de l'expansió de la superfície vitícola, també cal tenir en compte que al llarg d'aquests anys de febre exportadora, es va generalitzar la pràctica d'adulterar el vi, amb la finalitat d'obtenir-ne la màxima quantitat possible per aprofitar la conjuntura favorable. Aquest fou un problema que van haver d'afrontar els comerciants vinícoles, afligits per la devaluació del valor de llurs mercaderies. El combat contra l'adulteració dels productes vínics, però, ja s'havia iniciat al

---

1868	1,88	1879	3,97	1890	9,47
1869	1,88	1880	6,25	1891	11,33
1870	1,53	1881	7,06	1892	6,77
1871	1,76	1882	7,70	1893	5,19
1872	2,03	1883	7,69	1894	4,18
1873	2,64	1884	6,53	1895	5,38
1874	2,13	1885	7,20	1896	6,68
1875	2,11	1886	7,41	1897	5,37
1876	1,89	1887	8,34	1898	6,45
1877	2,22	1888	9,08	1899	4,86
1878	2,93	1889	8,66	1900	3,88

Font: T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900, Madrid 1980, p. 59.

¹⁹ J. PUJOL "Les crisis de malvenda del sector viivinícola entre 1892 i el 1935", Recerques nº 15, Barcelona 1984, p. 60.

llarg de la segona meitat dels anys setanta. Així, el mes de juliol de 1876, la premsa de Vilafranca del Penedès es feia ressó de la inquietud dels comerciants, esmentant, al mateix temps, les fòrmules més freqüents d'embastardir els vins:

"Tres fraudes principales se efectuan con los vinos, que son: las mezclas, para los vinos de altos precios; la adición de agua, y la adición de materias colorantes extrañas".²⁰

La proliferació d'aquests tipus de frau va comportar que l'any 1879 es formés una comissió especial amb la funció de combatre aquestes pràctiques. Resultat d'aquesta comissió fou l'adopció per part del *Consejo de Agricultura*, d'un conjunt de mesures per lluitar contra el frau:

"1º Publicación en todos los periódicos oficiales de la fórmula más sencilla para descubrir las adulteraciones por la 'fouchina' y, si es posible, de otras materias nocivas a la salud.

"2º Inspección constante por la autoridad o

---

²⁰ El Labriego, 30 de juny de 1876, any I, nº 12.

La matèria colorant d'ús més comú fou la fucsina (resultat de l'acció de l'àcid arsènic i altres matèries sobre l'anilina). Segons la documentació consultada per Pan-Montojo, l'ús d'aquest colorant hauria estat introduïda l'any 1866 pels exportadors de Tarragona. Aquest mateix autor, indica que l'ús selectiu de la fucsina en els vins destinats als mercats sudamericans, en els que no hi havia control sanitari, va donar pas a una pràctica més generalitzada en la segona meitat dels anys setanta, a conseqüència de la importància que anava adquirint la demanda francesa.

J. PAN-MONTOJO La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, pp. 162-167.

sus delegados para investigar las adulteraciones en todos los puntos de producción y venta.

"3º Confiscación del vino, que debe ser inmediatamente arrojado, después de levantarse acta por la autoridad o por sus delegados, en que cuenten el nombre del delincuente, su domicilio, cantidad adulterada y lugar en que se verificó el comiso.

"4º Publicaciones del nombre de los adulteradores en los periódicos oficiales y Boletín de la Provincia.

"5º Multa que no baje de 50 pesetas y no exceda de 1.000 por la primera falta; doble suma en caso de reincidencia, y diez veces mayor la tercera.

"6º Prisión, según lo que para casos similares establezca el código²¹.

Tot i les disposicions adoptades per acabar amb la coloració del vi i la seva adulteració, aquest fou un frau que no varen abandonar els productors vitícoles. D'aquesta manera, el mes d'agost de 1885, els comerciants de vi de Vilafranca del Penedès adreçaven una carta als viticultors de la zona advertint que "en la immediata cosecha no sigan el deplorable ejemplo de algunos, bien que hasta ahora pocos en número, que en la prócsima pasada emplearon sustancias para la artificial coloración de los vinos, pues que el Comercio de esta localidad para salvar sus intereses en la prócsima campaña y para evitarse las pérdidas y disgustos que han sufrido en la que termina, ha adoptado la resolución y ha contraído el compromiso de rechazar los vinos colorados artificialmente, sea ó no nociva á la salud, quedando aquel asociado al especial objeto de perseguir á los adulteradores de vinos que con sus sofisticaciones tanto perjudican al cosechero

---

²¹ El Labriego, 15 de juny de 1879, any III, nº 11.

de buena fé, desacreditando los vinos de nuestro país y haciendo sufrir quebrantos en las operaciones mercantiles encaminadas á dar salida á los mismos"²².

El manteniment d'aquestes pràctiques que desprestigiaven els vins catalans²³, conjuntament amb altres factors com la falsificació dels vins artificials a base d'alcohol d'indústria (principalment alemany), aigua i colorants, l'acumulació d'existències que s'anava produint en alguns mercats francesos (Cette, Bercy o París, per exemple), o la important competència que exercien els vins italians, varen comportar que, mentre el volum de les exportacions seguia augmentant, els preus dels productes vínics iniciessin una tendència a la baixa a partir de

---

²² AHMVP, Secció municipal, lligall 14-14.

²³ Respecte el reforçament amb esperits, del vi que es destinava a l'exportació, resulta força revelador un informe sobre la força alcohòlica dels vins que es va remetre l'any 1885 a la Cambra Agrària de Tarragona.

Força alcohòlica dels vins de la província de Tarragona
l'any 1885

Partit	En estat natural	En el mercat català	Destinat a l'exportació
Vendrell	12 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Tarragona	10 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Reus	13 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Falset	14 ‰	14 ‰	18-20 ‰
Gandesa	12 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Tortosa	12 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Valls	11 ‰	14 ‰	16-17 ‰
Montblanc	11 ‰	14 ‰	16-17 ‰

P.A. HERAS i C. MAS Viticultura i fil·loxera a l'últim terc del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona, Tarragona 1994, p.37.

1887.

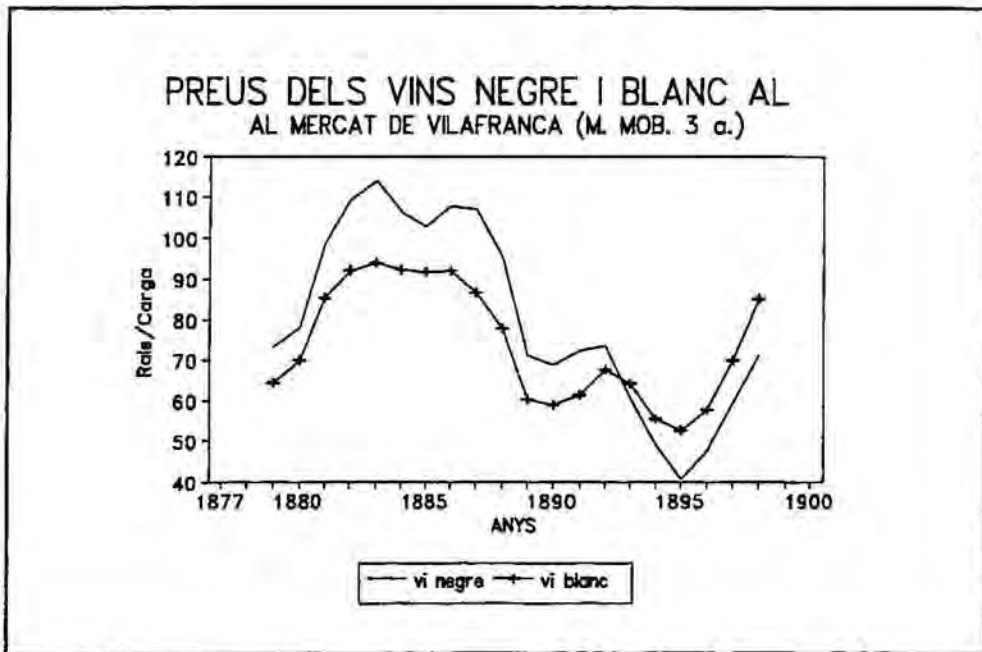
L'evolució dels vins negre i blanc al mercat de Vilafranca del Penedès (Quadre 2.2.2. i Gràfic 2.2.), esdevé paradigmàtic del canvi de tendència experimentat per la cotització dels vins catalans a partir de 1887.

Quadre 2.2.2.

Evolució dels preus dels vins negre i blanc al mercat de Vilafranca (1877-1900)

	Vi negre		Vi blanc	
	Rs/Cg	1877-1900=100	Rs/Cg	1877-1900=100
1877	87,8	111,3	72,1	95,7
1878	57,2	72,5	52,2	69,3
1879	74,9	94,9	69	91,6
1880	101,9	129,2	88,9	118,1
1881	119,2	151	98,3	130,6
1882	106,8	135,4	89,1	118,4
1883	116	147	94,1	125
1884	96	121,7	93,3	123,9
1885	96,8	122,7	87,7	116,4
1886	130,3	165,2	95,1	126,3
1887	93,8	118,8	77,3	102,6
1888	61,6	78	61,3	81,4
1889	58,5	74,1	42,5	56,4
1890	86,8	110	73,1	97
1891	71,9	91,1	68,9	91,5
1892	62,1	78,7	61,4	81,5
1893	48,1	61	62,4	82,8
1894	37,7	47,8	42,4	56,3
1895	36,1	45,8	53,1	70,5
1896	68,7	87,1	77,4	102,8
1897	73,2	92,7	79,5	105,6
1898	72,3	91,7	98,8	131,1
1899	72,5	91,9	93,5	124,2
1900	64,1	81,2	75,6	100,4

Font: elaborat a partir de les dades publicades a El Labriego

GRAFIC 2.2.

La influència de la demanda francesa també es reflectiria en l'evolució dels valors mensuals obtinguts pel vi negre, fortament condicionats per la competència existent a l'hora d'adquirir la producció vinícola de la zona. Així, els coeficients que obtenim de l'estudi de les raons del preu mensual respecte el preu mitjà anual, indiquen, en el cas del vi negre, que les cotitzacions més baixes s'obtenen en els mesos anteriors a la verema, de març a juliol, a causa, principalment, que els compradors es mantenen a l'espectativa davant la proximitat de la collita. La tendència canvia al mes d'agost, pocs dies abans d'iniciar-se la verema, quan els resultats ja són del tot previsibles i s'inicien, immediatament, les operacions de compra. D'aquesta manera, a partir del mes d'agost i al llarg dels mesos tardorencs i hivernals, fins al febrer, els preus es mantenen

alts.

En el cas del vi blanc, el moviment de la corba es semblant a la del vi negre, malgrat que en aquest cas la influència de la demanda francesa fou menor. Amb tot, la davallada general del preu del vi va arrossegar a la baixa la corba del vi blanc a partir de l'any 1886-1887 (en què la mitjana anual descén un 18,79 x 100 respecte l'any anterior). El període que va de l'any agrícola de 1887-1888 fins l'any en què va finalitzar el tractat, es caracteritza pels baixos preus de cotització del vi blanc, especialment l'any 1888-1889, en què s'obté la mínima cotització de tot el cicle al mes de novembre de 1888, tal com preveia en la premsa local el mes anterior:

"La [collita] del vino del presente año, que se halla ya completamente terminada, ha producido pingües resultados á los viticultores hasta el extremo de tener que vender y á muy bajo precio el vino sobrante por falta de envases muchos de ellos no pudieron colocar en sus respectivas bodegas"²⁴

En els resultats de la verema caldria cercar, també, l'alça de preus de l'any següent. Així, mentre els preus augmentaven (segons la mitjana anual) un 71,9 x 100 respecte l'any anterior, la premsa es feia resó de la preocupació dels vinyaters, puix la collita fou tant dolenta que, segons l'articulista, la desesperació i el desànim que va provocar feia oblidar, fins i tot, els problemes que plantejava l'avenç de la fil·loxera²⁵.

Com ja s'ha indicat anteriorment, la periodificació que hem

---

²⁴ El Labriego, 30 d'octubre de 1888, any XIII, nº 20.

²⁵ Resumen de Agricultura, octubre 1889, any I, nº 10.

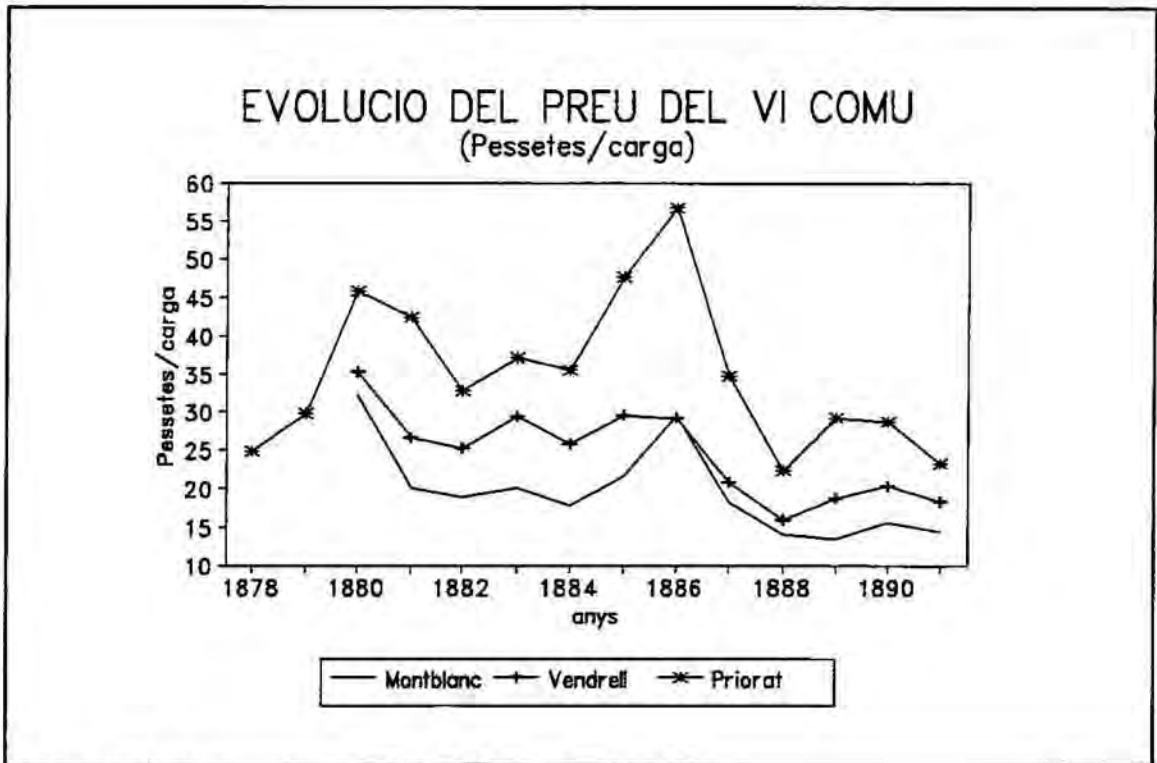
establert per a l'evolució dels preus dels vins penedesencs al llarg d'aquests anys, sembla que reflecteix el moviment dels preus del vi en el conjunt de les principals zones productores de Catalunya, amb l'excepció de Figueres (Quadre 2.2.3. i gràfics 2.3. i 2.4.). Així, les comarques de la Conca de Barberà, Baix Penedès, Priorat, el Camp de Tarragona i el Garraf, també experimenten un canvi de tendència en les cotitzacions del vi datat al voltant de 1877, amb un lleuger augment l'any 1889-1890 vinculat, com ja hem vist en el cas del Penedès, als resultats negatius de la collita d'aquell any.

Quadre 2.2.3.
Evolució del preu del vi a diferents comarques catalanes
(en pessetes/carga)

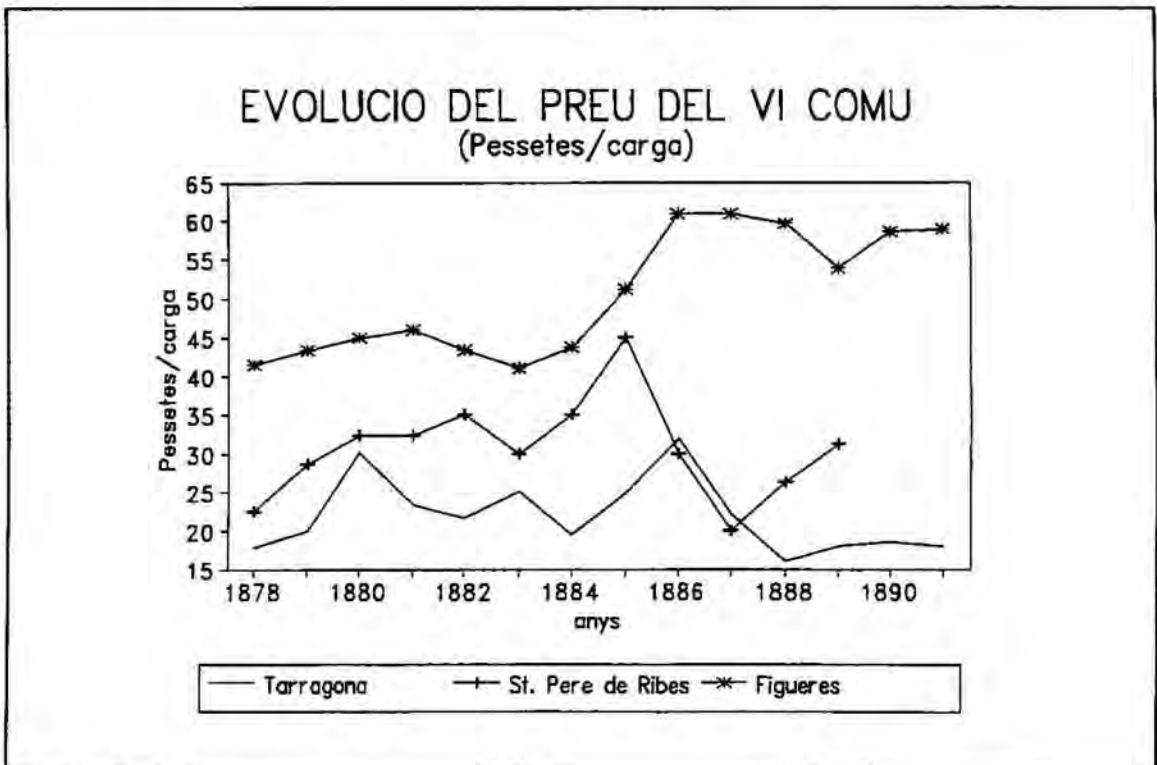
	Montblanc	Vendrell	Priorat	Tarragona	St. Pere de Ribes	Figueres
1878			24,9	17,8	22,5	41,5
1879			29,8	19,9	28,8	43,4
1880	32,2	35,3	45,8	30,3	32,5	45
1881	20,1	26,6	42,4	23,3	32,5	46
1882	18,8	25,3	32,8	21,6	35	43,3
1883	20,1	29,4	37,2	25	30	41
1884	17,8	25,8	35,5	19,5	35	43,7
1885	21,6	29,5	47,7	24,9	45	51,2
1886	29,5	29,2	56,8	32	30	60,8
1887	18,1	20,8	34,7	22	20	60,8
1888	14	15,9	22,4	16	26,3	59,6
1889	13,5	18,7	29,2	18	31,3	53,8
1890	15,6	20,3	28,7	18,6		58,6
1891	14,3	18,2	23,2	18		58,9

Font: les sèries de Montblanc, El Vendrell, El Priorat i Tarragona, han estat publicades a T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario, p. 241; la sèrie de Sant Pere de Ribes fou publicada per primera vegada a Gaceta de Vilafranca, any 1927; per la sèrie de Figueres, D. ARMENGOL La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX.

GRAFIC 2.3.

GRAFIC 2.4.

El preu dels esperits i la importància de l'entrada d'alcohols alemanys.

En el cas dels esperits, la corba de preus assenyala una tendència inversa a les que ja hem estudiat per al vi negre i per al vi blanc, ja que la tendència general del període es caracteritza per la seva estabilitat o, com en el cas de l'esperit de brisa, per un moviment molt moderadament alcista.

A l'hora de buscar una certa lògica al comportament del preu dels esperits en aquests anys, hem de recórrer a dos factors estretament vinculats²⁶. Per una banda cal subratllar la creixent importància que van adquirir les importacions d'esperit, especialment alemany, arran de les facilitats que el govern d'aquell país donà per tal d'afavorir-ne l'exportació. Per altra banda, hem de tornar a recórrer a l'atracció que exercia el mercat francès per aquells vins catalans que no superessin els 15º.

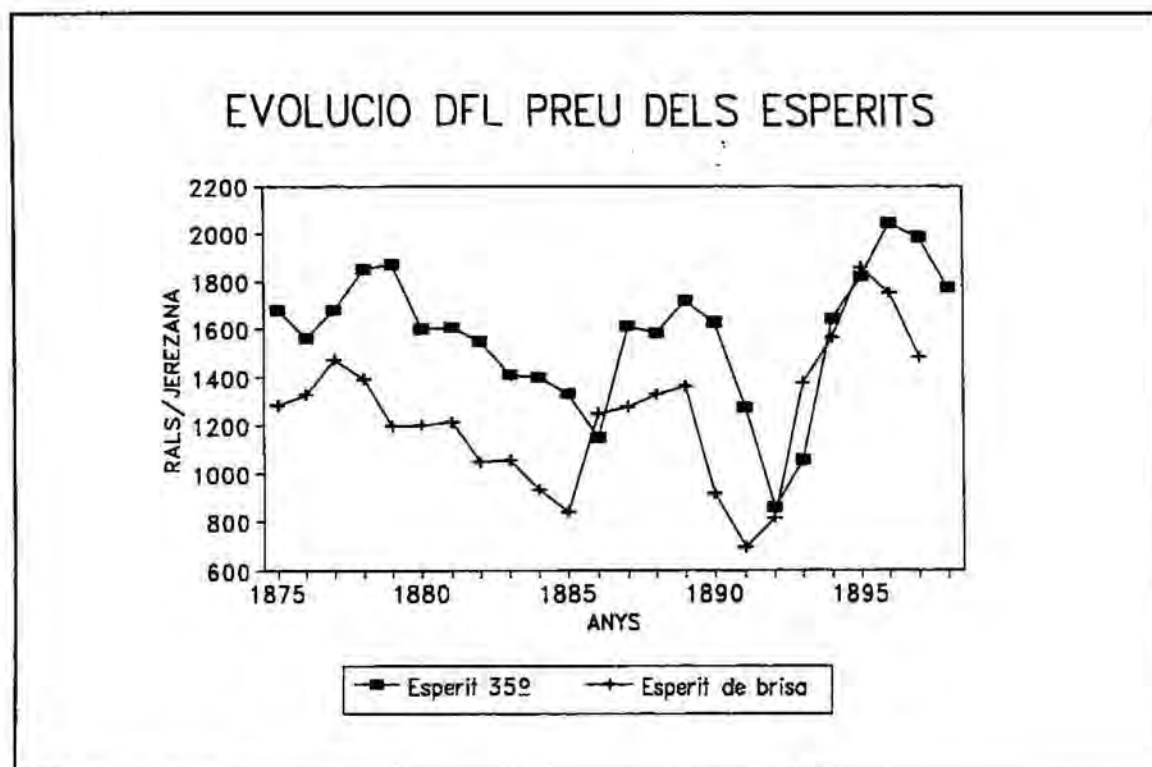
Així, comprovem com a partir de l'any 1883 -quan es signa un tractat comercial amb Alemanya, segons el qual els aranzels

---

²⁶ Sobre la problemàtica dels alcohols, es pot consultar SOCIEDAD VALENCIANA DE AGRICULTURA Los alcoholes extranjeros y la vinicultura nacional. Dictamen de la Comisión Informadora, València 1887; J.B. CARLES La cuestión de los alcoholes y el conflicto vinatero, València 1889; J. PARERA La cuestión de alcoholes. Colección de escritos publicados sobre tan interesante cuestión, Barcelona 1907; M. FERRER GOMEZ Legislación sobre alcoholes, Madrid 1924; N. PUIG "Modernización y regulación. La industria alcoholera española, 1856-1953", a J. NADAL i J. CATALAN La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX), Madrid 1994, pp. 99-125; J. PAN-MONTOJO i N. PUIG "Los grupos de interés y la regulación pública del mercado de alcoholes en España (1887-1936)", Revista de Historia Económica, any XIII nº 2, pp. 251-280.

Expansió i crisi de la viticultura catalana....

que l'alcohol industrial alemany havia de satisfer es situaven en 17,3 pessetes per hectolitre, convertint-se en molt més competitiu que el que es produïa a la Península-, la corba del preu de l'esperit de 35° experimenta una forta caiguda, mentre que en el cas de l'esperit de brisa la davallada es dona a l'any següent. La influència dels alcohols importats en l'evolució dels preus dels esperits locals, es confirma de nou en les baixes cotitzacions que aquests darrers patien l'any 1887, coincidint amb la ratificació per un espai de 30 anys del tractat amb Alemanya, després que l'any 1886 s'importés un milió d'hectòlitres d'esperit d'aquell país²⁷.

GRAFIC 2.5.

²⁷ T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900), Madrid 1980, p. 190.

L'any 1888 s'inicia un canvi de tendència, quan els preus comencen a recuperar-se d'una davallada que s'havia iniciat l'any agrícola 1883-1884, en el cas de l'esperit de brisa, i 1882-1883 en la corba de l'esperit de 35°. Aquest augment es tradueix en els 1.248,5 rals/jerezana de mitjana anual a què es cotitza l'esperit de brisa (el mes de novembre de 1888 s'obté el màxim anual, i es pagaven 1.420 rals/jerezana). En el cas de l'esperit de 35°, el màxim anual s'assoleix el mes de maig de 1889, amb 1.890 rals per jerezana, equivalent a un augment superior al 40 x 100 respecte l'any anterior.

Aquest augment del preu de l'esperit coincideix amb la llei del 26 de juny de 1888, que pretenia fer callar les crítiques que contra el govern es dirigien des de les posicions dels grans propietaris agrícoles de l'interior, a causa de la massiva importació d'esperit alemany i dels baixos aranzels que el feien més competitiu en el mercat espanyol. L'impost especial aprovat requeia sobre qualsevol tipus d'esperit, de producció nacional o importat, estipulant una tarifa de 0,75 pessetes per grau centesimal d'esperit per hectòlitre, quedant exclosos els vins fins a una graduació màxima de 19°. Els vins que la superaven havien de pagar l'impost corresponent per grau que s'excedís. A més, la llei contemplava la possibilitat que els ajuntaments gravessin amb un impost especial sobre els esperits, aguardents i licors, fins a un límit de 10 pessetes per hectòlitre, mentre que per a les patents de venda desapareixia el límit, podent-se gravar fins a un 100 x 100 sobre les tarifes vigents. La llei també contemplava la possibilitat que aquelles cases que exportessin esperits, aguardents i licors, poguessin exigir la devolució del 80 x 100 de l'impost.

La llei de López Puigcerver no satisfieia ni els propietaris de l'interior ni els comerciants i productors valencians i catalans, que obtenien elevats beneficis de l'exportació de llurs

"caldos". Els interessos dels primers no estaven protegits en no prohibir-se l'entrada d'esperit industrial alemany, suís o rus. En paraules de T. Carnero, aquest fet comportava que *"junto a la falsificación cada vez más generalizada que conducía al desprestigio de sus vinos de crianza, la reducción de la demanda interna para sus vinos de peor calidad. Además la industria alcoholera vinica e industrial era incapaz de competir con la extranjera. El bajo precio al que podía adquirirse el alcohol ruso o alemán rectificado y apto para el consumo, en cualquiera de los puertos periféricos, anulaba sus posibilidades de desarrollo. A todo ello se unían dos puntos más: la ley no recogía la exención en materias de contribución industrial para las destilerías ya establecidas, ni tampoco concedía franquicia arancelaria para la maquinaria importada de cara a establecer otras nuevas"*²⁸.

Les protestes dels comerciants i productors catalans i valencians es centraven en la necessitat que aquests tenien de l'esperit que importaven per tal d'adobar els seus vins destinats a l'exportació. El moviment de protesta culminà amb la promulgació d'una nova llei, el 21 de juny de 1889, en la qual s'incorporà la part més important de les demandes dels comerciants i productors perifèrics, en detriment d'una petita burgesia integrada per fabricants d'esperit i la venda al detall. Mentre els primers aconseguiren que la nova llei contemplés la qüestió de l'adobament dels vins i la reducció del límit espirituós dels vins importats, que a partir dels 15º havien de pagar una taxa per grau, els segons no aconseguiren la reducció de l'import de les patents de venda.

---

²⁸ T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900), Madrid 1980, p. 200-201.

2.3. La crisi de malvenda.

Com ja hem apuntat anteriorment, a partir de l'any 1887 el preu del vi, tan blanc com negre, va experimentar una violenta davallada que, amb alguns parèntesis, es mantindria al llarg dels primers decennis del segle XX²⁹. En el cas del vi negre, a

---

²⁹ Sobre la crisi de malvenda del sector vinícola català es poden consultar, entre d'altres, L. ANTUNEZ Informe sobre la crisis actual de las industrias pecuaria y vitivinícola emitido por una Junta de notables convocada al efecto y presidida por Don Luis Antúnez, Barcelona 1887; La crisis agrícola y pecuaria. Actas de las sesiones de la comisión creada por Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis por que atraviesa la agricultura y la ganadería, Madrid 1888; J.M^a. RIBAS i PONS D'agricultura: datos sobre'l preu de producció del vi en el Penadés baix, El Vendrell 1908; M. GALES El problema del vi a Catalunya, Barcelona 1936; J.E. de MOLINS La crisi vinícola en España, Madrid s.a.; INSTITUT AGRÍCOLA CATALÀ DE SANT ISIDRE La crisis vinícola, Barcelona 1923; J. VENTOSA ROIG Passat, present i esdevenidor de l'exportació de vi, Vilafranca del Penedès 1936; T. CARNERO "Los precios del vino", a N. SANCHEZ -ALBORNOZ i T. CARNERO Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX, Madrid 1981; GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL El vino, 1874-1907: dificultades para reconstruir la serie de sus cotizaciones, Madrid 1981; J. PUJOL, La crisis de malvenda del vi, 1892-1936, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona 1982; J. PUJOL "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935", Recerques n° 15, Barcelona 1984, pp. 57-78; J. GUIADO "Crisis agraria e invasión filoxérica en la España del siglo XIX", a Revista de Historia Económica, n° 2, Madrid 1983, pp. 165-184; J. PAN-MONTOJO La

partir de 1886 i fins al 1895-1896, la corba de preus se situarà per sota de la tendència central del període, amb l'excepció de l'any 1889-1890, en què experimentarà un augment del 48,35 x 100 respecte l'any anterior, per tornar l'any 1890-1891 a situar-se per sota de la tendència central, assolint-se el mínim del darrer terç del segle XIX (36,1 rals/carga). Aquests mínims, localitzats a les collites dels anys 1893 i 1894, es poden relacionar amb la recuperació del cicle de males anyades, arribant al mercat molta més oferta de l'esperada.

La recuperació del preu del vi negre es va iniciar l'any 1895-1896, amb un augment del 90,3 x 100 respecte la cotització de l'any anterior, a causa, principalment, del poc excedent que va arribar al mercat³⁰. La tendència a l'alça es confirmaria l'any següent, quan el vi negre es va cotitzar a 73,16 rals/carga, a causa, de nou, d'una mala anyada. En aquest sentit, abans de finalitzar la verema ja s'apuntava que *"si bien muy escasa promete ser la próxima cosecha del vino en la comarca del Panadés, atendiendo los estragos que en sus antes hermosos viñedos está haciendo la devastadora filoxera, en cambio, según puede preverse, el precio de los nuevos caldos será algún tanto satisfactorio, tal vez que sabemos que han celebrado algunos contratos para la compra de uvas que han de entregarse en la próxima vendimia"*³¹. A finals de setembre es van confirmar els presagis: *"La vendimia del presente año, que puede darse ya por*

---

bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, pp. 206-251.

³⁰ L'any 1895, l'alcalde de Sant Sadurní d'Anoia afirmava que *"la salida del vino procedente de la cosecha actual es nula, porque ha cubierto escasamente las necesidades del consumo local"*.

Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 1.214.

³¹ El Labriego, 15 de setembre de 1896, any XXI n° 497.

terminada, ha pasado como quien dice poco menos que desapercibida en nuestra comarca. En su virtud no han sido ya menester este año aquel sinnúmero de braceros, que afluían todos los años á nuestra población en busca de trabajo en la presente época"³².

Aquesta tònica seria la que es mantindria en els dos anys següents, 1897 i 1898, cotitzant-se la carga a 72,3 i 72,2 rals, respectivament. En el darrer any agrícola del segle s'inicia un nou canvi de tendència en la cotització del vi negre, quan els preus comencen a disminuir, pagant-se 64 rals/carga.

En el cas del vi blanc, la tònica serà pràcticament la mateixa que la observada pel vi negre. La caiguda dels preus s'inicia amb força violència l'any 1886, amb un descens del 18,7 x 100 respecte l'exercici anterior. Tot i la puja que experimenta l'any 1889 la corba es manté per sota de la tendència central fins a 1895, any en què experimenta una forta alça (la mitjana anual és de 77,4 rals/carga, arribant-se a pagar 90 rals/carga el mes de maig de 1896). Aquesta tendència a l'alça, però, quedaria estruncada en el darrer any del segle, iniciant-se un nou període de preus a la baixa que es mantindria durant els decennis següents.

A l'hora de cercar una explicació a la tendència negativa que va seguir el preu del vi en els darrers anys del segle XIX i primeres dècades de la centúria següent, cal tenir en compte diferents variables. La crisi de malvenda va tenir els seus orígens en el creixent stock de productes vínics que saturaven el mercat francès, que augmentava a mesura que guanyava terreny la recuperació de les vinyes franceses. Al mateix temps, cal considerar l'expansió que va conèixer la viticultura en algunes zones de la conca mediterrània durant el darrer terç del segle

---

³² El Labriego, 30 de setembre de 1896, any XXI n° 498.

XIX. Així, entre 1879 i 1888, la invasió fil·loxèrica de les vinyes franceses va representar un estímul per la viticultura del Mezzogiorno italià. Aquest procés no va passar desapercebut pels viticultors catalans, que contemplaven com disminuïen les importacions italianes de vi, fins al punt de que a finals dels anys setanta la premsa destacava que "*los italianos cubren perfectamente con su producción las necesidades de su propio consumo, y exportan de unas provincias á otras sin acudir a mercados extranjeros*"³³. Aquesta inquietud anava *in crescendo* quan es comprovava que les exportacions víniques italianes havien passat, segons la premsa catalana, de 119.782 hectòlitres l'any 1879 a 797.045 hectolitres el 1881³⁴.

Entre 1870-74 i 1879-83, la producció vinícola italiana va augmentar prop de 8,6 milions d'hectòlitres (de 27 a 35,6 milions d'Hl.). Aquest increment de la producció va beneficiar especialment la Itàlia meridional i insular, mentre que al nord, tan sols el Piemont va aprofitar la nova conjuntura que es presentava amb la crisi vinícola francesa. Durant la dècada dels vuitanta, els vincles entre productors italians i mercat francès tendiren a consolidar-se, fins al punt que "*les vins du Mezzogiorno, forts en couleur et en alcool, étaient fabriqués spécialement pour être mélangés avec les 'bibines' du Midi de la France*"³⁵. Però aquest puixant comerç va patir una dura sotragada a finals dels vuitanta, quan els sectors industrials del nord d'Itàlia varen imposar els seus interessos en la política comercial del país,

---

³³ El Labriego, 15 de juliol de 1881, any VI, nº 13.

³⁴ El Labriego, 29 de juny de 1881, any VI, nº 12.

³⁵ A. LOUBERE "*Geographie du commerce des vins: la France et Italie pendant la crise du phylloxéra*"; a A. HUETZ DE LEMPS (dir) Geographie historique des vignobles, París 1978, Vol. II p. 92.

augmentant els drets duaners i tendint a una política proteccionista que acabaria per perjudicar el sector vitícola italià.

Quadre 2.3.1.
Producció i exportació de vi a Itàlia

	Producció milers Hl.	Exportació milers Hl.	Producció 1861-70=100	Exportació 1861-70=100
1861-1870	23.533	288	100	100
1871-1880	26.934	649	114	225
1881-1890	31.273	1.974	133	685
1891-1900	31.959	2.046	136	710
1901-1910	44.123	1.393	187	483

Font: G. Pedrocco *Un caso e un modelo: viticoltura e industria enologica*, dins P. d'ATTORRE i A. de BERNARDI Studi sull'agricoltura italiana, Milan 1994, p. 341.

Quadre 2.3.2.

Evolució de la producció de vi a les diferents regions italianes (en milions d'hectòlitres)

	1870-74	1879-83	1909-14
Piemonte	2,7	4	5,9
Lombardia	1,9	1,7	2,1
Veneto	2,6	1,4	2,8
Liguria	0,6	0,4	0,7
Emilia (a)	2	2,5	5,3
Marche (b)	1,9	2,5	3,7
Toscana	2,7	3	4
Lazio	0,8	1,9	2,2
Costa tirr.	3,7	4,8	4,9 (c)
Costa adr.	3,5	4,7	6,4 (c)
Sicilia	4,2	7,7	4,6
Sardegna	0,4	1	0,8
Total	27	35,6	43,4

(a) comprèn la Romagna; (b) comprèn part de l'Umbria; (c) la producció de la Basilicata i de Calàbria ha estat dividida en parts iguals entre la costa tirr. i l' adr.

Font: G. Pedrocchio *Un caso e un modelo: viticoltura e industria enologica*, dins P. d'ATTORRE i A. de BERNARDI *Studi sull'agricoltura italiana*, Milan 1994, p. 341.

D'aquesta manera, a finals dels anys vuitanta, a mesura que els vins italians anaven perdent pes, en el mercat francès tendia a augmentar la importació de vins algerians. L'enfonsament del preu dels cereals havia colpejat durament l'economia algeriana que, a més, es veia obligada a competir amb la creixent producció de grans que França obtenia de Tuníssia. En aquest context, els colons francesos optaren per aprofitar els avantatges geogràfics d'Algèria, els coneixements adquirits sobre el conreu de la vinya i un accés fàcil al crèdit, per augmentar la producció vinícola i jugar un paper cada vegada més destacat en les importacions

víniques de la metròpoli. D'aquesta manera, la vinya va substituir el conreu de cereals com a planta de colonització³⁶, estimulants l'arribada de nous immigrants europeus i augmentant la superfície vitícola en prop de 80.000 hectàrees en el transcurs dels dos decennis que van de 1870 a 1889³⁷.

Els maldecaps dels exportadors vínics catalans, però, no es circumscriuen únicament a l'augment de la producció a la conca mediterrània, sinó que també temien l'augment de la producció a l'Amèrica del Nord. Així, l'any 1876, un articulista ja advertia que *"en los Estados Unidos de América se producen vinos que hoy nos dan que temer por su calidad y mañana lo harán por su cantidad. El día que se haya completado su obra, siendo el clima de aquellas regiones igual al que en Europa se cultiva la viña, sus vinos han de hacer una ruinosa competencia á los nuestros. Los Estados de la Unión és la nación que está destinada á producir vinos para las dos Américas, y como es muy fácil que se produzca mucho más barato que nosotros, no sería del todo extraño que sus vinos llegaran a cotizarse en algunos mercados europeos"*³⁸.

En efecte, la regió de Califòrnia ja havia conegut una primera expansió de la viticultura a remolc de la febre de l'or dels anys cinquanta. Però seria en la dècada següent quan dos fets varen estimular l'expansió del sector vitícola californià:

---

³⁶ Charles-Robert AGERON Histoire de l'Algérie contemporaine. De l'insurrection de 1871 au déclenchement de la guerre de libération (1954), París 1979, Vol. II p. 106.

³⁷ C. CANESTRARI, L. COLOJANNI i M. PAZIENTI La colonizzazione del territorio: il modello francese. L'Algeria tra il 1830 e il 1962, Milano 1983 pp. 57-63.

³⁸ El Labriego, 15 de juny de 1876, any I, n° 11.

l'adaptació de varietats europees importades pels immigrants i, en segon lloc, l'accés als mercats de l'est gràcies a la inauguració del primer ferrocarril transcontinental (1869), de manera que l'any 1880 les vinyes californianes produïen uns 386.112 hectòlitres de vi, amb exportacions a alguns mercats europeus com Anglaterra i Dinamarca³⁹.

En resum, la crisi de malvenda s'ha de vincular a la progressiva pèrdua d'importància del mercat francès a partir de l'any 1892 i la seva pèrdua definitiva l'any 1896. En segon lloc, el sector fou incapaç de recuperar el mercat ultramarí, amb la qual cosa desapareixia l'oportunitat de col·locar els excedents que fins al moment s'havien destinat a la demanda ultra-pirinenca. A aquests factors cal afegir els efectes de l'onada proteccionista que es va anar extenent durant els darrers decennis del segle, dificultant l'accés dels vins catalans a nous mercats, en un moment en què tendia a augmentar la producció mundial de vi (a causa de la recuperació de la producció francesa i al desenvolupament del sector en països de menys tradició vitícola). En darrer terme, de la mateixa manera que havia succeït en altres sectors agrícoles, fou l'articulació del mercat mundial el principal desencadenant de la crisi⁴⁰.

---

³⁹ T. UNWIN Wine and the vine. An historical geography of viticulture and the wine trade, London 1991, pp. 296-304.

⁴⁰ J. PUJOL "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935", Recerques n° 15, Barcelona 1984, pp. 57-78.

2.4.- La fil·loxera a Catalunya.

La cronologia de l'avenç de la malura és de sobra coneguda⁴¹. Va ser a mitjans d'octubre de 1879 quan es va informar al Govern de la presència de la fil·loxera a la província de Girona. L'insecte fou descobert al terme municipal de Rabòs, a la comarca de l'Empordà. A finals de 1879, tan sols es comptabilitzaven unes deu hectàrees afectades. L'any següent els focus detectats no havien avançat, afectant, segons J. Miret, només els 0,5 x 100 de les 1.966 hectàrees inspeccionades⁴². Les dificultats que

---

⁴¹ Informacions més detallades sobre l'evolució geogràfica de la fil·loxera a Catalunya, es poden consultar a MINISTERIO DE FOMENTO La invasión filoxérica en España y estado de la reconstrucción del viñedo, Madrid 1911; P.J. GIRONA TRIUS "La invasión filoxérica en España", Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Vol. XXVI, nº 557, Barcelona 1942; J. IGLESIES La crisi agrària de 1879-1900, Barcelona 1968. Una cronologia més detallada sobre l'evolució de la plaga per les comarques catalanes, es pot consultar a E. GIRALT "L'agricultura" a Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, pp. 238-239.

⁴² T. CARNERO Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900), Madrid, 1980, pp. 135-136.

trobava la plaga per conquerir noves vinyes es deu, en bona part, a la rapidesa amb què es varen inspeccionar i tractar els primers focus de contagi⁴³. Aquesta campanya de l'Empordà, però, va despertar grans controvèrsies i enfrontaments entre els pagesos i les brigades anti-fil·loxèriques, com en el cas de Llers, on els incidents tenien com a origen les baixes indemnitzacions estipulades per la llei de 1878. Aquests enfrontaments foren un dels factors determinants pels quals el Ministeri de Foment va decidir suspendre la campanya (Reial Ordre del 30 de juny de 1880), provocant la dimissió de J. Miret i les conseqüents protestes dels homes de l'IACSI, que consideraven que l'Estat es rendia a l'avenç de la plaga⁴⁴.

L'embranchida de l'expansió fou tal que, al mes d'octubre de 1881, l'enginyer agrònom de la província de Barcelona, Ricard Rubió, afirmava que *"todos los pueblos desde el Pirineo hasta el mar se hallan asolados, y entre el Fluviá y el Ter centenares de hectáreas de terreno tienen ya la filoxera, y lo que es más desconsolador, que entre el Ter y el Tordera 34 pueblos presentan*

---

⁴³ Tot sembla indicar que en aquests primers moments, la campanya va estar perfectament estructurada, tal com subratllava el Marqués de Montoliu l'any 1880, descrivint com *"hay brigadas de investigación, brigadas de desinfección y brigadas de arranque. Las primeras se ocupan en examinar viñas unas tras otras a razón de una cepa por cada diez hasta que venga á encontrarse alguna filoxerada, en cuyo caso se procede á examinar las cepas una por cada cinco, y si se siguen encontrándose filoxeradas, el exámen se extiende á todas las cepas. Siguen á estas brigadas de desinfección, cuyos trabajadores operan en tres sentidos diferentes, abriendo unos con un instrumento de hierro, agujeros en el suelo, á razón de uno cada medio metro, introduciendo otros la sustancia desinfectante y cerrando los últimos con un palo las aberturas para que no se evapore ó volatilice"*

El Labriego, 15 de març de 1880, any V.

⁴⁴ P.J. GIRONA *"La invasión filoxérica en España"*; Memoria de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, nº 557, Vol. XXVI, Barcelona 1942.

ya señales indudables de la invasión, habiéndose reconocido en ellos 84 focos con 54 mil cepas filoxeradas, 3.000 cepas muertas, sin contar las salpicadas que por doquiera se presentan"⁴⁵. La consciència de la progressió de la malura va determinar la renúncia a la lluita preventiva en la província de Girona, i es va optar per concentrar els esforços en la defensa de la més rica de les províncies vitícoles: la de Barcelona. En aquest sentit, es coordinaren les forces i els treballs de totes aquelles institucions vinculades a la riquesa vitícola de la província: la Diputació Provincial de Barcelona, l'IACSI, la Comissió Provincial de Barcelona i el Centre Agronòmic Català. En un primer moment, des del mes de desembre de 1881 fins a finals de novembre de 1882, s'intentaren salvar les vinyes gironines properes a Barcelona establint una zona d'incomunicació. A partir del mes de desembre de 1882, fins al mes d'agost següent, els esforços es varen canalitzar a destruir els focus existents, principalment aquells que s'havien descobert, al mes de setembre, a Vidreres, Lloret de Mar i Blanes⁴⁶. A mitjans de 1883, s'acceleraria la invasió, a causa d'una nova paralització dels treballs antifil·loxèrics, ja que s'havien repetit els successos de Llers a la part llevantina del Maresme. D'aquesta manera, el 1886 la superfície afectada a la província de Barcelona equivalia a més de 20.000 hectàrees de vinya. En aquest mateix any de 1886 foren descoberts els primers signes de l'arribada de la fil·loxera a la comarca del Penedès.

---

⁴⁵ El Labriego, 30 d'octubre de 1881, any VI, nº 20.

⁴⁶ Al mes de juny de 1883 fou publicada en la premsa la següent relació de focus fil·loxèrics descoberts: a Tordera sis, amb 1.181 ceps afectats; a Fogàs, cinc (2.413 ceps); a Sant Celoni, dos (34 ceps); a Montnegre, un (306 ceps); a Palafolls, cinc (246 ceps); a Malgrat, trenta-tres (1.315 ceps); a Santa Susana dinou (846 ceps). Als darrers dies de l'any, els focus descoberts a la província eren 181, amb 21.600 ceps malalts i 50.000 tractats amb sulfur de carboni.

El Labriego, 15 de juny de 1883, any VIII, nº 11.

Les primeres taques fil·loxèriques a la comarca del Penedès es van detectar al municipi de Gelida, a la partida coneguda amb el nom de "la torres de Luselles", on, possiblement, va arribar procedent de Rubí. A la segona meitat de 1887 l'expansió de la fil·loxera al Penedès semblava ja irreversible: el 15 d'octubre es va saber que havia afectat l'heretat de manuel Domènech i Vinyals, anomenada "d'Espiels", al terme municipal de Sant Sadurní d'Anoia. Al mes de novembre la premsa es feia ressò de la seva aparició a Font-rubí⁴⁷. El mes de juliol de 1889 la seva presència es confirmava als termes de Subirats, Avinyonet, Terrassola, El Pla del Penedès, Sant Pere de Riudebitlles, i Sant Joan de Mediona⁴⁸. El 15 d'agost les taques van aparèixer a l'Ordal⁴⁹ i el mes d'octubre la fil·loxera ja havia atacat les vinyes de Sant Quintí de Mediona⁵⁰. Finalment, l'any 1890 la fil·loxera arribava a Santa Margarida i els Monjos i a Vilafranca del Penedès.

L'any 1891, l'estat de les vinyes penedesenques queda perfectament retratat a les següents línies:

"Lo que entristece el ánimo, es el avance que va tomando en nuestro viñedo la filoxera. Apenas contemplar lo que eran hace dos años viñas lozanas, convertidas en extensos eriales, donde, una aquí, otra allí, se pueden ver raquíticas y mal tractadas algunas cepas, como testimonio de hasta donde se extendía

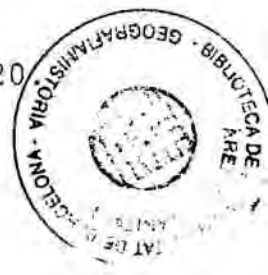
---

⁴⁷ El Labriego, 15 de novembre de 1887, any XII, nº 21.

⁴⁸ Resumen de Agricultura, juliol de 1889, any I, nº 7.

⁴⁹ El Labriego, 15 d'agost de 1889, any XIV, nº 15.

⁵⁰ El Labriego, 31 d'octubre de 1889, any XIV, nº 20.

nuestro más rico cultivo"⁵¹

Respecte la província de Tarragona, el 16 de novembre de 1888 es va tenir la primera notícia de l'arribada de la invasió, procedent del terme de l'Arboç, des d'on s'expandí cap a Sant Jaume dels Domenys, a Bràfim i a Salomó, ensenyorint-se, en quatre anys, d'una important zona productora, amb nuclis com Tarragona, Reus, Valls, el Vendrell, Montblanc i Falset. Els darrers punts de resistència van ser Gandesa i Tortosa, amb 10.318 hectàrees de vinya als seus termes⁵². Finalment, a la província de Lleida, el primer focus fil·loxerat fou descobert l'any 1893, a Vilamitjana, al partit de la Seu d'Urgell, des d'on s'expandí, principalment, per la ribera del riu Segre. Poc temps després es va confirmar la seva presència en alguns pobles de la Segarra, llindants amb les províncies de Tarragona i de Barcelona. Des d'aquests punts es va difondre ràpidament, de tal manera que a mitjans de 1898 totes les zones vitícoles de la província estaven afectades⁵³.

Legislació i Institucions.

L'actuació de les organitzacions estatals es va caracteritzar per la seva falta d'organització i planificació, veient-se superades, en tot moment, per les institucions corporatives

---

⁵¹ Resumen de Agricultura, agost de 1891, Any III, nº 32.

⁵² MINISTERIO DE FOMENTO La invasión filoxérica en España y estado de la reconstrucción del viñedo, Madrid 1911, pp. 107-111.

⁵³ *Ibid.* pp. 111-112.

vinculades al món vitícola, com l'IACSI en el cas català.

Un bon exemple de la ineptitud estatal el trobem en el fet que, mentre les primeres mesures governamentals daten del 15 de març de 1878, a l'estiu de l'any anterior, Joan Miret empenia un viatge per les zones fil·loxerades de França i Suïssa com a delegat de l'IACSI, per tal d'estudiar el flagell i informar de les possibilitats de combatre'l. Els resultats d'aquests viatges es feren públics en dues conferències que va donar als locals de la institució que l'havia delegat. En la segona d'aquestes conferències, el diumenge 28 d'octubre de 1877, va exposar el pla que havia dissenyat per defensar-se del perill que representava tenir les avançades fil·loxèriques a Narbona, destacant la necessitat de crear un cordó sanitari *"de trenta quilòmetres de llarg per vint-i-cinc d'amplada, a la part llevantina dels Pirineus, dins la qual havia d'ésser destruït tot rastre de vegetació vítica. Aquesta barrera, segons Miret, representava unes setanta mil hectàrees de terreny i a la seva superfície tant sols hi havia vinya en una quarta part. Resultarien quinze mil hectàrees, i indemnitzant llurs propietaris per les diferències de renda, calculava que caldria desprendre uns 225.000 duros. Suposant que un treball semblant es realitzés a la frontera portuguesa, estimava que amb 450.000 duros es podia salvar Espanya de la fil·loxera"*. Al mateix temps, demanava que el Govern Civil prohibís l'entrada de productes derivats del cep, amb l'excepció del vi. També demanava que als governadors civils se'ls facultés per fer arrancar i cremar els ceps contaminats, així com tots els que hi hagués en un cercle de cinquanta metres al seu entorn, exigint que no es deixés plantar vinya en els indrets on haguessin estat arrencats ceps malalts⁵⁴.

---

⁵⁴ J. IGLESIES La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya, Barcelona 1968, p. 25.

L'IACSI va fer seus aquests arguments⁵⁵, iniciant una campanya informativa sobre la forma de reconèixer la malura i mostrant, a la vegada, els devastadors efectes que tenia sobre la vinya. Un bon exemple d'aquesta campanya el trobem en la publicació, per part de la premsa vinculada a l'Istitut, de les instruccions que la Comissió de Defensa contra la Fil·loxera de Perpinyà va dictar per tal de reconèixer l'insecte:

"1º La hojas tienen un fondo amarillento y los bordes más ó menos roídos.

"2º Los sarmientos se detienen en su crecimiento y sufren mermas en longitud y diámetro, es decir, que tienen una longitud de diez á quince centímetros y el grosor de una

---

⁵⁵ La defensa per part de l'IACSI del pla d'acció que proposava en Miret, no va deixar de suscitar una encesa polèmica, ja que no tots els propietaris n'eren favorables. Un bon exemple de les reaccions contraries que va comportar, el trobem en les paraules signades per Josep Vergés i Almar, propietari vitícola de Perelada, quan afirma que "la aparición de la filoxera en Prada (Francia) ha causado aquí un verdadero pánico. Pero todavía lo ha causado mayor en este Ampurdán la noticia de que se trata de arrancar los viñedos próximos a la frontera en una zona de diez o más kilómetros de ancho. ¿Es esto posible? ¿Han calculado los autores de semejante proyecto las consecuencias de tal medida? ¿Acaso se atajará el paso de la filoxera cuando nadie conoce aún todos los medios de que la naturaleza se vale para llevarla de uno a otro punto burlando todo cuidado y toda vigilancia?". Més endavant es preguntava sobre el cost de les indemnitzacions, afirmant que "no es sólo el producto líquido del viñedo arrancado lo que debe indemnizarse, sino todo cuando se roza con la producción vinícola, en instrumentos, enseres, edificios, brazos que se paralizan, industrias que se matan y poblaciones enteras que se destruyen". Finalment, el discurs d'aquest propietari conclou que "ya se yo que si la filoxera lo invade sucederá lo mismo, pero es muy distinto aguardar hasta que esto suceda, que Dios sabe si será o como será, que experimentar desde luego las consecuencias de una medida desastrosa".

P.J. GIRONA *La invasión filoxérica en España, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Vol. XXVI, nº 557, Barcelona 1942, pp. 24-25.

aliaga joven.

"3º Las raicillas se cubren de nudosidades, sobre todo en sus extremos.

"4º Cuando el mal se agrava se secan las puntas de los sarmientos y mueren parcialmente, y la uva misma se marchita alguna vez antes de estar muerta.

"5º Las raicillas y raíces se alteran profundamente, las primeras se descomponen, las segundas mueren y una putrefacción rápida se apodera de ellas, es decir, que las raicillas delgadas como el hilo, tienen en sus estremidades la forma de una viruela y las raíces están negras, flojas y se desmenuzan solo al tocarlo con los dedos" ⁵⁶.

Un segon front en el qual es mogueren els homes de l'IACSI, fou el de pressionar el Govern perquè adoptés les mesures adients per tal de prevenir la invasió. D'aquesta manera, a les sessions del 7 i del 14 de març de 1878, al Congrés dels Diputats, el representant de la província de Tarragona (marquès de Montoliu), i el de Girona (Josep Florejachs), i al Senat, en la sessió del 30 de març, el marquès de Monistrol, avisaren al govern sobre el perill de la invasió i reclamaren l'adopció de mesures per tal de prevenir-la, seguint els mateixos arguments ja exposats per l'Institut. Resultat d'aquesta pressió foren les Reials Ordres del 15 i 29 de març de 1878, i la llei del 30 de juliol del mateix any. La Reial Ordre del 15 de març assenyalava la necessitat de complir la legislació vigent (dels anys 1874 i 1875), referent a la importació de plantes pertanyents als gèneres *vitis*, *cissus* i *ampelopsis*, ordenant a les Juntes

---

⁵⁶ El Labriego, 15 de març de 1878, any III, nº 5.

d'Agricultura que informessin sobre les noves plantacions, especialment les que s'havien realitzat amb ceps americans. També s'assenyalava que si en una determinada zona s'optava per cremar els ceps malalts, les despeses anirien a càrrec de la diputació provincial corresponent. Aquesta Reial Ordre i la del 29 de març, que la completava, foren durament criticades pels viticultors catalans, que el 31 de març feien públic un comunicat de la junta directiva de l'Institut en el que s'afirmava que "*convencido de que no bastan ya las prevenciones emanadas del Ministerio de Fomento á instancia del Instituto, de que la acción oficial no puede ser por si sola bastante eficaz para impedir la introducción de la Phylloxera en España, solicita el concurso de todas las inteligencias y de todas las voluntades, para establecer la más exquisita vigilancia, á fin de que, si el mal se presenta, sea posible ahogarle en su gérmen*". Davant d'aquesta situació, es proposaven un seguit de mesures destinades a la prevenció de l'epidèmia, sol·licitant als propietaris vitícoles que s'abstinguessin de comprar ceps i altres plantes d'origen americà⁵⁷.

Front a les fortes presions rebudes pel Govern, el ministre de Foment, conde de Toreno, presentava un projecte de llei el 21 de juny de 1878, que es convertiria en llei nou dies més tard. L'articulat de la llei mostrava dos objectius ben clars: per un costat es vertebra l'organigrama a través del qual l'aparell estatal havia de fer front a la plaga i, en segon lloc, destaquen tot un seguit de punts orientats a combatre els primers focus fil·loxèrics.

Respecte a l'organització, s'establia la creació, a Madrid, d'una Comissió Central de Defensa contra la Fil·loxera, sobre la base d'una Comissió Permanent al Consell Superior d'Agricultura. La Comissió central estava integrada per un president, els més

---

⁵⁷ El Labriego, 31 de març de 1878, any III, n° 6.

grans propietaris vitícoles i els representants de les principals institucions i corporacions agrícoles. Depenent de la Comissió central es creaven les comissions provincials de defensa, que naixien com a entitats complementàries a les zones productores, amb la missió d'informar al Govern⁵⁸.

Pel que fa a les mesures destinades a prevenir i a lluitar contra els focus fil·loxerats, cal destacar la prohibició d'importar ceps i tot tipus d'arbres i plantes. També s'especificava la necessitat d'una prèvia autorització abans de plantar nous ceps, i d'un certificat per garantir que els peus de les noves plantacions no estaven infectats. En cas de trobar-se alguna vinya malalta, s'establia l'obligació de cremar tots els ceps en un diàmetre de vint metres sobre el focus detectat. Per dur a terme aquestes actuacions no es preveia cap tipus d'indemnització pels ceps morts o malalts, mentre que per la vinya arrencada dins la zona de vint metres que establia la llei, s'havien d'abonar la collita pendent i la immediata. Les despeses que això comportava, s'havien de sufragar a través d'un fons constituït amb un recàrrec de vint-i-cinc cèntims per hectàrea de vinya⁵⁹. Per altra banda, s'obria un estudi sobre un crèdit de 500.000 pessetes a favor del Ministeri de Foment.

La inoperància de la llei fou reconeguda oficialment el mes

---

⁵⁸ En el cas de la província de Barcelona la Comissió estava presidida pel Governador Civil de la província, i n'eren membres Pau Milà, Ramon de Rocafort, Lluís Desvalls, Manel de Casanoves, Antoni Barnola i els caps de Foment i Economia, enginyer de muntanyes, catedràtics d'agricultura i d'història natural de l'Institut Provincial i, finalment, un secretari, càrrec que ocupava Manuel Llopis, secretari de la Junta d'Agricultura.

⁵⁹ AHCVP, Secció municipal, lligall A-I-15.

de maig de 1881⁶⁰, quan la fil·loxera havia superat la barrera de l'Empordà i s'apropava a la província de Barcelona. Davant la impossibilitat d'aturar el seu avenç, la Comissió Provincial contra la Fil·loxera va encarregar a l'enginyer agrònom Ricard Rubió, un informe sobre la situació de la malura i els mètodes oportuns per combatre-la amb possibilitats d'èxit. El pla d'acció presentat per Rubió, pot resumir-se en cinc punts:

- 1.- Arrencar i cremar tots els ceps fil·loxerats, així com també desfer-se d'aquells susceptibles d'ésser atacats per l'insecte;
- 2.- tractar amb sulfur de carboni les vinyes immediates als focus destruïts;
- 3.- arrasar algunes vinyes no malaltes per tal d'interrrompre l'avenç del flagell;
- 4.- tractar amb sulfur la zona denominada de defensa, entre Sant Feliu i Tordera;
- 5.- Prohibir la plantació de ceps americans a menys de 25 quilòmetres de la zona de defensa.

---

⁶⁰ L'any anterior, en el Congrés Anti-fil·loxèric de Saragossa, ja s'havien proposat noves mesures per lluitar contra la plaga, recomanant-se la creació de vivers de ceps americans, que es distribuïrien entre els viticultors per endegar la replantació de les vinyes fil·loxerades.

El Labriego, 31 d'octubre de 1880, any V, nº 18.

Va ser en aquests anys quan els homes de l'IACSI varen intensificar les seves crítiques als òrgans delegats del Govern. Així, el mateix dia en què es feien públiques les mesures adoptades per la Comissió Provincial, una vegada constatada la presència de l'hemípter a la província de Barcelona, la premsa vinculada a l'Institut censurava que "existen en la estación de Gerona, desde el 28 de julio último, 44 barriles de sulfuro y 25 cajas de maquinaria que para la desinfección de las cepas remitió á esta provincia, en aquella fecha, el Ministerio de Fomento, sin que hasta el presente se haya dado á aquellos materiales el conveniente destino por quienes tienen el deber de velar por el futuro de la agricultura. Es de temer que cuando se trate de aplicar aquellos útiles, se haya enmohecido el hierro de las máquinas, y el sulfuro haya sufrido alguna descomposición".

El Labriego, 15 de desembre de 1882, any VII, nº 23.

A part de la llei de 1878, l'IACSI mantenia un segon front de polèmica, criticant durament el que els propietaris consideraven un comportament apàtic per part de molts pagesos a l'hora de lluitar contra la plaga, apatia que sovint es convertia en oposició quan es tractava d'arrencar els ceps de les vinyes fil·loxerades. Les raons d'aquesta oposició cal cercar-les en dues direccions. En primer lloc, cal recordar la conjuntura alcista que en aquells moments mostraven els preus del vi. Si tenim en compte que la fil·loxera havia deixat d'ésser una plaga desconeguda per la majoria de pagesos, sembla lògic que, coneixedors de les seves conseqüències, no acceptessin de bon grat la intrusió de les brigades anti-fil·loxèriques a les seves vinyes, i que optessin per mantenir-les mentre fossin mínimament productives⁶¹. L'altre punt que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar l'oposició a les brigades anti-fil·loxèriques té a veure amb la fórmula contractual sota la qual acostumava a treballar-se la vinya. Així, en el cas de la rabassa morta, una vegada arrencats els ceps el rabasser perdia tot tipus de dret sobre aquella peça de terra. Finalment, no hem d'oblidar que als viticultors no se'ls ofería cap tipus d'indemnització pels ceps arrencats.

Es en aquest context que no ha de sorprendre l'oposició i

---

⁶¹ Els homes de l'IACSI eren plenament conscients d'aquests motius, als quals s'oposaven amb arguments com els que reflecteix un article publicat el mes de desembre de 1882, on s'insisteix que *"los cosecheros, muy interesados en conservar sus viñas, pues sacan buenos precios del vino, deben salir de la apatía, y dejando desconfianzas a parte, trabajar con ahinco en defensa de sus intereses muy comprometidos y de seguro perdidos si continúan amilanados por el voraz insecto"*.

El Labriego, 31 de desembre de 1882, any VII, nº 24.

En aquesta mateixa línia argumental un important propietari del Penedès, Modest Lleó, atribuía la falta de col·laboració dels rabassers al *"mercantilismo y á la general atonia de los viticultores, que se resisten á atacarla movidos por su interés particular"*.

El Labriego, 28 de febrer de 1881, any VI, nº 4.

els incidents que, l'any 1883, varen protagonitzar alguns milers de pagesos dels municipis de Santa Susanna, Pineda, Malgrat, Sant Pere i Palafolls, oposant-se a les brigades i paralitzant llurs treballs.

Arrel d'aquestes protestes es va celebrar a Barcelona una reunió entre els batlles i propietaris dels pobles de Canet, Sant Pol, Sant Cebrià de Vallalta, Calella, Pineda, Sant Pere de Riu, Malgrat i Palafolls, presidida per F. Benet i Colom, de la Comissió Provincial de Defensa contra la Fil·loxera, un delegat del Governador Civil i alguns diputats provincials. A la reunió es va acordar la formació de sindicats de propietaris i de viticultors, amb la funció de coordinar esforços amb la Comissió Provincial, per tal de lluitar de forma efectiva contra la plaga. Resultat d'aquestes propostes seria la constitució de diferents sindicats anti-fil·loxèrics, com els de Sant Vicenç i Sant Antoni de Llaveneres, el de Reus o el de Vilanova i la Geltrú⁶².

Finalment, l'avenç de la fil·loxera al llarg de la geografia peninsular, i les constants crítiques que es feien a la llei de 1878, determinaren al govern a promulgar una nova llei, aprovada el 18 de juny de 1885, essent ministre de foment Alexandre Pidal.

El nou articulat prestava una especial atenció a la replantació de les zones afectades perquè procedissin a la importació de sarments resistents, es determinava que la replantació tan sols es podia dur a terme mitjançant peus i sarments resistents a la plaga, i es considerava les vinyes fil·loxerades exemptes de satisfer la contribució especial d'una pesseta, que requeia sobre aquelles províncies menys afectades. A les Comissions Provincials se'ls assignava la tasca de vigilar

---

⁶² P.J. GIRONA "*La invasión filoxérica en España*", Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Vol. XXVI, nº 557, Barcelona 1942, p. 49.

els vivers de ceps i s'eximia de la contribució territorial les vinyes que havien estat replantades amb ceps americans.

Els resultats obtinguts amb la nova legislació no foren tot el brillants que els seus artífexs devien esperar⁶³. El principal problema legislatiu que es va presentar a partir de la llei de 1885, fou la política fiscal seguida vers els propietaris de les finques fil·loxerades. Així, trobem que les disposicions de la llei que eximien de la contribució territorial les finques replantades, no es van arribar a aplicar per culpa de les traves administratives, exigint-se dos anys més tard, segons una circular apareguda al Butlletí Oficial del 13 de novembre, a tots els propietaris vitícoles de les províncies de Barcelona i Girona, la pesseta per hectàrea que preveia la llei, tant si les vinyes estaven fil·loxerades com si no⁶⁴.

---

⁶³ Un bon exemple de les crítiques que va rebre aquesta nova llei, ens el brinda P. J. Girona, quan reproduïx un article publicat el 1896, on s'afirma que *"hay leyes que han nacido con mala estrella y la de defensa contra la filoxera es una de éstas: desde un principio ha sido varias veces modificada, pero escasamente se ha cumplido nunca. La promulgada el 18 de junio de 1885 es hasta desconocida del Gobierno, ya que es el primero en no dar cumplimiento a la mayor parte de los 21 artículos de que consta. No nos estraña, pues, que las Diputaciones provinciales, los Ayuntamientos, las empresas de ferrocarriles y los particulares prescindan de ella y vaya cada uno por su parte haciendo lo que convenga a sus intereses en perjuicio general del país. No nos estraña que sigan sin constituirse las comisiones provinciales y locales de defensa; que sigan interrumpidos todos los trabajos de extinción; que continuen sin repoblar los viñedos y que prosiga el insecto devastando la propiedad vitícola, sembrando la miseria en varias comarcas y fomentando la emigración"*.

P.J. GIRONA *"La invasión filoxérica en España"*, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Vol. XXVI, nº 557, Barcelona 1942, p. 60.

⁶⁴ J. IGLESIES La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya, Barcelona 1968, p. 221.

Per tal d'exercir pressió sobre el govern, l'any 1894, els viticultors es varen reunir a Terrassa, amb l'assistència de diversos diputats a Corts i provincials, nombrosos alcaldes i secretaris dels pobles afectats i representants de l'IACSI, amb la finalitat d'aconseguir la rebaixa de la contribució per a les vinyes fil·loxadades, proposta que va rebre el suport de la Diputació de Barcelona. Finalment, el conflicte va quedar sense resoldre, ja que un estat en constant fallida econòmica no podia permetre la pèrdua que per a la seva hisenda comportava l'exempció contributiva de les terres fil·loxadades.

La replantació i el nou mapa vitícola de Catalunya

A finals del segle XIX i al llarg dels primers decennis del segle XX, la replantació de la vinya amb peus americans va comportar una nova transformació del mapa vitícola català. En el conjunt del país la replantació va suposar una minva de la superfície vitícola, amb la pèrdua, entre 1889 i 1920, de 127.410 hectàrees de vinya. El cas més espectacular es localitza a la província de Lleida, on durant el darrer terç del segle la vinya s'havia anat expandint incentivada per la demanda francesa i els elevats preus que assolía el vi. Una vegada finalitzada la replantació, en el conjunt de la província de Lleida s'havien perdut unes 90.587 hectàrees de vinya, amb zones que, com el partit judicial de Cervera, el 1920 la superfície vitícola havia disminuït més del 80 x 100 respecte el 1889.

A diferència de les terres lleidatanes, la província de Barcelona va recuperar la pràctica totalitat de la superfície vitícola prefil·loxèrica, consolidant-se tres grans àrees d'especialització vitícola a les comarques de l'Anoia, el Bages

Expansió i crisi de la viticultura catalana....

---

i el Penedès. La importància que va assolir la replantació en aquestes comarques, contrasta amb les pèrdues experimentades per les comarques tarragonines tradicionalment vitícoles, com les del Camp de Tarragona i el Priorat. Aquestes comarques, allunyades i mal comunicades amb el principal nucli consumidor i exportador que era la ciutat de Barcelona, varen optar per substituir amplies extensions de vinya per oliveres i avellaners.

Quadre 2.4.1.

Superfície vitícola a Catalunya (1858-1920) (en hectàrees)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Total
1858	113.508	38.855	62.327	96.538	311.228
1883	130.000	20.000	119.790	110.066	379.806
1889	132.155	5.185	119.077	111.028	367.445
1898	35.675	6.866	41.200	109.350	193.091
1904	92.460	9.820	15.750	98.250	216.280
1909	116.000	10.120	18.800	70.800	215.720
1917	116.700	15.516	26.600	77.240	236.056
1920	116.000	15.121	28.490	81.250	240.861

Font: E. GIRALT *L'agricultura, Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. S.XIX. Població i agricultura*, Barcelona 1990, p. 232.

Quadre 2.4.2.

Distribució de la vinya per partits judicials
(en hectàrees)

	1889	1920
1.- Província de Barcelona		
Arenys de Mar	4.832	3.250
Barcelona	3.231	2.349
Berga	1.293	240
Granollers	8.194	6.214
Igualada	22.222	18.577
Manresa	23.841	23.395
Mataró	7.429	4.330
Sabadell	8.764	8.489
Sant Feliu de Llobregat	14.892	15.457
Terrassa	10.998	10.655
Vic	368	680
Vilafranca del Penedès	20.010	17.256
Vilanova i la Geltrú	6.081	5.462
Total província de Barcelona	132.155	116.354
2.- Província de Girona		
Figueres	515	10.623
Girona	572	1.512
La Bisbal d'Empordà	549	1.900
Sta. Coloma de Farners	3.538	942
Olot	10	310
Puigcerdà	-	-
Total província de Girona	5.184	15.287
3.- Província de Lleida		
Balaguer	27.206	6.650
Cervera	35.118	5.940
Lleida	34.313	8.620
La Seu d'Urgell	4.003	825
Solsona	10.537	2.980
Sort	143	85
Tremp	7.757	3.900
Viella	-	-
Total província de Lleida	119.077	29.000

Expansió i crisi de la viticultura catalana....

4.- Província de Tarragona

Falset	27.716	10.360
Gandesa	6.440	5.886
Montblanc	14.671	8.600
Reus	16.700	13.100
Tarragona	8.944	6.700
Tortosa	6.010	6.335
Valls	14.507	10.100
El Vendrell	16.040	18.312
Total província de Tarragona	111.028	79.393

Font: E. GIRALT "L'agricultura", Història econòmica de la Catalunya contemporània.2. S.XIX. Població i agricultura, Barcelona 1990, p. 235.

II. CARACTERISTIQUES TÈCNIQUES I
ESTRUCTURALS DE LA VITICULTURA DEL
SEGLE XIX

CAPITOL III: TÈCNIQUES VITÍCOLES I PROCÉS DE TREBALL

En el darrer terç del segle XVIII la literatura agrària s'havia enriquit amb les aportacions d'alguns il.lustrats que, influenciats per autors francesos, centraven els seus esforços en la millora i perfeccionament de les tècniques agràries en general, i les vitícoles en particular¹. Aquesta línia literària, que a Catalunya sembla que es va encetar el 1778, quan Vidal i Cabases publica les "*Conversaciones instructivas en que se trata de fomentar la agricultura por medio del riego de las tierras*", va aconseguir gran predicament en els darrers anys del segle, quan apareixen obres com les de l'agrònom Manuel Barba i Roca o, posteriorment, Josep Navarro i Mas.

El primer d'ells, en la memòria llegida l'11 d'abril de 1787 a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, "*Observaciones generales sobre el actual estado de la agricultura en Cataluña*", pretén cridar l'atenció sobre l'adequada utilització de les tècniques agrícoles ja conegudes, ja que, com apunta, "*la tierra siempre es madre fecunda y abre su seno a las manos solícitas del labrador, y el arte de cultivarla millares de*

---

¹ Respecte a la bibliografia vitícola, resulta interessant consultar el treball de Juan PAN-MONTOJO GONZALEZ La viticultura en España (1750-1988), Madrid 1989.

siglos ha que no es un misterio". En aquesta mateixa línia, afegeix que "por esto, no debemos confiar tanto en los pomposos descubrimientos que se nos proponen todos los días, como de una seria atención en practicar las reglas ya conocidas". Seguint aquest argument, el seu discurs assenyala les principals feines que es fan en els conreus característics de Catalunya, especialment els herboris i la vinya. Al mateix temps, crida l'atenció sobre alguns dels defectes que caracteritza l'agricultura catalana del moment. Així, per exemple, destaca que "los defectos que se observan en el cultivo del trigo, es no labrar a la debida profundidad, abonarla con estiercol poco podrido, y sembrarle demasiado espeso"².

Josep Navarro i Mas persegueix objectius diferents als exposats per en Barba i Roca. En les primeres planes de la seva "*Memoria sobre la viña, su plantación, propagación, reparación, conservación, ...*" (1797), ja destaca com a principal motiu del seu treball el fet que, malgrat l'expansió que la vinya havia conegut en els darrers decennis del segle XVIII, les tècniques vitícoles no havien experimentat cap tipus de perfeccionament³. Per tal de millorar la producció repasa els treballs que es fan a les vinyes, remarcant les maneres més adequades de realitzar-los. Al mateix temps, critica aquelles actuacions que li semblen perjudicials com, per exemple, l'opció dels viticultors catalans que prefereixen la quantitat a la qualitat i, amb aquest motiu, fan la verema rodona, "esto es, cogiendo la uba toda de una vez (...) nada separan, todo lo aprovechan, juntan lo verde con lo maduro, lo sano con lo escaldado, emohecido, ó pudrido, lo bueno

---

² Josep IGLESIES (ed) Manuel Barba i Roca. Memòries Acadèmiques, Fundació Josep Massot, Barcelona 1964, pp. 26-27.

³ Josep NAVARRO i MAS Memoria sobre la viña, su plantación, propagación, reparación, conservación, ..., Barcelona 1797, p. 2.

con lo malo"⁴.

La línia intel·lectual que representen aquests dos autors, va quedar estruncada a començaments del segle XIX. Les guerres, les dificultats econòmiques i l'enfrontament social refredaren les inquietuds per modernitzar el sector vitícola, i no seria fins als anys vint i trenta quan, sota la tutela de la Junta de Comerç de Barcelona, veuen la llum nous treballs vinculats amb el sector vitivinícola. Però en aquests treballs, a diferència dels publicats a finals del segle XVIII, ja no s'abordarien les qüestions tècniques de l'agricultura sinó que l'atenció es centra, com en el cas de Francesc Carbonell⁵, en la destil·lació d'aiguardents i licors.

La qüestió que cal plantejar-se és si l'interès il·lustrat per la millora i racionalització de l'agricultura, es va traduir, a la pràctica, en la transformació de les tècniques agràries per tal d'augmentar la productivitat i els rendiments vitícoles. Les fonts històriques emprades, a part dels testimonis coetanis, són els mateixos contractes de rabassa morta, on s'assenyalen les condicions per menar la vinya a "*ús i costum de bon pagès*", i els

---

⁴ Ibid. p. 80.

⁵ Francesc CARBONELL i BRAVO Nuevo método económico de destilar el vino con el aparato de Juan Jordana, Barcelona 1816; Arte de hacer y conservar el vino, con una nota acerca de la fabricación de vinagre, Barcelona 1820; Adición al apéndice del Arte de hacer y conservar vino, Barcelona 1824; Nuevo aparato para mejorar la cosecha de vino, o sea, suplemento al arte de hacer y conservar el vino, Barcelona 1830; Manual de la fabricación de vino y vinagre ..., Barcelona 1832.

Per aquest tema, resulta interessant consultar Santiago RIERA i TUÈBOLS "L'entrada de la ciència moderna a l'enologia"; a Emili GIRALT (Coord.) Vinyes i vins: mil anys d'història, Barcelona 1993, pp. 83-102. En el mateix volum també és recomenable examinar el treball de Mª Dolors MARTINEZ NO "El químic Josep Roura i Estrada (1797-1860) i la seva aportació a l'enologia", pp. 195-206.

inventaris post-mortem, que permeten estudiar les tècniques agràries a través de l'utilitatge inventariat.

Centrant-nos, doncs, en les característiques tècniques de la viticultura catalana de la primera meitat del segle XIX, cal distingir entre les feines orientades a la preparació del terreny i a la plantació dels mallols i, en segon lloc, el treball en la vinya adulta, diferenciant entre la feina realitzada en el cep i la que es feia sobre la terra.

3.1.- La preparació del terreny i la plantada de vinya

En la preparació del terreny, una vegada s'havia arrabassat la terra o, en el cas d'una vinya vella, arrencat els ceps, es fertilitzava, es sembrava i, finalment, es plantaven els mallols. El procés de fertilitzar la terra esdevenia una de les feines més costoses pel que fa a la inversió en mà d'obra. Al llarg del període estudiat era una pràctica generalitzada la dels formiguers, tal com descriu, a finals del segle XVIII, Francesc Papiol: "*valénse también en la plantación de viñas para el ahorro de fiemo ... de hacer en los mismos trozos que deben plantarse unos hormigueros y consiste en poner muchas faginas juntas, y después que se ha hecho bien quemar aquella tierra de que se cubren en abundancia, de modo que ni señal queda de las ramas, sarmientos y troncos que había, se hecha medio capazo en cada claveró u hoyo de la cepa, y así con medio capazo de fiemo basta para estercolarla*"⁶. Una definició molt més acurada d'aquesta tècnica, l'obtenim de la ploma d'en R. Roig i Armengol a finals

---

⁶ Joan ORRIOLS i CARBONELL Resposta de Francesc Papiol al Qüestionari de Zamora, Vilanova i la Geltrú 1990, p. 54.

del segle XIX, quan assegura que "la forma més acostumada per fer los formiguers en la montanya, es fer faixines ab lo ramatge, brossa y filaments ó arrels d'herba, sechs; se distribueixen aquelles per igual en lo terreno, se rodeijan y cubreixan un poch de terra donantli una forma cónica y deixant un petit espay lliure al mitj de la part superior. Calat lo foch s'hi va tirant nova terra per entretenir la combustió y aprofitar més son calòrich, cremantse així mellor la terra: quan està completament apagat se desfan los munts, s'exten per igual la terra y's cava lleugerament pera aplanar lo terreno: en altres llochs s'espera més temps pera practicar aquesta operació, però generalment s'hi procedeix totseguit, puig s'acostuma fer los formiguers á la época de la plantada."⁷

Una vegada s'havien fet els formiguers es sembrava la terra durant uns anys, que segons Navarro i Mas podien arribar a ser set o vuit. Però, si ens atenem a la informació que es desprén dels contactes de rabassa morta, l'espai de temps que la terra era destinada a conreus herbacis era molt inferior, oscil.lant de dos a cinc anys. D'entre els nombrosos exemples disponibles, observem-ne alguns de representatius: en el primer d'ells, signat el 1820 entre Maria Vallès i Alemany, com a concedent, i Pere Soler, rabasser, amb la finalitat de replantar una vinya vella, s'especifica que el rabasser "deurà cada any arrencar mig jornal de la dita vinya fins estarlo enterament. Que la porció que arrencarà deurà sembrarla durant dos anys, i finits estos plantarla novament de vinya"⁸. En el segon contracte escollit, Josep Janer, propietari, estableix el 1810 una porció de terra a Josep Guasch i Castellet perquè la planti de vinya sota el

---

⁷ Ramon ROIG i ARMENGOL Mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona 1890, p. 40.

⁸ AHCVP, Fons Notarial, Notari Francesc Vallès, manual 19, foli 78.

contracte de rabassa morta, especificant "*que lo rabasser deguia sembrar la terra un any de gra de aresta, altra any restoblarla de ordi, lo tercer ferí cultivar, lo quart tornarla a sembrar de blat i lo quin plantarla de viña*"⁹.

En el cas de les vinyes velles, una vegada arrencats els ceps, es voltejava el terreny amb rases de 25 a 30 centímetres de profunditat, aprofitant les arrels dels ceps vells per fer formiguers. Posteriorment, es llaurava la terra i es formaven línies paral·leles de formiguers. Finalitzada aquesta operació (generalment entre finals d'agost i principis de setembre), es donava una rella entre les files de formiguers, desmontant-los a finals d'octubre amb l'aixada i escampant-los per tota la superfície. Posteriorment, es tornava a llaurar per sembrar en el mes de novembre¹⁰.

Per acabar, i abans de plantar la vinya, es llaurava de nou i es fertilitzava el terreny, fent-se "*cincuenta y cuatro hormigueros de gran tamaño 'formigueras', que contienen ocho fajos de leña cada uno por cada hectárea. Quemados estos hormigueros, se mezcla la tierra de cada uno con ciento veinte kilogramos de estiércol, formando montones aplastados en cuyo estado permanecen hasta la época de la plantación*". Entre novembre i febrer es llaurava sense desfer les piles d'adobs, s'aplanava la superfície i s'assenyalaven els punts on es

---

⁹ AHCVP, Fons Notarial, notari Josep A. Lomaña i Trilla, manual 21, foli 259.

¹⁰ Arxiu de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País (ASEBAP), Secció Treballs Presentats, Lligall Arm-12. Es tracta d'un document que es va presentar en el concurs de l'any 1874 amb el títol de "*Lo que fué, lo que es y lo que podría ser la Agricultura en la comarca que forman los términos municipales de Villanueva y Geltrú, Sitges, San Pedro de Ribas y Cubellas*".

plantarien els mallols¹¹.

Quan la terra s'havia fertilitzat es passava a plantar la nova vinya, a parpal, clavera o a vall oberta, segons el tipus de terreny. Així, Emili Giralt, escriu que el parpal era escollit pels terrenys més pedregosos i pels pagesos amb menys recursos, consistint aquesta tècnica en fer un forat a terra, de tres o quatre pams, amb l'estri denominat parpal. En la plantació a clavera es feien uns clots (claverons), de cinc a set pams de llargada, dos d'amplada i tres o quatre de fondària, plantant-se els ceps en cada un dels extrems. Finalment, la plantació a vall obert, que s'aniria estenent al llarg del segle XIX, es duia a terme obrint unes rases al llarg del terreny, d'uns dos pams d'ample per tres o quatre de fondària, col·locant els sarments en una de les parets de la vall¹².

Una vegada iniciada la plantació, el volum de la producció dependria, en part, del marc de la plantació escollit. Respecte aquest punt, Manuel Barba i Roca remarca, en les respostes al Qüestionari de Zamora, que *"las viñas se plantan o a 7 palmos de distancia las cepas, formando línea recta por todas partes, o en filas que disten diez palmos de las cepas y cinco entre si"*¹³.

---

¹¹ Ibid.

¹² Emili GIRALT "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera"; L'Avenc n° 30, pp. 64-66.

Lluís Justo i Villanueva, en un article publicat l'any 1869 a la Revista de Agricultura Práctica, especifica que *"la plantación cuesta á 7 reales y 2 maravedies el ciento si se hace á clavero y puede calcularse per término medio á 16 reales el ciento se se hace á rasa abierta si bien en alguna localidad como en Sagú en que el suelo era una roca muy dura se ha llegado á pagar la plantación hasta 200 reales el ciento de cepas"*

Revista de Agricultura práctica, Vol. 1869, p. 234.

¹³ Manuel BARBA i ROCA El corregiment i el partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XIX. Respostes al Qüestionari de Francisco de Zamora, Sant Sadurní d'Anoia 1991,

Però si de nou utilitzem la informació que es desprèn de la contractació agrària, podem comprovar com no existia cap mena d'uniformitat, i depenia del tipus de vinya (espessa o clara) i del tipus de terreny¹⁴. Veiem-ne alguns exemples:

.- l'any 1815, Francesc Montserrat concedeix a Josep Carbonell una porció de terra campa, amb l'obligació de "*plantar vinya, a tiras o bancaladas, a 5 pasas de distància la una a l'altre*"¹⁵;

.- En el mateix any, en un contracte signat entre Miquel Formosa i Joan Vaqués, entre les obligacions del rabasser es fa constar que "*en cas de plantar a tires, entre elles han de tenir 30 pams l'una de l'altra*"¹⁶;

.- El 1830 Jaume Bas estableix a rabassa morta 1,5 jornals de terra campa a Cristòfol Farre, amb l'obligació de plantar vinya a bancalades, distant l'una de l'altre uns 40

---

p.44.

¹⁴ Emili Giralt, apunta que en les vinyes espesses es tendia a plantar a marc reial, distant els ceps entre ells de quatre a set pams, mentre en les vinyes clares, els ceps d'una mateixa filera distaven entre si quatre o cinc pams, i les fileres de vuit a deu pams.

Emili GIRALT, "*Les tècniques de la viticultura anterior a la fil.loxera*", *L'Avenc*, nº 30, Barcelona 1980, p. 66.

¹⁵ AHCVP, Fons Notarial, Notari Lluís Cases i Pometa, manual 21, foli 104.

¹⁶ AHCVP, Fons Notarial, Notari Lluís Cases i Pometa, manual 26, foli 88.

pams ¹⁷;

.- El 1855, en els cinc contractes que concedeix Josep Freixas i de Llansà, s'especifica que els rabassers han de plantar vinya a tires, a 9 passes l'una de l'altre ¹⁸.

Per tancar aquestes línies dedicades a la preparació del terreny i a la plantació de mallols, resulta força interessant la informació que per Vilanova i la Geltrú es dona en una enquesta que a mitjans del segle XIX va realitzar l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI)¹⁹, sobre les diferents varietats i qualitats dels vins catalans. En aquest document, s'especifica que *"el terreno se viene preparando alternando durante cuatro o cinco años las cosechas de cebada, trigo, mezcladizo, arbejas, habones, guijas y quemando la tierra, concluida cada recolección, por medio de hormigueros, y en el último año, de otras mayores llamadas hormiguerales, cuyo producto se mezcla con el abono que se pone en cada hoyo y junto a cada pie"*. Posteriorment s'inicia la plantada, que en la zona de Vilanova s'efectua *"por medio de sarmientos en hoyos, colocando el pie del sarmiento con el tercio inferior casi horizontalmente y levantándose por el vértice formando una curva hacia la base. Colocado así el sarmiento, se sujeta con el pie y se hecha tierra al hoyo, apretándola hasta quedar aquel sujeto, después se hecha abono, y por fin el resto de la tierra hasta nivelar. Esta*

---

¹⁷ AHCVP, Fons Notarial, Notari Lluís Cases i Pometa, manual 36, foli 175.

¹⁸ AHCVP, Fons Notarial, Notari N. Vallès i Batlle, manual 8, folis 24 i 33-42.

¹⁹ Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú (AHMV), *"Proyecto de contestación al interrogatorio propuesto por la Comisión nombrada por la Directiva del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro para el estudio de los vinos catalanes"*.

posición se conceptúa favorable para la salida y multiplicación de las raíces". Finalment, i pel que fa al marc de plantada, es destaca que la fórmula més usual és la de deixar 1,35 metres per cada costat del quadrat, amb la finalitat de facilitar el creixement del cep i les feines de la terra.

Una vegada plantat el cep jove, la primera feina que rebia la nova planta era amb rella, entre fileres, acompanyada d'un treball manual amb aixada que tenia per funció trencar els bancs de terra que havien quedat entre els ceps. Quan passava l'estació del fred, els sarments es tallaven a dos borrons per sobre la superfície del sòl. En el segon any es llaurava la vinya i es cavava fins fer aparèixer el primer botó no brotat, es tallaven els sarments de l'any anterior i tant sols es deixava el brot que s'havia descobert. Quan aquest tenia uns vint o trenta centímetres es donava una nova rella entre les fileres de ceps i amb l'aixada es trencava el llom. Aquest conreu es repetia en la segona quinzena de juny, per tal de netejar la terra d'herbes. En el mes de gener del tercer any, es tallaven de nou els sarments a uns vint centímetres de la superfície de la terra i es repetien els conreus realitzats l'any anterior, podant definitivament els ceps joves ²⁰.

---

²⁰ ASEBAP, Secció Treballs Presentats, lligall Arm-12.

3.2.- Les feines en la vinya adulta.

1.- Les feines sobre la terra.

Les principals feines que es feien sobre la terra eren les d'adobar i llaurar. En el cas de l'adob, sorprèn que aquesta tasca no aparegui mai en els contractes de rabassa morta com una de les obligacions amb les que ha de complir el rabasser. De fet, en Josep Navarro i Mas, ja apuntava el 1797 que en les vinyes llaurades, a no ser que la qualitat de la terra fos ínfima, no calia adobar fins al cap de vint o trenta anys d'ésser plantada. En les vinyes espesses, per altra banda, si donaven un vi de qualitat superior calia adobar cada dotze o setze anys. Pel que fa a la forma d'adobar, assenyala que el període més adequat per dur a terme aquesta tasca es situa entre els mesos de novembre i març, *"y el método; o abriendo sanjas, no arrimadas a las raíces, sino en medio de las filas de sus cepas, o bien hoyos interpolados entre estas mismas, como cuando se planta a clavera, y enterrando allí indistintamente una buena cantidad de estiércol, o de ramage o brosa"*²¹.

Més explícit és el document localitzat a l'Arxiu de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, en el que s'especifica que, quan la vinya complia de nou a dotze anys, segons la qualitat del sòl, s'adobava amb la tècnica que anomena de rasetes, *"o sea, la apertura de hoyos de veinte y cinco centímetros de profundidad en los intermedios que dejan cada cuatro cepas, en los que se deposita una espuerta de estiércol"*

---

²¹ J. NAVARRO i MAS Memoria sobre la viña, su plantación, propagación, separación, conservación, ..., Barcelona 1797, p. 55.

de peso de unos diez kilogramos y la mitad de un hormiguero que previamente se ha formado en Junio en los puntos que los hoyos deben ocupar". Aquestes petites rases s'obrien després de la poda i abans del primer conreu amb rella²².

Però la feina més costosa que es realitzava a la vinya era la de llaurar. El nombre de llaurades que rebia la terra, repercutia en el volum i la qualitat de la producció. És per això, que resulta suggerent intentar discernir el nombre de relles que s'acostumaven a donar i, al mateix temps, la generalització en el ús de l'arada, els tipus d'arada predominants i, finalment, la disponibilitat d'animals de tracció, per tal de dibuixar millor les relacions d'explotació de la terra i discernir la possibilitat que al llarg de la primera meitat del segle XIX es produís en aquest camp un canvi tecnològic que permetés augmentar la productivitat del treball i una reducció dels costos d'explotació.

Al llarg de l'any resultava ideal donar varis conreus a la vinya: un conreu més profund que es realitzava a l'hivern i que s'anomena eixobrir o descalçar; un segon conreu després de brotar els ceps, als voltants de la segona quinzena de març; magencar entre maig i juny; i finalment es donava un nou conreu destinat a extirpar les males herbes (eixarcolar)²³.

Si comparem les respostes que Francesc Papiol enviava a Francisco de Zamora a finals del segle XVIII, amb les que el 1860 dirigien els propietaris vilanovins a l'IACSI, sembla que durant tot aquest període es va mantenir la pràctica de fer tres llaurades al llarg de l'any: la primera als mesos de gener o

---

²² ASEBAP, Secció Treballs Presentats, lligall Arm-12.

²³ Emili GIRALT i RAVENTOS *Les tècniques de la viticultura anterior a la fil.loxera*, L'Avenc, nº 30, Barcelona 1980.

febrer, la segona al març o l'abril i, finalment, la tercera en la segona quinzena de maig i primers dies de juny. Tot i l'extensió de les cites, crec interessant reproduir les explicacions que uns i altres donen, amb la finalitat de copsar millor les característiques d'aquesta operació i, al mateix temps, l'elevat cost que comportava.

Josep Papiol, el 1787, destaca la cura amb què es treballen les vinyes vilanovines, donant-se tres llaurades al llarg de l'any: *"la una en Invierno, dando los buenos labradores 7 carreras del arado, que llamamos sochs, de una fila de cepas a la otra, y cava alrededor de cada cepa, haciendo a modo de una balsa, y asimismo se cava el intermedio de las cepas que no cogió el arado. Después, entre Marzo y Abril se vuelve a arar y se dan 5 carreras, o sochs, después por el Mayo vuelven a ararse y se dan 6 carreras, y cavan los intermedios de las cepas, que llamamos esmajancar"*²⁴.

Havia transcorregut quasi un segle quan tornem a tenir referències del mateix municipi. El 1860, un grup de propietaris vilanovins afirma que les vinyes *"se aran a lo largo con arado común llamado de forcat de una sola caballería, y a profundidad proporcionada para no destruir las raíces: luego se cava y se dejan los hoyos alrededor del pie (bassetas) o a lomo formando hondonadas (llom) y limpiando de garbas: luego se ara al través y se cava aplanando; otro arado y otra cava igual a la anterior, pero en dirección contraria. El primer arado y cava en Enero y Febrero, los segundos en Abril; y los terceros a últimos de Mayo y primeros de Junio"*²⁵.

---

²⁴ J. ORRIOLS i CARBONELL Resposta de Josep Papiol al Qüestionari de Zamora, Vilanova i la Geltrú, pp. 52-53.

²⁵ AHMV, *"Proyecto de contestación al interrogatorio propuesto por la Comisión nombrada por la Directiva del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro para el estudio de los vinos*

Però les afirmacions d'en Manuel Barba i Roca, Josep Papiol o els propietaris vilanovins del 1860, ens poden conduir a equívocs, ja que es tracta de propietaris que exposen la seva pròpia experiència o bé d'il·lustrats que es refereixen a un conreu "ideal" de la vinya. De fet, la viabilitat de la inversió que es realitza llaurant la terra depèn de nombroses variables, com les relacions de producció establertes, la possessió d'animals per llaurar, la mà d'obra disponible, la situació del terreny o el clima entre d'altres²⁶. És per tot això que pot resultar profitós obrir de nou la finestra del passat a través dels contractes de rabassa morta i dels inventaris post-mortem, per esbrinar quin era el nombre de llaurades que es donava a la terra i, a través dels inventaris, intentar detectar la generalització de l'ús dels estris de llaurada en les explotacions agràries.

A través de la contractació agrària sembla que la pràctica habitual era de dues llaurades al llarg de l'any, tot i que sempre es dóna la possibilitat d'una tercera rella. Contemplem alguns exemples:

.- En els sis contractes establerts el 1820 per Josep Calba i Montserrat, burgès de Vilanova, s'especifica que el rabasser "*deurà conrearla a estil de bon pagès, retornant cada any los ceps que moriran, tenitla ben neta de grans, llaurantla a son temps alomenos dos vegadas, esto es*

---

catalanes".

²⁶ Llorenç FERRER i ALÓS Pagesos, rabassaires i industrials en la Catalunya central, Barcelona 1987, p. 138.

cabarla i esmagencarla"²⁷.

.- L'any 1845, Felip Ignasi Miquel i de Brondel, militar afincat a Barcelona, estableix 21 jornals de terra en sis contractes de rabassa morta, especificant en tots ells que el rabasser té obligació de treballar la terra a ús i costum de bon pagès, "*esto es dos vegadas a lo menos en cada any*"²⁸.

Quant a la generalització de l'ús de l'arada i dels estris de llaurar, la consulta dels inventaris post-mortem, resulta força interessant²⁹, ja que al mateix temps ens permet especular sobre el tipus d'explotacions agràries que es servien d'aquestes eines. Cal advertir, però, que considerem explotacions amb estris de llaurar aquelles en què, malgrat no aparèixer una arada, si s'inscriuen juntes de llaurar o relles. Finalment, cal indicar que ens limitem al període 1801-1840, ja que a partir d'aquesta data el nombre d'inventaris disminueix notablement en els Protocols Notarials de Vilafranca del Penedès.

---

²⁷ AHCVP, Fons Notarial, Notari J. Francesc Solà, manual 6, folis 163-171.

²⁸ AHCVP, Fons Notarial, Notari Josep A. de Lomaña i Trilla, manual 16, folis 162, 165, 166, 168, 171 i 176.

²⁹ Els notaris consultats pel període 1801-1840 han estat: J. A. Sala, Lluís Cases i Pometa, J. Abreu, Marià Abella, Josep A. de Lomaña i Trilla.

Quadre 3.2.1.

Utilització dels estris de llaurar a la comarca del Penedès

Anys	(1) Total invent.	(2) Invent. pagesos	(3) 2/1 x100	(4) Invt. pag. amb estris llaurar	(5) 4/2 x100
1801-10	89	47	52,8	26	55,3
1811-20	38	21	55,2	13	61
1821-30	31	19	61,2	7	36,8
1831-40	34	17	50	8	47
Total	192	104	54,1	54	51,9

Font: AHCVP, Fons Notarial, els notaris consultats pel període 1801-1840 han estat: J. A. Sala, Lluís Cases i Pometa, J. Abreu, Marià Abella, Josep A. de Lomaña i Trilla.

La primera conclusió que es pot extraure del Quadre 3.2.1. és que l'ús de l'arada estava força estès, ja que el 54 x 100 de les explotacions agràries disposaven d'estrís per llaurar, i algunes d'aquestes explotacions posseïen més d'una arada, com el cas d'en Pau Soler, important propietari de Sant Martí Sarroca, que segons l'inventari realitzat el 1809 tenia dues arades³⁰. Un altre exemple el tenim en Josep Ferrer, propietari de Sant Sadurní d'Anoia, que el 1813 declara tenir 4 arades, 5 relles i dos coixins de llaurar³¹. Més curiós resulta quan els que declaren més d'una arada són petits propietaris i rabassers, com Anton Tort, pagès de Sant Quintí de Mediona, que mena 26 jornals

³⁰ AHCVP, Fons Notarial, Notari Lluís Cases i Pometa, manual 15, foli 46.

³¹ AHCVP, Fons Notarial, Notari Marià Abella, manual Inventaris I, foli 260.

de terra, dels quals 6,5 ho fa sota contracte de rabassa morta, i que en el seu inventari declara dues arades³².

En el nostre discurs, acabem d'introduir una diferenciació entre grans i petites explotacions, i per tant pot resultar instructiu veure la tinença d'estris de llaurar segons el tipus d'explotació:

Quadre 3.2.2.

Tinença d'arades segons tipus d'explotació

Anys	(1) Invent. pag. amb estris llaurar	(2) Grans explot.	(3) 2/1 x100	(4) Petites explot.	(5) 4/1 x100
1801-10	26	16	61,5	10	38,5
1811-20	13	7	53,8	6	46,2
1821-30	7	5	71,4	2	28,6
1831-40	8	4	50	4	50
Total	54	32	59,2	22	40,8

Font: AHCVP, Fons Notarial, els notaris consultats pel període 1801-1840 han estat: J. A. Sala, Lluís Cases i Pometa, J. Abreu, Marià Abella, Josep A. de Lomaña i Trilla.

En el Quadre 3.2.2. observem com en els quatre decennis analitzats, la major part d'inventaris on apareixen estris de llaurar, corresponen a grans explotacions (el 59,2 x 100 del total d'inventaris amb estris de llaurar), resultant especialment elevats els percentatges de 1801-1810 (61,5 x 100) i 1821-1830 (71,4 x 100). Però el que realment resulta sorprenent és el percentatge assolit per les petites explotacions, que arriben a representar el 40,8 x 100 sobre el total d'inventaris amb estris de llaurar. Veiem-ne quatre exemples:

³² AHCVP, Fons Notarial, manual Inventaris I, foli 239.

.- Ramon Pacal, pagès de Sant Llorenç, l'any 1800 posseïa tres jornals de vinya, i en el seu inventari entre d'altres aparells destaca una arada i una premsa portàtil³³.

.- Ramon Arnan, pagès de la parròquia de Porroig, l'any 1805 menava tres jornals de terra campa i vinya, i en el seu inventari declara 1 arada, 2 relles, 2 càvegs, 2 aixades i 1 magall³⁴.

.- L'any 1829, Jaume Raventós, un pagès del municipi de Subirats declara menar 7 jornals de vinya, dels quals cinc els treballa en condició de rabassaire. Entre els seus béns podem trobar 1 arada, 3 relles, 2 càvegs, 3 aixades, 2 rascles i 1 magall ³⁵.

.- L'any 1833, en l'inventari post-mortem de Pau Miquel, pagès de Terrassola, s'indica que menava dos jornals de vinya en propietat i un tercer a rabassa morta. En aquest document, també es ressenya l'existència d'1 arada, 1 coixí de llaurar, entre d'altres estris, com 1 càveg, 3 aixades, 1 magall, 1 falç, ...³⁶.

---

³³ AHCVP, Fons Notarial, Notari J. A. Sala, manual 6, foli 85.

³⁴ AHCVP, Fons Notarial, Notari Lluís Cases i Pometa, manual 11, foli 388.

³⁵ AHCVP, Fons Notarial, Notari Marià Abella, manual Inventaris II, foli 43.

³⁶ AHCVP, Fons Notarial, Notari Marià Abella, manual Inventaris II, foli 106.

Però, en aquest punt, se'ns plantejen nous interrogants. En primer lloc, cal detallar el tipus d'arades comunament emprades, al mateix temps que cal determinar si al llarg de la primera meitat del segle XIX es varen produir millores i innovacions que permetessin reduir els costos d'explotació de la vinya. En segon terme, cal preguntar-se sobre la disponibilitat d'animals de tracció per utilitzar dites arades.

Per respondre al primer punt, els fons notarials (contractació agrària i inventaris post-mortem), no ofereixen cap mena d'informació que permeti aclarir quins eren els models d'arades utilitzades. De nou, és a través dels informes de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, que obtenim dades suficients per formular algunes hipòtesis. En el ja citat informe corresponent a la comarca del Garraf, l'autor assenyala que a principis dels anys setanta del segle XIX, encara era d'ús generalitzat l'arada romana d'una sola cavalleria, amb el forcat, la cameta i esteva de fusta d'alsina, un dental amb aletes tallants i una rella acabada en punta arrodonida. La profunditat del solc venia determinada per la longitud de la corretja que sostenia el forcat sobre el llom de l'animal i per la pressió que es feia sobre l'esteva. Segons aquest informe, no hauria estat fins l'any 1872 quan es varen introduir arades més sofisticades a la comarca, destacant principalment la Mesager. Aquesta arada, permetia *"mullir y voltear la tierra sin dejar caballete alguno entre los surcos que abre; enterrar las yerbas; respetar completamente hasta las más someras raíces de las cepas, apocar estas y desapocarlas a voluntad; fijar 'a priori' y de una manera precisa y constante por medio de una cremallera, la profundidad de las labores; bastar cuatro de sus surcos para trabajar la tierra en que el arado antiguo necesitaba abrir seis; y efectuar por medio de las azadas mecánicas, que sustituyen también la reja a voluntad, las operaciones de descostrar la tierra y extirpar las yerbas con una economía de tiempo lo menos de un noventa por ciento sobre el trabajo a mano"*. El cost de les noves arades,

va comportar que alguns propietaris construïssin unes relles en forma de creu per adaptar-les a les antigues arades, de manera que permetien substituir, en bona part, el treball manual que seguia a la feina de llaurar amb animal³⁷.

Per tant, tot sembla indicar que al llarg de la primera meitat del segle XIX, no es varen produir innovacions importants en aquest sentit, predominant, encara, l'ús de la clàssica arada romana. Aquesta conclusió, també es desprèn de les informacions referents a la comarca del Vallès, en les que s'indica que l'any 1874 eren pocs els propietaris que utilitzaven arades de doble vertedera, i aquests tan sols ho feien a les terres més fèrtils del pla. En aquesta zona es podien localitzar nous models d'arada, com les de *Ramsones y Sims*, de *Peyronills* i de *Pfeiffer*³⁸.

L'altre qüestió per la que ens preguntàvem fa un moment era la disponibilitat d'animals com a força de tracció per les arades. En aquest punt, disposem de les informacions detallades en els amillaraments de mitjans de segle. Si observem la relació de municipis que apareix en el Quadre 3.2.3., distingim el predomini dels ases sobre qualsevol altre tipus d'animal: amb l'excepció de Les Cabanyes i Sant Cugat Sesgarrigues, aquests animals representen més de la meitat del bestiar de tir censat a tots els municipis. En segon lloc, destaquen les mules (36 x 100 sobre el total de bestiar comptabilitzat), animals més forts, però també més cars que els ases. Els bous i els cavalls representen percentatges ínfims, ja que els primers eren més aptes per conreus herbacis que per treballar la vinya, i els cavalls esdevenien una despesa quasi sumptuària.

---

³⁷ ASEBAP, Secció Treballs Presentats, Lligall Arm-12.

³⁸ ASEBAP, Secció Treballs Presentats, lligall Arm-12.

Quadre 3.2.3.

Relació d'animals de tir en diferents municipis de la comarca del Penedès
(1860-1865)

Municipi	Cavalls		Bous		Mules		Ases		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Avinyonet	8	4,8	8	4,8	55	33,2	95	57,2	166	
Cabanyes, Les					19	51,4	18	48,6	37	
Castellví de la Marca	15	13,4	13	11,6	27	24,1	57	50,9	112	
Font-rubí	6	4,6	2	1,6	51	38,9	72	54,9	131	
Gelida			18	14,6	41	33,3	64	52,1	123	
Granada, La			2	2,4	30	36,1	51	61,5	83	
Puigdàlber	2	8,3			9	37,5	13	54,2	24	
St. Cugat Sesgarrigues					26	81,2	6	18,8	32	
St. Pere de Ribes	3	2,6	8	6,7	46	38,6	62	52,1	119	
Terrassola	3	7,5			16	40	21	52,5	40	
Torrelles					24	28,9	59	71,1	83	
Vilobí	3	4,8			20	32,3	39	62,9	62	
Total	40	4	51	5	364	36	557	55	1.012	

Nota: Tan sols s'indiquen els animals que pertanyen a propietaris rurals.
Font: Amillaraments localitzats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, secció TER.
Les dates dels amillaraments són les següents: Avinyonet (1861); Les Cabanyes (1864); Castellví de la Marca (1862); Font-rubí (1864); Gelida (1862); La Granada (1862); Puigdàlber (1862); Sant Cugat Sesgarrigues (1861); Sant Pere de Ribes (1862); Terrassola (1863); Torrelles de Foix (1863); Vilobí (1866).

Però, a part d'identificar el tipus d'animals de tir que predominaven a la zona vitícola del Penedès, el que ens interessa és determinar la distribució d'animals en relació al nombre de propietaris i al tamany de l'explotació agrària.

Amb aquesta finalitat, agafem com a exemple el municipi de Vilobí del Penedès, al sector septentrional de la plana del Penedès. En l'amillament de 1866, el 92,9 x 100 de la superfície agrària estava en conreu, destacant les 684,5 hectàrees plantades de vinya, que representaven el 82,2 x 100 de la superfície cultivada. Aquestes terres estaven en mans de 137 propietaris, dels quals 93 residien en el mateix terme municipal. D'aquests propietaris locals, 53 declaren algun tipus d'animal de tir (al voltant del 57 x 100). Els animals que es declaren són: 39 ases (62,9 x 100 sobre el total d'animals de tir declarats), 20 mules (32,3 x 100) i 3 cavalls (4,8 x 100).

En el Quadre 3.2.4. estudiem la distribució de propietaris d'animals de tir, segons la superfície agrària que havien declarat. Els resultats són prou clars: a partir de les tres hectàrees resultava generalitzada la tinença d'algun animal, mentre que la meitat de propietaris amb menys de tres hectàrees, també declaren posseir algun animal, malgrat que la superfície és insuficient per reproduir l'explotació pagesa. Això, ens porta a suposar que aquesta inversió que algunes petites explotacions realitzaven en la compra dels estris per llaurar i, òbviament, en la compra i manteniment de l'animal o animals necessaris, tan sols s'explica si pot generar algun ingrés, és a dir, si treballaven terres a rabassa morta o, en altres casos, si es contractaven amb l'animal i els estris de llaurar en d'altres explotacions amb la finalitat de completar els ingressos familiars. Aquesta possibilitat comporta que algunes d'aquestes petites explotacions disposin de més d'un animal, com Josep Romeu, veí de Vilobí que, amb 0,02 Ha. de cereal, declara tenir dos ases.

Per altra banda, en el Quadre 3.2.5. podem veure com també existia una estreta relació entre l'extensió de la superfície declarada i el tipus d'animals que es tenia. D'aquesta forma, el 84,2 x 100 dels propietaris amb menys de tres hectàrees que declaren tenir animal, solament podien optar per l'ase, mentre que a partir de les cinc hectàrees predomina la tinença de mules, animals més forts i resistents que els ases. Els cavalls tenien poca importància en les feines agrícoles, i només en declaren els propietaris més importants del municipi: Salvador Olivella (66,5 hectàrees de terra), Josep Anton Galimany (46,2 Ha.) i Jaume Rovira i Ilari (34,1 Ha.). Respecte els bous, cal indicar que no apareixen en l'amillament de Vilobí però, si observem d'altres municipis, comprovem com la seva presència es poc important i estan en mans de grans propietaris que al mateix temps disposen d'altres animals de tir. Així, per exemple, en l'amillament de Sant Martí Sarroca apareixen quatre bous, que pertanyen a Josep Raventós i Montserrat (31 Ha. de terra, dos bous i un ase), i Josep Vallès i Solà (159,5 Ha. de terra, dos bous, un ase i una mula).

Quadre 3.2.4.

Propietaris amb animals de tir respecte la superfície agrària

Ha.	(1)		(2)	
	Total Prop.		Prop. amb animals	2/1 x 100
0 - 3	75		37	49,33
3 - 5	7		6	85,71
5 - 10	3		3	100
10 - 20	1		1	100
20 - 50	6		5	83,33
50 -100	1		1	100

Font: Amillaraments localitzats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, secció TER. Les dates dels amillaraments són les següents: Avinyonet (1861); Les Cabanyes (1864); Castellví de la Marca (1862); Font-rubí (1864); Gelida (1862); La Granada (1862); Puigdàlber (1862); Sant Cugat Sesgarrigues (1861); Sant Pere de Ribes (1862); Terrassola (1863); Torrelles de Foix (1863); Vilobí (1866).

Quadre 3.2.5

Tipus d'animals segons superfície agrària

Ha.	Ases		Mules		Cavalls	
	n	%	n	%	n	%
0 - 3	32	84,2	6	15,8		
3 - 5	5	50	5	50		
5 - 20	2	33	4	66		
> 20			5	62,5	3	37,5

Font: vegeu Quadre 3.2.4.

Davant dels resultats obtinguts al llarg d'aquest apartat, cal suposar que la disponibilitat d'arades i animals de tir en mans dels grans propietaris, possiblement permetia a molts rabassers llaurar les seves vinyes. Al mateix temps, l'existència de petites explotacions que posseïen estris i animals per llaurar, incapaces per si soles d'amortitzar-los, indica l'existència d'un mercat de treball que permetia llaurar les vinyes d'explotacions que no disposaven d'arada.

2.- Les feines en els ceps

De les feines que rebia el cep adult, la més important i delicada era la de podar, que es realitzava de desembre a març. Tot sembla indicar que les tècniques emprades experimentaren notables variacions al llarg del segle XIX. Així, Navarro Mas i Marquet, a finals del segle XVIII, considerava d'ús comú deixar una brocada en els ceps de vinya espessa i una en cada braç en els de vinya clara. El 1860, a la zona del Garraf s'havia estés la pràctica de la poda en rodó, consistent en deixar només tres sarments en cada cep, dos d'ells podats a dos borrons i un tercer que tindria la funció de substituir qualsevol dels altres dos en cas d'accident³⁹. A finals del segle XIX, aquesta tècnica

---

³⁹ AHMVG, "Proyecto de contestación al interrogatorio propuesto por la Comisión nombrada por la Directiva del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro para el estudio de los vinos catalanes" (1860).

En un treball presentat el 1874 a la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, també s'assenyala aquest tipus de poda com la més estesa: "se podan las vides a dos brazos con

s'hauria mantingut, però, al mateix temps, s'havia anat estenent la poda a botó i braguer, que deixava tres nusos a cada sarment. Però, tot i que aquestes notícies apunten a un esforç per millorar la producció a través d'una poda acurada, sembla que en molts casos els pagesos es decantaven per la quantitat a costa de la qualitat, de manera que a finals de segle Roig i Armengol encara es lamenta d'aquells vinyaters que poden deixant fins a set i més braços per cep ⁴⁰. La segona feina que rebia el cep era la d'esporgar (segona poda), realitzada en el mes de maig i primers dies de juny, consistent en eliminar els sarments inútils. Posteriorment, en el mes d'agost, el cep s'espampolava amb la finalitat, segons Manuel Raventós, de facilitar la circulació d'aire i el contacte del sol amb el raïm, que d'aquesta manera perdia aigua, al mateix temps que es provocava una concentració del most que el feia molt més dolç⁴¹.

Finalment, la verema esdevenia el punt culminant de l'any agrícola en les zones vitícoles. Els resultats que s'obtenien estaven subordinats, a part dels condicionants climatològics, a diferents variables: la disponibilitat de mà d'obra, les tècniques utilitzades en el procés de veremar i, en tercer lloc, en el procés que portava el vi del cup a la bota. Estudiem de manera més detinguda cada un d'aquests elements.

---

un pulgar cada uno a dos yemas, sin contar la vieja o peluda". ASEBAP, Secció treballs presentats, lligall Arm-12.

⁴⁰ M. ROIG I ARMENGOL Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona 1890, pp.52 i 58.

⁴¹ M. RAVENTOS i DOMÈNECH La verema, Barcelona 1911, pp. 50-52.

i.- La disponibilitat de mà d'obra.

El conreu de la vinya, de la mateixa manera que succeeix en d'altres conreus, es troba dominat per una forta estacionalitat en la demanda de mà d'obra. Si observem el Quadre 3.2.6. i el Gràfic 3.1., podem detectar com al llarg de l'any es dibuixen tres períodes en els que es concentra la demanda de ma d'obra.

Quadre 3.2.6.

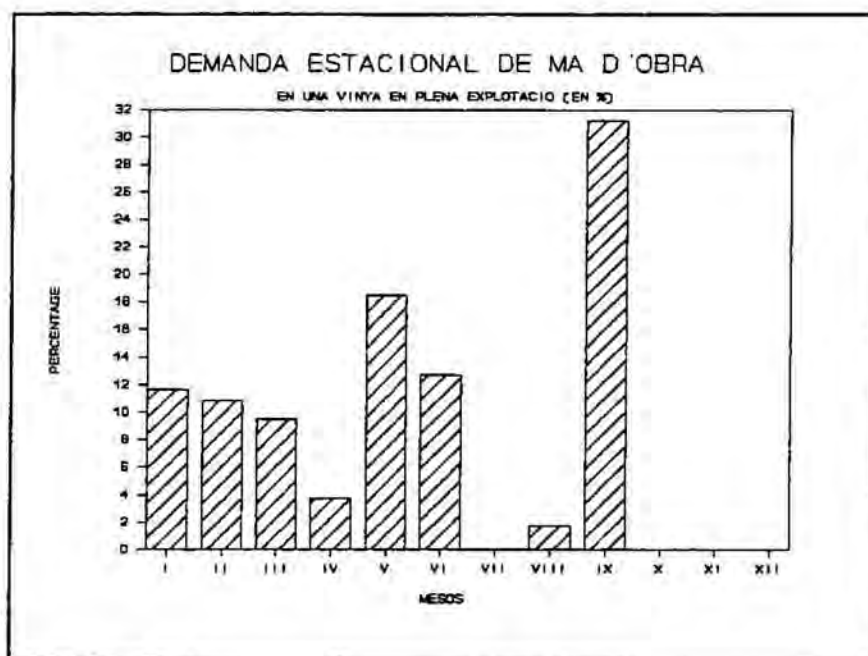
**Demanda de mà d'obra en una vinya en explotació
al llarg de l'any agrícola (en %)**

Gener	11,71	Juliol	--
Febrer	10,87	Agost	1,72
Març	9,49	Setembre	31,22
Abril	3,78	Octubre	--
Maig	18,48	Novembre	--
Juny	12,73	Desembre	--

Font: R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOME i E. SAGUER
"Estabilidad y cambio de la explotación campesina
(Cataluña, siglos XIX-XX)"; a R. GARRABOU (Coord.)
Propiedad y explotación campesina en la España
Contemporánea, Madrid 1992, p.80 ⁴²

---

⁴² A l'hora d'establir els percentatges no hem tingut en compte feines que es varen introduir en la segona meitat del segle XIX, com l'ensofrar i el sulfatar.

GRAFIC 3.1.

En els tres primers mesos de l'any, augmentaria la demanda de mà d'obra a causa de la poda i dels primers conreus que es feien (llaurar i cavar). En els mesos de maig i juny, es concentra el 36,75 x 100 del total de jornals necessaris al llarg de l'any, al donar-se un segon conreu i efectuar les feines d'espampolar i esporgar⁴³. Però la major part de demanda de mà d'obra es concentra en el mes de setembre (31,22 x 100 sobre el total anual), durant la verema, quan la disponibilitat de jornals no és suficient per cobrir les necessitats del moment.

Observem un supòsit en el Quadre 3.2.7. En la primera columna s'indiquen les hectàrees de vinya per municipi, utilit-

⁴³ En la segona meitat del segle XIX, en aquests mesos també es comptabilitzaren les feines d'ensofrar i sulfatar, que s'allargaven fins l'agost.

zant com a font documental els amillaraments localitzats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En la segona columna s'han calculat els jornals necessaris per veremar les vinyes en cada un d'aquests municipis. A l'hora de computar els jornals necessaris per hectàrea he utilitzat les dades que l'any 1854 va publicar l'Institut Agrícola Català de San Isidre, on es considera que l'òptim es situa en 12,25 jornals per hectàrea⁴⁴. En la tercera columna s'indiquen els jornals disponibles. En aquest punt, no disposem de cap cens de finals del segle XIX on aparegui desagregada la població activa agrària. És per això que utilitzem les dades publicades per M. Roig i Armengol a finals del segle XIX⁴⁵. En la quarta columna hem anotat els jornals disponibles durant la verema, considerant que aquesta s'allarga uns quinze dies. En la darrera columna es posa en relació els jornals necessaris amb els jornals disponibles.

Els resultats que obtenim en aquest exercici, són prou explícits: tan sols en dos dels municipis ressenyats (Les Cabanyes i Sant Pere de Riudebitlles), queden cobertes les necessitats de la verema amb la mà d'obra disponible al mateix municipi. Però en la major part dels casos, es produeix un clar dèficit de treballadors, que en conjunt equival a 53.067,8 jornals. És a dir, la verema només era possible gràcies a migracions temporals, tant intracomarcals, procedents d'aquells

---

⁴⁴ Revista de agricultura práctica, economía rural, horticultura y jardinería publicada por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Volum 1854, p. 267.

L'article dona les dades en jornals de terra (6 jornals d'home i dona per veremar 1 jornal de terra). L'equivalència utilitzada ha estat de 2,0422 jornals de terra per hectàrea, que és la que apareix en els amillaraments de mitjans de segle XIX.

⁴⁵ M. ROIG i ARMENGOL Memoria acompañatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona 1890, p. 55.

Quadre 3.2.7.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(4) - (2)
Avinyonet	672,7	8.240,5	360	5.400	- 2.840,5
Cabanyes, Les	63,12	773,2	97	1.455	681,8
Olèrdola	597,37	7.317,7	358	5.370	- 1.947,7
Pacs	354,9	4.347,5	89	1.335	- 3.012,5
Pla del Penedès	385,28	4.719,6	314	4.710	- 9,6
St. Cugat Sesgarrigues	303,81	3.721,6	189	2.835	- 886,6
St. Martí Sarroca	1.567,12	19.197,2	519	7.785	-11.412,2
St. Pere Riudebitlles	329,31	4.034	345	5.175	1.141
St. Quintí de Mediona	860,97	10.546,8	450	6.750	- 3.796,8
St. Sadurní d'Anoia	1.296,26	15.879,1	614	9.210	- 6.669,1
St.ª Fe del Penedès	187,82	2.300,7	95	1.425	- 875,7
Subirats	2.061,5	25.253,3	822	12.330	-12.923,3
Terrassola	647,8	7.935,5	114	1.710	- 6.225,5
Vilobí del Penedès	684,54	8.385,1	273	4.095	- 4.290,1
Total	10.298,95	122.652,8	4.639	69.585	-53.067,8

(1) Ha. vinya; (2) Jornals necessaris; (3) Actius agrícoles disponibles; (4) Jornals disponibles durant la verema de 15 dies.

Font: apuntades en el text.

municipis amb excedent de mà d'obra, com extracomarcals. En aquest darrer cas, la mà d'obra procedia d'aquelles comarques amb una calendari agrícola diferent i, com en el cas dels cereals, al mateix temps complementari de la vinya⁴⁶.

ii.- Del cep al celler.

La verema suposa diverses feines simultànies: collir el raïm, el transport a la tina, trepitjar el raïm i, en alguns casos, premsar la brisa i, finalment, traslladar el vi al celler. Per explicar aquest procés ens servim, de nou, del ja citat informe de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, que per la seva escrupolositat ofereix una perfecta imatge de les tècniques emprades.

A principis de setembre s'inicia la verema. Els raïms es collien amb falçó (una mena de falç petita), i es dipositaven en cistells de vimet, que, una vegada plens, eren abocats en portadores. Quan aquestes portadores estaven plenes es carregaven a l'hom d'una cavalleria o, si es tractava d'una explotació

---

⁴⁶ Respecte aquest punt, no he localitzat cap tipus d'informació que permeti establir la procedència dels veremadors. Solament una carta signada per l'Alcalde de Vilanova i la Geltru el dia set de setembre de 1832 dona alguna pista. En aquest text, dirigit als municipis d'Igualada, Tàrraga, Manresa, Esplugua de Francolí, Vilagrassa i Anglesola, s'indica que "este Ayuntamiento (es refereix a Vilanova i la Geltrú), ha determinado que el dia 12 del actual (setembre) se empiece en el término de la presente villa la vendimia, cuya cosecha es regular. Y para que llegue á noticia de las personas de ese vecindario (es refereix als municipis anteriorment citats) que tal vez determinen venir a ganar un jornal, y no tengan que perderlo si lo verifican antes de aquel dia, espera este Cuerpo Político se servira V. a publicarlo".

AHMVG, lligall 2.886

important, en carros, per ésser posteriorment traslladades al cup. A la zona del Penedès, els cups es localitzen a l'interior de les masies⁴⁷, construïts amb formigó i totxana, i revestits de rajoles vidriades⁴⁸. Servim-nos de nou de les paraules d'un propietari anònim per descriure aquest procés: *"una vez en los lagares la uva se estiende sobre las tablas que con algunas rendijas forman en tapa y permiten el colamiento del zumo; y allí se pisan y estrujan con los pies descalzos por uno o dos hombres (se usan poco las máquinas de estrujar) y espolvoreando la masa con yeso se arroja al fondo, levantando las espresadas tablas una tras otra. Se procura que cada lagar se llene con la mayor prontitud posible, y cuando ya lo está, se afirman las tablas que lo cubren y se colocan sobre ellas esteras, o bien se cierran las junturas con yeso"*⁴⁹.

Però, una vegada trepitjat el raïm, restava encara força suc a la brisa. En molts casos aquesta es venia a vinyataires o a

---

⁴⁷ A diferència d'altres comarques catalanes, en la zona del Penedès pràcticament no existeixen els cups a les vinyes.

Vegeu M. BALLBÉ i BOADA Tines al miq de les vinyes a la comarca del Bages, Manresa 1993.

⁴⁸ La construcció d'un cup esdevenia una de les inversions importants que es feia en l'explotació. A tall d'exemple reproduïm el que li va costar l'any 1843 a la família Raventós, de Sant Sadurní d'Anoia, la construcció d'un cup a la seva heretat:

	Pessetes
Teules i maons	130
Jornal mestre da cases	75
Jornal manobres	75
Total	280

Font: APFR, Volum anys 1780-1849.

⁴⁹ ASEBAP, Secció Treballs Presentats, lligall Arm-12.

fabricants d'aiguardent⁵⁰, o bé es premsava en la mateixa explotació. En aquest sentit, resulta interessant constatar a través dels inventaris post-mortem que, a mitjans del segle XIX, la premsa era un estri força comú en les grans explotacions vitícoles, amb propietaris que, com Josep Mir i Josep Ferrer de Sant Sadurní d'Anoia, Pere Carbó de Sant Martí Sarroca, Josep Riba de Font-rubí o Josep Mas de Santa Maria de Bellver, en disposaven de més d'una. Resulta sorprenent, però, comprovar en el Quadre 3.2.8. com les petites explotacions, amb poca capacitat d'emmagatzament als seus cellers, també disposaven de premsa. Segons la informació que apareix en els inventaris, sembla que s'havia anat imposant la premsa de racó, que "*por su sencillez y baratura han tenido mucha aceptación, están al alcance de los más rudos labradores, puesto que solo se componen de dos ó cuatro montantes que sujetos á dos piezas de encina o de hierro con un tornillo en el centro, pueden dar enormes presiones*"⁵¹. A les explotacions petites, predominava la premsa portàtil o movedissa, més barata i fàcilment transportable, formada pels montants, la taula, dos cargols mòbils i la gàbia o buc de planta rectangular⁵². A part de les premses de racó i les portàtils també n'apareix una de dos cargols, possiblement transportable, amb dos

---

⁵⁰ Així, per exemple, la fàbrica d'aiguardent que tenia Josep Cortadella a Calaf, es nodria principalment de les compres de brisa que efectuava als petits pagesos de la rodalia, obtenint, amb la premsada d'aquesta brisa, un vi de bona qualitat.

Agustí SEGARRA L'economia de l'aiguardent a la Catalunya del segle XVIII. El Camp de Tarragona i el Penedès, 1750-1820, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Tarragona 1992, p.471.

⁵¹ Revista de agricultura del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Volum 1865, p.29.

⁵² Emili GIRALT "L'elaboració del vi abans de la fil.loxe-ra"; a L'Avenc, nº 31, Barcelona 1980, p.55.

cargols fixos, en la que "la pressió exercida per les femelles era transmesa, a través del barret, a una gàbia de planta circular formada per costelles de fusta unides per tres cercols de ferro que s'obrien i tancaven mitjançant les clàvies"⁵³.

Quadre 3.2.8.

Localitació de premses al Penedès (1801-1840)

1.- 1801-1810

1.1.- Grans Propietaris:

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacitat Celler (Cg)
Josep Mir	St. Sadurní	2		285
Joan Raventós	St. Sadurní	1		168
Francesc Fontanals	Olèrdola	1	de racó	379
Francesc Esteve	Subirats	1		67
Sadurní Mir	St. Sadurní	1		61
Pere Soler	St. Martí S.	1		161
Anton Piquer	St. Quintí M.	1		31
Josep Marrugat	La Granada	1	de racó	142
Julià Urgell	Bellvei	1		174

1.2.- Mitjans i petits propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacitat Celler (Cg)
Francesc Prats	Sta. Margarida	1	movedissa	110
Ramon Velat (*)	Sta. Margarida	1	movedissa	106
Ramon Pacal	St. Llorenç	1	portàtil	36
Joan Torras	Els Monjos	1		62
Jaume Busquets	Mediona	1		51
Josep Barris	St. Quintí M.	1		15
Martí Salinas (**)	St. Martí S.	1	de racó	NC

(*) Prevere

(**) Moliner i rabasser

⁵³ Ibid.

Les tècniques vitícoles

2.- 1811-1820

2.1.- Grans propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacitat Celler (Cg)
Francesc Milà	Olivella	1		572
Francesc Llopart	Gelida	1	de gàbia	139,5
Josep Ferrer (*)	St. Sadurní	2	de racó	343
Ramon Pascual de Tort	Vilafranca	1		21
Josep Mata (*)	Torrelles de F.	1	de racó	64
Josep Rossell	Lavit	1		31
Francesc Montserrat	Sta. Fe	1		122

(*) amb fàbrica d'aiguardents.

2.2.- Mitjans i petits propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacitat Celler (Cg)
Josep Vallès	St. Martí S.	1	de racó	42
Josep Nicolau	Avinyonet	1		21
Pau Alegre (*)	Lavit	1		56
Pau Comas (**)	Terrassola	1		24

(*) paperer i rabasser

(**) paparer i propietari terres cedides a rabassa

3.- 1821-1830

3.1.- Grans propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacitat Celler (Cg)
Pere Carbó (*)	St. Martí S.	2	de racó	84
Miquel Font	Arbosar	1		84
Miquel Romeu	St. Sadurní	1	de racó	163
Josep Ferrer	St. Sadurní	2	de racó	333
Ramon Nadal	Terrassola	2		163

(*) Fàbrica d'aiguardent

Les tècniques vitícoles

3.2.- Mitjans i petits propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacidad Celler (Cg)
Josep Vallès	St. Martí S.	1	de racó	35
Francesc Riba (*)	St. Sadurní	1	de racó	63

(*) Mestre de cases

4.- 1831-1840

4.1.- Grans Propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacidad Celler (Cg)
Josep Riba	Font-rubí	2		28
Josep Mas	Sta. M ^a Bellver	2		
Magí Ybert	Sta. M ^a Foix	1	de racó	60

4.2.- Mitjans i petits propietaris

Propietari	Municipi	Premses	Tipus	Capacidad Celler (Cg)
Francesc Barceló	St. Martí S.	1	de gàvia	21
Josep Boia	St. Martí S.	1		37
Francesc Albornar	St ^a Margarida	1	de 2 cargols	162

Font: AHCVP; Fons Notarial, notaris J. A. Sala, Lluís Cases i Pometa, J. Abreu, Marià Abella, Josep A. de Lomaña i Trilla.

El següent pas era la fermentació del vi, que es realitzava en diferents etapes. En primer lloc es produïa la fermentació tumultuosa, o primera fermentació del most dins del cup, que dura entre dos i cinc dies una vegada feta la premsada. Posteriorment es trascolva, és a dir, es separava el vi de les matèries sòlides

que hi havia al cup, i una vegada trascolat el vi s'embotava⁵⁴ perquè efectués la segona fermentació o fermentació llarga. Però, en molts casos, tal com indica Agustí Segarra, les petites explotacions es vèien obligades a vendre el vi una vegada havia fet la primera fermentació⁵⁵.

Aquest darrera afirmació, ens porta a tancar el capítol dedicant unes línies a la capacitat dels cellers i a l'estacionabilitat en la venda del vi. Igual que succeïa en d'altres contrades catalanes⁵⁶, eren poques les explotacions que disposaven de bótes de gran capacitat, com les de cadireta (40 cargues), predominant les bótes de set cargues. Però el que resulta atractiu es comparar la capacitat total dels cellers amb el volum de producció de les explotacions vinícoles. És per això, que en el Quadre 3.2.9. mostrem alguns exemples extrets dels inventaris

---

⁵⁴ L'informe de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, descriu aquesta operació amb les següents paraules: "el mayor número extraen este [es refereix al vi] de los lagares construidos bajo el nivel del suelo, por medio de unas mangas o cajones cuadrilongos de madera llamados 'bombas', que sugetos y desembocando en una cubeta abierta en el fondo del lagar, tiene solo un agujero en la parte inferior de uno de sus lados, resguardado por un haz de sarmientos ó espinos para impedir la entrada del orujo. Por dentro de este cajón o manga sube y baja un calderin de cobre llamado 'pugal' cuyo contenido se vacia en portaderas, desde las cuales se traslada a las cubas a favor de unos grandes embudos de madera provistos de colador".

ASEBAP, Secció Treballs Presentats, Lligall Arm-12.

⁵⁵ Tal com indica aquest autor, "molts rabassers del Camp veremaven el mes aviat que podien, fermentaven el vi al cup i, després, el trascolaven per vendre'l a un fabricant d'aiguardent".

Agustí SEGARRA L'economia de l'aiguardent a la Catalunya del segle XVIII. El Camp de Tarragona i el Penedès, 1750-1820, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, Tarragona 1992, p.473.

⁵⁶ Veure Ll. FERRER i ALÓS Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona 1987, pp. 167-168.

post-mortem que apareixen als protocols notarialss d'Ignasi de Traver i de Ros⁵⁷, corresponents als anys seixanta. En aquest Quadre, a part de l'any, nom del propietari i municipi, s'indica la capacitat total del celler (en cargues de vi), els jornals de vinya i la possible producció de vi⁵⁸. Segons aquesta mostra, més de la meitat de les explotacions no tindrien la capacitat suficient per emmagatzamar la verema, amb casos tant espectaculars com el d'en Josep Raspall, que amb una producció aproximada de 263,25 Cg., tan sols disposa de botes per un total de 56 Cg. Un segon exemple en aquest mateix sentit el tenim en el cas d'en Francesc Torrents i Pons, pagès de Mediona, que l'any 1863 menava 34 jornals de vinya amb una producció aproximada de 306 Cg., però amb un celler on només podia embotar 84 Cg. Un segon grup, el componen les explotacions que tenen una capacitat d'emmagatzament aproximada a la producció mitjana possible. Finalment, tindriem un grup reduït de pagesos amb una capacitat molt superior a la producció possible.

---

⁵⁷ AHCVP, Secció Protocols Notarialss, Notari Ignasi de Traver i de Ros, manuals: 16 (nº 267 i 233), 17 (nº 124), 18 (nº 36, 182, 155), 19 (nº 145), 20 (nº 23, 87, 145, 189, 218), 21 (188, 204), 22 (nº 17, 50, 79, 95), 23 (nº 158 i 261), i 24 (nº 197).

⁵⁸ Per establir la producció de vi he utilitzat com a font documental la producció mitjana de les vinyes de primera, segona i tercera qualitat (12, 9 i 6 cargues respectivament), segons les dades publicades per la Revista de agricultura práctica, economía rural, horticultura y jardinería publicada por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Vol. 1854, p.267.

Quadre 3.2.9.

Relació entre capacitat dels cellers i producció vinícolica

Any	Propietari	Municipi	(1)	(2)	(3)
1860	Anton Gibert	St. Sadurní d'Anoia	71	11	99
1860	Josep Respall	St ^a Maria de Bellver	56	29,25	263,25
1861	Isidre Gallart	Pla del Penedès	42	5	45
1861	Miquel Panyelles	Vilafranca del Pdès.	38	5,5	49,5
1862	Francesc Fornis	Vilafranca del Pdès.	33	4	36
1863	Joan Capellades	Avinyonet	24	4	36
1863	Esteve Esteve	Subirats	42	4,5	40,5
1863	F. Torrents	Mediona	84	34	306
1864	Josep Marcer	Avinyonet	56	9	81
1865	Josep Rovira	St. Llorenç d'Hortons	49	5	45
1865	Jaume Ferrer	Les Cabanyes	56	6,75	60,75
1865	Josep Mir	Puigdàlber	36	4,75	42,75
1865	Pere Mestre	Torrelles de Foix	14	4	36
1865	Pau Massana	Subirats	35	1	9
1866	Francesc Mir	St. Sadurní d'Anoia	16	7	63
1866	Fèlix Grau	Pacs	93	5	45
1867	Hipòlit Escofet	Subirats	14	1,16	10,44
1867	Josep Julià	Terrassola	28	4,5	40,5
1867	Pere Lluvià	St. Quinti de Mediona	64	3,5	31,5
1867	Ramon Vallès	Terrassola	56	3	27
1868	Joan Roig	St. Sadurní d'Anoia	56	7	63
1868	Pau Vaqués	St ^a Margarida i Monjos	42	10,25	92,25
1868	Miquel Castellví	Subirats	28	7,5	67,5

(1) Capacitat del celler (en Cg.); (2) Jornals de vinya;

(3) Producció mitjana (9 Cg./jornal).

Font: apuntades en el text.

Quadre 3.2.10.

Estacionalitat en la venda de vi

1.- Grans propietaris

Mes	n	(1) Capacitat total (Cg.)	(2) Bótes plenes (Cg.)	(3) Bótes buides (Cg.)	2/1 X 100	3/1 X100
09	3	706	347	359	49,1	50,9
10	SD					
11	2	252	21	231	8,3	96,7
12	2	238	205,5	32,5	86,3	13,7
01	1	92,5	21	71,5	22,7	77,3
02	SD					
03	2	653	49	604	7,5	92,5
04	1	50	28	22	56	44
05	SD					
06	2	121	60	61	49,6	50,4
07	1	91	14	77	15,4	84,6
08	2	206	70	136	33,9	66,1

2.- Petits propietaris/rabassers

Mes	n	(1) Capacitat total (Cg)	(2) Bótes plenes (Cg.)	(3) Bótes buides (Cg.)	2/1 X 100	3/1 X100
09	1	12,5		12,5		100
10	2	197	98	99	49,7	50,3
12	2	38	19	19	50	50
01	3	153	20	133	13	87
02	3	57	7	50	12,3	87,7
03	SD					
04	4	71		71		100
05	7	229	28	201	12,2	87,8
06	2	72		72		100
07	3	125		125		100
08	4	141,5	28	113,5	18,9	80,2

SD: sense dades

Font: AHCVP; Fons Notarial, notaris J. A. Sala, Lluís Cases i Pometa, J. Abreu, Marià Abella, Josep A. de Lomaña i Trilla.

En resum, segons aquesta mostra, tan sols un petit percentatge de propietaris disposava d'instal·lacions adequades per emmagatzemar tot el producte de la verema. Per tant, la venda de vi a raig de cup, és a dir, sense la segona fermentació, era una pràctica usual a les terres del Penedès. En el Quadre 3.2.10. hem intentat analitzar, a través dels inventaris post-mortem, l'estacionalitat en la venda del vi, diferenciant entre grans i petits propietaris. Pel que fa a aquests darrers, els resultats que obtenim mostren de manera contundent com a partir del més d'octubre, una vegada havia finalitzat la verema, els cellers solament retenien la meitat de la seva capacitat, mentre que a partir del gener bona part de la verema ja havia estat venuda, a causa de la imperant necessitat de diner per satisfer les despeses de l'explotació, contribucions, deutes, etc.. Els resultats obtinguts pels grans propietaris, són més difícils d'interpretar, ja que, depenen més de la capacitat del celler que de la necessitat de diners. De fet, suposem que aquests grans propietaris vitícoles mantindrien estretes relacions amb els principals fabricants d'aiguardent, els quals mirarien d'assegurar-se la compra d'un important volum de vi abans de la verema. Tan sols els propietaris amb major capacitat als cellers estarien en condicions d'intentar elaborar un vi de certa qualitat i esperar l'augment estacional dels preus per accedir al mercat.

CAPITOL IV: L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT
DE LA TERRA.

4.1.- Anàlisi de les fonts documentals: els amillaraments.

1.- Característiques generals: la llei del 23 de maig de 1845 i la legislació tributària posterior (1845-1900).

La reforma tributària es va convertir en un dels eixos sobre el que s'estructurava la reforma liberal espanyola. El seu objectiu era doble: per un costat es pretenia transformar les estructures agràries, procurant una major integració en el mercat al mateix temps que es pretenia eliminar aquelles explotacions que econòmicament no resultaven viables. En segon lloc, es procurava solucionar el crònic dèficit de la hisenda pública. Un dels principals fonaments de la reforma el trobem en la promulgació de la **Llei de Pressupostos del 23 de maig de 1845**, coneguda també com la **Reforma Tributària de Mon**¹. La seva importància es

---

¹ Sobre la Reforma Tributària de Mon, vegeu: J. PIERNAS Tratado de Hacienda Pública y examen de la española, Madrid 1900, 2 vols; M. MARTÍNEZ ALCUBILLA Diccionario de la Administración española, Madrid 1916 (6^a ed.), Vol. V, pp. 3-213; E. ALCARAZ MARTÍNEZ El catastro español, Barcelona 1933; I. TORRES MUÑOZ

deu al fet que, com indica E. Fuentes Quintana, va donar a les institucions de la Hisenda espanyola la constitució que encara conserva fonamentalment², aplicant la contribució territorial directa, que fins al moment havia estat reduïda als antics territoris de la Corona d'Aragó, al conjunt de l'Estat. Tot i així, seguint aquest mateix autor, presentava greus deficiències, tan qualitatives com quantitatives. Qualitatives en el sentit que deixava exemptes dues formes fonamentals de rendiments: els procedents del capital i els del treball. Quantitatives respecte el producte sotmès a tributació, ja que que les rendes industrials i comercials rebien un tracte de favor.

La nova contribució, en paraules d'Antoni Segura es basava en la combinació d'una distribució de cupo amb una recaptació de quota. Per un costat, el ministeri d'Hisenda fixava anualment per llei el rendiment total de l'impost i el cupo corresponent a cada província. En una etapa posterior, les administracions d'Hisenda, amb el consentiment de les respectives Diputacions provincials, repartien el cupo assignat a la província entre els diferents

---

Catastro general parcelario y mapa topográfico, Madrid 1902; G. GARCÍA BADELL El catastro de la riqueza rústica en España, Madrid s.d.; F. ESTAPÉ La reforma tributaria de 1845, Madrid 1971; J. FONTANA La revolución liberal. Política y hacienda en 1833-1845, Madrid 1977, pp. 336 i ss.; J. AZAGRA ROS "Fiscalidad moderna sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX", a Estudis d'Història Contemporània del País Valencià, nº 2, València 1980, pp. 257-289; A. SEGURA i MAS "La reforma tributaria de Mon (1845) y los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX", a VVAA El catastro en España 1714-1906, Madrid 1988; del mateix autor, "El catastro en la historia de España", a El catastro en España. De 1906 a la época actual, Madrid 1988, pp. 115-137; E. FUENTES QUINTANA Las reformas tributarias en España, Barcelona 1990, pp. 4-20; J. PRO Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España (1715-1941), Madrid 1992, pp. 59-98.

² E. FUENTES QUINTANA Las reformas tributarias en España. Teoría, historia y propuestas, Barcelona 1990, p. 5.

municipis. A nivell municipal, les Juntes pericials establien la quota general municipal que s'havia d'aplicar al líquid imposable corresponent a cada propietari per tal d'obtenir el cupo municipal assignat³.

En un primer moment, la nova llei del 23 de maig tingué una difícil aplicació. La seva inviabilitat es devia, en primer lloc, a la falta d'una normativa referent a les diferents qualitats de la terra per tal d'obtenir el líquid imposable. En segon lloc, no es feia cap referència explícita a l'elaboració de cartilles avaluatòries, de manera que, com indica Gemma Tribó en la seva tesi doctoral, l'aplicació de la llei era gairebé inviable fins que el 7 de maig de 1850 es va publicar una nova circular de la Direcció General de Contribucions, que establí el model a seguir per calcular les diferents categories avaluatòries⁴. Producte d'aquesta situació és el malestar imperant entre els propietaris rurals, que es trasllueix en les planes de la revista publicada per l'IACSI. Observem-ne dos exemples. En el primer d'ells, datat el 1850, I. Angulo censura la confusió que imperava en les operacions de classificació de terres en categories per tal de calcular la base imposable⁵. Molt més revelador de l'estat d'ànim existent resulta el segon dels exemples. Aquest, signat a Reus l'11 de gener de 1855, destaca que "*cada provincia ha interpretado la ley á su manera, cada pueblo lo ha hecho después de un modo*

---

³ Antoni SEGURA i MAS "*La reforma tributaria de Mon (1845) y los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX*"; a VVAA *El catastro en España 1714-1906*, Madrid 1988, p. 113.

⁴ G. TRIBÓ *Evolució de l'estructura agrària del Baix llobregat (1860-1931)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona 1990, p. 326.

⁵ *Revista de Agricultura Práctica, economía rural, horticultura y jardinería publicada por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, Vol. 1850, pp. 226-228.

diferente y sólo la Dirección General de Contribuciones ha sido la que en todas épocas ha seguido el mismo sistema, de no aprobar jamás ninguna operación que no probara que el pueblo que la hubiera provocado, no llegaba a pagar el 12 % de su riqueza líquida". Una vegada subratllats la disparitat de parers existents entre les diferents administracions, aquest autor anònim es queixa, amb una fina ironia, del fet de que "infinitud de pueblos habrá habido sin duda en nuestra nación que desde el año 1845 acá habrán producido la reclamación de agravios y serán pocos los que puedan decir que se atendieron bastantemente; pues son innumerables las interpretaciones á que da lugar la ley bajo la cual debían ser juzgados y son patentes la enormidad de gastos, ocasionada por una comprobación hecha en la forma que dicha ley previene y la multa que después se exige á los Ayuntamientos". Per exemplificar aquestes dificultats, utilitza el cas de "el pueblo de Gratallops, que quiso mantenerse firme en una demanda que ventiló en agosto de 1851, hubo de desistir de su empeño, porque la comisión que allí se constituyó producía un gasto de 250 rs. diarios, y al paso que han de llevarse las operaciones no habría valido el término lo suficiente para pagar la suma á que aquel hubiera ascendido"⁶.

Aquesta indefinició de la llei, afegida a la manca d'un cadastre jurídic amb destriament previ de les parcel·les, deixava tota la responsabilitat de la distribució i recaptació a les juntes pericials i comissions avaluatòries, la qual cosa va comportar que el frau i l'ocultació fos el principal problema amb el que s'havia d'enfrontar la Hisenda pública. De fet, la pràctica totalitat de la legislació apareguda fins a principis del segle XX, tenia com a principal objectiu combatre l'ocultació en els amillaraments. Així, durant el Sexenni revolucionari es

---

⁶ Revista de Agricultura Práctica, economía rural, horticultura y jardinería publicada por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Vol 1855, pp. 264-265.

va promulgar la llei de l'1 de juliol de 1869, en la que s'insisteix en l'obligació de donar publicitat a la documentació que conté l'amillarament, concedint-se als propietaris la possibilitat de denunciar ocultacions comeses per altres propietaris, ja que pel mecanisme de repartiment aquest frau acabava per repercutir en la resta de veïns.

Posteriorment, en els anys setanta, es va promulgar el Reial Decret del 19 de setembre de 1876, orientat a modificar els amillaraments de la riquesa territorial, *"operación que las necesidades de la Administración y la opinión pública estaban reclamando de tiempo atrás como medio de sentar bases equitativas para la tributación más en armonía con la verdadera riqueza rústica y urbana del país, en la que se venían observando grandes ocultaciones y abusos no escasos en perjuicio de los contribuyentes y propietarios de buena fe"*⁷.

Les deficiències del nou reglament i les queixes que va provocar, però, acabaren per obligar l'administració a una nova revisió dels preceptes bàsics de la llei, publicant un nou reglament el 10 de desembre de 1878. Del nou text, cal ressenyar els articles orientats a especificar la composició i delimitar les funcions de les comissions i juntes encarregades d'elaborar els amillaraments, al mateix temps que també ressalta l'interès que es mostra per precisar els elements a tenir en compte en l'elaboració de les cartilles avaluatòries i d'altres factors que, com els censos agraris, determinen el líquid imposable. D'aquesta manera, es podria assenyalar a tall d'exemple l'article 4, dedicat a la composició de les Juntes municipals, on destaca

---

⁷ MINISTERIO DE FOMENTO Manual de Amillaramientos. Novísimo reglamento del 10 de Diciembre de 1878 que ha modificado el de 19 de Setiembre de 1876 para la formación de los Amillaramientos de la riqueza territorial y sus agregadas en todos los pueblos de España, Madrid 1879, p. 5.

l'interès de l'administració per potenciar la presència de petits i mitjans propietaris, així com també dels propietaris forans, per tal de compensar el risc de frau que podia provenir dels grans propietaris i del control del poder local que aquests exercien. D'aquesta manera, s'especifica que les Juntes municipals han d'estar formades per *"el Alcalde; de la mitad de los individuos del Ayuntamiento, cuando su número exceda de ocho; de un número igual de contribuyentes en qué estén representados los que paguen mayores, medias y menores cuotas, así como los hacendados forasteros, que nombrarán los mismos Ayuntamientos, previa la subdivisión en categorías ó grupos en la Real Orden de 30 de junio de 1863...; de otros dos Vocales nombrados por los contribuyentes forasteros; del Registrador de la propiedad, donde lo hubiera; de un Vocal de la Junta de Agricultura y otro de la Comisión Provincial de Estadística, si residen en el mismo pueblo; de un Ingeniero agrónomo ó de un périto, ó dos si fuese posible, y á falta de ellos de dos vecinos del pueblo reputados como prácticos y conocedores del terreno"*⁸.

En segon lloc, apuntàvem l'interès que mostra el text a l'hora de detallar l'elaboració de les cartilles avaluatòries i els diferents elements que determinen el líquid imposable. Amb aquesta finalitat, l'article 84 detalla amb minuciositat que *"los precios medios de las especies incluidas en las cartillas han de ser los que resulten en el año común del último decenio. Para determinar los precios medios de este período se eliminará el año en que los frutos hayan tenido mayores (sic) y aquel en que resulten más bajos. El precio medio de cada año se deducirá del correspondiente a los frutos, cereales y demás productos en cada una de las semanas del año. La suma de los términos medios de cada año se dividirá por ocho, y el cociente representará el*

---

⁸ Ibid. p. 10.

*precio del año común*⁹. Més endavant, s'indica que els censos i càrregues que puguin gravar les terres declarades de cap manera afectaran el líquid imposable (article 86), per acabar referint-se al geroglífic que representaven les diferents qualitats dels terrenys avaluats, confirmant que tan sols s'acceptaran de primera, segona i tercera qualitat (article 88).

A partir de 1878 i fins a finals de la centúria, la legislació referent als amillaraments va conèixer noves alteracions: la llei del 30 de juny de 1885, les de juliol de 1895 i d'agost de 1896 i, finalment, la legislació tributària de 1900. Respecte la primera d'aquestes modificacions (30 de juny de 1885), cal advertir que es fa resó dels estralls provocats per la irrupció de la fil·loxera, indicant la possibilitat de condonar la tributació tant a particulars com a municipis o províncies, a causa de calamitats extraordinàries. Al mateix temps, s'intenta estimular l'expansió de la superfície conreada, concedint *"exenciones temporales a favor de las plantaciones de vides, frutales, olivos u arbolado de construcción, durante diez años para aquellas y veinte para éstos; bien de todo impuesto, si se instauran en terrenos que estuvieran libres de él, bien de la diferencia si ya fuesen objeto de imposición"*¹⁰. Finalment es definia el contingut i la funció dels apèndixs, on s'apuntaven totes les transformacions en la titularitat de les terres i els canvis en l'extensió de les heretats.

En el darrer decenni del segle i en plena crisi agrària, l'administració, davant la bel·ligerància que adoptaven les campanyes per abolir l'impost de consums i per rectificar les

---

⁹ Ibid. p. 26.

¹⁰ E. ALCARAZ MARTÍNEZ El catastro español, Barcelona 1933, p. 133.

cartilles avaluatòries, va acceptar cedir en aquest darrer punt. Per fer front al descens de la recaptació tributària que aquestes rectificacions podien comportar, es va decidir de nou fer front al principal escull amb què topava: el frau i l'ocultació. Amb aquesta finalitat, el mes de juliol de 1895 s'aprovava l'elaboració d'un cadastre per tipus de conreu i qualitats de terreny, realitzant-se la primera prova a la província de Granada. Donat que els resultats foren satisfactoris, especialment respecte l'augment de la base tributària, es confirmaven els mètodes emprats a Granada¹¹. La conseqüència immediata d'aquests treballs fou l'augment de la tributació a les províncies amillardades: el 34 x 100 a Còrdova, el 60 x 100 a Granada, el 33 x 100 a Jaen, el 30 x 100 a Màlaga i el 33 x 100 a Sevilla. Però aquesta activitat es va aturar, seguint el text d'Alcaraz Martínez, a causa de la mateixa *"importancia de estos aumentos en riqueza, y por la gran masa de territorio que había que ingresar en la tributación"*¹².

Finalment, la pèrdua de les colònies d'ultramar l'any 1898 i les necessitats de la Hisenda pública, varen portar al ministre Fernández Villaverde, l'any 1900, a modificar la llei de 1896, en un nou intent de solucionar el problema de l'ocultació en algunes zones de l'Estat. Amb aquesta finalitat, mentre es conservava la part tècnica i administrativa promulgada l'any 1896, la nova legislació transformava la contribució de cupo

---

¹¹ Per la llei de 1895 s'especifica que "el Instituto Geográfico con su personal realizaría las planimetrías de los términos municipales apoyadas en triangulaciones topográficas independientes de la red geodésica y previos deslindes sumarios de las jurisdicciones municipales; contendrían representadas a escala de 1 a 25.000 de las vías terrestres y fluviales, núcleos urbanos, casas diseminadas y líneas de separación de cultivos".

E. ALCARAZ MARTÍNEZ El catastro español, Barcelona 1933, p. 141.

¹² Ibid. p. 143.

municipal fix en una contribució de quota individual, substituint l'administració de la Hisenda pública les funcions que fins al moment havien exercit els consistoris municipals.

En resum, al llarg d'aquestes planes hem examinat l'evolució de la legislació que, agafant com a punt de partida la llei del 23 de maig de 1845, regulava la contribució territorial i es referia als amillaraments. L'objectiu perseguit per aquest conjunt de lleis i decrets sempre és el mateix: l'interès per fer front als problemes de la Hisenda pública augmentant el volum de recaptació i, per tant, lluitant contra el frau i l'ocultació inherent als amillaraments. El volum i la importància que adquiria aquest frau era possible gràcies a diferents factors:

- a.- Importància que es dóna a la contribució jurada dels mateixos contribuents.
- b.- Caràcter no cadastral de la font.
- c.- Falta d'actualització de les cartilles avaluatòries.
- d.- Caràcter perpetu dels amillaraments.
- e.- El poder de diputacions i ajuntaments en la distribució del cupo i assignació del repartiment.
- f.- Problemes de fiabilitat que provenen de la composició de les juntes pericials, que en molts indrets eren representatives del sistema caciquil.

Davant d'aquests factors, resulta manifest que la utilització dels amillaraments com a font històrica pot comportar alguns problemes. Centrem-nos en aquesta qüestió.

2.- Els amillaraments com a font històrica.

De les planes anteriors ja es desprèn que el grau d'oculta-

ció, inherent a qualsevol document d'origen fiscal, pot dificultar la utilització dels amillaraments com a base de treballs històrics. De fet, cal no oblidar que la mateixa administració, l'any 1873, avaluava l'ocultació absoluta de la qual era víctima, entre un 40 i un 50 x 100 de la riquesa rústica, de la mateixa manera que existia un sostre d'ocultació consentida entorn del 10 x 100. Per altra banda, cal no oblidar que els resultats obtinguts gràcies a les lleis del mes de juliol de 1895 i de l'any següent, demostren l'existència d'un elevat grau d'ocultació en algunes de les províncies andaluses, arribant al 60 x 100 en la de Granada i mantenint-se al voltant del 30-35 x 100 en la resta.

Aquesta situació, ha portat a alguns historiadors, com Ramon Garrabou, a matisar l'ús que es pugui fer d'aquesta documentació, recomanant la utilització de dades relatives per tal de paliar alguns dels defectes que es puguin derivar d'aquest tipus de document fiscal¹³. D'altres historiadors han estat molt més taxatius amb la utilització dels amillaraments com a font històrica. Així, per exemple, Josep Fontana afirmava fa alguns anys que *"la ocultación no era en la 'contribución de inmuebles, cultivo y ganadería' un fallo del sistema, sino un elemento fundamental de él. No se explicaría de otro modo la extraordinaria historia del catastro en España siendo un elemento esencial para la distribución equitativa de los cupos del nuevo tributo, y existiendo en el país un antecedente tan notable como el Catastro de Ensenada (que muestra, por lo menos, que la capacidad técnica no faltaba), el reparto de las cuotas se ha hecho durante más de un siglo por el vicioso procedimiento de los amillaramientos y las cartillas evaluatorias, esto es, por sistemas que funcionaban a escala municipal y que eran manipulados por los*

---

¹³ R. GARRABOU La evolución de la estructura agraria en la Segarra. ss. XVIII-XIX, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona 1962, p. 20.

grandes propietarios, que podían controlar los ayuntamientos y las juntas municipales de evaluación"¹⁴.

Treballs posteriors, centrats en l'estudi de l'estructura de la propietat¹⁵, han tendit a destacar un doble tipus d'ocultació en l'elaboració dels amillaraments: l'absoluta i la qualitativa. La primera es refereix a la diferència entre la

---

¹⁴ J. FONTANA La revolución liberal. Política y hacienda en 1835-1845, Madrid 1977, p. 339.

¹⁵ Dels estudis realitzats sobre els amillaraments i l'estructura de la propietat a Catalunya, cal destacar, entre d'altres: R. GARRABOU La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona 1962; Y. BARBAZA Paysage humain de la Costa Brava, París 1966; L. FERRER i ALÓS "L'estructura de la propietat i de l'explotació d'un vinyar de la Catalunya central: el Bages els segles XVIII i XIX", a Estudis d'Història Agrària n° 6, Barcelona 1983, pp.101-130. En el mateix volum també podem consultar L. FERRER, A. SEGURA i J. SUAU "L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX", pp. 131-156; A. SEGURA "Els estudis sobre l'evolució de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (S. XVIII-XX)", a La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma de Mallorca 1985, pp.83-94; en el mateix volum també trobem: L. FERRER, A. SEGURA i J. SUAU "Confecció dels 'Amillaraments' i poder local: els municipis del Pla de Barcelona (1851-1874)", pp. 143-173, i E. TELLO "Una proposta d'anàlisi de la distribució de la riquesa entre els grups socials d'una comunitat", pp. 133-142; A. SEGURA "Els amillaraments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", a Estudis d'Història Agrària n° 8, Barcelona 1990, pp.235-265; L. FERRER Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona 1987; G. TRIBÓ Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931), Tesi doctoral, Universitat de Barcelona 1989; J. COLOMÉ "Estructura de la propiedad y crisis agraria a finales del siglo XIX: la comarca del Penedès", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, pp.237-260. En el mateix volum: E. SAGUER "La evolución de la propiedad en el Baix Empordà (Girona), 1860-1950", pp. 261-292; A.M. JOVÉ "Propiedad de la tierra y crecimiento agrario en Lérida (1785-1944)", a VVAA La regió agrària de Lleida, Lleida 1983, pp.117-138.

superfície total amillarada i la superfície real del municipi. En aquest cas, el frau resulta fàcil de detectar si comparem la superfície total amillarada amb la que figura en els cadastres actuals, tot i que cal tenir present els possibles canvis que al llarg del temps s'hagin pogut produir en els límits del municipi. Molt més difícil de detectar resulta l'ocultació qualitativa. Aquesta s'ha d'entendre en un doble sentit: la substitució d'uns conreus amb una productivitat elevada i, per tant, més gravats (el cas del regadiu, per exemple), per d'altres amb càrregues impositives menors. En segon lloc, com ocultació qualitativa cal considerar el fet d'adjudicar una qualitat inferior a les terres amillarades. Ambdós tipus de fraus venen condicionats, principalment, pel protagonisme que tenen les declaracions jurades dels propietaris a l'hora d'estimar la riquesa imposable.

Però, a part de l'ocultació, tant absoluta com qualitativa, els amillaraments presenten altres tipus de limitacions, que podríem definir com a estructurals. De fet, com més complexes siguin les relacions d'explotació de la terra i de distribució social de l'excedent, majors són les possibilitats d'ocultació i, fins i tot, les dificultats per amillarar un municipi. De sobra és conegut com a la Catalunya de mitjans del segle XIX predominava el conreu indirecte de la terra, a través de fórmules contractuals com la masoveria, la parceria, la rabassa morta o els arrendaments a curt termini, la qual cosa dificultava la distribució de la càrrega fiscal.

Així, per exemple, l'any 1852, l'Administració d'Hisenda de la província de Barcelona va promoure un expedient *"con objeto que se declare, para evitar dudas y cuestiones, de quién debe exigirse la contribución correspondiente á los terrenos que en*

aquel país suelen cederse á rabassa morta"¹⁶. Com a resposta a aquest expedient es va promulgar la Reial ordre del 6 de desembre del mateix any, on s'especificava que "*la contribución correspondiente al producto imponible de dichos terrenos, debe exigirse directamente tanto de los dueños como de los colonos, según la parte que de este producto les corresponda*"¹⁷. Aquesta decisió salomònica entrava en conflicte amb la realitat del país, de manera que el 1859, l'IACSI i una comissió de propietaris del municipi de Castellbisbal es varen dirigir al ministre d'Hisenda pública per plantejar que en molts contractes de rabassa morta ja s'escripturava que tota la contribució anava a càrrec del rabasser. La resposta a la qüestió plantejada fou la Reial ordre del 19 d'abril de 1859, on s'especifica que en aquests casos "*el colono pague la contribución territorial correspondiente al propietario, se le imponga y exija toda la cuota correspondiente á la finca sin que tenga acción de reclamar el dueño el reintegro de la parte proporcional á la renta que percibe; quedando por tanto vigente la Real orden del 6 de diciembre de 1852, tan solo para las tierras que estén dadas en arriendo sin dicha expresa condición*"¹⁸. En resum, la teranyina existent en les relacions d'explotació de la terra, dificultava l'elaboració dels amillaraments.

Un cas extrem d'aquestes limitacions estructurals a les que ens estem referint, el podem localitzar a Galícia, on, segons Ramón Villares, es varen efectuar pocs cadastres i amillaraments a causa de l'oposició de propietaris i pagesos a declarar les

---

¹⁶ ANÒNIM Resenya en defensa de las vinyas á rabassa morta y modo práctic de amillararlas, Barcelona 1861, p. 34.

¹⁷ Ibid. p. 35.

¹⁸ Ibid. p. 36.

seves terres i, principalment, a causa "de aspectos técnicos - parcelación del terrazgo, minifundización de las explotaciones- como organizativos, al ser difícil conciliar en un mismo catastro o amillaramiento tantos dominios como la tierra cultivada reconocía en Galicia"¹⁹.

Dels arguments exposats fins aquest punt, se'n desprèn una impressió negativa de les aportacions que puguin oferir els amillaraments en l'anàlisi d'una realitat històrica concreta. El frau i l'ocultació determinarien que la imatge que aquesta documentació transmet fos completament distorsionada. Però treballs més recents han tendit a mostrar com aquesta generalització no es aplicable al conjunt de l'Estat espanyol, sinó que cal matisar molt, tenint en compte les diferents evolucions històriques i les realitats socioeconòmiques a què han donat lloc. Observem-ne alguns exemples.

Un dels punts que reiteradament s'han apuntat com a base per afavorir l'ocultació, és la composició de les juntes pericials, ja que en elles es reproduiria el clientelisme del sistema caciquil, a causa del paper central que hi jugaven els grans propietaris de cada municipi. Però aquesta afirmació no pot generalitzar-se quan descobrim que en alguns indrets com Navarra, almenys fins a 1898, els grans propietaris i hisendats forans no tenien assegurats llurs interessos en les juntes. Per aquesta raó, en el mateix any, la Diputació provincial va adreçar als ajuntaments una circular en la que es reclamava un major protagonisme dels grans propietaris i dels propietaris forans en les Juntes. El text és prou significatiu per ell mateix: "*Elegidos hoy los vocales por sorteo entre los contribuyentes de todas clases, acontece, por ley inevitable, que el mayor número*

---

¹⁹ R. VILLARES La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Madrid 1982, p.180.

y algunas veces la totalidad de la Junta se constituye con contribuyentes de escasa fortuna que viven atenedos al producto de su trabajo. Esta constitución afecta al funcionamiento regular de las Juntas. Las últimas clases sociales están faltas de la ilustración necesaria y no es posible tampoco que se entreguen afanosas al desempeño de funciones gratuitas abandonando la labor de que se sustentan. Las mismas leyes del azar que excluyen casi siempre de las Juntas del Catastro a los residentes más afincados, repelen también de toda intervención a los hacendados foranos, que siendo menos que los residentes son rara vez escogidos por la suerte. Esto entrega indefensos sus intereses en manos más parciales que justas"²⁰.

En d'altres zones, la tradició amb impostos semblants a l'amillarament, tendia a reduir el grau d'ocultació. Aquest seria el cas del País Valencià, on el 1717 Felip V havia establert l'equivalent, un impost directe i únic sobre la riquesa equivalent al conjunt de tributs i rendes provincials a què era sotmesa Castella. Paral·lelament a la tradició d'aquest impost, abolit de forma definitiva amb la reforma tributària de Mon, en algunes zones del País Valencià la importància de la petita propietat permetia establir mecanismes de defensa col·lectiva front a la possibilitat de frau que, a causa del sistema de cupo, acabava per repercutir negativament en la resta dels propietaris, de manera que pel conjunt del País Valencià l'ocultació es situaria al voltant d'un 10 x 100, amb municipis, com Alzira, on aquesta podria arribar a ser inferior²¹.

---

²⁰ GRUPO DE INVESTIGACIÓN DEL INSTITUTO GERÓNIMO DE UZTÁRIZ DE PAMPLONA "La propiedad privada en Navarra a fines del siglo XIX", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, pp. 97-98.

²¹ Sobre aquests punts vegeu: J. AZAGRA ROS "Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX", Estudis d'Història Contemporània del País Valencià nº 2, València 1981, pp. 255-289. Del mateix autor, "De los

Aquesta relació positiva entre importància de la petita propietat respecte el conjunt de propietaris i superfície amillarada, també es pot aplicar a algunes zones de Catalunya. Així, a tall d'exemple, podem copsar com en alguns municipis vitícoles de la comarca de l'Anoia, el pes de la petita propietat podria determinar el control social de l'ocultació absoluta, tal com sembla succeir als municipis de la Pobla de Claramunt i Masquefa, on la petita propietat representa, respectivament, el 85,5 x 100 i el 93 x 100 sobre el conjunt de propietaris, i el coeficient d'ocultació absoluta es limita al 2,3 x 100 a la Pobla de Claramunt i al 6,8 x 100 a Masquefa²². El mateix succeiria a d'altres indrets de Catalunya, com el Baix Empordà, on municipis com Sant Sadurní de l'Heura, caracteritzats per l'accés generalitzat dels veïns a la propietat de la terra, mostren un índex d'ocultació de superfície relativament baix, equivalent al 8,5 x 100²³. Un darrer exemple el tindriem localitzat a la comarca del Baix Llobregat, amb una una estructura de la propietat

---

padrones de riqueza como fuente para la historia agraria del siglo XIX", Estudis d'Història de València, València 1879, p. 422. L'exemple Valencià també s'utilitza en R. MATA OLMO i J. ROMERO GONZALEZ "Fuentes para el estudio de la propiedad agraria en España (siglos XVIII-XX)", Agricultura y Sociedad n° 49. També resulta suggerent el treball de S. CALATAYUD Capitalismo agrario y sociedad campesina. La Ribera del Xúquer, 1860-1930, València 1989, pp. 86-88.

²² Sobre aquest punt vegeu M. GUTIÉRREZ "La propiedad de la tierra en una comarca de la Cataluña interior: l'Anoia en la segunda mitad del siglo XIX", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, pp. 293-324. Sobre la comarca de l'Anoia, considero de consulta obligada F. VALLS La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860, Barcelona 1996.

²³ E. SAGUER Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950), Treball de nou crèdits de Tercer cicle, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990, p.36.

cimentada en un nombrós grup de petits propietaris que coexistia amb un reduït grup de grans propietaris, generalment afincats a Barcelona²⁴.

En resum, tal com mostra la Figura 1, podríem plantejar l'existència d'una relació negativa entre el grau d'importància de la petita propietat en l'entramat social del municipi i ocultació absoluta, ja que aquesta es veuria condicionada pel control social exercit pels petits propietaris. Al mateix temps, existiria una segona relació negativa entre volum de superfície no conreada, especialment boscos i erms, superfícies més difícils de mesurar i que, al mateix temps, permetrien d'obtenir inputs complementaris en les petites explotacions (llenya, com a combustible o com adob, per exemple), i superfície total amillarada, a l'hora d'explicar el coeficient d'ocultació absoluta en aquestes zones vitícoles.

---

²⁴ G. TRIBÓ Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931), Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona 1990.

respectius arxius municipals²⁵. Quant a la informació que contenen aquests amillaraments, cal assenyalar que en tots ells s'indica el nom del propietari de la superfície amillarada, la seva residència, el nom de la partida de terra, els diferents tipus de conreu i l'extensió corresponent a cada un d'ells, les cases i els caps de bestiar que posseeix dit propietari i, finalment, el líquid imposable que li correspon en el repartiment. Els amillaraments de Gelida, Lavit, Sant Llorenç d'Hortons, Sant Sadurní d'Anoia i Subirats tenen l'interès afegit d'indicar el tipus d'explotació de la parcel·la, diferenciant les terres que es tenen en propietat i les que es menen a rabassa morta, i, en aquest cas, apuntant el nom i residència del propietari.

El que ens interessa estudiar en aquest apartat és el grau de fiabilitat que mostren aquests amillaraments, per tal de donar major o menor consistència a les conclusions que a través d'ells podem arribar en l'anàlisi de l'estructura de la propietat. Amb aquesta finalitat, cal prestar atenció tant al que hem denominat ocultació absoluta com a la qualitativa.

---

²⁵ Els registres consultats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Fons d'Hisenda, sèrie TER-1, són els següents: Les Cabanyes (161); Castellví de la Marca (407); Font-rubí (541); La Granada (599 bis); Pacs (993); Sant Martí Sarroca (1.488); Vilobí del Penedès (2.056); Avinyonet (79); Gelida (586 bis); Lavit (661); Olèrdola (925); el Pla del Penedès (1.064); Pontons (1.093); Puigdàlber (1.128); Sant Cugat Sesgarrigues (1.314); Sant Llorenç d'Hortons (1.453); Sant Pere de Riudebitlles (1.541); Santa Fe del Penedès (1.690); Santa Margarida i els Monjos (1.701); Terrassola (1.801); Vilafranca del Penedès (2.007); Castellet i la Gornal (365); Olesa de Bonesvalls (935); St. Pere de Ribes (1.533).

Ocultació absoluta

L'ocultació absoluta, tal com ja s'ha indicat anteriorment, consisteix en declarar una superfície inferior a la real, de manera que aquest tipus de frau es pot controlar comparant la superfície amillarada amb la que apareix al catastre actual²⁶. En el Quadre 4.1.1., comprovem l'elevat grau de fiabilitat que mostren la major part dels amillaments corresponents a la comarca del Penedès, atès que la superfície amillarada compren un percentatge important de la superfície actual. Les dificultats apareixen, però, a l'hora d'articular un argument que permeti explicar la poca importància del frau, especialment si tenim en compte que set dels vint-i-tres municipis es troben per sota del deu per cent d'ocultació que la Hisenda pública permetia.

---

²⁶ Un dels problemes metodològics amb el que ens enfrontem és el valor de conversió de la superfície amillarada, ja que aquesta apareix en jornals. En el nostre cas hem optat per l'equivalència de 2,0422 jornals per hectàrea, indicada en alguns amillaments com el de Sant Quintí de Mediona.

Sobre aquest punt s'ha consultat Vicenç VILADO Tabla de reducción de las monedas y medidas, Barcelona 1868, i Alejandro OLIVAN Manual de agricultura, Barcelona 1858.

Amillaraments consultats

Municipi	Any amillar.
Avinyonet	1861
Castellet i la Gornal	1862
Cabanyes, les	1864
Font-rubí	1863
Gelida	1862
Olèrdola	1861
Lavit	1861
Olesa de Bonesvalls	1863
Pacs	1862
Pla del Penedès, el	1861
Pontons	1860
Puigdàlber	1865
Sant Cugat Sesgarrigues	1861
Sant Llorenç d'Hortons	1862
Sant Martí Sarroca	1863
Sant Pere de Ribes	1862
Sant Pere de Riudebitlles	1862
Sant Quintí de Mediona	1864
Sant Sadurní d'Anoia	1865
Subirats	1861
Santa Fe del Penedès	1861
Santa Margarida i Mojos	1862
Terrassola	1863
Vilafranca del Penedès	1862
Vilobí del Penedès	1866

Quadre 4.1.1.
Ocultació absoluta en els amillaraments
de la comarca del Penedès

Municipi	1860-66 Hs.	1984 Hs.	Superf. amillar. (%)
Avinyonet	2.469,42	2.912	84,8
Cabanyes, les	94,49	179	52,7
Castellet i la Gornal	3.414,51	4.684	72,8
Font-rubí	3.330,84	3.700	90
Gelida	2.319,80	2.673	86,7
Olèrdola	2.579,45	2.987	86,3
Pacs	510,70	614	83,1
Pla del Penedès, el	793,95	945	84
Pontons	2.348,36	2.586	90,8
Puigdàlber	50,66	53	95,58
Sant Cugat Sesgarrigues	571,37	629	90,8
Sant Llorenç d'Hortons	1.603,51	1.975	81,1
Sant Martí Sarroca	3.048,58	3.559	85,6
Sant Pere de Ribes	3.736,88	4.071	91,7
Sant Pere de Riudebitlles	453,40	535	84,7
Sant Quintí de Mediona	1.273,80	1.389	91,7
Sant Sadurní d'Anoia	1.722,58	1.865	92,3
Santa Fe del Penedès	292,86	348	84,1
Santa Margarida i Mojos	1.228,08	1.739	51,2
Torrelavit (*)	1.957,74	2.394	81,7
Subirats	4.814,21	5.578	86,3
Vilafranca del Penedès	1.229	1.963	62,6
Vilobí del Penedès	895,49	943	94,9
Total	40.739,68	48.321	84,3

(*) Torrelavit apareix desagregat en dos amillaraments, corresponents a les parròquies de Lavit (894,01 Hs.) i Terrassola (1.063,73 Hs.).

Font: per 1860-1866 els amillaraments apuntats en el text, i per 1984 GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA-INSTITUT CATALA DEL CREDIT AGRARI L'agricultura a les comarques de Catalunya. Superfícies i produccions 1984, Barcelona 1986.

Una primera via per intentar resoldre aquest interrogant la tenim en el fet que els amillaraments amb major grau de fiabilitat corresponen a dates més tardanes: Puigdàlber (1865), Sant Sadurní d'Anoia (1865) i Vilobí del Penedès (1866), la qual cosa pot indicar l'existència d'una revisió de la base imposable. De fet, tenim constància que això va ocórrer en dos d'aquests municipis: Puigdàlber i Sant Sadurní d'Anoia²⁷, on una reclamació sobre la rectificació de cartilles realitzada l'any 1859 va comportar una inspecció en l'any 1861, que va donar com a resultat l'augment del cupo que els corresponia. Contemplem, com exemple, alguns detalls del que va succeir en el cas de Sant Sadurní d'Anoia.

L'any 1861, davant l'expedient de queixes promogut per l'Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia, reclamant una reducció del cupo corresponent, la Direcció General d'Hisenda Pública de la província de Barcelona va disposar "*que se proceda a la comprobación sobre el término de la espresada queja por medio de evaluaciones alzadas, o por masas de cultivo*". Aquesta tasca fou encarregada a un funcionari (possiblement un perit agrícola), anomenat Manuel Rodríguez, que va recórrer al registre d'hipoteques per inventariar totes les vendes de terra i "*los contratos de traslación de dominio efectuados desde el año 1851 a la fecha, único medio a su entender de evitar inconveniencias y que aún cuando esto significase el convencimiento de que sus operaciones pudiesen ser el análisis matemático de la renta que en realidad producen los bienes que constituyen la riqueza de la población, la procedencia de los datos en que el cálculo se funda, hacen confiar en su aproximación*", per tal d'estimar el valor mitjà de les terres del municipi. El resultat final que va presentar a l'Ajuntament fou completament contrari al que es perseguia amb

---

²⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda, sèrie TER, lligall 1.284 (Expedient de reclamació de greuges).

L'estructura de la propietat de la terra

la reclamació, ja que representava un augment substancial, respecte els resultats de l'any 1859 que havien provocat la protesta del consistori, del líquid imposable que havia de satisfer el municipi:

	Líquid imposable (en rals)			
	rústica	urbana	pecuària	total
1859	209.652	115.330	830	325.812
1861	328.299	154.260	1.080	483.639

Davant les protestes de l'Ajuntament i dels veïns, es va decidir comprovar l'existència de frau en les declaracions respecte les extensions de les finques. Amb aquesta finalitat es varen escollir com a model tres heretats, i els resultats obtinguts foren extrapolats al conjunt del municipi. El desenllaç fou el següent:

Heretats	Jornals
Amillarament 1852	
Prunamala	106,75
Casa Ferrer del Mas	149,83
Mas Esperó	95,25
Total	351,83
Comprovació pericial 1861	
Prunamala	105,08
Casa Ferrer del Mas	170,95
Mas Esperó	108,25
Total	384,28
Diferència	32,45

Aquest augment de la superfície agrícola equivalent al 9,22 x 100 respecte l'amillament de 1852, fou aplicat al conjunt del municipi en l'amillament de 1865. La validesa d'aquestes apreciacions es confirma l'any 1945, quan es va procedir a una revisió de l'amillament de 1865, comprovant-se que en aquest darrer existia una ocultació absoluta de 62,58 hectàrees, equivalents, tant sols, al 3,63 x 100 de la superfície total declarada el 1865²⁸.

Però aquestes revisions dels amillaments de 1852 tan sols varen afectar un grup reduït de municipis i, per tant, pel conjunt de la zona estudiada cal cercar explicacions de caire més general. En aquest sentit resulta interessant estudiar la composició de les juntes pericials, com a element clau en l'elaboració dels amillaments. Per analitzar aquesta qüestió no disposem de dades per totes les poblacions, ja que en la majoria de casos aquesta informació no apareix en els amillaments consultats. És per això que ens hem de conformar amb una mostra de vuit municipis (Quadre 4.1.2.)

Quadre 4.1.2.

Composició de les Juntes pericials

Junta pericial	Superfície conreada (Hs.)	Superfície total (Hs.)
Avinyonet 1861		
Mariano Cuscó	10,03	25,46
Joan Fàbregas (1)	27,32	65,21
Josep Gustems	3,06	3,30
Josep Marcet	22,15	342,40
Andreu Milà	34,15	48,84

---

²⁸ Arxiu Històric Municipal de Sant Sadurní d'Anoia (AHMSSA), Sèrie contribucions, lligall f-493.

L'estructura de la propietat de la terra

Pere Oller (2)	2,81	3,79
Castellet i la Gornal 1862		
Joan Albet	0,36	0,73
Pere Canyes		
Joan Guardia	16,52	29,19
Josep Romagosa (3)	29,86	38,19
Josep Rosep		
Pere Vila	9,73	32,01
Josep Vivó	38,89	48,08
Gelida 1862		
Joan Almirall (4)	2,16	2,58
Josep Barceló (4)	3,14	3,94
Francesc Fernandez (4)	8,93	10,45
Josep Font (4)	4,80	4,80
Josep Font i Llopart	13,79	172,21
Francesc Rosell (4)	5,64	5,64
Lavit 1861		
Josep Gras	0,06	0,06
Pau Parellada	17,01	45,69
Josep Planas	0,09	0,09
Antoni Valls		
Olèrdola 1861		
Josep Arnan (5)	3,08	7,48
Joan Gual	19,28	25,25
Cristòfol Milà	57,20	69,94
Francesc Trabal	42,53	120,88
Pla del Penedès 1861		
Josep Almirall	7,71	12,36
Jaume Cerdà	30,91	94,07
Joan Fàbregas	20,35	30,63
Pere Nadal	15,33	23,56
Joan Rovira	11,50	18,02
St. Cugat Sesgarrigues 1861		
Joan Colet	0,69	1,46
Jaume Forns		
Josep Forns	2,93	3,08
Jaume Martí	1,77	1,77
Manel Miret	11,54	11,75
Josep Ros	1,04	1,04
St. Sadurní d'Anoia 1865		
Pere Carbó	11,36	12,52
Pere Carbó i Gallart		
Agustí Domènech	1,40	1,48
Miquel Ferrer (6)	49,64	54,64
Antoni Gibert (4)	2,82	3,32
Antoni Manovens (4)	1,70	2,05

L'estructura de la propietat de la terra

Josep Mir	8,30	8,69
Jaume Mir i Molins	143,92	178,90
Pau Raventós i Sitges(4)	2,46	2,64
Josep A. Romeu	76,28	80,40
Narcís Viader	3,56	3,73

---

(1) Veí del Pla del Penedès.

(2) Veí de Sant Cugat Sesgarrigues.

(3) La família de Josep Romagosa declara 419,09 Hs.

(4) Treballa terres a rabassa.

(5) Veí d'Avinyonet.

(6) Veí de Barcelona

Font: amillaraments citats en el text.

D'aquest darrer Quadre en podem extreure algunes conclusions respecte la composició de les Juntes pericials:

1.- En cinc dels vuit municipis utilitzats com a mostra trobem representació dels propietaris més importants de la zona. Aquest seria el cas, per exemple, de Jaume Mir i Molins a Sant Sadurní d'Anoia, Josep Romagosa a Castellet i Gornal, Francesc Trabal a Olèrdola o Josep Marcet a Avinyonet. Però no sempre aquests propietaris són els que posseeixen més terres en el municipi, tal com succeix a Avinyonet, on Pere Ràfols i Llopart, que no apareix en la relació de membres que componen la Junta pericial, declara tenir en propietat 505,58 Hs. El mateix succeiria a Olèrdola on set propietaris posseeixen més terres que el principal contribuent que apareix en la Junta pericial²⁹.

2.- En els amillaraments on s'indica la residència dels propietaris, comprovem com en les Juntes pericials estaven representats els propietaris forans. L'exemple més clar el localitzem a Avinyonet, on dos dels sis membres de la Junta (Joan Fàbregas i Pere Oller), no resideixen en aquest municipi.

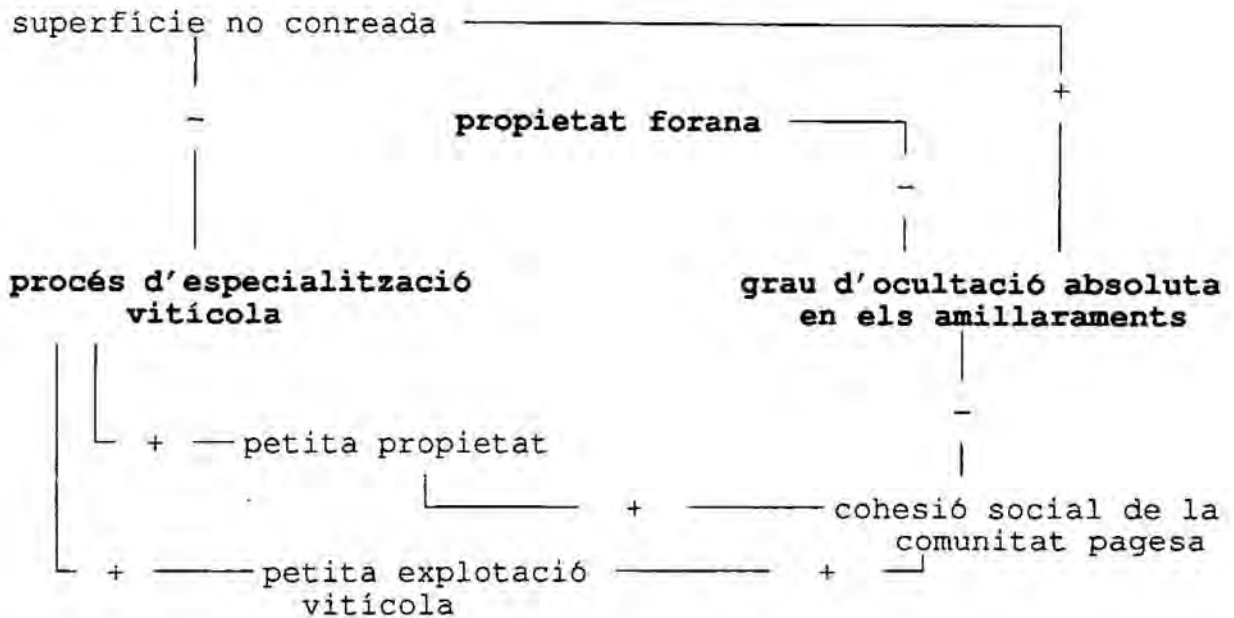
²⁹ Aquests propietaris són: Joan Alvarez, veí de Vilafranca (157,73 Hs.); Vda. Francesc Ferrer (144,45 Hs.); Josep Milà i Bertran (185,62 Hs.); Marquesa de Moya (385,51 Hs.); Victòria Mullol (158,4 Hs.); Francesc Soler (176,07 Hs.) i Josepa Soler (239,97 Hs.).

3.- Finalment, no resulta gens menyspreable la presència de petits propietaris i rabassers en la composició de les juntes pericials. Un cas sorprenent seria el de Sant Cugat Sesgarrigues, on els membres de la Junta pericial tan sols posseïen, en conjunt, 19,1 Hs. de terra, sense que els grans propietaris municipals prenguessin part en les sessions d'aquest òrgan. Un cas semblant seria el de Gelida, on tots els membres de la Junta menen terres a rabassa morta, amb l'excepció de Josep Font i Llopart, un dels principals propietaris del terme municipal. El mateix succeiria a Sant Sadurní d'Anoia, on al voltant de la quarta part dels membres de la Junta declaren com a rabassers.

En resum, a tall d'hipòtesis podríem afirmar que en la zona estudiada, el mateix procés d'especialització vitícola comporta unes relacions d'explotació de la terra basades en l'aplicació del treball familiar en petites explotacions agràries. El pes d'aquestes petites explotacions afavoreix un elevat grau de cohesió social, és a dir, d'una certa solidaritat social a l'hora de lluitar, entre altres coses, contra la ocultació absoluta en els amillaments, ja que aquest tipus de frau afecta al conjunt de la comunitat, sortint-ne proporcionalment més perjudicades les petites explotacions que les grans explotacions vitícoles. Per altra banda, la presència de propietaris forans acabaria per reforçar el control de l'ocultació absoluta. A partir d'aquests elements podem establir les següents relacions:

FIGURA 2

Ocultació qualitativa

Anteriorment ja havíem indicat que aquest tipus d'ocultació resulta molt més difícil de detectar que la referent a la superfície total declarada. De fet, el grau d'ocultació qualitativa està relacionat, principalment, amb la substitució de conreus i amb l'alteració de la qualitat de la terra. Però, en una zona caracteritzada pel seu elevat grau d'especialització agrària, la substitució d'uns cultius per d'altres menys gravats resultaria molt més difícil que en una zona on predominessin els conreus

mixtos³⁰. És per això que en el nostre cas ens limitarem a comprovar la relació que en diferents municipis existia entre les diferents qualitats de terra declarada (Quadre 4.1.3.).

Quadre 4.1.3.

Qualitat de les terres declarades en els amillaraments

Qualitat terres	Hectàrees	% sobre el total Hs. del municipi
Avinyonet		
1 ^a qualitat	81,72	7,94
2 ^a qualitat	279,35	27,15
3 ^a qualitat	667,34	64,91
Total	1.028,91	100
Cabanyes, les		
1 ^a qualitat	17,20	21,10
2 ^a qualitat	38,64	47,40
3 ^a qualitat	25,68	31,50
Total	81,52	100
Castellet i la Gornal		
1 ^a qualitat	163,76	10,94
2 ^a qualitat	420,86	28,11
3 ^a qualitat	912,67	60,95
Total	1.497,29	100
Font-rubi		
1 ^a qualitat	215,47	10,81
2 ^a qualitat	385,38	19,33
3 ^a qualitat	1.392,71	69,86
Total	1.993,56	100
Olèrdola		
1 ^a qualitat	62,77	6,65
2 ^a qualitat	269,38	28,55
3 ^a qualitat	611,50	64,80
Total	943,65	100
Pla del Penedès, el		
1 ^a qualitat	105,50	22,76
2 ^a qualitat	190,22	41,04
3 ^a qualitat	167,74	36,19

---

³⁰ Aquest seria el cas del Baix Llobregat, on els conreus mixtos no declaraven com a tals, sinó que únicament se'n declarava un. El cas més clar era l'associació fruiters-cereals o hortalisses, que constava a la majoria de pobles com fruiters o com a cereals, pagant d'aquesta manera molt menys per unitat de superfície.

G. TRIBÓ Evolució de l'estructura agrària al Baix Llobregat (1860-1931), Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona 1990, p. 337.

L'estructura de la propietat de la terra

Total	463,46	100
Sant Cugat Sesgarrigues		
1ª qualitat	27,15	6,27
2ª qualitat	113,28	26,16
3ª qualitat	292,59	67,57
Total	433,02	100
Sant Martí Sarroca		
1ª qualitat	116,19	5,63
2ª qualitat	621,26	30,08
3ª qualitat	1.327,78	64,29
Total	2.065,23	100
Sant Quintí de Mediona		
1ª qualitat	181,64	16,82
2ª qualitat	398,16	36,87
3ª qualitat	499,97	46,30
Total	1.079,77	100
Santa Fe del Penedès		
1ª qualitat	70,22	27,80
2ª qualitat	97,32	38,53
3ª qualitat	85,02	33,66
Total	252,56	100
Subirats		
1ª qualitat	246,06	9,60
2ª qualitat	679,56	26,51
3ª qualitat	1.637,74	63,89
Total	2.563,36	100
Terrassola		
1ª qualitat	66,82	9,53
2ª qualitat	201,69	28,77
3ª qualitat	432,46	61,69
Total	700,97	100
Vilafranca del Penedès		
1ª qualitat	223,02	18,34
2ª qualitat	490,62	40,34
3ª qualitat	502,54	41,32
Total	1.216,18	100

Font: amillaraments citats en el text.

Resulta difícil o quasi impossible d'esbrinar el grau d'ocultació qualitativa, especialment en no disposar de punts de referència actuals amb què comparar les dades obtingudes a mitjans del segle XIX. Tot i així, a través del Quadre 4.1.3. podem concloure que als municipis amb menor extensió de superfície, situats en una zona plana i, per tant, amb poca importància de zones boscoses i ermes, existia una relació més equitativa entre les diferents qualitats de terra declarada. Aquest seria el cas de les Cabanyes, el Pla del Penedès i Santa Fe, que tenen en comú el fet de que l'extensió de terres declarades de tercera qualitat (les menys gravades), és inferior a les de qualitat mitjana. Pel contrari, en les zones montuoses, com Font-rubí o Olèrdola, la diferència a favor de les terres de tercera qualitat augmenta notablement.

En resum, considero que el poc grau d'ocultació absoluta que es detecta en bona part dels municipis estudiats, reforça les conclusions a les que podem arribar a través de l'estudi de l'estructura de la propietat en aquesta zona. En segon lloc, davant la impossibilitat de detectar l'ocultació qualitativa, considero oportú no tenir en compte les diferents qualitats de terreny declarades en els amillaraments.

4.2.- Un parèntesi metodològic: les freqüències de distribució de la propietat de la terra.

Una de les qüestions metodològiques que s'ha plantejat en els estudis que sobre l'estructura de la propietat s'han realitzat en els darrers anys, és la localització de la frontera que diferencia els tres tipus genèrics de propietat: petita, mitjana i gran. Aquest interès no és nou, doncs Marc Bloch ja es va enfrontar al problema, proposant que "*il faut distinguer les degrés de propriété: la petite, qui ne permet pas une existence autonome basée sur le produit de l'exploitation, la moyenne, qui nourrit une famille, la grande, qui nécessite soit l'emploi de salariés, soit la présence de plusieurs fermiers ou métayers*"³¹.

---

³¹ Citat per A. SEGURA "Els estudis sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (s. XVIII-XIX)", a VVAA III Jornades d'Estudis Històrics Locals. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica, Palma de Mallorca 1985, nota 16, p. 93.

Més recentment, la proliferació de treballs orientats a l'estudi de l'estructura de la propietat han portat aparellats nous esforços per fer front a aquesta qüestió. En aquest sentit, una de les definicions comunament més acceptades és la que en diversos treballs ha plantejat Antoni Segura. Segons aquest historiador, a l'hora de precisar les franges que separen els diferents grups de propietaris, "caldrà tendir a un tipus de classificació que intentés relacionar necessitat de mà d'obra i possibilitat d'acumulació d'un excedent un cop satisfetes les despeses resultants de l'explotació de cada tipus de propietat. Una classificació d'aquest tipus, convenientment ponderada a través de la igualació de la producció agrària potencial segons les diferents classes de terres, obviaria el problema dels diferents límits físics reals de cada grup de propietat segons l'extensió a unes regions o a unes altres". Una vegada tinguts en compte aquests paràmetres, el citat autor conclou que la "petita propietat és aquella que resulta insuficient per mantenir una família i per absorbir la mà d'obra familiar disponible com no sigui mitjançant l'atur encobert o la dedicació a temps parcial d'activitats no agràries; la mitjana propietat seria aquella que es trobaria per damunt del límit de la subsistència i que pot ésser explotada (excepció feta de moments puntuals com la sega, la verema, etc...) amb la disponibilitat de la força de treball d'una sola família; la gran propietat seria aquella que precisa en tot moment per a la seva explotació d'una aportació en treball que desborda el marc familiar"³².

---

³² Antoni SEGURA "Els estudis sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (S. XVIII-XX)", A VVAA III Jornades d'Estudis Locals. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica, Mallorca 1985, p. 87. Aquest plantejament també es pot trobar desenvolupat en altres treballs del mateix autor, com, per exemple, "En torno al primer Col.loqui d'Història Agrària (Barcelona, 13-15 octubre 1978)", Agricultura y Sociedad, nº 11, p. 286.

Però, malgrat la coherència d'aquest plantejament, cal tenir presents algunes de les limitacions a les que es troba subjecte:

1.- Els criteris utilitzats per definir els diferents estrats de propietaris, són criteris d'explotació de la terra i no de renda, tal com correspondria a la propietat ³³.

2.- El món agrícola es caracteritza per les diferents particularitats que presenta cada zona (edafològiques, estructura de la família i nivell tècnic asolit, entre d'altres), la qual cosa comporta que els límits assignats a cada grup de propietaris no sigui extrapolable a altres contrades, malgrat l'existència de paral·lelismes que puguin existir en el tipus de conreus predominants. Aquesta diversitat també es detecta a nivell comarcal, especialment pel que fa a les característiques edafològiques. Un bon exemple d'aquesta circumstància el podem localitzar en alguns estudis institucionals que es varen dur a terme a la França decimonònica. Així, per exemple, resulta interessant copsar les diferències que, respecte la jerarquia estructural, trobaríem al Departament dels Pirineus Orientals:

---

³³ Llorenç FERRER "L'estructura de la propietat i de l'explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages als segles XVIII i XIX", a Estudis d'Història Agrària n° 6, Barcelona 1983, p. 103.

L'estructura de la propietat de la terra

Jerarquia de l'estructura de la propietat (en Hs.)

Regions	minúscula	petita	mitjana	gran
Plana del Rosselló	00-02	02-08	08-18	>18
Conflent	00-01	01-04	04-18	>18
Fenolleda	00-02	02-08	08-18	>18
Vallespir-Albera	00-07	07-15	15-30	>30
Cerdanya	00-05	05-10	10-20	>20
Capcir	00-07	07-15	15-30	>30
Costa Rocosa	00-0,6	0,6-02	02-06	>06

Font: G. GAVIGNAUD "Propietaris-viticultors al Rosselló", a Estudis d'Història Agrària n° 6, Barcelona 1983, p. 38.

3.- En aquelles zones on conviuen conreus de secà i de regadiu, la jerarquització dels propietaris agrícoles no es pot dur a terme a través de l'extensió que aquests posseeixen, a causa de la diferent capacitat productiva de les terres. Això ha portat a alguns autors, com Gemma Tribó, a utilitzar el líquid imponible per tal d'estudiar el repartiment de la riquesa. En aquest sentit, Tribó defineix com a petits propietaris aquells pagesos gravats amb una contribució inferior als 500 rals (límit del sufragi censitari). A partir d'aquest punt es situaria la mitjana propietat, fins a una cotització de 2.000 rals, a partir de la qual ja podríem parlar de gran propietat³⁴. Aquest plantejament presentaria alguns problemes, ja que mentre sembla raonable la definició de petita propietat, no queda del tot justificada la franja entre mitjana i gran propietat.

Centrant-nos en la zona que ens ocupa, la comarca del Penedès, cal indicar que aquesta darrera definició, basada en el

---

³⁴ G. TRIBO Evolució de l'estructura agrària del Baix llobregat (1860-1931), pp. 317-321.

líquid imponible corresponent a cada propietari, no tindria el mateix sentit que en les zones de regadiu o de conreus mixtos regadiu-secà, ja que mostra una clara uniformitat en el predomini aclaparador de les terres de secà i el conreu de la vinya. És per aquesta raó que s'ha optat per seguir les pautes marcades per Antoni Segura, tal com han estat ressenyades en les primeres línies d'aquest apartat. Ara bé, a l'hora de conjuguar els factors indicats per Segura, topem amb algunes dificultats, com, per exemple, la impossibilitat de tenir en compte les diferents qualitats de sols, atès que ens hauríem de remetre a la informació detallada en els amillaments, absorbint l'ocultació qualitativa que aquests puguin contenir, la qual cosa, de nou, acabaria per distorsionar l'estudi.

Aquest tipus de limitacions ens obliguen a basar la jerarquització de l'estructura de la propietat en el factor treball, considerant els jornals necessaris per explotar una hectàrea de vinya a la comarca del Penedès. Els resultats obtinguts, considerem que permeten copsar les desigualtats existents en el control de l'element més important de generació de riquesa en les zones agràries: la terra.

Segons les dades publicades el 1908 per Josep Ribas i Pons³⁵, referents a una localitat del Baix Penedès amb clares similituds amb els municipis estudiats, un actiu equivaldria a uns 225 jornals entre els mesos de gener i setembre. Posant en relació aquest valor amb els jornals necessaris per explotar una

---

³⁵ Josep RIBAS i PONS D'agricultura: datos sobre'l preu de producció del vi en el Penadés baix, El Vendrell 1908. Aquestes dades també han estat utilitzades a R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOME i E. SAGUER "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Catalunya, siglos XIX-XX)", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, p.80.

hectàrea de vinya, obtenim que aquest actiu podria arribar a treballar unes 4,01 hectàrees. Si considerem una família tipus amb la capacitat de generar el treball corresponent a tres actius adults, tenim que l'extensió òptima seria de 12,03 hectàrees. Però, per definició, la petita propietat es veu obligada en la major part de l'any a expulsar mà d'obra, per tal de complementar els ingressos familiars venent la seva força de treball en altres explotacions agrícoles i fent possible d'aquesta manera la reproducció de la seva pròpia explotació. Seguint aquest argument, una petita propietat no podria incorporar mà d'obra assalariada en cap moment de l'any agrícola. Per tant, per conèixer la superfície que en una petita propietat pot assumir un actiu, cal relacionar l'òptim tècnic (25 jornals), amb el mes de major demanda de treball, que en aquest cas correspon al mes de setembre amb 14,92 jornals per hectàrea. Com a resultat obtenim que aquest actiu pot fer-se càrrec d'1,67 hectàrees en el mes de major demanda de treball. Per tant, aquesta explotació tipus amb tres actius, podria arribar a treballar 5,01 hectàrees a l'any, sense incorporar en cap moment mà d'obra aliena a la família³⁶, disposant al mateix temps de la capacitat de vendre part de la seva força de treball en altres explotacions, tal com podem observar en el Quadre 4.2.1.:

---

³⁶ El límit de les 5 hectàrees que en aquest cas defineix la petita propietat, coincideix plenament al que utilitza Llorenç Ferrer per una altra zona vitícola com la comarca del Bages, partint de la distinció entre pagesos i jornalers que es realitza en el cadastre de Manresa de 1730-1739.

Llorenç FERRER "L'estructura de la propietat i de l'explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages als segles XVIII i XIX", a Estudis d'Història Agrària n° 6, Barcelona 1993, p. 103.

Quadre 4.2.1.

Força de treball que al llarg de l'any pot vendre un actiu d'una petita explotació vitícola

	(1)	(2)	(3)
	Jornals necessaris per 1,67 Hs.	Optim tècnic 1 actiu	(2)-(1)
Gener	9,35	25	15,65
Febrer	8,38	25	16,62
Març	7,58	25	17,42
Abril	3,50	25	21,50
Maig	18,15	25	6,85
Juny	16,19	25	8,81
Juliol	3,02	25	21,98
Agost	2,37	25	22,63
Setembre	24,91	25	0,09
Total	93,45	225	131,55

Font: elaborat a partir del Quadre 3.2.1.

Seguint aquesta línia argumental, la mitjana propietat es situaria entre una àmplia franja que aniria de les 5 hectàrees a una extensió que comportés incorporar treball assalariat en la major part de l'any agrícola. Per tal de marcar la frontera entre la mitjana i la gran propietat, agafem com a punt de referència un dels mesos en què el conreu de la vinya demanda menys treball, com el mes de març quan són necessaris 4,54 jornals per hectàrea de vinya (tan sols els mesos d'abril, juliol i agost demanden una menor inversió en treball). Si l'òptim tècnic d'un actiu són 25 jornals al mes, el mes de març aquest actiu podria arribar a treballar 5,5 hectàrees. Per tant, una família tipus amb tres actius podria arribar a menar 16,51 hectàrees, veient-se obligada, tant sols, a incorporar mà d'obra asalariada durant el procés de veremar. Aquests resultats ens portarien a marcar la

L'estructura de la propietat de la terra

frontera entre la mitjana i la gran propietat en una franja que podria anar de les 16 a les 20 hectàrees. Però, si tenim en compte que el producte obtingut en una explotació mitjana permetria mantenir un nucli familiar superior als tres actius utilitzats en el cas de la petita propietat, sembla més indicat situar al voltant de les 20 hectàrees el valor que serveix com a punt de referència per distingir entre la mitjana i la gran propietat.

En resum, a partir d'aquestes dades, els intervals que utilitzarem en l'estudi de l'estructura de la propietat de la terra, seràn els següents (en hectàrees):

Petita propietat:	00,00 - 01,00
	01,01 - 03,00
	03,01 - 05,00
Mitjana propietat:	05,01 - 10,00
	10,01 - 20,00
Gran propietat:	20,01 - 50,00
	50,01 - 100,00
	> 100

4.3.- Característiques estructurals de la propietat de la terra a la comarca del Penedès .

Una vegada fixats els límits que defineixen les diferents categories de propietaris de la terra, podem començar a establir els trets que defineixen l'estructura de la propietat en una zona caracteritzada pel seu procés d'especialització vitícola. Si partim del fet de que en les primeres etapes del capitalisme, a les zones predominantment agràries el grau de poder encara vindria determinat pel volum de terra que hom detentava, l'anàlisi de l'estructura de la propietat s'ofereix com una via per obtenir una visió força acurada sobre l'estructura de classes de la societat estudiada. Ara bé, cal tenir present que les conclusions a les que podem arribar, tan sols constitueixen una primera aproximació³⁷, ja que per entendre el complex entrellat social

---

³⁷ Alguns autors són força contundents en afirmar la poca rellevància que té el coneixement de l'estructura de la propietat de la terra a l'hora d'estudiar l'estructura de classes d'una societat rural. En aquesta línia, per exemple, B.H. Slicher van Bath afirma que *"el conocimiento de la distribución de la propiedad rústica no contribuye gran cosa a arrojar luz sobre la*

i econòmic de les col·lectivitats agràries, hem de completar el nostre estudi amb la caracterització de les formes d'explotació de la terra (de forma directa, servint-se de treball assalariat, o bé cedint la terra a petits propietaris o a petits pagesos que no hi han pogut accedir, perquè la treballin sota diferents fórmules contractuals), i, també, amb l'anàlisi de la capacitat de reproducció de les explotacions pageses.

Centrant-nos definitivament en l'anàlisi de les caracterís-

---

estructura social de las zonas rurales, ya que en muchos casos los arrendadores no forman parte de esta estructura. Además ese tipo de investigaciones nos ofrecen una imagen desajustada de la población rural, ya que en las zonas rurales viven grupos de gente numerosos que no poseen tierra alguna o que ni siquiera la utilizan: los jornaleros, los obreros de la industria textil, los empleados y funcionarios de las parroquias, etc. A través del estudio de la propiedad rústica se nos muestra sólo la capa superior de las zonas rurales, pero la inferior se escapa a la investigación."

B.H. SLICHER van BATH Historia agraria de la Europa occidental (500-1850), Madrid 1978 (2ª ed.), pp.457-458.

Malgrat estar d'acord amb alguna d'aquestes afirmacions, com la necessitat de tenir en compte l'estructura de les explotacions agràries a part de l'estructura de la propietat de la terra, considero que en una zona plenament agrícola, amb una presència ínfima de la població activa industrial, els resultats obtinguts a través de l'anàlisi de l'estructura de la propietat són força indicatius de l'estructura del poder local, i en aquest sentit compartim l'opinió d'altres autors quan afirmen que "*en una formación socio-económica de base regional caracterizada por la cristalización de la propiedad privada y por el rápido avance en el camino de la mercantilización, el primer punto a precisar es, seguramente, el impacto de la situación creada en lo referente al reparto de la propiedad de la tierra*". En el fons, es tracta de reunir una sèrie de dades que permetin una reflexió sobre les peculiaritats del creixement agrari d'una regió i de la societat pagesa que el protagonitza.

GRUPO DE HISTORIA AGRARIA DE MURCIA "*La propiedad de la tierra en los regadíos del Segura durante los siglos XIX y XX*", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1993, p. 161.

tiques estructurals de la propietat de la terra, cal comprovar, en primer lloc, la distribució dels propietaris segons les freqüències que hem establert, destacant especialment el grau de concentració de la propietat com un dels elements determinats en l'estructura social de les comunitats pageses. Un segon punt a tenir en compte és la distribució de conreus segons el tamany de la propietat, ja que sembla raonable suggerir, com a hipòtesi a comprovar, l'existència de diferències substancials entre els diversos graus de propietat, provocades per factors com la mateixa disponibilitat de mà d'obra o pel destí que es dóna a la producció (el mercat o l'abastament de la família pagesa), entre d'altres. Un tercer factor determinant en la definició d'aquesta comunitat pagesa es concreta en la importància de la propietat forana, establint diferents graus entre aquests propietaris forans segons la seva residència. Una vegada caracteritzada l'estructura de la propietat, resta buscar respostes a diferents interrogants: qui eren aquests propietaris?, quina influència va exercir la revolució liberal en la consolidació de l'estructura de la propietat observada?, i, finalment, quin és el grau d'accés del conjunt de la comunitat pagesa a la propietat de la terra?

El Quadre 4.3.1. mostra una primera classificació d'estrats de propietaris per un conjunt de vint poblacions, amb l'única finalitat de copsar la importància de cada un d'aquests grups o estrats en el conjunt de la col·lectivitat pagesa. Amb aquest objectiu es diferencia entre el nombre de individus i les hectàrees que corresponen a cada capa de propietaris (petits, mitjans i grans), indicant, al mateix temps, el percentatge que cada un d'aquests grups representa sobre el total. Finalment, he considerat oportú indicar la superfície mitjana que en cada municipi posseiria cada un d'aquests grups.

L'estructura de la propietat de la terra

Quadre 4.3.1.

Distribució entre petita, mitjana i gran propietat

	propiet.	% sobre total	superf. total (Hs.)	% sobre total	Hs./propiet.
1.- Avinyonet					
00,00-05,00	107	68,59	160,02	6,48	1,49
05,01-20,00	24	15,38	276,32	11,19	11,51
>20,00	25	16,03	2.033,06	82,33	81,32
Total	156	100	2.469,40	100	
2.- Les Cabanyes					
00,00-05,00	15	68,19	7,96	8,42	0,53
05,01-20,00	6	27,27	64,30	68,05	10,71
>20,00	1	4,54	22,23	23,53	22,23
Total	22	100	94,49	100	
3.- Font-rubí					
00,00-05,00	119	69,19	92,99	2,79	0,78
05,01-20,00	18	10,46	227,70	6,84	12,65
>20,00	35	20,35	3.010,15	90,37	86
Total	172	100	3.330,84	100	
4.- Gelida					
00,00-05,00	73	64,04	60,29	2,60	0,82
05,01-20,00	12	10,53	146,93	6,33	12,24
>20,00	29	25,43	2.112,64	91,07	72,84
Total	114	100	2.319,86	100	
5.- Lavit					
00,00-05,00	31	65,96	36,39	4,07	1,17
05,01-20,00	6	12,76	76,22	8,53	12,70
>20,00	10	21,28	781,36	87,40	78,13
Total	47	100	893,97	100	
6.- Olèrdola					
00,00-05,00	147	80,33	142,01	5,50	0,96
05,01-20,00	11	6,01	128,37	4,98	11,67
>20,00	25	13,66	2.309,07	89,52	92,36
Total	183	100	2.579,45	100	
7.- Pacs					
00,00-05,00	88	87,13	79,11	15,49	0,89
05,01-20,00	5	4,95	48,26	9,45	9,65
>20,00	8	7,92	383,33	75,06	47,91
Total	101	100	510,70	100	
8.- El Pla del Penedès					
00,00-05,00	40	59,70	53,84	6,78	1,34
05,01-20,00	14	20,89	144,69	18,22	10,33
>20,00	13	19,41	595,39	75	45,79
Total	67	100	793,92	100	
9.- Pontons					
00,00-05,00	22	46,81	26,03	1,11	1,18
05,01-20,00	8	17,02	80,65	3,43	10,08

L'estructura de la propietat de la terra

>20,00	17	36,17	2.241,69	95,46	131,86
Total	47	100	2.348,37	100	
10.- St. Cugat Sesgarrigues					
00,00-05,00	77	81,05	100,45	17,58	1,30
05,01-20,00	11	11,58	107,78	18,86	9,79
>20,00	7	7,37	363,16	63,56	51,88
Total	95	100	571,39	100	
11.- St. Martí Sarroca					
00,00-05,00	172	71,37	173,52	5,69	1
05,01-20,00	29	12,03	280,04	9,19	9,65
>20,00	40	16,60	2.595,02	85,12	64,87
Total	241	100	3.048,58	100	
12.- St. Pere de Riudebitlles					
00,00-05,00	140	85,37	97,13	21,42	0,69
05,01-20,00	18	10,97	170,28	37,56	9,46
>20,00	6	3,66	185,99	41,02	30,99
Total	164	100	453,40	100	
13.- St. Quintí de Mediona					
00,00-05,00	189	84,38	190,94	14,99	1,01
05,01-20,00	21	9,37	190,70	14,97	9,08
>20,00	14	6,25	892,18	70,04	63,72
Total	224	100	1.273,82	100	
14.- St. Sadurní d'Anoia					
00,00-05,00	104	77,04	153,07	8,89	1,47
05,01-20,00	16	11,85	155,07	9	9,69
>20,00	15	11,11	1.414,46	82,11	94,29
Total	135	100	1.722,60	100	
15.- Sta. Fe del Penedès					
00,00-05,00	41	83,68	44,50	15,20	1,08
05,01-20,00	2	4,08	25,69	8,77	12,84
>20,00	6	12,24	222,65	76,03	37,10
Total	49	100	292,84	100	
16.- Sta. Margarida i els Monjos					
00,00-05,00	71	66,35	80,10	6,50	1,12
05,01-20,00	17	15,89	202,27	16,40	11,89
>20,00	19	17,76	950,72	77,10	50,03
Total	107	100	1.233,09	100	
17.- Subirats					
00,00-05,00	104	59,77	152,64	3,17	1,46
05,01-20,00	24	13,79	247,42	5,14	10,30
>20,00	46	26,44	4.413,99	91,69	95,95
Total	174	100	4.814,05	100	
18.- Terrassola					
00,00-05,00	78	73,58	98,79	9,29	1,26
05,01-20,00	15	14,15	154,29	14,50	10,28
>20,00	13	12,27	810,67	76,21	62,35

L'estructura de la propietat de la terra

Total	106	100	1.063,75	100	
19.- Vilobí del Penedès					
00,00-05,00	110	80,29	108,90	12,16	0,99
05,01-20,00	12	8,76	129,93	14,51	10,87
>20,00	15	10,95	656,66	73,33	43,77
Total	137	100	895,49	100	
20.- Vilafranca del Penedès					
00,00-05,00	555	89,81	540,94	43,07	0,97
05,01-20,00	58	9,38	586,21	46,67	10,10
>20,00	5	0,81	128,85	10,26	25,77
Total	618	100	1.256	100	

Font: veure Apèndix 1.

1.- La petita i la mitjana propietat de la terra

A través del quadre anterior podem establir algunes de les característiques que defineixen l'estructura social d'aquesta àrea. Així, el paper de **la petita propietat** en l'organització social d'aquestes comunitats resulta fonamental, oscil·lant el percentatge que representa sobre el total de propietaris entre el $89,81 \times 100$ a què equivalen els 555 propietaris amb menys de cinc hectàrees al terme municipal de Vilafranca del Penedès i el $46,81 \times 100$ que correspon a Pontons. La superfície mitjana que correspondria a cada un d'aquests propietaris, en el conjunt de la mostra utilitzada en el Quadre 4.3.1., es situaria al voltant de les 1,15 hectàrees. En aquest sentit destacarien, per la banda baixa, les 0,53 hectàrees que corresponen al grup de petits propietaris de les Cabanyes, un municipi amb una mica menys de 100 hectàrees de superfície total on el conjunt dels 15 propietaris amb menys de cinc hectàrees tan sols en posseeixen 7,96 (el $8,42 \times 100$ de la superfície total). Un cas semblant el localitzem a Font-rubí, municipi amb un elevat percentatge de superfície no conreada ($53,04 \times 100$ de la superfície total), on els 119 individus pertanyents a l'estrat de petits propietaris tant sols posseeixen, per terme mitjà 0,78 Hs. de terra.

Però si observem amb més detall les dades presentades en el Quadre 4.3.1., podem avançar nous arguments que permeten raonar la desigual importància que adquireix la petita propietat en els diferents municipis. Amb aquesta finalitat ens centrem en el percentatge que representen els petits propietaris sobre el total, difenciant entre tres grups de municipis: aquells on la petita propietat afecta a menys del 50×100 del total de propietaris; un segon conjunt on aquest percentatge es situa entre el 50 i el 70×100 ; i finalment aquells municipis on els propieta-

ris amb menys de 5 Hs. representen més del 70 x 100 sobre el total de propietaris.

Les diferències entre aquests grups de municipis, vindrien marcades, en primer lloc, per la relació existent entre densitat demogràfica i importància de la petita propietat, ja que els nuclis urbans més poblats corresponen a municipis on la petita propietat es situa per sobre del 70 x 100 sobre el total de propietaris. Observem els sis municipis amb major concentració urbana de la comarca:

L'estructura de la propietat de la terra

	Població 1857 ³⁸	% petita prop. sobre el total de propietaris
Gelida	1.740	64,04
St. Martí Sarroca	1.761	71,37
St. Pere Riudebitlles	1.915	85,37
St. Quintí de Mediona	2.302	84,38
St. Sadurní d'Anoia	2.772	77,04
Vilafranca del Penedès	6.284	89,81

Seguint aquest argument, comprovem com cinc dels deu municipis on la petita propietat equival a més del 70 x 100 del conjunt de propietaris, corresponen a cinc dels sis nuclis urbans més importants de la comarca. Però si considerem la resta de municipis on la petita propietat supera aquesta marca del 70 x 100, veurem com sovint es tracta de nuclis adjacents a la capital comarcal (Vilafranca del Penedès), i com a tals reben una doble influència d'aquest centre: per un costat, els petits propietaris dels municipis veïns a la capital comarcal disfruten d'un cert avantatge comparatiu respecte la resta de la comarca a l'hora d'accedir al principal mercat de la zona. En segon lloc, en aquests municipis és força freqüent l'adquisició de petites parcel·les per part dels habitants del nucli principal, estimulants la fragmentació en multitud de petites propietats. Així, per exemple, en el municipi de les Cabanyes, dels deu propietaris forans que apareixen inscrits en l'amillament, sis resideixen a la capital comarcal (Vilafranca del Penedès). Un exemple molt més significatiu es situa al municipi de Pacs, on dels 101 propietaris que apareixen a l'amillament, 71 són forans, dels quals, 57 resideixen a Vilafranca del Penedès (56,43 x 100 del

---

³⁸ F. MUÑOZ PRADAS El creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès (segles XVII-XIX), Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona 1990, p. 405.

total de propietaris del municipi). En resum, podríem establir una primera relació positiva entre importància del poblament urbà i pes relatiu de la petita propietat agrícola:

Figura 3.

Aquest procés també es donaria en un sentit invers: aquells municipis que es distingeixen per un poblament dispers i geogràficament es troben més allunyats del nucli comercial que correspon a la capital comarcal, es caracteritzarien per un pes inferior dels petits propietaris. Un exemple en aquest sentit l'obtindríem a Subirats, terme muntanyenc i boscà que, malgrat comptar amb 2.394 habitants l'any 1857, aquests es trobaven disseminats en diferents assentaments de reduïdes dimensions: Lavern, Ordal, Sesrovires, el Pago, els Casots, Torre-ramona i Savall. Per tant, podem afirmar que existeix una relació negativa entre poblament dispers i importància de la petita propietat.

A part de la relació que ja hem comprovat que existeix entre grau d'urbanització i consolidació d'una àmplia franja de petits propietaris, podem qüestionar-nos sobre una segona connexió, en aquest cas entre el percentatge de superfície no conreada en cada municipi (boscos i terres ermes) i consolidació de la petita propietat. Amb aquesta finalitat, hem elaborat el Quadre 4.3.2.

Quadre 4.3.2.

Relació entre petita propietat i superfície no conreada

	% prop. amb menys de 5 Hs. sobre el total	% superf. no conreada
Avinyonet	68,59	58,33
Cabanyes, Les	68,19	13,71
Font-rubí	69,19	40,14
Gelida	64,04	47,29
Lavit	65,96	60,11
Olèrdola	80,33	63,41
Pacs	87,13	11,85
Plà del Penedès, El	59,70	41,63
Pontons	46,81	78,52
St. Cugat Sesgarrigues	81,05	24,24
St. Martí Sarroca	71,37	32,25
St. Pere Riudebitlles	85,37	3,73
St. Quintí de Mediona	84,38	15,23
St. Sadurní d'Anoia	77,04	18,04
Sta. Fe del Penedès	83,68	13,75
Sta. Margarida i Monjos	66,35	29,62
Subirats	59,77	47,32
Terrassola	73,58	34,10
Vilobí del Penedès	80,29	7
Vilafranca del Penedès	89,81	1,02

Font: dades extretes del Quadre 4.3.1. i l'Apèndix 1.

A partir de les dades exposades en aquest quadre, podem plantejar noves hipòtesis. En primer lloc, tot sembla indicar que els municipis on la petita propietat representa un percentatge inferior sobre el total de propietaris, són aquells on proporcionalment les terres boscoses i ermes són més importants. El cas més paradigmàtic el localitzariem al municipi de Pontons, on el percentatge de propietaris amb menys de cinc hectàrees obtindria el valor mínim de tota la comarca (46,81 x 100 respecte el total de propietaris), al mateix temps que presenta el percentatge de superfície no conreada més important de tota la mostra (78,52 x 100). El mateix succeiria a altres municipis en els que els percentatges assolits per la petita propietat són relativament

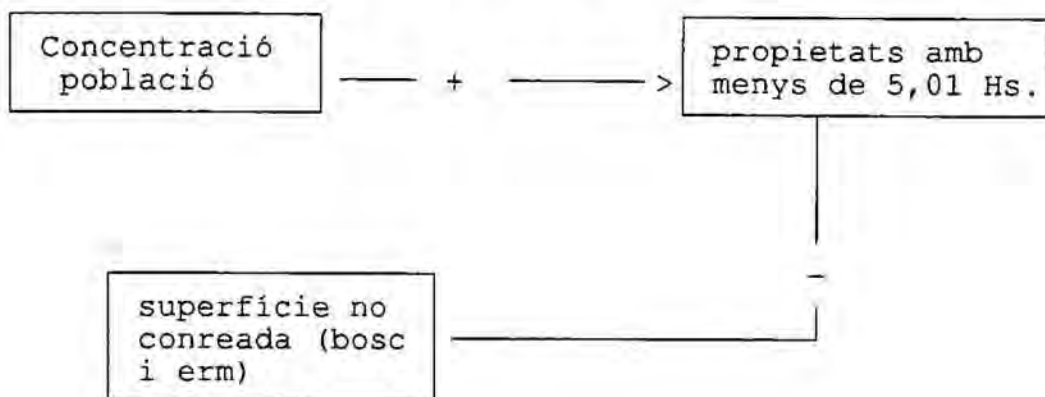
inferiors al conjunt de la comarca. Aquest seria el cas del Pla del Penedès, Subirats i Lavit. Però aquest argument presenta algunes excepcions, en concret el terme municipal d'Olèrdola, on malgrat la superfície no conreada equival al 63,41 x 100 de la superfície total, les propietats amb menys de cinc hectàrees arriben a representar el 80,33 x 100 sobre el total³⁹.

El nostre argument continua mantenint la seva validesa si fixem l'atenció en aquells municipis en els que el percentatge corresponent a la petita propietat equival a més del 80 x 100 respecte el conjunt de propietaris. Dels set municipis que compleixen aquesta condició (no tenim en compte l'excepció ja citada d'Olèrdola), tan sols en el de Sant Cugat Sescarrigues la superfície no conreada supera el 20 x 100 respecte la superfície total (24,21 x 100). En la resta de municipis aquest percentatge obté valors molt poc representatius, destacant els mínims que s'assoleixen a Vilafranca (1,02 x 100), Sant Pere de Riudebitlles (3,73 x 100) i Vilobí del Penedès (7 x 100). Amb aquestes dades podem afirmar que, de la mateixa manera que aquells municipis amb els percentatges més baixos respecte l'existència de propietats amb menys de cinc hectàrees també disfruten dels percentatges més elevats de superfície no conreada, es produeix la situació inversa, és a dir, allà on la petita propietat assoleix uns percentatges més elevats es correspon amb els municipis amb una proporció inferior de superfície no conreada. Per tant, amb aquesta nova condició podem acabar de completar la figura 3.:

---

³⁹ De totes maneres, aquest municipi compliria la condició anterior, ja que és limítrof amb Vilafranca del Penedès.

Figura 4.

En principi, aquests dos factors ajudarien a explicar les diferències existents a l'interior d'una comarca vitícola respecte al pes que podria tenir la petita propietat en el conjunt de la societat agrària. Però per avançar en el nostre argument cal especificar millor el tipus de petita propietat al que ens estem referint: ¿es tracta de petites explotacions inferiors a una hectàrea, o bé al contrari estem referint-nos a explotacions d'un tamany superior, proper als mínims que assegurin la reproducció de l'explotació (que en aquest cas situem al voltant de les cinc hectàrees)?

Per tal de resoldre aquest interrogant hem elaborat el Quadre 4.3.3., en el qual el conjunt de petits propietaris queda desagregat en tres nivells: una propietat inferior a una hectàrea, que podríem definir com a residual; un grup intermedi situat entre una i tres hectàrees; i finalment un tercer grup que comprèn els propietaris amb una possessió situada entre les tres

L'estructura de la propietat de la terra

i les cinc hectàrees, propera al que podríem considerar com la marca de la mitjana propietat.

Quadre 4.3.3.

Distribució per freqüències de la petita propietat de la terra (en %)

	Hectàrees			Total
	00,00 a 01,00	01,01 a 03,00	03,01 a 05,00	
Avinyonet	45,79	38,32	15,89	100
Cabanyes, les	86,66	13,34		100
Font-rubí	73,95	21,85	4,20	100
Gelida	72,60	19,18	8,22	100
Lavit	64,52	22,58	12,90	100
Olèrdola	72,79	18,37	8,84	100
Pacs	73,86	21,59	4,55	100
Plà del Penedès, el	50	42,50	7,50	100
Pontons	63,64	22,73	13,63	100
St. Cugat Sesgarrigues	59,74	28,57	11,69	100
St. Martí Sarroca	68,60	24,42	6,98	100
St. Pere Riudebitlles	75	20,71	4,29	100
St. Quintí de Mediona	61,90	31,75	6,35	100
St. Sadurní d'Anoia	39,42	50,96	9,62	100
Sta. Fe del Penedès	56,10	41,46	2,44	100
Sta. Margarida i Monjos	57,75	33,80	8,45	100
Subirats	47,22	37,50	15,38	100
Terrassola	60,26	28,20	11,54	100
Vilobí del Penedès	70,11	19,09	10	100
Vilafranca del Penedès	64,66	29,91	5,23	100

Font: veure Apèndix 1.

A partir d'aquest Quadre comprovem com, amb l'excepció de tres municipis (Avinyonet, Sant Sadurní d'Anoia i Subirats), quan parlem de petita propietat en aquesta comarca vitícola ens estem referint, principalment, a un tipus de propietat amb una extensió inferior o igual a una hectàrea de terra, ja que en la major part dels municipis aquesta franja representa percentatges superiors al 50 x 100 sobre el conjunt del que hem definit com a petita

propietat. En aquest sentit destaquen casos com el municipi de les Cabanyes on el percentatge de propietaris amb menys d'una hectàrea equival al 86,66 del conjunt de petits propietaris, o altres municipis en els que aquest percentatge és proper al 75 x 100, com Olèrdola, Pacs, Font-rubí i Sant Pere de Riudebitlles. Al mateix temps, destaca el poc pes que tenia la franja de propietaris situada entre tres i cinc hectàrees, ja que en dotze dels municipis de la mostra aquest percentatge és inferior al 10 x 100, destacant especialment els municipis de Font-rubí (4,2 x 100), Pacs (4,55 x 100), Sant Pere de Riudebitlles (4,29 x 100) i Santa Fe del Penedès (2,44 x 100).

Davant d'aquests resultats se'ns plantejen nous interrogants. En primer lloc, cal esbrinar quina era la ocupació principal d'aquestes persones que apareixen com a petits propietaris. En el cas de tractar-se de famílies vinculades principalment a la producció agrària, cal qüestionar-se per l'estratègia que seguien aquestes petites propietats a l'hora de determinar l'aprofitament de la terra. De fet, les opcions per les que podien optar es reduïen a tres: un aprofitament cerealícol, destinat a l'alimentació de la unitat productiva, completant d'aquesta manera el jornal que els membres de la família havien de cercar en d'altres explotacions agrícoles; plantar vinya destinant el producte al mercat i completant de forma monetària el jornal; una opció intermèdia on el cereal servís per completar l'alimentació familiar i els pocs beneficis que s'obtenien accedint al mercat amb la producció vinícola es destinaven a l'adquisició d'inputs necessaris per mantenir l'explotació.

Per respondre al primer d'aquests interrogants, referent a la professió declarada pels propietaris amb menys de cinc hectàrees, ens servirem de l'exemple de Sant Sadurní d'Anoia, al que considerem un municipi prou representatiu per aquesta qüestió, amb 104 propietaris situats en aquesta freqüència (77,04 x 100 sobre el conjunt de propietaris). D'aquests, 41 posseeixen menys

L'estructura de la propietat de la terra

---

d'1 hectàrea, 53 es situen entre 1,01 i 3 hectàrees, i 10 entre 3,01 i 5 hectàrees. Observem la distribució de les professions declarades per aquests individus:

Quadre 4.3.4.

Professions dels propietaris amb menys de 5 hectàrees de terra a Sant Sadurní d'Anoia (1865). En valors absoluts (n) i percentatges (%).

	00,00 a 01,00		01,01 a 03,00		03,01 a 05,00	
	n	%	n	%	n	%
Pagesos	16	39,02	27	50,95	5	50
Artesans (1)	9	21,95	10	18,87	1	10
Serveis (2)	2	4,88	2	3,77	1	10
Prof. liberals (3)	1	2,44	2	3,77	1	10
No consta	13	31,71	12	22,64	2	20
Total	41	100	53	100	10	100

(1) Fuster, espardenyer, paleta, boter, sastre, ferrer, terrissaire i teixidor.

(2) Taverner, hostaler, sereno i botiguer.

(3) Farmaceutic, secretari i notari.

Font: AHMSSA, amillament 1865.

Aquest exemple mostra com la majoria de petits propietaris exercia com a principal ocupació la de pagès, el percentatge dels quals va augmentant paral·lelament a la superfície de terra que es posseeix. En segon terme, en tractar-se d'un nucli urbà amb certa importància destaquen els artesans com a propietaris de petites porcions de terra, fruit, possiblement, de la inversió dels beneficis obtinguts en els respectius tallers⁴⁰.

---

⁴⁰ Aquest percentatge disminuiria a favor del grup de pagesos en els municipis amb nuclis urbans menys importants.

L'estructura de la propietat de la terra

Una vegada comprovat que entre els individus que controlen la petita propietat predominen els pagesos, podem centrar-nos en la segona qüestió que plantejàvem anteriorment: ¿quina era l'estrègia que seguien aquestes petites propietats a l'hora de determinar l'aprofitament de la terra? Amb la finalitat de respondre a aquest interrogant, en el Quadre 4.3.5. s'indiquen els percentatges corresponents als diferents aprofitaments que es donaven en aquests tipus de propietat, distingint entre els tres estrats que anteriorment hem utilitzat a l'hora de definir la petita propietat.

Quadre 4.3.5.

Distribució de conreus en les propietats amb menys de 5,01 hectàrees (en percentatges)

	Cereal	Vinya	Fruiters		Total
			Olivera	Horta	
Avinyonet					
00,00-01,00	37,50	62,50			100
01,01-03,00	32,83	66,97	0,20		100
03,01-05,00	42,75	57,02	0,23		100
Total	37,48	62,35	0,17		100
Cabanyes, les					
00,00-01,00	49,08	50,92			100
01,01-03,00	33,05	66,95			100
03,01-05,00					100
Total	41,93	58,07			100
Font-rubi					
00,00-01,00	51,75	48,25			100
01,01-03,00	23,46	76,54			100
03,01-05,00	1,84	98,16			100
Total	27,31	72,69			100
Gelida					
00,00-01,00	61,02	37,89	1,09		100
01,01-03,00	22,80	77,20			100
03,01-05,00	9,09	87,07	3,84		100
Total	23,22	75,09	1,69		100
Lavit					
00,00-01,00	69,89	23,30	6,81		100
01,01-03,00	42,06	39,71	18,23		100
03,01-05,00	21,99	75,82	2,19		100
Total	42,58	49,35	8,07		100
Olèrdola					

L'estructura de la propietat de la terra

00,00-01,00	33,67	66,33		100	
01,01-03,00	30,94	69,06		100	
03,01-05,00	36,13	63,87		100	
Total	33,66	66,34		100	
Pacs					
00,00-01,00	15,32	84,14	0,54	100	
01,01-03,00	11,73	88,08	0,19	100	
03,01-05,00	36,35	62,52	1,13	100	
Total	17,87	81,63	0,50	100	
Pla del Pdès, el					
00,00-01,00	42,44	55,25	2,31	100	
01,01-03,00	12,63	85,45	1,92	100	
03,01-05,00	19,48	80,52		100	
Total	19,09	79,37	1,54	100	
Pontons					
00,00-01,00	100			100	
01,01-03,00	91,75	8,25		100	
03,01-05,00	96,63	3,37		100	
Total	96	4		100	
St. Cugat Sesg.					
00,00-01,00	30,08	69,92		100	
01,01-03,00	50,08	49,92		100	
03,01-05,00	41,89	58,11		100	
Total	41,97	58,03		100	
St. Martí Sarr.					
00,00-01,00	57,94	42,06		100	
01,01-03,00	25,79	74,21		100	
03,01-05,00	20,30	79,70		100	
Total	33,74	66,26		100	
St. Pere Riudeb.					
00,00-01,00	52,38	41,24	6,38	100	
01,01-03,00	24,09	70,69	5,22	100	
03,01-05,00	14,98	73,62	11,40	100	
Total	29,92	63,20	6,88	100	
St. Quintí Mediona					
00,00-01,00	31,59	41,45	26,96	100	
01,01-03,00	9,86	61,71	28,43	100	
03,01-05,00	10,91	67,55	21,54	100	
Total	15,15	58,43	26,42	100	
St. Sadurní d'Anoia					
00,00-01,00	5,69	92,26	1,95	0,10	100
01,01-03,00	4,75	93,85	1,31	0,09	100
03,01-05,00	4,73	92,44	2,83		100
Total	4,87	93,25	1,81	0,07	100
Sta. Fe del Pdès.					
00,00-01,00	56,17	43,83		100	
01,01-03,00	55	45		100	
03,01-05,00	71,43	28,57		100	
Total	56,45	43,55		100	
Sta. Margarida					
00,00-01,00	36,87	63,13		100	
01,01-03,00	45,90	54,10		100	

L'estructura de la propietat de la terra

03,01-05,00	65,17	34,83	100
Total	50,02	49,98	100
Subirats			
00,00-01,00	11,60	88,40	100
01,01-03,00	5,34	94,66	100
03,01-05,00	13,68	86,32	100
Total	9,56	90,44	100
Terrassola			
00,00-01,00	10,21	89,79	100
01,01-03,00	8,87	91,13	100
03,01-05,00	5,40	94,60	100
Total	7,92	92,08	100
Vilobí del Pdès.			
00,00-01,00	43,60	56,40	100
01,01-03,00	21,13	78,87	100
03,01-05,00	22,75	77,25	100
Total	26,94	73,06	100
Vilafranca del Pdès.			
00,00-01,00	38,91	61,09	100
01,01-03,00	37,16	62,84	100
03,01-05,00	43,40	56,60	100
Total	39,95	61,05	100

Font: veure Apèndix 1.

En el Quadre 4.3.5., advertim una estructura de conreus en el que destaca el clar predomini de la vinya, que en setze dels vint municipis representa més del 50 x 100 de la superfície cultivada, amb casos com els de Sant Sadurní d'Anoia, Subirats o Terrassola on aquest percentatge supera el 90 x 100. Malgrat aquest domini aclaparador de la vinya, no resulta gens menyspreable la superfície destinada a conreus herbacis. De fet, en la meitat de municipis de la mostra (la major part d'ells agrupats al voltant de la capital comarcal), els conreus herbacis superen el 30 x 100 sobre el total de superfície conreada, destacant alguns municipis on, com succeeix a Santa Fe del Penedès i Santa Margarida i els Monjos, aquest percentatge supera el 50 x 100 (56,46 x 100 i 50,02 x 100, respectivament). Per tant, tot sembla indicar que pel conjunt de la petita propietat no podem parlar d'una estratègia clarament definida a l'hora de

L'estructura de la propietat de la terra

determinar l'aprofitament agrícola de la terra, ja que coexistien dues vies força diferents: per un costat, els propietaris amb menys de cinc hectàrees opten per un aprofitament vitícola de la seva propietat i, per tant, prefereixen una major vinculació amb el mercat a l'hora d'obtenir els inputs necessaris per reproduir la força de treball. Per altra banda, en un segon grup de municipis, els propietaris haurien optat per una via intermèdia en dedicar bona part de la seva terra al conreu de cereals, procurant assegurar d'aquesta manera la subsistència del nucli familiar. Aquesta darrera via seria especialment important en l'interval de zero a una hectàrea, amb sis municipis on les terres destinades a cereals es situarien al voltant del 50 x 100 de la superfície conreada (les Cabanyes, Font-rubí, Lavit, Sant Martí Sarroca, Sant Pere Riudebitlles i Santa Fe del Penedès). Per altra banda, en alguns dels municipis on en el conjunt de la petita propietat les terres destinades a cereals no arriben a representar la marca del 30 x 100, aquest percentatge és superat de forma àmplia en l'interval que hem definit com a propietat residual. Observem alguns exemples:

Municipi	% cereals sobre superf. conreada en propietats amb menys de 5,01 Hs.	% cereals sobre superf. conreada en propietats amb menys d'1,01 Ha.
Font-rubí	27,31	51,75
Gelida	23,22	61,02
Pla del Penedès	19,09	42,44
St. Pere Riudebitlles	29,92	52,38
St. Quintí de Mediona	15,15	31,59
Vilobí del Penedès	26,94	43,60

Aquests exemples permeten afirmar que, així com en el conjunt de la petita propietat es detecten dues vies pel que fa a l'aprofitament del sòl (monocultiu vitícola i conreu mixt cereals-vinya), en la propietat residual (menys d'1,01 Ha.),

majoritàriament es va optar per la via del conreu mixt, com a prevenció d'aquests propietaris davant les oscil·lacions del mercat de cereals i amb la finalitat d'assegurar-se la subsistència del nucli familiar.

En resum, al llarg d'aquestes darreres planes hem pogut comprovar com la petita propietat de la terra constituïa la base sobre la que s'asentava el model d'especialització vitícola, insistint en el fet que la molt petita propietat o propietat residual constituïa un engranatge fonamental en aquest procés. Aquesta afirmació resulta perfectament extrapolable per altres zones que varen conèixer un procés d'especialització agrària semblant al que aquí estudiem. Vegem-ne alguns casos:

1.- A la comarca del Bages, a la Catalunya central, Llorenç Ferrer ha mostrat com la molt petita propietat representava entre el 75 i el 90 x 100 sobre el conjunt de propietaris, constituint una reserva de mà d'obra que va facilitar l'expansió de la vinya⁴¹.

2.- A la zona vitícola del Rosselló, a la Catalunya nord, G. Gavinaud també insisteix en el paper del que qualifica com a propietat minúscula, especialment important en algunes zones com el Capcir, on arriba a representar el 88,5 x 100 del total de propietaris.⁴²

3.- Aquests darrers exemples es refereixen a contrades amb característiques força semblants a les del Penedès tant pel que fa al clima com al tipus de producció vinícola que predomina.

---

⁴¹ Llorenç FERRER Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona 1987, pp. 235-244.

⁴² G. GAVINAUD "Propietaris-viticultors al Rosselló", a Estudis d'Història Agrària n° 6, Barcelona 1983, pp. 37-41.

Però l'hegemonia de la petita propietat també la podem constatar a d'altres zones vitícoles força diferents a les catalanes. Així, Slicher van Bath ressenya la importància que a les terres vitícoles d'Alsàcia tenia la petita propietat, fins al punt que la gran propietat era pràcticament inexistent⁴³.

Tot seguit el que cal determinar són els elements que condicionen l'hegemonia de la petita propietat, així com les conseqüències que aquesta podia arribar a representar en l'estructura econòmica de la regió. Però, a l'hora d'embastar el nostre argument ens trobem amb alguns problemes que ens obliguen a moure'ns al voltant d'un model teòric difícil de confirmar en alguns punts. En aquest sentit, dues són principalment les barreres amb què ens trobem: per un costat aquests petits propietaris acostumen a deixar pocs rastres escrits sobre els orígens dels seus minsos dominis, i, per altra banda, desconeixem l'existència d'estudis referents a les migracions interiors a Catalunya pel període que estudiem, atès que en el cas espanyol no existeixen estadístiques de la població per a la primera meitat del segle XIX (el primer cens del segle XIX data de 1857), i les que es varen publicar durant la segona meitat resulten generalment insatisfactòries⁴⁴.

Malgrat aquests inconvenients, s'ha considerat oportú presentar un petit model (Figura 5), que conté els diferents factors que ajuden a explicar l'existència d'un important estrat de petits propietaris que, com hem comprovat, s'havia consolidat

---

⁴³ B.H. SLICHER van BATH Historia agraria de Europa occidental (500-1850), Barcelona 1978 (2^a ed.), p. 461.

⁴⁴ Roser NICOLAU i NOS "Els factors demogràfics del creixement econòmic: Catalunya, 1787-1910", a Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX. Població i agricultura, Vol. 2, Barcelona 1990, p. 13.

en les zones vitícoles. Els elements a tenir en compte són, principalment, producte de l'evolució demogràfica que va experimentar la zona del Penedès al llarg dels segles XVIII i XIX, combinant l'augment constant de la població amb un procés de concentració urbana. En aquest sentit, Francesc Muñoz ha demostrat en la seva tesi doctoral com des de mitjans del segle XVII fins a finals del segle XVIII el saldo vegetatiu de la població del Penedès va augmentar de forma constant, amb l'excepció de breus períodes com la dècada de 1740 i el quinquenni 1780-1784. La darrera conjuntura de saldo negatiu que va conèixer aquesta comarca, es situa en el context bèl·lic de la Guerra del Francès, però *"la nombrosa població del vuit-cents permet una recuperació més vigorosa i, entre 1815-1830, la diferència entre naixements i defuncions assoleix la cota màxima, i contrasta amb la resta del segle XIX, on es més visible una estabilització de la magnitud del creixement natural"*⁴⁵.

Aquesta participació en l'expansió demogràfica que va experimentar el conjunt de la Catalunya del set-cents, es va veure afavorida, en el cas del Penedès, per la disponibilitat de terres sense conrear (especialment boscos)⁴⁶, facilitant la consolidació de petites propietats a través de dues vies diferents:

- 1.- Per una banda afavoreix l'expansió de la petita propie-

---

⁴⁵ Francisco MUÑOZ PRADAS Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès. Segles XVII-XIX, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1990, p. 58.

⁴⁶ Sobre aquest punt es pot consultar Emili GIRALT *"Evolució de l'agricultura a l'Alt Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual"*, a Assamblea intercomarcal del Penedès i Conca d'Odena, Martorell-Igualada 1952, pp. 166-176.

tat mercès a les característiques del règim sucesori català⁴⁷, ja que els fills que no restaven en l'explotació com hereus rebien la legítima, que, segons el dret civil català, podia satisfer-se tant en diners com en terres de l'heretat, creant-se, en aquest darrer cas, petites propietats segregades de l'heretat principal.

2.- En segon lloc, l'augment de la població hauria comportat la seva redistribució espacial. Recorrent de nou als treballs de Francesc Muñoz, el Penedès va conèixer dues etapes entre 1700 i 1860⁴⁸. Fins al 1787 l'expansió demogràfica va afavorir especialment a les localitats més importants, mentre que en una segona etapa compresa entre 1787 i 1860 foren les localitats menys poblades les que varen conèixer un saldo migratori positiu. Aquesta concentració de la població hauria afavorit la proliferació d'activitats artesanals que, com ja hem comprovat en l'exemple de Sant Sadurní d'Anoia, tendien a invertir llurs beneficis en l'adquisició d'una petita propietat de terra.

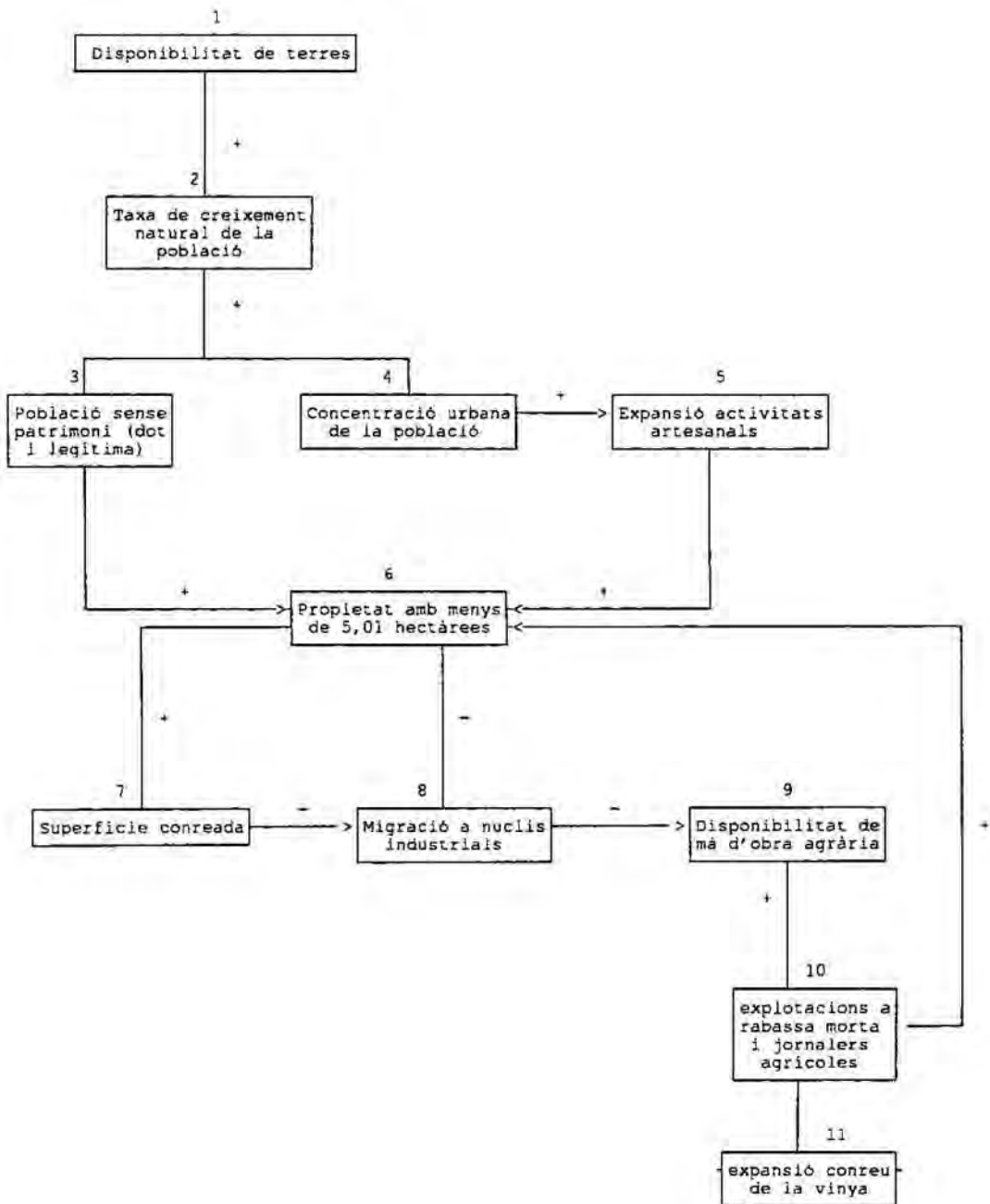
---

⁴⁷ Sobre aquest punt es podem consultar les següents obres: G.M. de BROCA Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones de derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia, Barcelona 1918; J. FAUS i CONDOMINES Conferencias, artículos i trabajos, Barcelona 1964; GENERALITAT DE CATALUNYA Compilació del Dret Civil de Catalunya, Barcelona 1985; F. MASPONS i ANGLASELL Fons de dret català, Barcelona 1963; J.G. PERISTANY Mediterranean family structures, Cambridge 1976; J. RAVENTOS La vida al camp, memòries d'un cabaler, Barcelona 1961; I. TERRADAS "Els orígens de la institució d'hereu a Catalunya", a Quaderns de l'ICA, nº 1, Barcelona 1980, pp. 65-98, del mateix autor El món històric de les masies, Barcelona 1982; També es poden consultar algunes obres literàries, com, per exemple, C. BOSCH de la TRINXERIA L'hereu Noradell, Barcelona 1978 o L. VILLALONGA Bearn, Barcelona 1976.

⁴⁸ Francisco MUÑOZ PRADAS Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès. Segles XVII-XIX, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1990, pp. 72-73.

Respecte les conseqüències que es deriven d'aquesta consolidació de la petita propietat, cal suposar que va comportar, en primer terme, una expansió de la superfície conreada, limitant, en segon lloc la migració de la població activa cap als nous nuclis industrials que demandaven mà d'obra assalariada i, per tant, va ajudar a mantenir una important bossa d'actius agrícoles que es trobaven en la necessitat de completar els ingressos que obtenien de llurs propietats per tal de garantir la subsistència. Aquests ingressos podien provenir de dues vies complementàries: contractant-se com a jornalers en les explotacions de més de cinc hectàrees i, en segon lloc, ampliant la seva explotació accedint a noves terres a través del contracte de rabassa morta. Aquesta segona via, per altra banda, podia afavorir un cert grau d'acumulació de capital, que es podia traduir en l'adquisició de petites parcel·les de terra i, al mateix temps, augmentava la seva capacitat de compra de productes industrials (teixits, per exemple). En resum, la continuïtat d'un model econòmic basat en l'expansió d'un conreu que, com la vinya, demanda una forta inversió en mà d'obra, quedava garantida sobre la base de la petita propietat.

Figura 5.

Una vegada estudiades les característiques de la petita propietat, podem passar a precisar els trets que defineixen la **mitjana propietat de la terra (de 5,01 a 20 hectàrees)**. En planes anteriors ja ens referíem a aquest estrat com aquell tipus de propietat que es troba per damunt del límit de la subsistència i que, tret dels moments punta de l'any agrícola, pot ésser explotada amb la força de treball disponible en una unitat familiar. Aquesta definició, basada en la capacitat de treball d'una unitat familiar, s'hauria de completar amb altres conceptes que permetessin una major comprensió del paper socio-econòmic que aquest tipus de propietat podia jugar en el si de la societat rural. Aquests nous factors a tenir en compte s'han de referir, per tant, a la funció social que la mitjana propietat pot arribar a representar⁴⁹ (percentatge que assoleix sobre el conjunt de propietaris i diferents intervals que s'agrupen sota la denominació de mitjana propietat), i, en segon lloc, a les diferents formes d'explotació d'aquestes parcel·les (tipus de conreu predominants, explotació en conreu directe o bé cedint part de l'heretat a rabassa morta). Entrem, doncs, a estudiar aquests factors.

---

⁴⁹ La consolidació d'una estructura social basada en la mitjana propietat pot resultar essencial a l'hora de limitar el poder dels grans terratinets. Una bona prova d'aquest paper que algunes vegades va jugar la mitjana propietat, el podríem localitzar a l'Alemanya occidental (a l'oest del riu Elba), quan en l'època moderna alguns prínceps, en el seu afany per consolidar un règim absolutista, varen potenciar les explotacions agràries familiars (mitjana propietat), arribant a prohibir el repartiment de les terres entre els descents del cap de família, amb la doble finalitat d'impedir la consolidació de grans latifundis que en algun moment poguessin arribar a amenaçar el poder dels prínceps i, també, amb la finalitat de comptar amb unes unitats de tributació permanents.

J. de VRIES La economía de Europa en un periodo de crisis. 1600-1750, Madrid 1990, p. 71.

L'estructura de la propietat de la terra

El pes social de la mitjana propietat es pot estudiar a través de dos indicadors: el percentatge de propietaris que queden compresos en aquesta categoria i, en segon lloc, la superfície agrària que aquests propietaris controlen. Per tal de contemplar aquests indicadors s'ha elaborat el Quadre 4.3.6.

Quadre 4.3.6.

Propietaris i superfície de terra corresponent a la mitjana propietat

Municipi	prop.	% sobre total	superf. total (Hs.)	% sobre total
Avinyonet	24	15,38	276,32	11,19
Cabanyes, les	6	27,27	64,30	68,05
Font-rubi	18	10,46	227,70	6,84
Gelida	12	10,53	146,93	6,33
Lavit	6	12,76	76,22	8,53
Olèrdola	11	6,01	128,37	4,98
Pacs	5	4,95	48,26	9,45
Plà del Penedès, el	14	20,89	144,69	18,22
Pontons	8	17,02	80,65	3,43
St. Cugat Sesgarrigues	11	11,58	107,78	18,86
St. Martí Sarroca	29	12,03	280,04	9,19
St. Pere Riudebitlles	18	10,97	170,28	37,56
St. Quintí de Mediona	21	9,37	190,70	14,97
St. Sadurní d'Anoia	11	11,85	155,07	9
Sta. Fe del Penedès	2	4,08	25,69	8,77
Sta. Margarida i Monjos	17	15,89	202,27	16,40
Subirats	24	13,79	247,42	5,14
Terrassola	14	14,15	154,29	14,50
Vilobí del Penedès	12	8,76	129,93	14,51
Vilafranca del Penedès	58	9,39	586,21	46,67

Font: veure Quadre 4.3.1.

Aquestes dades semblen indicar que, a primera vista, la mitjana propietat no va jugar un paper determinant en el procés d'especialització vitícola. En efecte, en la meitat dels municipis que componen la mostra, el percentatge de superfície

agrària que domina la mitjana propietat ni tan sols arriba al 10 x 100 de la superfície total, destacant en aquest sentit alguns municipis muntanyencs i boscosos com els de Font-rubí (6,84 x 100), Olèrdola (4,98 x 100), Pontons (3,83 x 100) i Subirats (5,14 x 100). Aquest paper poc rellevant de la mitjana propietat queda refermat en verificar que només en tres municipis el percentatge de superfície agrària que controla supera el 20 x 100 del total: les Cabanyes (68,05 x 100), Sant Pere de Riudebitlles (37,56 x 100) i Vilafranca del Penedès (46,67 x 100). Però aquests tres municipis presenten unes característiques especials que fan que puguin ésser considerats com a excepcions en el conjunt de la comarca, ja que en cap d'ells apareixen grans propietaris que controlin la major part de les terres, a diferència del que succeeix en la major part dels municipis. Observem amb més detall aquests tres casos. Al municipi de les Cabanyes tan sols s'inscriu un propietari amb més de 20 Hs., Antoni Torras, de Vilafranca del Penedès, que declara 22,23 Hs.; a Sant Pere de Riudebitlles es registren sis propietaris amb més de 20 Hs. el més important dels quals és la Comunitat de Preveres de Vilafranca, amb 40,98 Hs., mentre que dels altres cinc propietaris, quatre no superen les 30 Hs. (Vda. de Miquel de les Planes, amb 23,89 Hs.; Raimon Olcinelles, 26,89 Hs.; Vda. Olive-lla Domènec, 29,72 Hs.; i Pere Rius, 23,78 Hs.); a Vilafranca del Penedès el propietari més important del terme, Marià Miret i Samones, solament posseeix 31,63 Hs. Davant d'aquests resultats, sembla correcte afirmar que la mitjana propietat tan sols adquireix certa importància en aquells municipis on la gran propietat apareix de manera testimonial.

Una vegada corroborat el poc pes de la mitjana propietat en el model d'especialització agrària que estudiem, cal establir diferents nivells en el conjunt de la mitjana propietat. Amb aquesta finalitat en el Quadre 4.3.7., hem distingit dos intervals diferents: el primer d'ells comprendria les propietats situades entre 5,01 i 10 hectàrees, tractant-se, de fet, d'una

L'estructura de la propietat de la terra

marca poc definida entre petita i mitjana propietat. El segon interval, de 10,01 a 20 hectàrees, aglutinaria una mitjana propietat completament consolidada.

Quadre 4.3.7.

La mitjana propietat: distribució del nombre de propietaris en freqüències (en valors absoluts i percentatges)

Municipi	05,01-10,00		10,01-20,00		Total	
	n	%	n	%	n	%
Avinyonet	9	37,50	15	62,50	24	100
Cabanyes, les	2	33,33	4	66,67	6	100
Font-rubi	6	33,33	12	66,67	18	100
Gelida	2	16,67	10	83,33	12	100
Lavit	2	33,33	4	66,67	6	100
Olèrdola	5	45,46	6	54,54	11	100
Pacs	4	80	1	20	5	100
Plà del Penedès, el	7	50	7	50	14	100
Pontons	6	75	2	25	8	100
St. Cugat Sesgarrigues	6	54,54	5	45,46	11	100
St. Martí Sarroca	22	75,86	7	24,14	29	100
St. Pere Riudebitlles	11	61,11	7	38,89	18	100
St. Quintí de Mediona	14	66,67	7	33,33	21	100
St. Sadurní d'Anoia	10	62,50	6	37,50	16	100
Sta. Fe del Penedès	1	50	1	50	2	100
Sta. Margarida i Monjos	9	52,94	8	47,06	17	100
Subirats	13	54,17	11	45,83	24	100
Terrassola	8	53,33	7	46,67	15	100
Vilobí del Penedès	5	41,67	7	58,33	12	100
Vilafranca del Penedès	36	62,07	22	37,93	58	100
Total	178	54,43	149	45,57	327	100

Font: veure Apèndix 1.

El conjunt de tots els municipis aplega una mostra de 327 propietaris situats en la franja que va de les 5,01 a les 20 Hs. D'aquests propietaris, 178 (54,43 x 100) menarien propietats no superiors a les 10,01 Hs., mentre que la resta es situaria en l'interval de 10,01 a 20 Hs. de terra. Aquest resultat indica que quan parlem de mitjana propietat, en la major part dels casos

ens estem referint a una franja confosa entre la mitjana i la petita propietat. Aquesta afirmació es fa extensiva a tretze dels vint municipis que comprèn la mostra, amb casos com els de Pacs i Sant Martí Sarroca, en els quals el percentatge de propietaris situats entre les cinc i les deu hectàrees representen més del 75 x 100 del conjunt de la mitjana propietat. En definitiva, aquests resultats no fan més que refermar la poca representativitat de la mitjana propietat en l'estructura social del Penedès, confirmant algunes de les suposicions que avançàvem en planes anteriors.

Una vegada definit el paper social que la mitjana propietat jugava en aquestes col·lectivitats rurals, cal determinar les seves característiques econòmiques, és a dir, la distribució de conreus i, en segon lloc, l'estratègia seguida a l'hora d'explorar la terra. Per tal de resoldre la primera d'aquestes qüestions, en el Quadre 4.3.8. s'ha distribuït percentualment el pes que els diferents conreus tenia en cada un dels municipis.

Quadre 4.3.8.

La mitjana propietat: aprofitament agrícola per freqüències (en percentatges)

	Cereal	Vinya	Olivera	Superfície no cultivada	Total
Avinyonet					
05,01-10,00	24,34	33,13	1,37	41,16	100
10,01-20,00	16,51	41,93	0,56	41	100
Cabanyes, les					
05,01-10,00	8,13	88,53		3,34	100
10,01-20,00	21,28	58,94		19,78	100
Font-rubi					
05,01-10,00	16,72	57,07		26,21	100
10,01-20,00	16,52	72,01		11,47	100
Gelida					
05,01-10,00	19,87	73,29		6,84	100
10,01-20,00	13,88	57,77	2,54	25,81	100
Lavit					
05,01-10,00	3,86	35,80	7,72	52,62	100

L'estructura de la propietat de la terra

10,01-20,00	9,57	37,28	0,66	52,49	100
Olèrdola					
05,01-10,00	19,77	28,61		51,62	100
10,01-20,00	31,12	36,85		32,03	100
Pacs					
05,01-10,00 (1)	14,07	59,58		25,43	100
10,01-20,00	6,78	72,47		20,75	100
Pla del Pdès., el					
05,01-10,00	10,08	51,60		38,32	100
10,01-20,00	11,61	54,94	0,65	32,80	100
St. Cugat Sesg.					
05,01-10,00	18,50	70,15		11,35	100
10,01-20,00	38,79	45,66		15,55	100
St. Martí Sarr.					
05,01-10,00	20,09	72,81		7,10	100
10,01-20,00	27,16	49,41		23,43	100
St. Pere Riudebit.					
05,01-10,00	11,05	75,54	5,11	8,30	100
10,01-20,00	18,03	78,56	2,79	0,62	100
St. Quintí Mediona					
05,01-10,00	7,85	64,08	18,89	9,18	100
10,01-20,00	9,16	49,99	13,05	27,80	100
St. Sadurní d'Anoia					
05,01-10,00 (2)	4,48	85,15	1,43	8	100
10,01-20,00	3,91	76,79	2,19	17,11	100
Sta. Fe del Pdès.					
05,01-10,00	47,24	26,38		26,38	100
10,01-20,00	16,89	66,28		16,83	100
Sta. Margarida i M.					
05,01-10,00	44,59	47,21		8,20	100
10,01-20,00	26,45	61,18		12,37	100
Subirats					
05,01-10,00	8,17	68,92		22,91	100
10,01-20,00	13,55	68,11		18,34	100
Terrassola					
05,01-10,00	7,08	65,45		27,47	100
10,01-20,00	6,75	56,82		36,43	100
Vilobí del Pdès.					
05,01-10,00	22,12	75,44		2,44	100
10,01-20,00	5,49	92,07		2,44	100
Vilafranca del Pdès.					
05,01-10,00	37,88	59,25		2,87	100
10,01-20,00	44,24	55,01		0,75	100

(1) 0,92 x 100 d'horta i fruiters.

(2) 0,94 x 100 d'horta i fruiters.

Font: veure Apèndix 1.

Les conclusions que es desprenen d'aquestes dades es podrien resumir en dos apartats: en primer lloc, i a diferència del que succeïa amb la petita propietat, en els dos intervals en què hem dividit la mitjana propietat predominava el conreu vitícola, amb l'única excepció de Santa Fe⁵⁰, accentuant-se, per tant, el grau d'especialització agrària respecte la petita propietat. Tot i així, en alguns municipis sembla que encara es mantingui una certa complementarietat entre la vinya i el cereal, tal com succeeix a Olèrdola, Avinyonet i Vilafranca, on resulta evident que el conreu mixt vinya-cereal s'havia imposat entre els 58 propietaris que integren la mitjana propietat. En segon lloc, ressalta la importància que en alguns municipis havia adquirit la superfície no conreada, tal com es pot apreciar a Avinyonet, Lavit, Olèrdola i el Pla del Penedès, indicant la possibilitat d'una ampli marge de maniobra que en algunes d'aquestes propietats podia arribar a permetre d'ampliar la superfície conreada aprofitant conjuntures favorables en el moviment dels preus agraris.

Abans de donar per tancat aquest apartat, caldria sondejar sobre el tipus d'explotació que predominava en la franja de mitjanes propietats. Aquesta qüestió resulta difícil de resoldre, ja que, com ha quedat escrit anteriorment, són pocs els amillaraments en els que s'indica el tipus d'explotació. En aquest sentit, la documentació més completa correspon a l'amillarament de Gelida. En aquest municipi, situat a la vall baixa de l'Anoia i fronterer amb la comarca del Baix Llobregat, el conjunt de la mitjana propietat estaria compost per dotze propietaris, dels quals dos correspondrien a l'interval de 5,01 a 10 hectàrees i

---

⁵⁰ En aquest cas cal tenir en compte, però, que tan sols es comptabilitzen dos propietaris entre les 5,01 i les 20 hectàrees.

L'estructura de la propietat de la terra

deu formarien part del que abans hem qualificat de mitjana propietat consolidada (de 10,01 a 20 hectàrees). A través de l'amillament de 1862 comprovem com sis d'aquests dotze propietaris, tenen cedit part de llur patrimoni a rabassa morta. Observem aquests casos:

Propietaris	Superf. total (Hs.)	Superf. cultivada (Hs.)	Superf. cedida a rabassa (Hs.)	Supf. a rabassa respecte supf. total (en %)	Supf. a rabassa respecte supf. cult. (en %)
Josep Canals	11,15	5,71	3,19	28,61	55,86
Pere Esteve	17	12	2,57	15,11	21,41
Josepa Moya	15,51	14,36	12,06	77,75	83,98
Damaso Oller	10,85	6,51	3,73	34,37	57,29
Josep Sabat	17,81	17,14	9,65	54,18	56,30
Miquel Torrens	11,99	10,83	9,22	76,89	85,13

Aquest exemple ens porta a reflexionar sobre algunes qüestions. En primer lloc, observem que les propietats amb menys de deu hectàrees eren conreades de forma directa per llurs posseïdors, mentre que bona part de les heretats que es situen entre les deu i les vint hectàrees optaven per cedir l'explotació de part de la seva superfície a rabassa morta. Per tant, en el conjunt de la mitjana propietat descobrim la coexistència d'una doble estratègia a l'hora d'explotar la terra. La migradesa de dades no ens permet d'explicar de forma convincent les raons que portaven els diferents propietaris a optar per una o altra via d'explotació de la terra, ja que caldria tenir en compte factors determinants com la fertilitat del sòl o la localització de les propietats (terres marginals o, pel contrari, terres d'elevada qualitat situades prop dels nuclis poblats). Amb tot, els resultats que hem obtingut per Gelida ens permeten presentar alguna hipòtesi. Així, cal considerar que en bona part dels propietaris amb heretats situades en l'interval de 10,01 a 20 hectàrees, podien augmentar llurs ingressos cedint part de les terres a

L'estructura de la propietat de la terra

rabassa morta, amb la qual cosa el propietari s'assegurava part de la producció, que obtenia a través de la renda de la terra, estalviant-se les importants despeses que comporta posar en conreu zones boscoses, assegurant-se, al cap d'uns anys, la recuperació d'una terra ja preparada pel conreu vitícola.

Per altra banda cal considerar la importància que en cada municipi podia arribar a tenir la propietat forana, ja que quan el propietari residia en municipis allunyats de la seva heretat, es veia obligat a cedir les seves terres a altres individus perquè les treballessin a rabassa morta. En aquest sentit, el cas de Gelida seria un mal exemple, ja que tan sols un dels propietaris amb terres cedides a rabassa morta residia fora del municipi (Josepa Moya domiciliada a Barcelona). Però en altres pobles, com Subirats, podem comprovar com tots els propietaris, amb heretats situades entre les cinc i les vint hectàrees, que havien optat pel conreu indirecte, residien fora del terme municipal:

Subirats: propietaris amb heretats situades entre les 5,01 i les 20 Hs. amb terres cedides a rabassa morta.

Propietari	Residència	Superf. total (Hs.)	Superf. cedida a rabassa (Hs.)
Josep Bou	Piera	11,06	0,36
Raimon de Ramon	Barcelona	16,50	16,50
Josep M ^a Feixes	Barcelona	5,26	5,26
Josep M ^a Freixas	Barcelona	17,91	16,44
Manela Llopart	Barcelona	10,28	10,28
Felip Miquel	Barcelona	9,67	9,67
Jaume Mir	Sant Sadurní	5,01	5,01

En resum, la mitjana propietat jugaria un paper secundari en l'articulació d'aquesta societat rural. Per altra banda, el grau d'especialització vitícola seria més elevat que el que hem comprovat en la petita propietat i, per tant, també ho seria la seva vinculació al mercat. Finalment, en les propietats de més de deu hectàrees començaria a prendre importància el conreu indirecte de la terra a través del contracte de rabassa morta, convertint-se aquesta pràctica en universal quan el propietari residia en altres termes municipals.

2.- La gran propietat de la terra (més de 20 hectàrees).

A partir de les dades que reflecteixen els amillaments, cal suposar que el control de la terra es trobava concentrat en les mans d'un reduït grup de grans propietaris. De fet, aquest seria el model que s'hauria implantat en altres regions vitícoles, com la comarca del Bages o el Rosselló. En la primera d'aquestes comarques Llorenç Ferrer ha demostrat com la gran propietat controlava al voltant del 93 x 100 de la superfície agrària, amb pobles com Rajadell, Castelladral o Rocafort en els que aquest percentatge era més elevat⁵¹. Al Rosselló, G. Gaviñaud ha escrit sobre el control que exercia la molt gran propietat en les zones properes a la costa mediterrània, especialment en els cantons de Perpinyà est, Tuïr i Argelers, arribant a representar en alguns municipis com Alenyà o Sant Nazari

---

⁵¹ Llorenç FERRER Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona 1987, p. 236.

percentatges propers al 90 x 100 de la superfície total (89,5 x 100 i 88,5 x 100, respectivament)⁵².

Però el que més ens interessa en aquest punt, és detallar les característiques socials i econòmiques d'aquesta franja de grans propietaris. Amb aquesta finalitat, igual que ja hem fet quan parlàvem de la mitjana propietat, intentarem determinar quin era el grau de control que aquesta franja de grans propietaris exercia sobre el factor terra i, en segon lloc estudiarem el tipus d'aprofitament i les formes d'explotació que predominaven en les seves heretats.

El control de la terra

A l'hora d'estudiar el grau de control de la terra que exercien els grans propietaris, cal tenir present, en primer lloc, el nombre de propietaris amb més de 20 Hs. de terra i la superfície que posseïen (Quadre 4.3.9.). En segon lloc, considero oportú desagregar en diferents intervals la superfície que es troba en mans dels grans propietaris (Quadre 4.3.10.), per tal de detectar la importància que poden tenir els grans hisendats, considerant com a tals els que en una zona vitícola dominen més de cent hectàrees de terra.

---

⁵² G.GAVINAUD "Propietaris-viticultors al Rosselló", a Estudis d'Història Agrària, nº 6, Barcelona 1983, p. 39.

Quadre 4.3.9.

Propietaris i superfície de terra corresponents
a la gran propietat

	Propietaris		Superfície	
	n	%	Hs.	%
Avinyonet	25	16,03	2.033,06	82,33
Cabanyes, les	1	4,54	22,23	23,53
Font-rubí	35	20,35	3.010,15	90,37
Gelida	28	24,77	2.122,64	91,49
Lavit	10	21,28	781,36	87,40
Olèrdola	25	13,66	2.309,07	89,52
Pacs	8	7,92	383,33	75,06
Pla del Penedès, el	13	19,41	595,39	75
Sant Cugat Sesgarrigues	7	7,37	363,16	63,56
St. Martí Sarroca	40	16,60	2.595,02	85,12
St. Pere de Riudebitlles	6	3,66	185,99	41,02
St. Quintí de Mediona	14	6,25	892,18	70,04
St. Sadurní d'Anoia	15	11,11	1.414,46	82,11
Sta. Fe del Penedès	6	12,24	222,65	76,03
Sta. Margarida i Monjos	19	17,76	950,72	77,10
Subirats	46	26,44	4.413,99	91,69
Terrassola	13	12,27	810,67	76,21
Vilobí del Penedès	15	10,95	656,66	73,33
Vilafranca del Penedès	5	0,81	128,85	10,26

Font: veure Quadre 4.3.1.

Quadre 4.3.10.

Distribució per intervals de la superfície corresponent a la gran propietat

Municipi	20,01 - 50,00		50,01 - 100,00		> 100		Total gran propietat	
	Hs.	%	Hs.	%	Hs.	%	Hs.	%
Avinyonet	450,95	22,18	394,70	19,41	1.187,41	58,41	2.033,06	100
Canayes, Les	22,23	100					22,23	100
Font-rubi	557,70	18,53	490,52	16,29	1.961,93	65,18	3.010,15	100
Gelida	322,50	15,27	733,32	34,71	1.056,82	50,02	2.112,64	100
Lavit	191,43	24,50	253,93	32,50	336	43	781,36	100
Olerdola	359,78	15,58	276,55	11,98	1.672,74	72,44	2.309,07	100
Pacs	181,74	47,41	201,59	52,59			383,33	100
Plà del Penedès	270,48	45,43	210,03	35,28	114,88	19,29	595,39	100
St. Cuat Sescarrigues	150,89	41,55	93,18	25,66	119,09	32,79	363,16	100
St. Martí Sarroca	521,96	20,11	1.244,37	47,95	828,69	31,94	2.595,02	100
St. Pere Riudebitlles	185,99	100					185,99	100
St. Quinti de Mediona	308,30	34,55	107,27	12,02	476,61	53,43	892,18	100
St. Sadurni d'Avola	63,33	4,48	612,39	43,29	738,74	52,23	1.414,46	100
Sta. Fe del Penedès	162,14	72,82	60,51	27,18			222,65	100
Sta. Margarida i Monjos	388,41	40,85	388,88	40,90	173,43	18,25	950,72	100
Subirats	531,03	12,03	1.072,68	24,30	2.810,28	63,67	4.413,99	100
Terrassola	149,10	18,39	297,52	36,70	364,05	44,91	810,67	100
Villobi del Penedès	380,41	57,93	276,25	42,07			656,66	100
Vilafranca del Penedès	128,85	100					128,85	100

Font: Apèndix 1.

El poc pes relatiu que tenen els propietaris amb més de vint hectàrees de terra respecte el conjunt de propietaris, contrasta amb el volum de superfície que aquests individus controlen. Així, en el Quadre 4.3.9. observem com tan sols en tres municipis la gran propietat controla menys d'un 50 x 100 de la superfície total, mentre que en quinze casos aquest percentatge supera el 70 x 100, destacant alguns municipis (Font-rubí, Gelida i Subirats), on la gran propietat controla més del 90 x 100 de les terres.

Però, tal com suggeriem en línies anteriors, el que ens interessa és especificar de quin tipus de gran propietat estem parlant, perquè el control social que puguin exercir aquests individus no seria el mateix si es tracta de propietaris amb menys de 50 Hs. de terra o bé si estem parlant d'hisendats amb més de 100 Hs. El Quadre 4.3.10. permet aprofundir en aquestes qüestions, distingint, principalment, entre dos models força diferenciats. Així, i en primer lloc, destaca un grup de sis municipis (les Cabanyes, Pacs, Sant Pere de Riudebitlles, Santa Fe, Vilobí i Vilafranca), en els que no existien les grans hisendes amb més de 100 Hs. de terra. Es tracta de municipis amb nuclis urbans de certa importància, com Sant Pere de Riudebitlles o Vilafranca, o bé comunitats properes al principal nucli comercial, caracteritzades per la poca importància que en elles té la superfície no conreada, i on la petita i la mitjana propietat jugarien un paper destacat en el control social de la terra. Observem dos exemples: el cas més destacat seria la capital comarcal, Vilafranca, en la que els petits propietaris amb menys de cinc hectàrees de terra controlarien el 44,02 x 100 de la superfície agrària i el percentatge corresponent a la franja de mitjans propietaris es situaria en el 45,5 x 100, mentre que els individus amb més de vint hectàrees tan sols posseirien el 10,48 x 100 de la superfície total. Un cas menys espectacular, però força representatiu seria el de Sant Pere de Riudebitlles, on la

gran propietat es redueix a les possessions de sis individus que en conjunt controlen 185,99 hectàrees de terra (el 41,02 x 100 de la superfície total).

Front d'aquest municipis trobem un grup compacte de set termes en els que les grans hisendes (amb més de 100 Hs.), controlen més del 50 x 100 de la superfície que correspon al conjunt de la gran propietat, destacant alguns casos com els de Font-rubí, Olèrdola i Subirats, on aquest percentatge s'eleva al 65,18 x 100, 72,44 x 100 i al 63,67 x 100, respectivament. En conjunt es tractaria de municipis més allunyats del nucli comercial i que es caracteritzarien per la importància que en ells tenien les superfícies boscoses i les terres ermes. De fet, en aquest grup, l'accés a noves terres i la realització de noves roturacions estaria sotmés a la decissió d'un grup reduït d'hisendats. Observem dos exemples:

.- Olèrdola, situat a la zona de contacte de la depressió del Penedès i el massís de Garraf, es caracteritza per la dispersió del seu hàbitat i per la importància que assoleix la superfície no cultivada (63,42 x 100 de la superfície total). En aquest municipi, un grup de nou propietaris controlaria 1.672,74 Hs., equivalents al 64,85 x 100 de la superfície total. Però si tan sols tenim en compte la superfície no conreada, comprovem com aquests hisendats en controlen el 78,43 x 100. És a dir, tal com indicàvem en línies anteriors, l'accés dels petits propietaris i dels pagesos sense terres al conreu de noves parcel·les, estaria sotmés a l'estratègia d'un grup reduït de propietaris.

.- El mateix succeiria a Subirats, municipi situat en el límit del Penedès amb les comarques del Baix Llobregat i el Garraf, i amb unes característiques similars a les comentades per Olèrdola. En aquest cas, un grup de tretze hisendats amb més de 100 Hs. de terra cada un d'ells, controlaria al voltant de 2.810,28 Hs., és a dir, el 58,38 x 100 de la superfície total.

Però si desagreguem aquest percentatge, comprovem com aquest nucli de propietaris controlava el 41,83 x 100 de la superfície conreada, el 72,83 x 100 del bosc i el 80,47 x 100 de les terres ermes. Amb aquests resultats sembla evident el control social que aquests individus podien exercir sobre el conjunt de la col·lectivitat pagesa.

Aquests darrers exemples ens porten a reflexionar sobre el grau de concentració de la propietat de la terra en una zona vitícola com la que estem estudiant. Un dels indicadors habitualment utilitzats a l'hora d'estudiar les característiques de concentració de les distribucions, és l'anomenat índex de Gini (R)⁵³. El resultat que obtenim a través d'aquesta fórmula estadística es situa entre els valors 0 i 1, de manera que el valor 0 equivaldria a una situació d'equidistribució, mentre que el valor 1 correspondria a un model on la concentració de la propietat arribaria als seus graus més elevats. Ara bé, cal tenir en compte que, com indica Enric Saguer, aquesta fórmula tan sols ens permet de calcular l'índex de concentració de la propietat entre el conjunt de propietaris, sense tenir en compte la resta de la població que no ha pogut accedir a la propietat de la terra. Per tant, és de suposar que d'existir un mètode estadístic que permetés contemplar el conjunt de la població activa, el resultat final tendiria a variar a l'alça els resultats obtinguts

---

⁵³ Respecte la utilització de l'índex de Gini en els estudis sobre l'estructura de la propietat, es poden consultar diferents treballs d'Antoni Segura i Mas, com, per exemple, "Els estudis sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (s. XVIII-XIX)", a La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma de Mallorca 1985, pp. 83-94; "Els amillaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", a Estudis d'Història Agrària n° 8, Barcelona 1990, pp. 235-265.

mitjançant l'índex de Gini⁵⁴.

Quadre 4.3.11.

Coeficients de Gini per diversos municipis de la comarca del Penedès

Municipi	(R)	Municipi	(R)
Avinyonet	0,806	St. Martí Sarroca	0,804
Cabanyes, les	0,667	St. Pere Riudebitlles	0,771
Font-rubí	0,816	St. Quintí de Mediona	0,824
Gelida	0,775	St. Sadurní d'Anoia	0,820
Lavit	0,776	Sta. Fe del Penedès	0,758
Olèrdola	0,853	Sta. Margarida i Monjos	0,751
Pacs	0,811	Subirats	0,784
Plà del Penedès, el	0,711	Terrassola	0,793
Pontons	0,728	Vilobí del Penedès	0,795
St. Cugat Sesgarrigues	0,769	Vilafranca del Penedès	0,628
Mitjana comarcal	0,772		

Font: Apèndix 1.

El Quadre 4.3.11. mostra un paisatge caracteritzat per un elevat grau de concentració de la propietat de la terra. Que en divuit dels vint municipis es superi el coeficient 0,7 i que en set casos aquest indicador sobrepassi el coeficient 0,8, suggereix una forta polarització en l'accés a la propietat rústega. Davant d'aquests resultats cal preguntar-se si aquesta és una característica pròpia de les zones vitícoles o bé els resultats són representatius pel conjunt del camp català a mitjans del segle XIX. La resposta a l'interrogant la podem cercar en el Quadre 4.3.12., on s'indica l'índex de Gini per un conjunt de vuit comarques catalanes amb unes característiques econòmiques força diverses: en primer lloc tenim un conjunt de tres comarques

⁵⁴ Enric SAGUER Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950), Treball de Tercer Cicle, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, Setembre 1990, pp. 78-80.

(Barcelonès, Baix Llobregat i Maresme), on la superfície destinada als conreus de regadiu i a l'horta equivaldria a un percentatge important del total de superfície agrària; en un segon grup (comarques de l'Alt i Baix Empordà i La Selva), predominarien els conreus herbacis en diferents rotacions; finalment, les comarques del Bages i del Penedès es caracteritzarien per llurs processos d'especialització vitícola.

Quadre 4.3.12.

Coefficients de Gini per comarques

Comarca	Període	nombre municipis	(R)
Baix Llobregat	1850-1880	4	0,662
Barcelonès	1850-1880	11	0,624
Maresme	1761-1849	2	0,594
Alt Empordà	1850-1880	9	0,718
Baix Empordà	1850-1880	7	0,662
La Selva	1850-1880	3	0,765
Bages	1850-1880	8	0,766
Penedès	1860-1865	20	0,772

Municipis que componen la mostra:

Baix llobregat: Cornellà, Gavà, St. Feliu i Viladecans.

Barcelonès: Barcelona, les Corts de Sarrià, Gràcia, Horta, l'Hospitalet, St. Adrià de Besòs, St. Gervasi de C., St. Martí de P., Sants, Sarrià i Vallvidrera.

Maresme: Cambrils i Calella.

Alt Empordà: Cadaqués, Cistella, L'Escala, Espolla, el Port de la Selva, Roses, St. Climent Sesceves, St. Pere Pescador i Vilanant.

Baix Empordà: Begur, Calonge, Mont-ras, Palafurgell, Pals, St. Feliu de Guíxols i Torroella de M.

La Selva: Blanes, Lloret i Tossa.

Bages: Artés, Calders, Manresa, Moià, Navarcles, Rajadell, Rocafort i Santpedor.

Penedès: veure Quadre 4.3.11.

Font: pel Penedès Quadre 4.3.11., i per la resta de comarques Antoni SEGURA Burgesia i propietat de la terra a Catalunya en el segle XIX, Barcelona 1993, pp. 24-25.

D'aquests exemples es desprèn que en els territoris on predominaven els conreus de regadiu, la major rendibilitat de la terra repercutia en un grau més elevat de distribució de la propietat, mentre que a les zones vitícoles el coeficient de concentració seria superior al detectat en àrees cerealícoles. Els coeficients més elevats enregistrats a les comarques del Bages i del Penedès vindrien explicats, en part, per la forta inversió necessària a l'hora d'endegar una explotació vitícola.

L'aprofitament agrícola en la gran propietat.

En planes anteriors, quan ens referiem a la petita i a la mitjana propietat, comprovàvem l'existència de diferents estratègies respecte l'aprofitament del sòl. Així, la petita propietat havia tendit a consolidar dues vies diferents, caracteritzada la primera per la implantació del monocultiu vitícola, mentre en un segon bloc de municipis predominava el conreu mixt cereals-vinya, situació que tenia especial rellevància en l'interval que hem definit com a propietat residual (de 0 a 1 hectàrea). Aquesta doble opció desapareixia en l'estrat de mitjans propietaris, on s'havia generalitzat el monocultiu vitícola. Observem el que succeïa en les grans propietats.

L'estructura de la propietat de la terra

Quadre 4.3.13.

La gran propietat: aprofitament agrícola per freqüències
(en percentatges)

	Cereals	Vinya	Olivera	Superf. no cultiv.	Total
Avinyonet					
20,01-50,00	21,41	32,45	0,80	45,34	100
50,01-100	10,95	28,24	0,42	60,39	100
> 100	8,70	18,22	0,22	72,86	100
Total	11,95	23,32	0,39	64,34	100
Cabanyes, les					
20,01-50,00	15,24	72,94		11,82	100
Font-rubí					
20,01-50,00	16,43	62,08		21,49	100
50,01-100	19,57	45,48		34,95	100
> 100	9,26	39,57		51,17	100
Total	12,26	44,71		43,03	100
Gelida					
20,01-50,00	9,55	48,37	2,19	39,89	100
50,01-100	6,63	52,08	0,29	41	100
> 100	4,87	35,51	0,36	59,26	100
Total	6,20	43,22	0,61	49,97	100
Lavit					
20,01-50,00	4,30	32,44	3,34	59,92	100
50,01-100	2,26	39,65	1,54	56,55	100
> 100	5,03	25,46	3,21	66,30	100
Total	3,95	31,78	2,70	61,57	100
Olèrdola					
20,01-50,00	25,63	31,31		43,06	100
50,01-100	13,91	38,57		47,52	100
> 100	8,26	15,04		76,70	100
Total	11,64	20,39		67,97	100
Pacs					
20,01-50,00	16,27	75,96	0,31	6,64	100
50,01-100	19,70	63,06	0,88	14,76	100
Total	18,07	69,18	0,61	10,91	100
Plà del Penedès, el					
20,01-50,00	8,99	54,64	0,26	36,11	100
50,01-100	9,67	35,14	0,40	54,79	100
> 100	3,14	47,10	2,90	46,86	100
Total	8,11	46,30	0,82	44,77	100
St. Cugat Sesgarrigues					
20,01-50,00	19,86	51,14		29	100
50,01-100	10,53	40,60		48,87	100
> 100	14,03	63,90		22,07	100
Total	15,55	52,62		31,83	100
Sant Martí Sarroca					
20,01-50,00	14,47	55,85		29,68	100

L'estructura de la propietat de la terra

50,01-100	14,62	56,88		28,50	100
> 100	14,60	34,04		51,36	100
Total	14,58	49,38		36,04	100
St. Pere Riudebitlles					
20,01-50,00	17,82	74,50	3,99	3,69	100
St. Quintí de Mediona					
20,01-50,00	8,15	69,23	10,28	12,34	100
50,01-100	5,79	75,74	13,57	4,90	100
> 100	2,69	74,61	1,93	20,77	100
Total	4,95	72,88	6,22	15,95	100
St. Sadurní d'Anoia					
20,01-50,00	8,02	70,91	0,99	20,08	100
50,01-100	5,70	73,80	0,21	20,17	100
> 100	5,40	73,33	1,54	19,47	100
Total	5,65	73,42	0,94	19,80	100
Sta. Fe del Penedès					
20,01-50,00	19,26	68		12,73	100
50,01-100	5,65	75,43		18,92	100
Total	15,57	70,02		14,41	100
Sta. Margarida i Monjos					
20,01-50,00	32,13	46,43	0,11	21,33	100
50,01-100	28,47	43	0,48	28,05	100
> 100	5,90	8,91	0,14	85,05	100
Total	25,85	38,18	0,27	35,70	100
Subirats					
20,01-50,00	12,64	61,50		25,86	100
50,01-100	13,05	56,63		30,32	100
> 100	8,02	29,73		62,25	100
Total	9,79	40,09		50,12	100
Terrassola					
20,01-50,00	3,29	67,99		28,72	100
50,01-100	6,97	53,93		39,10	100
> 100	2,97	61,10		35,93	100
Total	4,49	59,74		35,77	100
Vilobí del Penedès					
20,01-50,00	14,88	73,81	6,56	4,75	100
50,01-100	8,81	77,67	0,53	12,99	100
Total	12,33	75,43	4,03	8,21	100
Vilafranca del Penedès					
20,01-50,00	49,55	50,27		0,18	100

Nota: Fruïters i horta:

Pacs	
20,01-50,00	0,82
50,01-100	1,60
Total	1,23
St. Sadurní	
50,01-100	0,12
> 100	0,26
Total	0,19

Font: veure Apèndix 1.

D'aquests percentatges en podem extreure algunes consideracions:

.- En primer lloc, cal ressaltar l'elevat grau d'especialització vitícola que presenta la gran propietat. Així, en el conjunt de la mostra, la superfície plantada de vinya equival al 53,07 x 100 de la superfície agrària, amb quatre municipis on aquest valor supera el 70 x 100 (Sant Pere Riudebitlles, Sant Quintí de Mediona, Sant Sadurní d'Anoia i Santa Fe del Penedès). Per altra banda, resulta interessant comprovar com el percentatge corresponent al conreu vitícola respecte els conreus herbacis, tendeix a augmentar a mesura que ho fa la superfície de la propietat. D'aquesta manera, en les heretats que superen les 100 hectàrees, els cereals quedarien limitats al 7,14 x 100 de la superfície total, mentre que aquest percentatge augmenta fins al 16,73 x 100 en les propietats compreses entre les 20 i les 50 hectàrees.

.- En segon lloc, destaca la importància que en aquestes heretats tenia la superfície no conreada (boscós i erms), arribant a representar una mitjana del 31,89 x 100 en el conjunt de tots els municipis. Aquest factor té especial importància, ja que indica la possibilitat d'ingressos complementaris per les grans explotacions, com la tinença de petits ramats d'ovelles en els erms o l'aprofitament de la fusta dels boscós destinada a les fassines. Per altra banda, la disponibilitat d'aquestes àrees no conreades permetia una major elasticitat davant les oscil·lacions del mercat, ja que els períodes en què el preu del vi tendís a l'alça, es podien arrabassar grans superfícies de terra per aprofitar la conjuntura favorable.

L'exploració de la gran propietat.

Fins aquest punt hem incidit en el paper hegemònic que jugava la gran propietat en l'organització social de la comunitat pagesa, destacant, al mateix temps, l'elevat grau de concentració de la terra característic de les zones vitícoles. El que ens falta per esbrinar és l'estratègia que seguien aquests propietaris a l'hora d'explotar llurs heretats. L'únic material disponible que permet estudiar aquesta qüestió és la informació que contenen alguns amillaraments en els que es diferencia entre les terres menades a conreu directe i les que estaven cedides a altres pagesos, principalment sota el contracte de rabassa morta. En aquest sentit, del conjunt d'amillaraments que compona la mostra que utilitzem, destaca el de Gelida, on la superfície corresponent a cada un dels propietaris queda desagregada segons les diferents formes de tinença de la terra. És per aquest motiu que l'estudi d'aquest exemple pot oferir una imatge força aproximada de les formes predominants d'explotació de la terra en les grans propietats.

Centrant-nos, doncs, en aquest municipi, cal recordar que els 28 propietaris amb més de 20 hectàrees de terra en controlaven al voltant de 2.122,64, equivalents al 91,49 x 100 de la superfície total del terme. Observem en el Quadre 4.3.14. quin era el tipus d'explotació pel que havien optat aquests propietaris.

Aquest exemple centrat en el municipi de Gelida, permet insinuar unes primeres conclusions respecte les formes de gestió de la gran propietat:

.- Si tan sols tenim en compte el volum de superfície conreada advertim que en l'interval de propietaris situats entre

les 20 i les 50 hectàrees, les explotacions agràries opten per posar en conreu un volum de superfície proper al que poden treballar els actius d'una unitat familiar, incorporant jornals externs a l'explotació tan sols en els màxims estacionals. Per tant, existiria una lògica interna basada en la disponibilitat de mà d'obra familiar. Respecte les propietats que cedeixen part del seu domini útil, amb l'excepció d'Agustí Estruch es tracta de propietaris forans, que possiblement no podien fer-se càrrec de llurs heretats.

.- A partir de les 50 hectàrees tendeix a perdre importància el conreu directe de la terra, amb l'excepció de tres casos on la superfície conreada tot just supera les 10 hectàrees. És a dir, a partir de les 50 hectàrees tendiria a predominar un tipus d'explotació mixta, on el conreu directe encara vindria determinat per la disponibilitat de treball familiar, mentre que la resta de terres serien cedides a cens, principalment a rabassa morta. Tan sols en quatre casos podríem parlar de propietaris absentites (en dos d'aquests casos es tracta de propietaris forans), que opten per cedir el domini útil de la pràctica totalitat de les seves terres. Crida l'atenció, però, que aquests propietaris absentistes són els que posseeixen un major nombre d'hectàrees cultivades respecte el conjunt de propietaris del municipi.

L'estructura de la propietat de la terra

Quadre 4.3.14.

Gelida: tipus d'exploatació de la terra en les heretats de més de 20 Hs.

Propietari	Superf. total (Hs.)	Superf. cultivada (Hs.)	Superf. cedida a rabassa (Hs.)	% superf. cedida a rab. sobre superfície cultivada
1.- 20,01-50,00 Hs.				
Pere Bonastre (1)	30,72	25,60	27,89	
Josep Casanovas (2)	38,97	24,49		
Francesc Colomer	22,66	16,86		
Josep Colomer (3)	39,43	5,82	0,80	13,74
Agustí Estruch	32,92	17,45	8,77	50,25
Josep M ^a Freixas (4)	33,18	23,37	18,53	79,28
Joan Gual	33,59	20,92		
Hospital de Martorell	44,72	27,55		
Manel Olivé (5)	22,18	20,83		
Joaquim Romagosa (6)	21,22	10,85		
2.- 50,01-100 Hs.				
Hermenegild Almirall	64,62	37,30	12,54	33,62
Jaume Bargalló	72,15	13,71	5,76	42,01
Jaume Cartró	59,52	47,18	30,68	65,02
Tresa Castelló	71,63	21,60	9,75	45,13
Francesc Fontanals	75,59	56,50	38,88	68,81
Antoni Llopart	94,38	75,84	72,92	96,15
Josep Llopart (7)	69,34	68,20	40,44	59,29
Antoni Pascual	67,97	47,34	37,10	78,36
Josep Rosell	92,54	53,91	36,13	67,01
Francesc Torrents	65,53	10,61		
3.- > 100 Hs.				
Jaume Ferrer (4)	132,38	122,83	126,22	
Josep Font i Llopart	169,32	10,90		
Jaume Guitart (6)	140,25	109,78	102,39	93,26
Francesc Margarit	103,58	22,50	14,99	66,62
Josep Oller	148,79	27,66	8,61	31,12
Josep Romagosa (8)	122,08	5,87		
Josepa Sivill	106,86	85,73	81,48	95,04
Josep Torrents	129,94	45,05	26,35	58,49

Residència propietaris forans: (1) Sant Llorenç d'Hortons; (2) Subirats; (3) Torrelles de Foix; (4) Barcelona; (5) Martorell; (6) Cervelló; (7) Vilafranca del Penedès; (8) Esparreguera.

A partir d'aquestes consideracions, la qüestió que se'ns planteja consisteix en determinar el motiu que induïa als propietaris vitícoles a cedir el domini útil de bona part de les seves heretats. Per tal de resoldre aquest interrogant, pot resultar il·lustratiu realitzar una aproximació sobre el cost d'arrabassar una extensió de terra per tal de plantar vinya i relacionar aquest valor amb el producte obtingut, tant en el cas d'una explotació directa com en el cas que el propietari opti per cedir a cens part de l'heretat. Agafem com a exemple el cas d'Antoni Llopart, propietari de 94,38 hectàrees de terra, de les quals havia cedit a d'altres l'explotació de 72,92 hectàrees (el 96,15 x 100 de la superfície total conreada). Observem la distribució de conreus en aquesta heretat:

	Conreu directe (Hs.)	Terres cedides (Hs.)	Total (Hs.)
Cereal	0,94	2,34	3,28
Vinya	3,92	68,45	72,37
Olivera	0,19		0,19
Suprf. cultivada	5,05	70,79	75,84
Erm	6,33	2,13	8,46
Bosc	10,08		10,08
Superf. total	21,46	72,92	94,38

Centrem-nos en el cost de plantació de la superfície ocupada per la vinya. En el cas del conreu directe, el propietari hauria de fer front, en el curt termini d'uns tres anys, a 437 jornals per la plantació de cada hectàrea de vinya (rompuda del terreny,

plantació de ceps i diversos treballs complementaris)⁵⁵. Considerem que, aproximadament, el 30 x 100 d'aquests jornals corresponen a un actiu masculí més un animal (especialment per la rompada del terreny), amb un cost de 7 pessetes per cada jornal. La resta equivaldria a jornals d'un actiu masculí sense animal, amb un valor de 1,97 pessete/jornal⁵⁶. Per tant, el cost de posar en conreu una hectàrea de terra equivaldria a:

131 jornals home-animal.....	917	pessetes
306 jornals home.....	602,82	pessetes
Total.....	1.519,82	pessetes

En el cas de les 72,37 hectàrees de vinya plantada en l'heretat d'Antoni Llopart, el cost final de plantació representaria una despesa de 109.989,37 pessetes, difícil d'amortitzar en un curt espai de temps i que possiblement hauria obligat el titular a recórrer al mercat del crèdit. Pel contrari, fraccionant la seva heretat en petites parcel·les de terra cedides a

---

⁵⁵ R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX", R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, 1992, p. 81.

⁵⁶ El valor mitjà del jornal d'un actiu agrari masculí a la província de Barcelona entre els anys 1818-1850, equival a 1,97 pessetes, segons els càlculs realitzats a R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)", Recerques, 24, Barcelona 1991, pp. 23-52. Respecte al jornal d'un home més un animal, la manca de dades corresponents a la primera meitat del segle ens porta a utilitzar els valors que s'indiquen en la Cartilla avaluatòria de la Granada, Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu de Vilafranca, Secció Centre Agrícola, lligall amillaments.

rabassa morta⁵⁷, s'assegurava uns ingressos anuals gens menyspreables, sense realitzar cap tipus d'inversió inicial, i, al mateix temps, a llarg termini existia la possibilitat de recuperar el control absolut sobre una terra en plena producció.

Així, tenint en compte que una hectàrea de vinya en plena producció aproximadament podia arribar a produir unes 15,31 cargues de vi⁵⁸, a un preu de 8 pessetes la carga⁵⁹, el valor total de la producció vinícola a l'heretat d'Antoni Llopart podria ascendir a la xifra de 8.863,84 pessetes, equivalents a les 1.107,98 cargues de vi que anualment produirien les 72,37 hectàrees de vinya. Tenint en compte que el valor de la verema corresponent a les 68,45 hectàrees de vinya cedides a rabassa morta, es situaria al voltant de les 8.383,68 pessetes, i que les rabasses acostumaven a satisfer com a cens en parts de fruit una tercera part de la producció, Antoni Llopart obtindria un rendiment de 2.794 pessetes anuals pel conjunt de les terres cedides a rabassa morta, sense haver fet front als costos de plantació ni a les despeses de conreu i, a més, carregant la major part de la contribució territorial al rabasser.

---

⁵⁷ Les 72,92 hectàrees de terra que Antoni Llopart no conreava de forma directa, estan dividides en 23 parcel·les diferents, és a dir, en explotacions que tenien una extensió mitjana de 3,17 hectàrees cada una.

⁵⁸ Les 15,31 cargues de vi equivalen a la producció mitjana de les terres de segona qualitat, segons les dades obtingudes en la cartilla avaluatòria de la Granada, Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu de Vilafranca, Secció Centre Agrícola, lligall amillaraments.

⁵⁹ Preu del vi produït en les terres de segona qualitat al municipi de la Granada. Cartilla avaluatòria de la Granada, Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu de Vilafranca, Secció Centre Agrícola, lligall amillaraments.

L'exemple d'Antoni Llopart seria representatiu de la major part dels propietaris amb més de 50 hectàrees, la qual cosa ens condueix a afirmar que una de les bases del procés d'especialització vitícola consistia en la parcel·lació de les grans heretats, cedint el domini útil a una massa de petits propietaris que necessitava accedir a noves terres per tal de poder garantir la seva subsistència. Tot i així, no podem obviar l'existència d'alguns propietaris que varen optar per cultivar directament les seves terres, entre els quals sobresurt l'heretat Codorniu, en mans de la família Raventós, de Sant Sadurní d'Anoia. La possibilitat de consultar la documentació patrimonial d'aquesta família, ens permet detallar l'organització del treball i l'entrallat social sobre el que es sustentaven aquestes grans heretats.

El mas Codorniu, de Sant Sadurní d'Anoia.

A mitjans del segle XVI aquesta heretat ja era explotada per la família Codorniu, sota el domini directe dels Masdovelles, fins que el 1634 Lluís i Miquel Masdovelles varen signar la venda perpètua de tots els censos i senyories que tenien sobre la casa Codorniu a favor dels curadors de Joan Felip Codorniu (1617-1681)⁶⁰. De fet, Joan Felip Codorniu seria l'únic de la seva nissaga que va gaudir del domini directe sobre mas Codorniu, ja que en no tenir descendents masculins, la titularitat de l'heretat va passar a mans de la família Raventós, a través del matrimoni de Maria Anna Codorniu (1645-1688) amb Miquel Raventós (?-1688).

---

⁶⁰ AHCVP, Fons Notarial, Notari Antoni Martí, manual 1633-1636, foli 75.

Malgrat que la prosperitat de l'heretat ja és evident al llarg del segle XVIII, fou en la centúria següent quan es converteix en un dels casals més importants del Penedès, basant bona part de la seva fortuna en la producció i venda d'aiguardents i mistela. La progressió dels ingressos familiars s'accentua en les dècades centrals del segle XIX, especialment en els anys cinquanta, quan adquireixen cases a Barcelona, s'inverteix en capital fix (tines, calderes per la brisa, premses i nous edificis), es realitzen nombroses obres a l'heretat, es redimeixen censos i es tornen deutoris⁶¹.

Però el que realment ens interessa es contemplar l'organització de l'explotació agrària i, per tant, el volum de terres que treballaven amb mà d'obra assalariada i, en segon lloc, el cost monetari d'aquesta explotació. En aquest sentit, quan va morir Jaume Raventós i Pons (1857), el seu primogènit, Josep Raventós i Fatjó, va heretar 218,8 jornals de terra, dels quals 170,87 (el 78,09 x 100), estaven plantats de vinya. En aquells moments 53,44 jornals estaven cedits en divuit contractes de rabassa morta, mentre que la resta (156,36 jornals de terra) es treballaven amb mà d'obra assalariada. Contemplem la distribució de conreus (Quadre 4.3.15.), i el cost monetari de la vinya manada pels propietaris (Quadre 4.3.16.):

---

⁶¹ Ingressos anuals obtinguts per la família Raventós (en milers de pessetes):

1848	62	1854	92,50	1860	153,60
1849	70	1855	109,05	1861	181,95
1850	83,50	1856	116,50	1862	217,56
1851	53,75	1857	152,68	1863	253,98
1852	66,50	1858	117	1864	267,62
1853	73,60	1859	137,70		

Font: Arxiu Patrimonial Família Raventós (APFR), lligall documentació anys 1780-1849, document nº 17.

Quadre 4.3.15.

Distribució de conreus a l'heretat Codorniu
(en jornals)

	Conreu directe	Terres a rabassa	Total
Vinya	122,29	48,58	170,87
Cereal	13,62		13,62
Regadiu	0,25		0,25
Fruiters	0,25		0,25
Olivera	4,95		4,95
Bosc	13	0,16	13,16
Erm	11	4,70	15,70
Total	165,36	53,44	218,80

Font: APFR, Lligall documentació anys 1860-1869

Quadre 4.3.16.

Jornals necessaris per treballar la vinya manada en conreu directe a l'heretat Codorniu (1861)

	nº jornals	Tipus jornals	Valor unitat (pts.)	Valor total (pts.)
Podar	300	home	2	600
Fer colgats	100	home	2	200
Adobar amb guano				280
Llaurar hivern	130	mula	6	780
Llaurar hivern	500	home	2	1.000
Fer rases	50	home	2	100
Esporgar	200	dona	1	200
Esmagencar	300	home	2	600
Llaurar estiu	90	mula	6	540
Llaurar rella ample	30	mula	6	180
Resseguir	150	home	2	300
Veremar (1)				1.000
Portar al celler (2)				600
Premsar (2)				600
Total				6.180

(1) 1.600 cargues de vi a 2,5 rals/carga

(2) 1.600 cargues de vi a 1,5 rals/carga

Font: APFR, Lligall documentació anys 1860-1869

La important superfície plantada de vinya i la intensitat en el conreu vitícola que predominava a Casa Codorniu, requeria una forta inversió en el factor treball, equivalent a uns 3.980 jornals anuals, sense tenir en compte el màxim estacional que representa la verema, el transport al celler i el premsat del raïm. Per tant, l'existència d'heretats basades principalment en el conreu directe, comportava una forta disponibilitat de mà d'obra. Però, quina era la procedència d'aquests treballadors?, i, al mateix temps, com s'articulava el mercat de treball i quines eren les relacions d'explotació d'aquest treball assalariat? Per resoldre aquestes qüestions no disposem d'una comptabilitat en el sentit modern del terme, sinó que ens veiem obligats a recórrer a algunes llibretes anuals en les que els propietaris anaven apuntant de forma dispersa, totes les despeses que tenien alguna relació amb l'explotació de la finca. La utilització d'aquests papers comporta algunes dificultats, com el fet que generalment no es refereixen als treballadors amb els seus noms i cognoms, sinó que s'acostumen a utilitzar sobrenoms, dificultant d'aquesta manera la identificació d'aquests treballadors.

Malgrat aquests esculls, entrecreuant la informació de les diferents llibretes, aconseguim algunes pistes sobre l'organització del treball en aquesta heretat. De fet, tot sembla indicar que les feines agrícoles es realitzaven a través de tres vies alternatives: a preu fet per realitzar una tasca determinada, contractant un individu durant un període relativament llarg de temps i, en tercer lloc, contractant de forma puntual una massa important de treballadors, quedant aquesta tercera via reduïda a les setmanes que durava la verema.

Difícilment podem establir el percentatge que representava cada una d'aquestes opcions sobre el conjunt de jornals necessaris, però, tot i així, la documentació sembla indicar que els jornals a preu fet corresponien a les feines que requerien un major esforç en un curt espai de temps, com segar, fer feixines

o fer els formiguers. Veiem alguns exemples:

.- L'any 1821 es va donar a segar, a preu fet, tot el blat que s'havia sembrat a l'heretat⁶².

.- En la llibreta corresponent als anys 1833-1834, s'especifica que es varen contractar diferents individus per fer feixines a preu fet (3 pessetes per cada 100 feixines), aconseguint un total de 10.310 feixines⁶³.

.- L'any 1821, Jaume Raventòs dona les feixines per fer formiguers a preu fet, aconseguint colgar un total de 8.381 formiguers⁶⁴.

El recurs a jornals a preu fet s'ha d'entendre, doncs, com una pràctica determinada per alces puntuals en la demanda de mà d'obra que exigia la finca, mentre que la resta de feines agrícoles es realitzaven contractant treballadors per un llarg període de temps (generalment un any). Així, al llarg de l'any 1850 les terres de la Casa Codorniu eren treballades de forma més o menys fixa, per un grup de set pagesos als que caldria afegir un fassinaire i un carreter⁶⁵. Ara bé, el manteniment d'aquest

---

⁶² APFR, Lligall anys 1870-1849, document nº 5 (notes anys 1819-1822).

⁶³ APFR, Lligall anys 1780-1849, document nº 9 (llibreta anys 1833-1834).

⁶⁴ APFR, Lligall anys 1780-1849, document nº 5 (notes anys 1819-1822).

⁶⁵ APFR, Lligall documentació anys 1850-1859, document nº 1 (llibreta de despeses i altres notes, any 1850-1851).

equip de treballadors presentava alguns inconvenients que, per altra banda, semblen perfectament assumits pels propietaris. El principal d'aquests problemes rau en la intermitència i discontinuïtat del treball assalariat, predominant una regulació del temps molt semblant a la que Thompson ha descrit per l'Anglaterra pre-industrial, i que es caracteritza per la tènue línia que separa "treball" i "vida"⁶⁶. Per altra banda, en moltes ocasions la planificació del treball feta pel propietari xocava amb els interessos del treballador, que en determinats moments abandonava el mas i anava a treballar les seves pròpies terres. Observem alguns exemples:

.- El dia 2 de gener de 1820, Jaume Raventós va contractar un jornalier anomenat "Pere" per treballar durant tot l'any, amb la condició que li pagaria una mesada de setze pessetes i que li faria la vida un dia al mes. A finals d'any, en passar comptes, el propietari li recorda que tan sols havia treballat onze mesos, ja que en el mes de juliol el dit "Pere" va optar per anar a segar a la seva pròpia explotació⁶⁷.

.- El 15 de juny de 1833 es contracta un treballador de sobrenom "Bobé", amb un jornal de deu pessetes al mes. A l'hora de pagar el jornal, el propietari especifica que aquest treballador havia perdut alguns

---

⁶⁶ E.P. THOMPSON Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona 1979, pp. 245 i ss.

⁶⁷ APER, Lligall documentació anys 1780-1849, document nº 5 (notes anys 1819-1822).

dies per anar de festes al seu poble⁶⁸.

.- En el mateix any, el 28 d'abril, Jaume Raventós passa comptes amb un jornal·ler anomenat "Bardera", indicant els dies i els motius pels que ha faltat a treballar: el dia 4 de juny de l'any anterior va marxar a casa del seu pare i no va tornar fins l'11 de juliol; el mes de setembre va perdre quatre dies per anar a veremar a la seva pròpia explotació; en l'època de la sembra va marxar quatre dies ; el mes de desembre no es va presentar al treball durant sis dies; i durant la poda de la vinya va perdre dos dies⁶⁹.

Paral·lelament a la intermitència del treball pagès, un segon element definia les relacions d'explotació: la forta dependència dels jornal·lers respecte el propietari o, el que és el mateix, el control que aquest exercia sobre la mà d'obra. Així, bona part dels jornals que demandava l'heretat eren proveïts per rabassers del mateix propietari, de manera que el valor del jornal no havia de cobrir la part corresponent a la reproducció de la mà d'obra, ja que aquesta quedava coberta amb l'explotació per part dels rabassers-jornal·lers de petites parcel·les de la mateixa heretat. En segon lloc, el propietari exercia un cert control sobre els treballadors, a través de préstecs monetaris o en espècies (la llavor per sembrar en seria un bon exemple), sense cap mena d'interès i a càrrec dels jornals que en un moment determinat podia requerir. Així, l'any 1850, per exemple, treballava a la casa Codorniú un jornal·ler conegut amb el malnom de "Menut", que al mateix temps menava a rabassa morta algunes

---

⁶⁸ APFR, Lligall documentació a anys 1780-1849, document n° 9 (llibreta anys 1833-1834).

⁶⁹ Ibid.

parcel·les de la mateixa heretat. Al llarg del mateix any, Jaume Raventós anotava que al mes de març li havia prestat 160 pessetes i una quartera de mestall i al mes de juny dues quarteres de mestall i 10 pessetes. Amb el temps aquest individu anava retornant el préstec, compensant aquest amb els jornals que treballava a les terres del propietari⁷⁰.

En resum, els elevats costos de rompuda i preparació del terreny per plantar vinya, determinaria l'hegemonia del conreu indirecte en l'explotació de la gran propietat. Tan sols algunes heretats, com la casa Codorniu, amb elevats ingressos procedents d'altres activitats econòmiques (víniques, per exemple), haurien pogut optar per l'explotació directa amb mà d'obra assalariada. Aquests treballadors tindrien un doble origen: en primer lloc, es tractaria de petits propietaris i rabassers que completarien llurs necessitats monetàries contractant-se esporàdicament en les grans heretats. En segon terme, els propietaris que treballaven la major part de les terres de forma directa, tendien a cedir-ne algunes hectàrees a rabassa morta (possiblement terres marginals), assegurant-se una reserva de mà d'obra susceptible d'ésser utilitzada en els moments puntes de l'any agrícola, contractant-la a temps parcial (treballs a preu fet), o bé per un període més llarg de temps. Al mateix temps, el propietari exercia un estret control sobre aquest grup de rabassers a través del crèdit, tant monetari com en espècies (llavor, per exemple), que acostumava a ésser compensat amb jornals.

---

⁷⁰APFR, lligall documentació anys 1850-1859, document nº 1 (Llibreta de despeses i altres notes, any 1850-1851).

3.- La propietat forana de la terra

El pes que tenia la propietat forana en aquests municipis, seria el darrer element a tenir en compte a l'hora de caracteritzar l'estructura de la propietat. Per estudiar aquest punt, hem de recórrer, de nou, als amillaraments com a font documental bàsica. Cal advertir, però, que no en tots els amillaraments es constata la residència dels propietaris, de manera que en el nostre cas tan sols podem utilitzar una mostra de set municipis (vegeu Apèndix 2): Avinyonet, les Cabanyes, Olèrdola, Pacs, Sant Martí Sarroca, Terrassola i Vilobí del Penedès.

El percentatge que en aquests municipis representen els propietaris forans i la superfície que posseeixen, és força desigual. Tot i així, en els set casos pels que disposem informació, aquest percentatge equival, com a mínim, a una tercera part sobre el total de propietaris, destacant els resultats que s'assoleixen a Pacs (70,3 x 100) i a Terrassola (82,07 x 100). Ara bé, quan parlem de propietaris forans cal establir diferents categories vinculades a la residència declarada, ja que, com indica Enric Saguer en el seu treball sobre el Baix Empordà, "és força il·lògic pensar que un propietari del municipi veí hagi de ser considerat d'igual manera que un que resideix a Girona o Barcelona només pel sol fet d'estar empadronat fora d'uns límits abstractes traçats per l'Administració ... I, en canvi, se'l distingeix dels propietaris locals del municipi en qüestió, amb els quals segurament comparteix moltes més característiques"⁷¹.

---

⁷¹ E. SAGUER i HOM Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950), Treball de tercer cicle, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1990, p. 111.

En el nostre cas, he optat per desagregar el conjunt de propietaris no empadronats en els municipis amillarats en cinc categories diferents, segons la seva residència habitual:

1.- Municipis veïns, que per les raons abans esmentades difícilment podrien ésser considerats com a forans.

2.- Propietaris residents a la capital comarcal, Vilafranca del Penedès. Generalment es tractaria d'artesans que inverteixen els seus estalvis en l'adquisició de petites parcel·les, o bé membres de l'administració (advocats, militars o notaris, per exemple), que adquireixen superfícies més considerables de terra.

3.- Propietaris empadronats en la resta de municipis de la comarca.

4.- Propietaris residents a Barcelona. En aquest cas podríem parlar de dos estrats diferents: aquells que posseeixen petites propietats, fruit d'herències o bé que anteriorment residien a la comarca i havien emigrat i, en segon lloc, els propietaris barcelonins amb heretats considerables al Penedès, que podríem vincular a la noblesa o a personatges ennoblits (els Olcinelles, per exemple).

5.- Propietaris residents a d'altres comarques.

El resultat d'aquest exercici el podem contemplar en el Quadre 4.3.17.:

Quadre 4.3.17.

Nombre de propietaris forans segons la zona de residència.

	1	2	3	4	5	Total
Avinyonet	64	9	9	7	2	91
Les Cabanyes	1	6	1	2		10
Olèrdola	20	66	13	4	1	104
Pacs	3	57	6	5		71
St. Martí Sarroca	39	17	16	6	2	80
Terrassola	73	2	2	9	1	87
Vilobí del Pdès.	20	12	8	3	1	44

Font: amillaraments citats en el text.

La distribució del conjunt de propietaris forans entre aquestes cinc categories, mostra com generalment els propietaris forans s'han d'associar a individus empadronats a municipis veïns, ja que amb l'excepció de Vilobí, en la resta d'amillaraments aquest grup de propietaris representa més del 70 x100 sobre el conjunt de propietaris forans, destacant els casos d'Olèrdola i Pacs, on aquest percentatge supera el 80 x 100⁷². Per altra banda, cal indicar que majoritàriament es tracta d'individus amb menys de cinc hectàrees de terra⁷³, de manera que la propietat forana es tendiria a identificar amb petites parcel·les que

⁷² En aquest sentit cal tenir en compte que els municipis de les Cabanyes, Olèrdola i Pacs són limítrofs amb Vilafranca del Penedès i, per tant, els propietaris residents a la capital comarcal s'han de comptabilitzar com a individus pertanyents a municipis veïns.

⁷³ Percentatge que representen els petits propietaris sobre el conjunt de propietaris forans:

Avinyonet	72,5 %	Sant Martí Sarroca	56,2 %
Les Cabanyes	50 %	Terrassola	79,3 %
Olèrdola	86,5 %	Vilobí del Penedès	63,6 %
Pacs	88,7 %		

L'estructura de la propietat de la terra

complementen unitats d'explotació caracteritzades per la seva dispersió en diferents municipis. Observem un exemple: dels propietaris forans detectats en l'amillarament d'Avinyonet s'han seleccionat els que residien a un municipi veí, Sant Cugat Sesgarrigues, comprovant com en alguns casos les terres que declaraven posseir a Avinyonet completaven les explotacions (petites i mitjanes), que detentaven en el seu propi municipi:

Prop. residents a St. Cugat amb terres a Avinyonet	Hs. de terra a St. Cugat Sesg.	Hs.de terra a Avinyonet
Joan Colet	0,93	1,95
Jaume Martí	1,77	3,42
Manel miret	11,75	1,16
Pere Oller	3,42	3,79
Jaume Ràfols	10,99	2,57
Joan Traver	2,01	0,91
Josep Vilà	0,55	5,14

4.4.- Algunes reflexions finals sobre l'estructura de la propietat a mitjans del segle XIX.

Al llarg d'aquest capítol hem anat dibuixant una societat agrària cimentada en una àmplia capa de petits propietaris que es veien obligats a complementar llurs ingressos treballant les heretats dels grans, com a jornalers o accedint a petites parcel·les de terra a rabassa morta, malgrat que sovint aquestes dues opcions resulten complementàries, tal com hem comprovat en el cas de la casa Codorniu o en el municipi de Gelida. En segon lloc, hem constatat com una de les característiques d'aquestes contrades vitícoles resideix en la forta concentració del factor terra (superior a l'existent en zones de conreus mixtes o zones cerealícoles).

Quant a l'origen i consolidació d'aquestes grans heretats, no disposem de suficient documentació patrimonial per efectuar un seguiment minuciós. No obstant, l'exemple de les famílies Codorniu i Raventós s'adapten perfectament a les tesis exposades, entre d'altres, per Pierre Vilar, Eva Serra, Ramon Garrabou,

Enric Tello i Enric Vicedo⁷⁴, segons les quals fou durant la llarga transició del feudalisme al capitalisme que es va anar accentuant el procés de difrenciació social en el si de la comunitat pagesa, procés en el qual hauria estat determinant la consolidació de grans explotacions en emfitèusi, la transmissió d'aquestes explotacions a través de la figura de l'hereu i diferents estratègies matrimonials encaminades a ampliar el patrimoni familiar, tal com mostren els treballs d'Ignasi Terradas, en les planes que dedica a la consolidació del patrimoni de les famílies Vila i Cavaller, de Vidrà⁷⁵, o Llorenç Ferrer per la comarca del Bages⁷⁶.

En les darreres etapes de la transició cap el capitalisme, la consolidació d'aquests patrimonis es va veure afavorida per

---

⁷⁴ P. VILAR Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona 1964/1968; E. SERRA "Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya", Estudis d'Història Agrària n° 7, Barcelona 1987, pp. 127-138, Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII, Barcelona 1988; R. GARRABOU "El camp català als segles XIX i XX", a VVAA Estructura social i econòmica del camp català, Barcelona 1983, pp. 105-123, R. GARRABOU, E. TELLO i E. VICEDO "De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)", a VVAA Señorío y feudalismo en la Península ibérica, Saragossa 1993, pp.567-604.

⁷⁵ I. TARRADAS i SABORIT El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservador a la muntanya catalana, Barcelona 1987, capítol 1. Sobre aquest tema i del mateix autor, també resulta imprescindible la consulta de El món històric de les masies, Barcelona 1984, pp. 15-52.

⁷⁶ Ll. FERRER i ALOS Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona 1987, pp. 567-646. Del mateix autor "Notes sobre la formació dels grups socials a la Catalunya central", a R. GARRABOU (ed.) Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans, Barcelona 1986, pp. 321-343.

la inflació que va enfonsar el cens emfitèutic monetaritzat⁷⁷ i per la tendència a disminuir que mostra la renda senyorial que, com assenyala Montserrat Duran, es va veure fortament afectada pels canvis que s'operen en l'estructura productiva i per la intensificació de la resistència camperola a satisfer els drets senyorials⁷⁸. D'aquesta manera, en els primers decennis del segle XIX, molts dels antics emfiteutes ja no reconeixien el domini directe de cap senyor sobre les terres que menaven, tal com es pot comprovar en nombrosos contractes de rabassa morta signats en aquests anys en els que es refereixen al domini directe utilitzant la fórmula d'"incert senyor", especificant-se que es desconeixen els censos a què es troba sotmesa la parcel·la establerta⁷⁹. És en aquest context presidit pel paulatí empobri-

---

⁷⁷ R. GARRABOU, E. TELLO i E. VICEDO "De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)", a VVAA Señorío y feudalismo en la Península ibérica, Saragossa 1993, p. 569.

⁷⁸ M. DURAN i PUJOL "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)", Recerques n° 17, Barcelona 1985, pp. 7-42. Sobre el mateix tema es poden consultar, entre d'altres, M. CAMINAL, E. CANALES, A. SOLA, J. TORRAS "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)", Recerques n° 8, pp. 51-72; J. TORRAS "Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII", a VVAA La economía agraria en la historia de España, Madrid 1978, pp. 323-327. Sobre l'oposició pagesa al pagament de delmes i altres drets feudals, A. COTS "Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)", Estudis d'Història Agrària n° 4, Barcelona 1984, pp. 241-268; J.Mª TORRAS i RIBÉ Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Iqualada (1642-1862), Barcelona 1976, pp. 77-92; R. ARNABAT "Notes sobre la conflictivitat senyorial al Penedès (1759-1800)", Estudis d'Història Agrària, n° 8, Barcelona 1990, pp. 101-122.

⁷⁹ Això succeiria per exemple, en 45 dels 79 contractes de rabassa morta que foren establerts l'any 1825 a les notaries de Vilafranca del Penedès, i en els que es fa referència al domini directe.

APNVP, AHCVP, Notaris J. Mullol i Ferrer, manual 32; F. Vallès i Roca, manual 20; M. Abella i Nogués, manual 34; J. F. Solà, manual 10; Ll. Cases i Pometa, manual 31; Josep A. Sala i

ment de la noblesa, la desintegració de l'estructura senyorial per captar la renda de la terra i l'accés a la propietat de la terra de comerciants, que cal situar la reforma liberal.

El que aquí ens interessa és determinar la influència que varen tenir aquestes transformacions, amb les successives lleis desamortitzadores, respecte l'estructura de la propietat que hem anat dibuixant al llarg de les planes anteriors. Al mateix temps considerem suggestiu copsar l'actitud dels nous propietaris de la terra davant les transformacions que s'estaven produint, i els efectes que aquestes tingueren pel conjunt de petits propietaris i rabassers.

Respecte el primer d'aquest punts, concernent a la possible relació entre reforma liberal i l'estructura de la propietat existent a mitjans del segle XIX, la comarca del Penedès⁸⁰, com és obvi, no va ésser una excepció als trets generals detectats per Catalunya. Emili Giralt⁸¹ resumeix el caràcter de les successives etapes desamortitzadores en el cas català⁸², destacant dos

---

Macià, manual 13.

⁸⁰ Sobre la comarca del Penedès, es pot localitzar un llistat de les finques desamortitzades a Remei VENDRELL La desamortització al Penedès, St. Pere Molanta 1989. Aquesta monografia confirma que el volum de terres desamortitzades fou ínfim, malgrat que resulta difícil de quantificar, ja que en algunes partides no s'indica l'extensió.

⁸¹ Emili GIRALT i RAVENTOS "La propietat i l'explotació de la terra durant el segle XIX", a VVAA Història de Catalunya, Ed. Salvat, Vol. V, Barcelona 1982, pp. 39-59.

⁸² Un bon recull bibliogràfic sobre la incidència de les diferents etapes desamortitzadores en el conjunt de l'Estat espanyol, es pot trobar a G. RUEDA HERNANZ "Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España", Agricultura y sociedad n° 19, Madrid 1986, pp. 215-247. En el cas català, considero oportú consultar Elisa BADOSA "Desamortización y crecimiento agrario a

factors: en primer lloc subratlla la poca incidència d'aquestes lleis, al·ludint al valor total de les vendes realitzades a Catalunya respecte el conjunt de l'Estat (en cap de les etapes desamortitzadores representen més del 7 x 100 de les vendes totals, i globalment no arriben ni al 5 x 100⁸³). En segon lloc, destaca el fet de que molts emfiteutes varen poder redimir els censos capitalitzant-los al 3 x 100 i, beneficiant-se de l'antiguitat dels establiments, accedir d'aquesta manera a la "plena" propietat de la terra a canvi d'una capitalització que no podia resultar excessiva. D'aquesta manera s'afavoria als detentors del

---

mediados del siglo XIX en Cataluña", a VVAA Desamortización y hacienda pública, Madrid 1986, Vol. II. pp. 377-409; els diferents treballs de Salvador J. ROVIRA sobre la província de Tarragona: La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona, 1835-1845, Tarragona 1979; La desamortització del bienni progressista a la província de Tarragona, 1855-1856, Tarragona 1983; La desamortització de Madoz a la província de Tarragona, Tarragona 1987. També destacaria les diferents monografies provincials de F. SIMON SEGURA, com "La desamortització de Mendizábal en la província de Barcelona", Moneda y Crédito nº 98, Madrid 1966, pp. 121-141; Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la província de Gerona, Madrid 1964.

⁸³ Més recentment, Josep Fontana es refereix a l'excessiva importància que en alguns moments s'ha concedit als efectes de les desamortitzacions, sentenciant que "*si l'obnubilació provocada pel tema de la desamortització ha estat nefasta per la història agrària espanyola, en el cas català resulta pràcticament incomprensible. Hauria bastat la reflexió elemental que ens ofereix una simple ullada a les xifres donades per Madoz, que revelen en primer lloc que el valor total de les finques rústiques i urbanes posades en venda per la desamortització eclesiàstica a Catalunya tot just si arriba a ser un 5 per 100 del total de l'Estat espanyol (la qual cosa mostra la baixa importància relativa dels béns de l'església a Catalunya, amb comparació amb la resta de l'Estat), i que la proporció del venut i les cotitzacions obtingudes a les subhastes no presenten diferències massa grans amb les mitjanes espanyoles...*"

J. FONTANA La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868), a P. VILAR (dir.) Història de Catalunya, Vol. V, Barcelona 1988, p. 381.

primer domini útil, consolidant-se un model de capitalisme agrari que barrava l'accés a la propietat a la major part de la comunitat pagesa⁸⁴.

Cal tenir en compte, però, que aquests grans emfiteutes també participaven de la taxa de sostracció feudal, principalment a través de l'arrendament dels drets senyorials, i que, per tant, la seva desaparició comportava una disminució de llurs rendes. Aquest fet va determinar comportaments no exempts de contradicció, com el cas de Pere Carreras, que a mitjans de segle es convertiria en un dels propietaris més importants de la zona de Pierola (comarca de l'Anoia). Aquest individu durant el trienni, en l'exercici del seu càrrec de batlle senyorial, havia imposat penes a les persones que es negaven a satisfer la rendes del senyor baronial. Pocs anys més tard, el 1825, el rector de la població anotava que "*alguns parroquians i terratinents se han resistit a pagar la Primícia*", destacant entre ells a Pere Carreras, al qual també acusa d'haver "*aconsellat i casi manat als parcers que no paguessin*"⁸⁵.

No obstant aquesta ambigüitat inicial, els grans emfiteutes, aconseguiren apropiar-se de bona part de l'excedent que al llarg de segles havia anat a parar a les mans de l'estructura feudal. La base d'aquesta estratègia resideix en un progressiu enduriment de les condicions contractuals de la rabassa morta, paral·lel a

---

⁸⁴ És en aquest sentit que alguns historiadors com Bartolomé Clavero han parlat de revolució antipagesa, comparant el cas espanyol amb el francès. B. CLAVERO "Revolució i dret de propietat: interferència de l'emfiteusi", Estudis d'Història Agrària, nº 7, Barcelona 1983, pp. 9-23.

⁸⁵ J. COLOMÉ i F. VALLS "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", a Recerques nº 30, pp.47-68.

l'expansió de la superfície conreada, de manera que augmentaven considerablement el volum de la renda de la terra que percebien. Observem, a tall d'hipòtesi, un exemple⁸⁶: imaginem el cas d'una peça de terra plantada de vinya i cedida a rabassa morta amb anterioritat al 1800, amb una producció anual Q_1 equivalent a 100 unitats. La part de l'excedent que restava en mans del rabasser (I) es pot calcular tenint en compte que, segons Guillem Oliver⁸⁷, la renda feudal (Rf) s'emportava el 17,4 per 100 de la collita bruta. La renda de la terra (Rt), per tant era igual al que restava del producte total una vegada descomptada la renda feudal, dividit per cinc (donat que la fórmula més habitual de pactar la partició de fruits a finals del segle XVIII era la cinquena):

$$(1) \quad R_t = (Q_1 - R_f) / 5$$

en el nostre supòsit:

$$R_t = (100 - 17,4) / 5 = 16,52$$

Finalment, la producció que restava en mans dels pagès (I) s'expressa segons l'igualtat següent:

$$(2) \quad I = Q_1 - (R_f + R_t)$$

és a dir:

$$I = 100 - (17,4 + 16,52) = 66,08$$

---

⁸⁶ Aquest exemple ha estat desenvolupat anteriorment a J. COLOMÉ i F. VALLS "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", a Recerques n° 30, pp.47-68.

⁸⁷ Vegi's PASCUAL, Pere: Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX., Barcelona, 1990. p. 14.

A mitjans de segle XIX, amb la pràctica desaparició de la renda feudal, propietari i rabassaire s'haurien repartit de forma quasi proporcional la part de la producció que a 1800 hem suposat que s'apropriaven membres del vell ordre social. Per tant, si $Q_i = 100$ i $R_f = 0$, tenim que:

$$R_t = (Q_i - R_f) / 5 = (100 - 0) / 5 = 20$$

$$I = Q_i - (R_f + R_t) = 100 - (0 + 20) = 80$$

En definitiva, entre 1800 i 1850, sempre com a dates indicatives,

$$\nabla R_f = \Delta I + \Delta R_t$$

Què va succeir, però, amb les rabasses que es van pactar durant i després de la desaparició de les càrregues feudals? L'anàlisi de la contractació agrària (rabassa morta) a la comarca del Penedès, mostra la tendència a un augment de la pressió exercida pels propietaris sobre la renda de la terra, a través de l'enduriment de les condicions sota les quals es cedia terra per plantar vinya. Entre 1815 i 1840, per exemple, els contractes que estipulaven el cens a pagar en una cinquena part de la collita, van desaparèixer. Mentrestant, els contractes que fixaven el cens a pagar en un terç passaven de representar al voltant del 50 per 100 del total de contractes escripturats al 60 %⁸⁸. Si al mateix temps tenim en compte (tal com ja hem demostrat en planes anteriors), que la superfície ocupada per la vinya va tendir a augmentar, podem proposar un nou exemple, basat en un mas que el 1800 tenia 10 rabasses ($n = 10$) i el 1850, 30 ($n = 30$). El volum total de la producció agrària de les 10 rabasses que tenia el mas l'any 1800 serà igual a la suma de la producció de cada rabassa.

---

⁸⁸ COLOMÉ FERRER, Josep "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitícola", Estudis d'Història Agrària n° 8, Barcelona 1990. p. 138.

L'estructura de la propietat de la terra

Seguint amb el supòsit que hem avançat abans, que la producció fos de 100 unitats en cada rabassa, només cal fer la suma per obtenir la producció total resultant de les 10 rabasses:

$$n = 10$$

$$Q_n = 100$$

$$Q_i = Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n = 1000$$

Del volum total de la collita cal detreure la renda feudal (R_f) i la (R_t) corresponent al propietari útil:

$$R_{f_n} = 17,4$$

$$R_f = R_{f_1} + R_{f_2} + \dots + R_{f_n} = 174$$

$$R_t = (Q_i - R_f) / 5 = (1000 - 174) / 5 = 165,2$$

Finalment el volum de producció disponible per a cada un dels rabassaires, un cop fetes aquestes deduccions, el calculem dividint la producció resultant després de fer les deduccions anteriors pel número de rabasses (n).

$$I = (Q_i - (R_f + R_t)) / 10 = (1000 - (174 + 165,2)) / 10 = 66,08$$

Cap a 1850, cal suposar que la fisonomia d'aquesta finca haurà canviat força. L'àrea ocupada per la vinya s'haurà ampliat considerablement i el número de rabassaires també haurà crescut, passant a ésser 30 ($n = 30$). Si bé cal notar que no tots gaudiran de la mateixa relació contractual amb el propietari: els 20 rabassaires establerts a la finca a partir de 1800, suposarem que se'ls ha imposat una renda més dura. Si els 10 primers rabassaires de la finca (establerts abans de 1800) pagaven 1/5 de la verema (cas 'a'), els 20 nous rabassaires pagaran, 10 una quarta part de fruits (cas 'b'), i 10 una tercera part (cas 'c'). El volum total de producció d'aquestes rabasses serà, per tant,

$$Q_i = Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n = 3000$$

La renda feudal suposem que ha desaparegut ($R_f = 0$) i la renda de la terra es calcularà segons les hipòtesis que acabem d'apuntar, de la manera següent:

$$Rt_{(a)} = 10 \left((Q_n - R_{f_n}) / 5 \right) = 10 \left((100 - 0) / 5 \right) = 200$$

$$Rt_{(b)} = 10 \left((Q_n - R_{f_n}) / 4 \right) = 10 \left((100 - 0) / 4 \right) = 250$$

$$Rt_{(c)} = 10 \left((Q_n - R_{f_n}) / 3 \right) = 10 \left((100 - 0) / 3 \right) = 333,33$$

$$Rt = Rt_{(a)} + Rt_{(b)} + Rt_{(c)} = 200 + 250 + 333,33 = 783,33$$

La producció disponible per a cada rabassaire serà diferent en funció del tipus o percentatge de renda de la terra que gravi la seva rabassa, és a dir,

$$I_{(a)} = Q_i - \left((Q_i - R_{f_n}) / 5 \right) = 100 - \left((100-0)/5 \right) = 80$$

$$I_{(b)} = Q_i - \left((Q_i - R_{f_n}) / 4 \right) = 100 - \left((100-0)/4 \right) = 75$$

$$I_{(c)} = Q_i - \left((Q_i - R_{f_n}) / 3 \right) = 100 - \left((100-0)/3 \right) = 66,67$$

En resum, la renda de la terra mostra una tendència clara a ocupar el lloc deixat per la renda feudal. D'aquesta manera, cap a 1850, en les rabasses pactades al terç, el volum de producció disponible per al rabassaire no seria massa diferent del que li restava a un rabassaire de la mateixa finca vers 1800, després d'haver pagat el delme, els altres tributs feudals i la cinquena part de fruits al propietari útil. Al mateix temps, la hisenda liberal tendia a gravar les economies pageses amb noves contribucions fiscals, satisfetes en metàl·lic, que resultaven especialment gravoses per les petites explotacions, determinant, a llarg termini, la seva major dependència respecte els grans propietaris⁸⁹.

---

⁸⁹ Vegeu J. FONTANA "Crisi camperola i revolta carlina", Recerques n° 10, Barcelona 1980, pp. 7-16; J. TORRAS ELIAS Liberalismo y rebeldia campesina 1820-1823, Barcelona 1976; P. PASCUAL Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona 1990, pp. 69 i ss.

**CAPITOL V: L'EXPLORACIÓ DE LA TERRA:
EL CONTRACTE DE RABASSA MORTA**

Al llarg del procés d'especialització vitícola descrit en capítols anteriors, tant en el cas de la comarca del Penedès com en altres contrades del Pre-litoral català, el contracte de rabassa morta va esdevenir l'eina jurídica a través de la qual es va articular l'exploració de la terra. Per tant, aquesta modalitat contractual, es convertiria en un factor determinant a l'hora de regularitzar les relacions de producció i, també, en una peça clau en l'estratègia de les diferents unitats familiars pageses a l'hora de cercar nous recursos que els permetessin obtenir la renda necessària per garantir llur reproducció.

La seva hegemonia sobre altres fórmules contractuals escripturades pels notaris de la comarca del Penedès, fou aclaparadora. En aquest sentit, segons Salvador Parés Goncer, entre els anys 1800 i 1880, als Protocols notariais de Vilafranca del Penedès, es signaren prop de 5.000 contractes de rabassa, mentre que tan sols se'n rubricaven 130 de parceria i 63 arrendaments.

Quadre 5.1.1.

**Contractació notarial a la comarca de l'Alt Penedès
(1800-1880)**

	Rabassa	Parceria	Arrendament	Masoveria
1801-1810	267	2	16	
1811-1820	751	6	11	
1821-1830	966	13	4	
1831-1840	761	2	7	
1841-1850	1.131	3	2	1
1851-1860	580	43	12	
1861-1870	322	52	5	
1871-1880	125	9	6	
Total	4.903	130	63	1

Font: S. PARÉS GONCER "Contratación notarial agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX", La Notaria, any 1944, n°4.

Cal tenir present, però, que la major part dels contractes de parceria localitzats a l'Arxiu de Protocols notarial de Vilafranca, són similars a un contracte de rabassa morta¹, estipulant la obligació de plantar vinya en la terra concedida i un cens en parts alíquotes de la producció. La principal diferència, en la primera meitat del segle XIX, entre ambdós models contractuals, es concreta en el fet que en les parceries s'acostumava a satisfer un cens anual, en espècie i, també, monetari, mentre que en el cas de la rabassa aquest tipus de cens s'estipula poques vegades. Un segon contrast entre aquests contractes el trobem en què, sempre durant la primera meitat del

---

¹ Exemples de contractes de parceria similars als contractes de rabassa morta, es poden consultar a l'AHCVP, Fons notarial, notari Salvador Vallès i Batlle, manual 8, folis 24, 42; notari Francesc I. Solà, manual 7, foli 367; notari Joan F. Solà, manual 13, folis 35, 36, 37, 145; Francesc I. Solà, manual de l'any 1860, folis 15, 53, 67, 225, 43.

segle, el contracte de parceria s'establia per uns anys determinats, mentre que, tal com veurem més endavant, els contractes de rabassa morta s'escripturaven per un període indefinit de temps. Els contractes d'arrendament, per la seva banda, acostumen a referir-se a horts i, principalment, a l'arrendament dels drets sobre la producció d'una parcel·la de terra durant un període curt de temps².

Amb tot, i com ja hem repetit diverses vegades al llarg de les planes anteriors, el contracte de rabassa morta esdevenia l'engranatge que articulava l'exploració de la terra en les zones vitícoles. Iniciem, doncs, l'estudi d'aquesta eina jurídica destacant les característiques que la defineixen, per analitzar posteriorment la forma en què s'estructurava l'exploració de les vinyes a partir d'aquest contracte.

5.1.- Característiques que defineixen el contracte de rabassa morta (1800-1870).

L'any 1762, un propietari agrícola, conscient de la pèrdua del poder de compra a què estava sotmés tot cens fix, s'entretenia interrogant-se sobre "*¿Quien quisiere a establimento una casa y heredad, con sus tierras de viña, y sembradura, y muchos*

---

² Un exemple d'aquest tipus de contracte el tenim en el protocol signat el 29 de juliol de 1860 entre Joan Poch Caselles, pagès de la Bisbal del Penedès i Salvador Plans, del mateix municipi. En aquest contracte, Joan Poch arrendava durant un termini de tres anys els drets que posseïa sobre una heretat coneguda com "cal Xic", a canvi de 1.500 pessetes. En el contracte s'especifica que Salvador Plans tindrà el dret de percebre les parts de fruits que havien de satisfer els parcera i rabassers establerts en l'heretat.

AHCVP; Fons notarial, notari Francesc I. Solà, manual 1860, foli 307.

árboles que tiene todo junto treinta y seis quarteras, poco más o menos, sita a menos de dos horas de distancia de Barcelona, encargándose por entrada, los censales a que está obligada, con la obligación de redimirlos, en el tiempo que se convendrá, y a censo anual de frutos?"³. Centrem-nos en aquest darrer punt, referent al cens en parts alíquotes de la producció. De fet, aquest tipus de cens pel que sospirava el propietari de finals del XVIII, ja s'havia anat estenent durant tota l'edat moderna per diferents contrades mediterrànies, amb figures com el *metáya-ge* francès⁴, la *mezzadria* de l'Itàlia central⁵, i la parceria i la rabassa morta en el cas de Catalunya.

Aquests contractes, malgrat les seves varietats i les

---

³ Citat a P. VILAR Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona 1986, Vol. III, p.569.

⁴ Per destacar la implantació d'aquest tipus de parceria tant sols cal advertir com, a principis del segle XIX, tres quartes parts de la regió agrària del Beaujolais eren explotades sota aquesta figura contractual.

G.GARRIER Paysans du Beaujolais et du Lyonnais, Grenoble 1973, pp. 149-150.

⁵ A principis del segle XX, la parceria encara representava el 51,3 x 100 de les explotacions agràries de la Toscana, el 58,4 x 100 a les Marques i el 47,2 x 100 a Umbria. F.L. GALASSI "Los contratos agrarios en Italia en las primeras décadas del siglo XX: análisis económico del censo de 1911", Áreas nº 12, Múrcia 1990, p. 74.

Sobre el tema de la mezzadria també considero oportú consultar, entre d'altres, G.GIORGETTI Contadini e proprietari nell'Italia moderna, Torino 1974; S. ANSELMINI Mezzadri e mezzadrie nell'Italia centrale, a P. BEVILACQUA (ed.) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea, Venezia 1990, Vol. II pp. 201-259; D.I. KERTZER Family life in Central Italy, 1800-1910, New Brunswick 1984; G. BIAGIOLI Le metayage en Italie centrale: un système agraire a l'épreuve de l'histoire et de l'historiographie, Bulletin du centre d'histoire économique et sociale de la région Lyonnaise, nº 3-4, pp. 7-36.

múltiples especificitats que es desenvolupen en cada zona, presenten unes característiques bàsiques comunes⁶:

.- Com en tot tipus de contracte on es contempli la participació de factors pertanyents a agents diferents (el propietari participa principalment amb el factor terra mentre el pagès ho fa amb el factor treball), es tendeix a institucionalitzar la divisió de costos i beneficis, en relació a les diferents aportacions de capital que realitza cada un dels agents.

.- Al mateix temps, la forta influència exògena a que està sotmès el treball agrícola (condicionants climàtics, per exemple), comporta que a través d'aquests contractes es garanteixi una part alíquota de la producció, revaloritzant el cens que percep el propietari (en relació al mercat), i reduint d'aquesta manera el cost d'oportunitat que ha d'assumir el concedent.

.- Aquests contractes tendeixen a implantar-se en aquelles zones on el cost de gestió de la mà d'obra és elevat i el crèdit agrari no està institucionalitzat. Com ja hem apuntat en el capítol anterior, el propietari de la terra no tan sols s'estalvia el cost salarial de les terres cedides, sinó que no ha d'assumir el cost de reproducció de la mà d'obra quan contracta aquests actius per treballar en les terres que mana de forma directa.

.- Cal establir també una relació entre tipus de conreus i fórmules contractuals predominants, de manera que l'especialització en conreus que reclamen una elevada inversió en mà d'obra i un major control del factor treball, tal com succeeix en el

---

⁶ Bona part d'aquests arguments es poden trobar ampliat a F.L. GALASSI "Los contratos agrarios en Italia en las primeras décadas del siglo XX: análisis económico del censo de 1911", Áreas, nº 12, Múrcia 1990, pp. 69-77.

sector vitícola, determina el predomini d'establiments on el factor treball corre a càrrec dels actius establerts, mentre que el propietari es reserva un cert control sobre les principals activitats agrícoles (en el cas de la vinya, el propietari dictamina el tipus de plantació a realitzar, el període en què s'ha de dur a terme la poda, etc.).

En resum, en el cas de Catalunya, igual que succeïa en àmplies zones d'Itàlia o França, es va optar per unes relacions de producció que, malgrat cedir el dret d'exploració de la terra, permetien als concedents mantenir-ne la propietat, al mateix temps que s'exercia un cert control sobre la producció i s'apropriaven de part de l'excedent. Però, ¿per què es va optar per la **rabassa morta** en lloc d'altres fórmules que, com l'arrendament a curt termini o la parceria, permetien al propietari recuperar en pocs anys la terra cedida? Pierre Vilar respon aquesta qüestió indicant que *"cal respectar primer la tradició local. A les regions en què és costum l'emfiteusi, l'explorador eventual de tot domini una mica important desitja 'establir-se' i no llogar-se. D'altra banda, s'esdevé (...) que el propietari es troba en destret: lluny de voler prendre a càrrec seu la part de les despeses d'exploració que implica la parceria, prefereix desfer-se d'un cop de les hipoteques que graven el seu bé"*⁷. És a dir, a través de la tradició, Vilar concedeix un important marge de decisió a la pagesia sense terres, quan a finals del XVIII i principis del XIX en el conjunt de Catalunya sembla que es tendeix a un enduriment de les condicions per les que aquesta podia accedir a la terra⁸.

---

⁷ P. VILAR Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona 1986, Vol. III, p. 569.

⁸ J. Fontana sintetitza aquesta tendència assenyalant que a finals del segle XVIII, *"si la relació entre els propietaris directes i els útils era duradora i estable, no s'esdevenia el mateix amb la que lligava els propietaris útils i els cultivadors*

El segon punt que Vilar assenyala, la voluntat del propietari de no fer-se càrrec de les despeses d'exploració, sembla més encertat. En aquest sentit s'escauen algunes reflexions:

.- En el capítol anterior ja hem indicat l'elevat cost de plantació que comporta una vinya, i les dificultats que tindria un propietari per fer front a aquesta despesa en un curt espai de temps (aproximadament uns tres anys), sense recórrer al crèdit. Per la seva banda, el rabasser es pot fer càrrec d'aquesta obligació a costa d'augmentar el grau d'exploració del treball familiar.

.- La llarga durada d'una plantació vitícola determinava la no rendibilitat pel propietari de contractes a curt termini, ja que en els darrers anys de la relació contractual, el rabasser podia optar per invertir menys jornals en l'exploració agrària, assegurant-se majors ingressos llogant la seva força de treball en altres explotacions. És a dir, un contracte a curt termini podia dificultar el control del factor treball.

.- Finalment, cal tenir en compte l'interés dels propietaris en fer recaure sobre els rabassers les càrregues fiscals que gravaven llurs heretats, interés que hauria augmentat amb la nova

---

reals i immediats de la terra -parcers, masovers, arrendadors-, que solia fixar-se per terminis curts i podia així anar-se acomodant a la puja dels preus dels productes i a la demanda de terres, millorant les condicions contractuals per als propietaris i empitjorant-les per als cultivadors, la qual cosa contribuiria a enriquir la pagesia benestant i a mantenir pobres els pobres. [En aquest sentit destaca] l'empitjorament de les condicions en què eren otorgades les masoveries al Pla de Barcelona. El mateix sembla esdevenir-se arreu, sobretot de 1780 a 1800. A Solsona, per exemple, baixa la proporció de parceries i pugen els arrendaments en diner per períodes de 3 a 5 anys".

J. FONTANA *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, a P. VILAR (dir.) *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona 1988, Vol. V pp. 63-64.

fiscalitat sorgida durant la reforma liberal.

Una vegada fixats els elements que expliquen l'expansió i consolidació del contracte de rabassa morta, com a eix vertebrador de les relacions de producció a les zones vitícoles catalanes, passem a definir els seus trets distintius. Emili Giralt l'ha definit posant de relleu que *"la rabassa morta era un establiment emfitèutic de naturalesa temporal, però de duració indefinida, que tenia per objecte la cessió d'una terra al rabassaire per tal que aquest l'eixarmés, la plantés de vinya i la conreés a ús i costum de bon pagès. El rabassaire havia de pagar una part alíquota al propietari, però gaudia del domini útil de la terra mentre vivien els ceps que ell havia plantat"*⁹. Passem a estudiar amb més detall alguns dels elements que defineixen el contracte de rabassa morta i que, al mateix temps, constitueixen la base de la progressiva conflictivitat social que al llarg del segle XIX va afectar les zones vitícoles catalanes: la caracterització de la rabassa morta respecte l'emfiteusi i la parceria i, en segon lloc, la controvèrsia respecte la durada del contracte¹⁰.

---

⁹ E. GIRALT *"La propietat i l'exploració de la terra durant el segle XIX"*, a VVAA Història de Catalunya, Ed. Salvat, Barcelona 1983, Vol. V, p. 58.

¹⁰ La bibliografia sobre el contracte de rabassa morta és prou extensa, però d'entre la munió de títols existents destacaria els següents: V. SANTAMARIA La rabassa morta y el deshaucio aplicado a la misma, Barcelona 1878, del mateix autor, El contrato de aparcería. Sobre plantaciones de viñas según el artículo 1656 del Código Civil, Barcelona 1894; J. CAÑAS i MAÑÉ Exploració del cultiu agrícola, Vilafranca del Penedès 1907; P.J. GIRONA, J.Mª BOIX i A. JANSANA La rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales y Memoria, Barcelona 1923; P. BENACH En defensa de la rabassa morta, Barcelona 1911; F. DURAN i CAÑAMERAS El problema agrario en Cataluña (la cuestión de la rabassa morta), Barcelona 1932; S. PARÉS GONCER "Contratación notarial agraria en el Alto Penedés durante el siglo XIX", La Notaría, Barcelona 1944; F. CASAS i MERCADÉ Las aparcerías y sus problemas, Barcelona 1948; A. HERNÁNDEZ MORENO "Un contrato agrario del

La rabassa morta: entre l'emfiteusi i la parceria

El contracte de rabassa morta, des del seu origen¹¹ es caracteritza principalment per la vinculació que manté amb la vinya, tractant-se originàriament d'un contracte de nova plantació¹². Aquesta vinculació amb la viticultura determina en certa manera la seva pròpia identitat com a fórmula contractual, malgrat que algunes de les clàusules que el caracteritzen (espe-

---

derecho español: la rabassa morta", Revista di Diritto Agrario, 1975 n° 4, pp. 627-655; J. Mª TORRAS "Evolución de las cláusulas de rabassa morta en una propiedad de la comarca de Anoia", Hispania n° 134, 1976, pp.663-690; E. BADOSA Actituds i comportaments econòmics d'un sector de propietaris de la terra: el clergat barceloní (1760-1835), Memòria de doctorat, Barcelona 1979; E. GIRALT "La propietat i l'exploració de la terra durant el segle XIX", a VVAA Història de Catalunya, Ed. Salvat, Barcelona 1983; J. COLOMÉ "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", Estudis d'Història Agrària, n° 8, 1990, pp. 123-144; B. MORENO La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya, Barcelona 1995.

¹¹ Respecte l'origen del contracte, B. Moreno indica que aquest ja era conegut en el segle XII, però no fou fins l'edat moderna en què conegué una certa expansió, tal com semblen indicar les obres de Jaume Junyent (segle XVI), Jerónimo Galí i Ramon (segle XVII) o Josep Comes en el seu *Viridarium artis notariatus* (1704). De tota manera, la seva difusió s'ha de vincular a l'avenç de la vinya en el darrer terç del segle XVIII i primera meitat del segle XIX.

Una bona síntesi sobre les diferents interpretacions respecte l'origen del contracte de rabassa morta, es pot consultar a B. MORENO La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya, Barcelona 1995, pp. 42-45.

¹² "La frase á rabassa morta ó á primeras cepas indica (...) que al establecerse la finca debe procederse á su roturación, arrabassà en lengua catalana, pues, la primera y principal operación que debe verificarse es la de plantación de la misma"

V. SANTAMARIA La rabassa morta y el desahucio aplicado a la misma, Barcelona 1878, p. 4.

cialment la durada del contracte, tal com veurem més endavant), han tendit a ésser utilitzades segons els interessos de les diferents classes socials. Així, els rabassers tendiren a inclinar-se per identificar la rabassa amb l'emfiteusi (contracte característic de l'Antic Règim), mentre que els propietaris al llarg del temps han preferit destacar les seves analogies amb la parceria (contracte amb una durada determinada, més lligat a la gestió capitalista de la terra)¹³. Es per aquest motiu que considero oportú dedicar algunes línies a marcar les diferències i similituts que es donen entre aquestes fórmules contractuals.

Respecte els punts de contacte que mantenen l'emfiteusi i la rabassa, Pere J. Girona, Josep Mª Boix i Antoni Jansana, en un informe que el 1923 elaboraren per l'Institut de Reformes Socials destaquen l'entrada que en alguns cassos havia de satisfer el rabasser, el dret de fadiga i l'obligació de no disgregar la terra concedida¹⁴. Aquesta llista d'analogies, és ampliada per Emili Giralt en quatre punts més: la prestació anual que en alguns casos satisfà el rabasser (al marge del cens en parts alíquotes de la collita), l'obligació de millorar la terra

---

¹³ Un bon exemple de les diferents vinculacions que respecte l'emfiteusi o altres tipus de contracte de curta durada ha conegut la rabassa morta, el podem concretar en diferents sentències del Tribunal Suprem al llarg del segle XIX. Així, a mitjans de segle (sentències del 5 de desembre de 1863, 9 de maig de 1865 i 10 de novembre de 1868), aquesta alta instància reconeix el caràcter emfitèutic de la rabassa, definit-la com un establiment, mentre que a finals de segle (sentències del 9 de juliol de 1884, 17 d'abril de 1886 i 30 de desembre de 1890), s'identifica com un arrendament al que pot ésser aplicat el desnonament.

G.M. de BROCA Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia, Barcelona 1918.

¹⁴ P.J. GIRONA, J. Mª BOIX i A. JANSANA La rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales y Memoria, Barcelona 1923, p. 72.

establerta, el dret d'entrada en formalitzar-se l'escriptura i, finalment, la possibilitat que en ambdós contractes existeix de transferir el domini útil¹⁵.

Més importants serien, però, en l'argument dels propietaris, les divergències que es donen entre aquests dos contractes. Un bon representant d'aquestes tesis, Victorino Santamaria, resumiria en cinc apartats la dissimilitut entre emfiteusi i rabassa¹⁶:

1.- Mentre en l'emfiteusi no es fa cap referència al tipus de conreu a què s'ha de destinar l'exploració, el contracte de rabassa morta porta implícita l'obligació de plantar vinya.

2.- La temporalitat del contracte: en l'emfiteusi el domini útil accedeix a la quasi-propietat de la terra establerta, a causa de la perpetuïtat del contracte, mentre que el rabasser veu limitat el dret sobre la terra que treballa a la vida dels ceps per ell plantats.

3.- La pensió o cens que satisfà el domini útil: mentre en l'emfiteusi es tracta d'un cens fix, no revalorable, en la rabassa el principal cens consisteix en una part alíquota de la producció¹⁷. Aquest cens va acompanyat d'un seguit de clàusules

---

¹⁵ E. GIRALT "El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936", Revista del Trabajo, nº 7, Madrid 1965, pp. 55-56.

¹⁶ V. SANTAMARIA La rabassa morta y el deshaucio aplicado a la misma, Barcelona 1978, pp. 16-26.

¹⁷ Els elements que determinen la proporció de les parts de fruits que satisfà el rabasser s'haurien de fixar en relació a, "la fertilidad del suelo, el estado de los cultivos y de mejoras permanentes que se encuentren antes de comenzar la rabassa, la proximidad al punto de recepción de los frutos, de los núcleos

que accentuen submissió del rabasser al propietari, com l'obligació que té el primer de portar les parts corresponents al concedent a la seva heretat.

4.- Mentre que en l'emfiteusi la direcció de l'exploració correspon al domini útil, en la rabassa el propietari juga un paper determinant en la gestió, indicant el tipus de plantació que s'ha de realitzar (a vall oberta, a clavera o a parpal), el marc de plantació, les llaurades i cavades que s'han de dur a terme al llarg de l'any agrícola, l'obligació de podar i espampolar, etc.

5.- Els drets que en la rabassa morta es reserva el propietari, com la facultat d'apropiar-se de la brossa i llenya que aquest necessita, per exemple.

Envers la relació rabassa-parceria, el mateix Santamaria, en una obra posterior, destaca que en ambdós casos es pot parlar de contracte de societat¹⁸, posant de relleu les similituds que

---

de población y de los mercados vinícolas, el contenido en los demás pactos que integran el contrato, sobre todo en lo que tiene relación con las aportaciones con que ha de contribuir el dueño de la tierra a la creación y cultivo del viñedo, el concurso más o menos numeroso de cultivadores solicitantes, el precio de la mano de obra agrícola en la localidad y de las primeras materias agrícolas, y de los alimentos humanos y animales, y, en general, todas cuantas causas influyan en el mayor o menor coste de producción del vino y en el precio a que este pueda ser vendido".

P.J. GIRONA, J.M^a. BOIX i A. JANSANA La rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales y Memoria, Barcelona 1923, p. 27.

¹⁸ "No puede negarse que el contrato de rabassa morta a primeras cepas tiene bajo cierto aspecto el carácter de sociedad cuando la renta se paga en frutos o parte cuotativa, que es la que, por lo general, se usa en Cataluña".

V. SANTAMARIA El contrato de aparcería sobre plantaciones de viña según el artículo 1656 del Código Civil, Barcelona 1894, p. 66.

existeixen en l'aportació de factors i en el cens que es satisfà¹⁹. Quant a les dissemblances que separen aquests contractes, recalca diferents punts que podríem resumir en dos apartats: en primer lloc, el rabasser, a diferència del parcer, es veu obligat a dur a terme una nova plantació. En segon lloc, el rabasser gaudiria del dret de traspasar el seu domini, per herència o venda de les millores, mentre que la parceria s'identificaria en aquest cas amb un contracte d'arrendament.

La temporalitat en el contracte de rabassa morta

El contracte de rabassa morta tenia la funció de regular les relacions d'exploració de la terra en les zones vitícoles catalanes. La seva expansió s'ha de vincular a diferents factors: l'accés desigual a la terra, fruit de la progressiva diferenciació social al si de la comunitat pagesa, la disponibilitat de noves superfícies susceptibles d'ésser reconvertides en vinyars i, finalment, una escassa pressió demogràfica que determinava l'interès dels concedents en colonitzar noves terres a costa d'establir de forma indefinida famílies pageses. D'aquesta manera, en els antics contractes de rabassa morta, el domini directe o el primer domini útil del mas cedia al rabasser una

---

¹⁹ En aquest sentit, Santamaría indica que "aportando el propietario el capital tierra y el rabasser su trabajo, con lo cual viene á ser un socio industrial, quedando aquel capital y aquella industria compensados con los productos de la finca que respectivamente perciben ambos dueños. Y como quiera que este censo ó cánon que se satisface en frutos no es de un tanto alzado ó parte alicuanta, (...), sino alicuota ó proporcional de los que rinde la finca, como la tercera, la cuarta parte ó la mitad, resulta que puede calificársele también de contrato de aparcería".

Ibid. pp. 64-65.

parcel·la de terra per tal que aquest l'arrabassés i hi plantés vinya en un període de temps establert prèviament. En aquest darrer cas el rabasser gaudiria d'un segon domini útil sobre la terra establerta mentre aquesta no quedés erma o, si seguim la fórmula característica del contracte, mentre visquessin les dues terceres parts dels ceps establerts.

Durant el segle XVIII, el progressiu augment de la pressió demogràfica sobre la terra tingué com a resultat l'increment de les friccions entre concedents i rabassers. Per un costat, els propietaris pretenien reduir la durada dels contractes per tal de revaloritzar la renda que percebien, mentre que els rabassers recuperaven pràctiques que, com els colgats i els capficats, alteren l'alternança que fins al moment s'havia donat entre el bosc i la vinya, permetent al rabasser i a la seva família detentar el domini útil d'una forma gairebé perpètua.

D'aquesta manera, el progressiu augment del valor de la terra²⁰ determinaria que en el darrer terç del segle XVIII els propietaris iniciessin l'ofensiva (recolzada per la Reial Audiència de Barcelona en les sentències del 24 de desembre de 1770 i del 12 de juny de 1771), per limitar la vigència legal del contracte a 50 anys, al·legant que aquesta era la vida natural dels ceps. Al mateix temps, s'entenia que el fet de rejuvenir la vinya amb pràctiques com els colgats i capficats esdevenia una de les obligacions del rabasser, que havia de menar la terra "a ús i costum de bon pagès". D'aquesta manera el concedent, al cap

---

²⁰ Una bona prova d'aquest augment del valor de la terra ens la brinda l'estudi de J. M^a. Torras sobre la família Padró d'Igualada, on mostra com en la segona meitat del segle XVIII redueixen el capital invertit en censals per orientar les seves inversions a la compra de terres, bona part de les quals eren cedides posteriorment a rabassa morta.

J. M^a. TORRAS i RIBÉ "Evolución de las cláusulas de los contratos de 'rabassa morta' en una propiedad de la comarca de Anoia", Hispania, 1976, p. 668.

de 50 anys, podria recuperar una terra en plena producció, i cedir-la de nou augmentant el percentatge d'excedent que rebia en forma de renda de la terra. Ara bé, malgrat les sentències de la Reial Audiència i el consens existent en la necessitat de renovar els ceps que anaven morint, la confusió sobre la vigència del contracte esdevindria el camp de batalla on propietaris i rabassers s'anirien enfrontant al llarg del segle XIX²¹.

Així, el 1837, les diputacions de Barcelona, Tarragona i Girona varen sol·licitar un projecte de llei especial que determinés la durada del contracte. Segons la Diputació de Barcelona (que va actuar moguda per la sol·licitud col·lectiva de 33 pobles de les comarques del Vallès i del Llobregat), era necessari fixar un límit temporal al contracte, ja que el conflicte es produïa perquè *"para procurarse los señores los terrenos reducidos a dicho cultivo (de vides bajo contrato de rabassa morta), nuevos censuatrios, que les paguen mayor pensión para adquirir un precio ó entrada que el estado mejorado de terrenos que ya no son yermos como cuando los roturaron, pretenden que [el termini del contracte] sea muy corto y entablan sus causas suponiendo el contrato terminado (...). Defiéndense los mismos enfiteutas sosteniendo que ecsisten las primeras cepas y hasta intentan demostrar que bien cultivadas, cortadas á su tiempo para producir renuevos y aprovechados todos los medios que el arte ofrece son*

---

²¹ Sobre aquest punt, l'any 1868, Joaquim Cadafalch admetia la necessitat de renovar els ceps que al llarg de l'any es perdien, però al mateix temps prevenia que *"mientras que dicha renovación (...) es sin duda alguna una condición natural del contrato a rabassa morta, se advierte que, según como se practique, transtornará ó al menos confundirá su naturaleza, fin y término"*.

J. CADAVALCH *"Del establecimiento á rabassa morta"*, Revista de Agricultura del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Vol. 1868, p. 35.

perpétuos y también debe serlo el contrato (...) ²². Finalment, davant la negativa de la Diputació de Barcelona per concretar un termini fix, la proposta fou recollida per nou diputats catalans que presentaren una proposició de llei a les Corts Constituents, amb data del 27 de juny de 1837 ²³.

Davant aquesta proposició, el Govern va sol·licitar un informe de la Reial Audiència ²⁴, que amb dictamen del 22 de novembre de 1838 es decantava pels postulats rabassaires, afirmant que establir un termini fix tindria conseqüències negatives pels mateixos propietaris, ja que restava estímuls als rabassers per mantenir en plena producció l'exploració. Al mateix temps, considerava que el context social del moment no era el més adient per presentar aquesta qüestió, argumentant que *"Cataluña, cuando arde la guerra civil más desoladora, cuando corre por todas partes la sangre de sus habitantes, y cuando la miseria de los colonos despojados los obligaria tal vez a engrosar las filas facciosas"* ²⁵. Davant d'aquesta situació, la Reial Audiència proposava que: es respectessin els pactes signats en els contractes;

---

²² Citat a P. SALVADOR CODERCH La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes, Barcelona 1985, p. 57.

²³ Es tracta de Antoni Viadeta, Cabrera, Ramon Ferrer i Garcés, Josep Camps, Pasqual Madoz, Jacint Fèlix Doménech, Josep Estorch, Joaquim Alcorisa i Josep Feliu i Miralles.

Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes, Sesió del 27 de juny de 1837, n° 238, p. 4.366.

²⁴ Sobre la proposta que realitzaren els diputats catalans l'any 1837 i el dictamen de la Reial Audiència, considero necessari consultar P. SALVADOR CODERCH La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes, Barcelona 1985, pp. 61-65.

²⁵ Ibid p. 61.

aquests s'havien de considerar vàlids mentre fos productiva bona part de la finca; s'havia de permetre la pràctica dels colgats i capficats i, finalment, s'havia de deixar plena llibertat per pactar la durada dels nous contractes. Però, malgrat les objeccions plantejades pels fiscals, el Tribunal Suprem va proposar al Govern que la nova llei, malgrat acceptar la pràctica de colgats i capficats, limités la durada dels contractes.

Com podem veure, entre les diferents instàncies de l'Administració es donaven fortes contradiccions respecte la durada del contracte de rabassa morta: les diputacions catalanes defensaven els postulats rabassaires, la Reial Audiència advertia sobre els perills socials que podia comportar la fixació d'un termini i, per la seva banda, el Tribunal Suprem sentenciava a favor dels propietaris. Per altra banda, el problema s'agreujava quan els contractes no havien estat legalitzats davant notari. Però, quins eren els arguments defensats per ambdues parts? Al llarg de la primera meitat del segle XIX (amb anterioritat al Projecte de Codi Civil de 1851), pocs són els documents escrits que ens poden ajudar a resoldre aquest interrogant. És per això que considero oportú, malgrat l'extensió del document, concedir la paraula als veritables protagonistes, reproduint els arguments emprats per un propietari i per un rabasser al llarg del judici de desnonament que els va enfrontar l'any 1850²⁶.

En aquest judici, Magí Rovira, hisendat resident al Pla del Penedès, pretenia recuperar unes terres cedides a Just Nadal, pagès del mateix municipi, al·legant que aquest darrer "*cultiva dos fincas (...) contra la voluntad de su dueño. La una a título de raiz muerta, bien que ha caducado en el dia por haber concluido el término de su concesión y más aún por no cultivarla a uso y estilo de buen labrador como y también por no cumplir los*

---

²⁶ AHCVP, Fons Judicial, caixa P. XIX-LXIX (1850).

pactos mediante los cuales había sido concedida. La otra a título de parcería, es decir, pagando partes de los frutos y sin garantía alguna para continuar en su cultivo. Ambas están situadas en el término del Pla y en una partida de terreno llamada las Carnasas siendo viña la primera de ellas de extensión de dos jornales poco más o menos (...) y la otra plantada a liños vulgo tiras de extensión un jornal poco más o menos (...). Resuelto [el propietario] a despedirlo del cultivo de ambas fincas le emplazó días atrás a juicio de conciliación ante el alcalde del Pla en cuyo acto contestó Nadal en cuanto a la primera que le había sido renovada su concesión mediante los pactos ajustados por el Salvador Nadal; y en cuanto a la segunda supuso que le había sido concedida también a raíz muerta, de suerte que por este motivo arrancó un encinar que allí había y plantó los liños o tiras a sus costas". Davant aquests arguments, el propietari afirma que no hi ha cap escriptura pública que confirmi els drets del rabasser, interrogant-se sobre "¿Que razón tendrá por consiguiente ese Justino Nadal para empeñarse a continuar cultivando las mencionadas fincas? Aun cuando fuese cierto que de palabras hubiesen ajustado algunos pactos".

Front als arguments esgrimits pel propietari, el rabasser replica indicant que "según costumbre establecida y constantemente observada (...) los hacendados de este Pais poseen sus tierras a primeras cepas, los infelices labradores sin otro título de concesión que los autorice para derramar en ellas el sudor de su rostro, e invertir cuanto es necesario para mejorarlas en común provecho, que un simple papel de pactos escrito por el concedente, que se reduce a escriptura pública cuando place a los dos. Insiguiendo esta costumbre, Pablo y Jaime Rovira, hacendados del Pla [es refereix a l'avi i al pare del propietari] en veinte y seis de Febrero de mil ochocientos concedieron a Antoni Nadal del mismo lugar [pare del rabasser], una viña a primeras cepas (...) para mientras durasen las cepas".

Per acabar, el rabasser es qüestiona "porque dice que la concesión no está otorgada en escritura pública ¿Y lo estaba acaso de este modo concedida por sus mayores? ¿porque pues la respeto? ¿porque ya casi finidas las concedió nuevamente mejorándose los pactos de simple palabra, sin mediar papel y si tan solo testigos? ¿porque permitía que plantase cepas y recibía el fruto según el pacto nuevamente establecido?" La resposta a aquests interrogants, segons Just Nadal, es força clara: "para enriquecerse a costa agra, apropiándose de las mejoras debidas al sudor del rostro del infeliz que con el regara las tierras".

Finalment, i després de diversos recursos, la sentència fou favorable al propietari.

El litigi entre propietaris i rabassers, amagava les dificultats existents per consolidar les noves relacions d'exploració de tipus capitalista, orientades a garantir la plena propietat de la terra i, per tant, limitar la llarga durada d'algunes modalitats de contractes agraris. És en aquest marc de transició i d'enfrontament social on hem de situar l'intent del govern Bravo Murillo per regular la durada del contracte de rabassa morta. Així, en la regla novena de l'article 1.563 del Projecte de Codi Civil de 1851, s'indica que "el contrato en cuya virtud el dueño del suelo ha cedido su uso para plantar viñas, y por el tiempo que viviere en las primeras cepas, fenece de derecho á los sesenta años, si no se ha estipulado lo contrario, bien se conserven las primitivas en todo ó en parte, ó bien se hayan plantado otras"²⁷.

Propietaris i rabassers es varen mostrar contraris al contingut d'aquest article. La seva actitud i els punts centrals

---

²⁷ P. SALVADOR CODERCH La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes, Barcelona 1985, p. 54.

sobre els que girava la polèmica, ens són coneguts gràcies a la conservació de diversos documents que reflecteixen de forma transparent els interessos d'ambdós grups socials.

Així, els rabassers, en una exposició signada per centenars d'individus i dirigida a la monarquia²⁸, es refereixen al contracte de rabassa com una emfiteusi, destacant el paper que aquest jugava en l'estructura social de les zones vitícoles i, finalment, arriben a identificar-se com una "*clase propietaria de segundo orden*". Contemplem amb major detall alguns dels fragments d'aquest document, en els que es mostren contraris a fixar un termini de 60 anys per la vigència dels contractes de rabassa, considerant que "*el depender la subsistencia del contrato de las cepas primitivas hace incierta su duracion, como lo es tambien la vida de aquellas, la cual se prolonga mas ó menos segun la calidad del terreno, la temperatura del clima y el método de cultivo que se emplea. La ecsistencia de las cepas es mas duradera todavia si se impone al enfiteuta la facultad ó el deber de hacer renuevos (...), que es lo que en el pais se conoce con el nombre de colgats y cap-ficats. Semejante deber ha de entenderse siempre impuesto al enfiteuta en la condicion que se consigna en la escritura de que haya de cultivar la tierra á uso y costumbre de buen labrador, puesto que sin el medio de sustituir con los renuevos las cepas que se ván muriendo, no es posible que el terrateniente cumpla con aquella obligación y la viña desapareciera quizas á los diez primeros años de su plantacion*".

Per als signants, "*la intencion de los contratantes al otorgar estos establecimientos fué sin genero alguno de duda la de darles una duracion ilimitada, y aun de perpetuidad. Ellos*

---

²⁸ Biblioteca de Catalunya, Arxiu de la Reial Junta de Comerç, Llibre 236, II, Actes, pp.43-47.

versados en la agricultura y conocedores de la larga vida de las cepas no quisieron caducado el establecimiento hasta la desaparición de aquellas, en cuanto creyeron que finidas estas cesaba el aliciente del cultivo y el objeto del contrato. Ellos sabían que de entenderlo así no resultaba perjuicio al propietario, quien por este medio conseguía la plantación de inmensos terrenos, cuyo desmonte agotava todos sus caudales, y percibía un canon o una parte no pequeña de frutos sin haber de aportar los dispendios del abono y de la cultura. La condición del enfiteuta mejoraba también; por lo que sin necesidad de desembolsar un crecido precio de adquisición, y solamente satisfaciendo una entrada mayor ó menor según la calidad ó extensión del terreno, adquiría una propiedad, en la que trabajando con asiduidad y constancia se proporcionaba una decente subsistencia para sí y para su familia" Per tot això, la limitació del contracte a una vida de 60 anys "ha de ser contraria á la intenció que tuvieron los contratantes en su otorgamiento al paso que deja frustrada la esperanza que concibieron los enfiteutas al encargarse de los terrenos de que compensarian sus afanes y sus trabajos en el desmonte y plantación gozando de las utilidades por un término ilimitado, y que aun dependeria de ellos hacer perpetua la existencia del contrato empleando un mayor cuidado ya en la conservación de las cepas, ya en la renovación por medio de mugrones de las que irían desapareciendo. El menoscabo que de esto resultara cederia en daño de toda una clase la mas numerosa y la mas atendible, por que es la que mas contribuye al sostenimiento de los cargos del Estado. Millares de familias que poseyendo algunas porciones de terreno á primeras cepas son consideradas en la clase de propietarias de segundo orden, y que con el trabajo que emplean en el cultivo de las mismas tienen una subsistencia decente, quedarian en un momento reducidas á la calidad de simples proletarios, no teniendo otro recurso para su mantenimiento que el ganarlo como meros jornaleros".

Els propietaris varen respondre de forma contundent a les

demandes rabassaires a través d'un informe de la Junta d'Agricultura²⁹, on deixen clar que el contracte de rabassa morta es "esencialmente temporal y perecedero", afegint més endavant que "un contrato que es de suyo temporal no puede considerarse perpetuo bajo ningun concepto, sin cambiar su esencia, sin sacrificar los intereses enlazados en la naturaleza del mismo, sin desposeer á su legitimo dueño de una propiedad revertible á su dominio, para enriquecer con sus despojos á un adquisidor destituido de titulo, y hasta de legitima esperanza en que fundar tan extraordinaria pretensión". És per això que consideren que l'escrit dels rabassers tradueix "el instinto de ambiciones ruines despertado por deplorables circunstancias y como quiera que no podrian aquellas satisfacerse sin el sacrificio de unos intereses que a lo immenso de su cuantia reunen lo sagrado de su origen y (...) su legitimidad, considera esta Junta propio de su deber llamar la atencion del Gobierno sobre la trascendencia de pretensiones tan esageradas como inescusables y que apoyadas como vienen por millares de firmas consta á esta Junta de que hacendados profunda y general alarma á la clase propietaria de nuestro pais, tranquila hasta ahora con la confianza que debia infundirla la fe de unos contratos hijos de la mas libre y espontanea libertad". Finalment, respecte la durada del contracte, consideren que la vida dels ceps pot variar segons els tipus de terrenys, treballs realitzats, etc., però segons la Junta, la veritable durada d'una vinya "no pasa por lo comun de treinta á cuarenta años; en algunos casos rarissimos llegará a 50; y en ninguno seguramente a 60. Alguna que otra sepa podra tal vez vivir mas, pero es bien cierto que en todo el principado de Cataluña no hay una sola viña cuyas dos terceras partes de sepas cuenten mas de cincuenta años y son muchísimos las territorios en que no se encontrara viña alguna que en espacio de treinta

---

²⁹ Biblioteca de Catalunya, Arxiu de la Junta de Comerç, Junta d'Agricultura lligall 5.

años no haya sido completamente renovada".

Aquest debat es va mantenir³⁰ fins que, com veurem en un capítol posterior, les demandes rabassaires foren recollides per republicans federals en la llei del 20 d'agost de 1873, que declarava redimibles, entre d'altres, els contractes de rabassa morta.

Fins aquest punt ens hem centrat en el debat social que rabassers i propietaris mantenien pel control del factor terra. Però, com es traduïa aquesta controvèrsia en els nous contractes de rabassa que s'anaven establint a mida que s'estenia el conreu de la vinya? Per tal d'esbrinar aquesta qüestió hem de recórrer de nou als fons notariais, per comprovar com els propietaris reaccionaren augmentant la pressió sobre els rabassers a partir de dues vies: la limitació en la durada del contracte i l'increment de les parts de fruits que rebien com a cens.

---

³⁰ La prova de la vigència d'aquest debat al llarg dels anys seixanta, la tenim en un escrit anònim publicat a Barcelona l'any 1861. Al llarg de les seves planes, es critica el termini de 60 anys que fixava el Projecte de Codi Civil de 1851, indicant que *"es presumible que los enfiteotas ó rabassaires contestarán: que la disposició no mira á ells ni á sos contractes, perquè mentre parla en general del contracte per lo qual lo duenyo de la terra cedeix lo us de la mateixa, á ells no lo us solament de la terra los fôu donat, sinó la propietat ó domini útil del terreno, que encaraque condicional en sa duració es mes que lo us de que la disposició parla; que esta, en tot cas, mira á un contracte de simple arrendament fet per lo temps que viscan los primers ceps"*. Posteriorment l'autor considera que la rabassa morta, *"per sa mateixa denominació y per la costum general de Catalunya, de ahont pot dirse casi exclusiu aquest enfiteusi, sa consistencia no es per un determinat número de anys, sinó per mentre se conservin los primitius ceps, no estimantse caducat sinó fins a tant que hajan mort las dos terceras parts, de modo que per la llarga vida de ells y per las milloras que se donan al vinyar ab lo us de la facultat de fer colgats y capficats sa duració ha de considerarse casi perpétua"*

ANÒNIM Ressenya en defensa de las vinyas á rabassa morta y modo prácticich de amillararlas, Barcelona 1861, pp. 6-7.

Al llarg de la primera meitat del segle XIX varen anar perdent pes els contractes establerts segons la fórmula clàssica, que vincula la vigència de la rabassa a la vida dels ceps plantats, mentre s'anaven implantant els contractes amb un termini fix (Quadre 5.1.2. i Gràfic 5.1.). Així, l'any 1845, els contractes establerts per la vida dels ceps, solament equivalen al 35,71 x 100 sobre el total de rabasses establertes en aquest any, iniciant una tendència que culmina amb la desaparició d'aquests tipus de contracte l'any 1865. Per la seva banda, es consolida la tendència a escripturar rabasses per un termini fix d'anys, especialment de 50 a 59 anys, arribant a representar aquests tipus de contractes al voltant del 74,28 x 100 sobre el total de rabasses establertes l'any 1865. Un cas a part serien les rabasses establertes per un termini inferior als 50 anys, ja que generalment acostumen a afectar vinyes velles amb un baix rendiment. Una vegada morta la vinya establerta i plantats els nous ceps, seria renovat el contracte i s'ampliaria el termini de la concessió³¹.

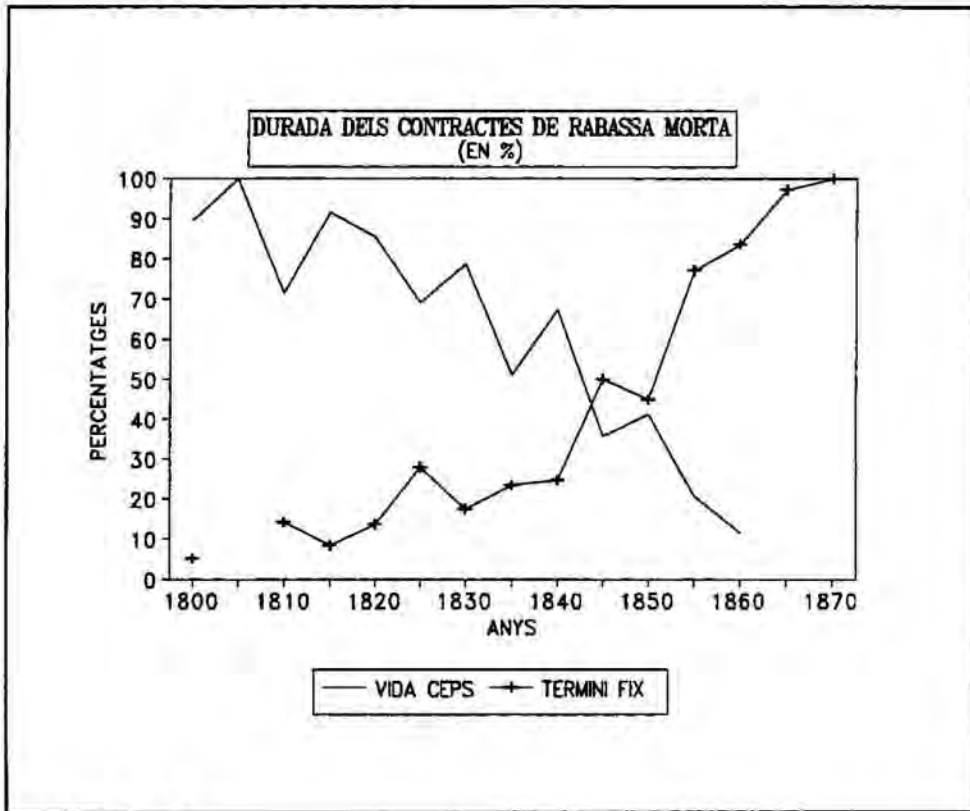
---

³¹ Vid., per exemple, AHCVP, Fons notarial, notari J. Mullaol i Ferrer, manual 32, folis 111, 117, 119 i 145.

Quadre 5.1.2.
Evolució de la durada dels contractes de rabassa morta
(en %)

anys	vida ceps	< 50 anys	50-59 anys	60-69 anys	> 69 anys	no consta
1800	89,74	5,12				5,12
1805	100					
1810	71,42				14,28	14,28
1815	91,66		3,33	5		
1820	85,48	0,80	8,06	4,03	0,80	0,80
1825	68,85	2,45	20,49	4,91		3,27
1830	78,35	5,15	12,37			4,12
1835	51,06		21,27	2,12		25,53
1840	67,12		17,80	4,10	2,73	8,21
1845	35,71	0,79	44,44	4,76		14,28
1850	41,37	1,72	25,86	12,06	5,16	13,79
1855	20,83	2,08	29,16	22,91	22,91	2,08
1860	11,47	1,63	47,54	9,83	24,57	4,91
1865		2,85	74,28	11,42	8,56	2,85
1870		8,57	45,71	20	25,69	

Font: J. COLOMÉ "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", a Estudis d'Història Agrària, 8, Barcelona 1990, p. 132.

GRAFIC 5.1.

Respecte l'evolució del cens en parts de fruits que satisfieien els rabassers, en el Quadre 5.1.3. i en el Gràfic 5.2. comprovem que, a partir de l'any 1850 tendeix a produir-se un augment de la pressió dels propietaris sobre els rabassers. Aquest enduriment es tradueix en l'augment del percentatge de rabasses que s'escripturaven a canvi d'un cens equivalent a la meitat de la producció. Així, mentre que a la primera meitat del segle el percentatge màxim d'aquests tipus de contractes correspon a l'any 1830, amb un $6,81 \times 100$ sobre el total de rabasses escripturades, l'any 1850 es produeix un canvi de tendència força clar, quan els contractes que satisfan la meitat del raïm arriben a representar més del 15×100 , per obtenir el percentatge més elevat en el darrer any de la sèrie, el 1870

(31,81 x 100). Al mateix temps, s'observa una progressiva pèrdua d'importància dels contractes en els que el rabasser satisfieia 1/5, 1/6 i 2/7 parts de la verema, de tal manera que en la segona meitat del segle pràcticament havien desaparegut aquest tipus d'escriptures, mentre els contractes on s'estipulen 2/5 parts de la verema es mantenen en alguns anys i obtenen el seu percentatge més elevat a mitjans de segle (1855), quan representen 22,72 x 100 dels contractes escripturats en aquell any. Finalment, cal destacar que la pèrdua d'importància d'aquests contractes beneficia el manteniment dels que satisfan 1/3 part de la producció i, per altra banda amorteix la caiguda dels que abonen 1/4 part.

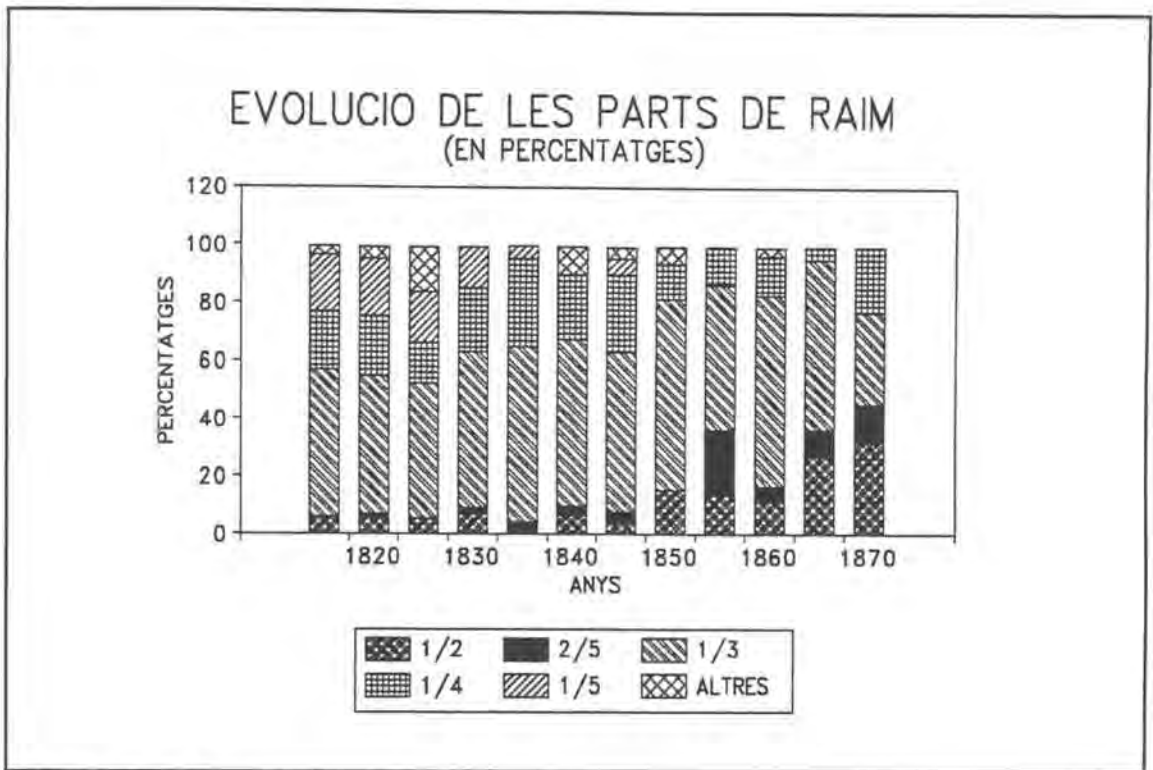
Aquest augment progressiu de les parts de raïm que satisfieia el rabasser, també trasllueix en el cens que gravava els altres productes obtinguts en l'exploració. Així, en el cas de les parts de fruits corresponents als cereals que es conreuaven a la vinya, en el Quadre 5.1.4., detectem com a la segona meitat del segle es dona un enduriment de les condicions contractades: els rabassers que pagaven un terç de la collita, l'any 1850 representen el 31,41 x 100, mentre que a la primera meitat del segle, el percentatge més elevat es situava al voltant del 21 x 100 (1835). Per altra banda, els que satisfieien 1/4 part varen anar perdent importància, de manera que els percentatges més elevats d'aquests tipus de contracte es situen en la dècada dels anys quaranta (77,77 x 100 el 1840 i 63,26 x 100 el 1845).

Quadre 5.1.3.

**Evolució de les parts de raïm que satisfieien els rabassers
(en %)**

	1/2	2/5	1/3	1/4	1/5	Altres	Total
1815	5,71		51,43	20,00	20,00	2,86	100
1820	5,17	1,72	48,27	20,68	19,96	4,20	100
1825	5,26		47,36	14,03	17,54	15,81	100
1830	6,81	2,27	54,54	22,22	14,16		100
1835		4,34	60,86	30,43	4,37		100
1840	6,45	3,22	58,06	22,58		9,69	100
1845	3,84	3,84	55,76	26,92	5,76	3,88	100
1850	15,15		66,66	12,12		6,07	100
1855	13,63	22,74	50,00	13,63			100
1860	11,11	5,55	66,66	13,88		2,80	100
1865	27,27	9,09	59,09	4,55			100
1870	31,81	13,63	31,81	22,75			100

Font: J. COLOMÉ "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", a Estudis d'Història Agrària, 8, Barcelona 1990, p. 138.

GRAFIC 5.2.

Quadre 5.1.4.

**Evolució de les parts de cereals que satisfieien els rabassers
(en %)**

	1/3	1/4	1/5	1/6	Altres	Total
1815	6,06	48,48	33,33	3,03	9,10	100
1820	7,59	44,23	42,30	1,92	3,96	100
1825	10,41	47,91	33,33	6,25	2,10	100
1830	15,00	50,00	30,00		5,00	100
1835	21,73	62,21	13,04		3,02	100
1840	7,40	77,77	11,11	3,72		100
1845	13,86	63,26	14,28	2,04	6,56	100
1850	41,37	44,82	6,89	3,44	3,48	100
1855	30,00	60,00	10,00			100
1860	34,38	51,72	3,44	3,44	7,02	100
1865	47,82	34,78			17,40	100
1870	50,00	33,33			16,66	100

Font: J. COLOMÉ "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", a *Estudis d'Història Agrària*, 8, Barcelona 1990, p. 138.

En resum, al llarg d'aquestes darreres planes hem anat definint el contracte de rabassa morta, destacant les seves peculiaritats front d'altres fórmules jurídiques característiques de les etapes expansives de l'Antic Règim. Ara bé, el progressiu desenvolupament d'un model d'especialització agrícola, amb una creixent pressió sobre el factor terra, comportaria l'interès dels propietaris per augmentar la renda que percebien de les terres cedides, provocant una incipient confrontació de classes entre propietaris i rabassers. L'expansió de les relacions de producció capitalista i la paulatina consolidació de l'Estat liberal, ja durant la primera meitat del segle XIX, tendirien a afavorir els interessos dels propietaris de la terra, en detriment d'un model que els rabassers consideraven tradicional i, per tant, hereditari. Aquesta contradicció, tal com veurem més endavant, arribaria a afluir en un clar enfrontament social a finals del segle XIX. Però el que ara ens interessa és conèixer millor el paper que jugava el contracte de rabassa morta en l'exploració de la terra.

5.2.- El contracte de rabassa morta i les explotacions rabassaires.

Malauradament no disposem d'arxius patrimonials de cap família de rabassers, i la documentació privada dels grans propietaris tan sols ofereix informació esbiaxada sobre les explotacions rabassaires. Aquestes limitacions imposades per la documentació, ens obliguen a recórrer de nou als amillaraments com a font documental que permet una aproximació al coneixement de l'estructura de les explotacions rabassaires. Ara bé, no en tots els amillaraments s'inscriuen les dades corresponents a l'explotació de la terra, sinó que es limiten a descriure la superfície agrària que hom disfruta en plena propietat. És més, fins i tot en aquells amillaraments on apareixen parcel·les de terra explotades a rabassa, tenim indicis per suposar que no s'inscriuen tots els contractes vigents en el municipi. Així, per exemple, en l'amillarament de Sant Sadurní d'Anoia, la superfície agrària explotada a rabassa morta només equival a unes 235,59 hectàrees (13,67 x 100 de la superfície total)³². Aquesta xifra, amb tota seguretat, infravalora el paper que podia jugar el

---

³² ACA, Secció Hisenda, sèrie Ter, lligall 1.593.

contracte de rabassa morta en l'exploració de la terra³³. Per tant, el recurs als amillaraments no ens permet copsar el paper que dit contracte jugava en l'exploració de la terra.

Malgrat aquestes reticències, en un dels amillaraments consultats tot sembla indicar que es varen inscriure la major part dels contractes de rabassa que estaven escripturats en el municipi. Es tracta de Gelida³⁴. En aquest municipi, de les 2.319,85 hectàrees amillarades, 859,67 hectàrees eren treballades a rabassa morta (37,05 x100). Però, si ens fixem exclusivament en la superfície conreada, els percentatges varien substancialment: de les 1.222,85 hectàrees de terra conreada en el municipi, 796,76 ho eren a rabassa morta (65,15 x 100). Aquests resultats, que assenyalen el pes que el contracte tenia en el conreu de la terra, semblen més creïbles. Per tant, a partir d'aquest cas, ens podem qüestionar sobre les característiques de les explotacions a rabassa morta.

---

³³ Així, per exemple, el propietari més important de Sant Sadurní d'Anoia, el Marquès de Monistrol, amb 341,58 Hs. de terra, no inscriu cap contracte de rabassa morta en l'amillarament.

³⁴ ACA, Secció Hisenda, sèrie Ter, lligall 586.

Quadre 5.2.1.

Distribució de conreus de les explotacions a rabassa morta al municipi de Gelida (1862)

	Hs.	% Superf. conreada	% Superf. Total
Conreus herbacis	30,28	3,80	3,52
Vinya	758,22	95,16	88,20
Olivera	8,25	1,04	0,96
Superfície conreada	796,75	100	92,68
Bosc	4,16		0,48
Erm	58,74		6,84
Superfície total	859,65		100

Font: ACA, Secció Hisenda, sèrie Ter, lligall 586

Quadre 5.2.2.

Distribució per freqüències de la superfície cedida a rabassa al municipi de Gelida (1862)

	nº rabasses	Superf. total (Hs)	% nº rabasses	% superf. total
00,00 - 01,00	33	20,31	11,04	2,36
01,01 - 03,00	153	281,92	51,17	32,79
03,01 - 05,00	73	274,70	24,41	31,96
05,01 - 10,00	38	258,92	12,71	30,12
10,01 - 20,00	2	23,80	0,67	2,77
Total	299	859,65	100	100

Font: citada en Quadre 5.2.1.

En primer lloc, cal destacar que, tal com s'observa en el Quadre 5.2.1., més de la meitat de les explotacions a rabassa morta no superen les tres hectàrees de terra, tractant-se, per tant, de petites explotacions. Tan sols el 13,38 x 100 de les explotacions superaria les cinc hectàrees.

En segon lloc, cal remarcar l'existència d'exploracions mixtes, és a dir, explotacions que combinen les terres menades en plena propietat amb les cedides a rabassa morta (en el cas de Gelida, localitzem 60 d'aquestes explotacions). En aquests casos, generalment les unitats familiars acostumen a menar en plena propietat una petita extensió de terra que no supera el 10 x100 de la superfície total que treballen. Així, en 41 dels 60 cassos detectats, la superfície treballada a rabassa morta supera en el 90 x 100 de la superfície total. Només en 10 d'aquestes explotacions mixtes es donaria la situació inversa, és a dir, la terra detentada en plena propietat és superior a la treballada a rabassa morta³⁵.

En resum, el contracte de rabassa morta tenia una doble funció econòmica. Per una banda feia possible l'expansió vitícola, alliberant els propietaris de terres dels costos de roturació, plantació i producció, i del risc a que està sotmesa tota explotació agrícola. Al mateix temps li assegurava una part de la renda de la terra que, seguint les oscil·lacions dels mercats, s'aniria revaloritzant al llarg del temps. Al mateix temps, la superfície cultivada a rabassa morta jugava un paper destacat en el procés de reproducció d'un percentatge gens menyspreable de les unitats familiars pageses.

Ara bé, una vegada comprovat el pes de la petita explotació familiar (integrant les terres en propietat i la superfície de terra menada a rabassa), per tal de definir millor l'estructura econòmica i les relacions de producció d'aquesta societat rural, cal tenir presents altres factors que caracteritzen l'exploració de la terra a les zones vitícoles. Tenint en compte que l'eix

---

³⁵ Es tractaria però, de situacions excepcionals, ja que en aquestes explotacions destacaria l'elevat percentatge de superfície no cultivada.

vertebrador de les comunitats pageses es troba en la unitat familiar, considerem necessari centrar-nos en el seu estudi per tal de definir millor les relacions de producció imperants en les zones vitícoles.

**CAPITOL VI: REPRODUCCIÓ I VIABILITAT DE
LES UNITATS DE PRODUCCIÓ PAGESA**

Tenint en compte que l'eix vertebrador de les explotacions pageses es troba en la unitat familiar, considerem necessari centrar-nos en el seu estudi per tal de definir millor les relacions de producció imperants a les zones vitícoles. Així, partint de la premisa "txayanoviana"¹ de considerar el nucli familiar pagès com una unitat de producció i de consum orientada a mantenir una cèl·lula d'explotació viable, l'anàlisi de les diferents estratègies que aquestes famílies segueixen per garantir la seva reproducció ha de tenir en compte diferents variables. Partint del supòsit que una explotació vitícola es troba estretament vinculada al mercat i, per tant, aquesta explotació no pot basar la seva reproducció en l'autoconsum, considerem que resulta indispensable avaluar la capacitat d'aquestes unitats familiars per generar un ingrés destinat a satisfer, com a mínim,

---

¹ A.V. CHAYANOV La organización de la unidad económica campesina, Ediciones Buena Visión, Buenos Aires 1974. Respecte el model teòric de Txayanov resulten força suggerents les reflexions metodològiques d'E.P. DURRENBERGER i N. TANNENBAUM "Una reconsideració de Chayanov i dels seus crítics recents", Estudis d'Història Agrària, 1979, n° 3, pp. 7-21, i les aportacions de D. GRIGG La dinamica del mutamento in agricultura, Il mulino, Bologna 1985. També considero oportú consultar el treball de G. BEAUR "La transmission des exploitations: logiques et stratégies", comunicació al XI Congrés de l'Association Internationale d'Histoire Economique, Milan 1994.

llurs necessitats de consum.

És a dir, l'objectiu d'aquest capítol és l'estudi de la viabilitat de les explotacions vitícoles, partint de la hipòtesi que les petites explotacions familiars, predominants a les zones vitícoles catalanes, no generaven una renda neta suficient per garantir la reproducció de les unitats familiars pageses (UFP).

Per tal de comprovar aquesta hipòtesi, estimarem un valor monetari mínimament representatiu per a les despeses de producció (DP) corresponents a una vinya adulta, per al producte brut agrícola (PB) i per a la pressió fiscal (Pf) a què estaven sotmeses aquestes explotacions. Els valors obtinguts ens poden permetre avaluar la renda neta (RN) per hectàrea d'una explotació vitícola, atès que:

$$RN = (PB - DP) - Pf$$

Donat que, com ja hem comprovat anteriorment, a la comarca del Penedès era freqüent la cessió de terres a rabassa morta, caldrà estimar un valor representatiu de la renda de la terra (Rt) i calcular la renda neta d'aquest tipus d'explotació (RNr), jugant amb diferents supòsits, segons el rabasser es faci càrrec o no de la pressió fiscal:

$$i/ \quad RNr = (PB - DP) - (Rt + Pf)$$

$$ii/ \quad RNr = (PB - DP) - Rt$$

Una vegada estimades aquestes dades, cal computar uns valors monetaris per les diferents partides en què és possible desagregar la variable del consum familiar. A partir d'aquest punt podem estimar la superfície mínima que permetia garantir la reproducció de la unitat familiar pagesa (UFP). Les explotacions vitícoles que disposaven d'una superfície menor a l'estimada, haurien de cercar ingressos monetaris en el mercat de treball. Per aquest

motiu serà necessari estudiar la distribució de les activitats agrícoles a l'interior de l'explotació vitícola i, també, el mercat de treball característic de la zona estudiada.

En un darrer punt del capítol aplicarem els valors calculats per cada partida a casos reals, en una aproximació teòrica en la que comptabilitzarem els ingressos màxims que podia obtenir cada explotació ocupant tota la força de treball disponible. A l'hora de realitzar aquest exercici, i davant la impossibilitat d'utilitzar mostres molt àmplies, he optat per treballar sobre un municipi que podem considerar com a representatiu de l'àrea estudiada. Amb aquesta finalitat, he escollit el municipi de Gelida, atès que les fonts documentals disponibles² permeten obtenir una mostra de més de vuitanta explotacions vitícoles, amb l'edat, el sexe i la professió de tots els membres de les diferents UFP, la relació de parentiu existent entre ells i, també, la superfície agrària i el tipus d'aprofitament agrícola de les terres que treballaven.

---

² L'Arxiu Històric Municipal de Gelida disposa de l'Amillament de 1862 i d'un padró d'habitants de 1875, que ens permeten creuar les dades.

6.1.- Les despeses de producció d'una vinya adulta.

Les explotacions vitícoles pre-fil·loxèriques presenten algunes particularitats, respecte altres conreus, a l'hora de comptabilitzar les despeses de producció, ja que el seu període productiu, en cas d'un conreu mínimament esmerat, podia arribar a estendre's al llarg de diverses generacions d'una mateixa unitat familiar pagesa (UFP), atès que la reposició dels ceps que morien s'aconsegua a partir de la mateixa vinya amb les tècniques dels colgats i capficats. Aquest fet comportava que les despeses de producció no fossin homogènies al llarg de la vida d'aquesta vinya, observant-se una certa escala: en una primera etapa, les despeses de producció haurien de contemplar l'amortització del cost de plantació, on inclouríem els jornals necessaris per arrabassar la terra i plantar els ceps³, el valor dels ceps⁴ i

---

³ El nombre de jornals necessaris per plantar una hectàrea de vinya, dependria de diferents factors, entre els que destacarien les característiques del terreny i el tipus d'aprofitament a que havia estat destinat anteriorment (bosc o conreu de cereals, per exemple) i, també, les tècniques emprades en la plantació del cep. Per aquesta raó, no han de sorprendre les divergències que presenten les fonts documentals a l'hora d'avaluar aquestes despeses. Així, a Sant Sadurní d'Anoia (1879), es calculava que eren necessaris un total de 437,7 jornals per hectàrea, dels quals 200 es destinaven a la roturació de la

dels adobs⁵.

Una vegada amortitzat el cost de la plantació, el conjunt de despeses de producció que comporta una explotació vitícola es podrien agrupar en cinc grans partides:

1/ els *inputs* (I) necessaris per fer viable l'explotació. En aquesta partida s'inclouen els *inputs* vinculats al conreu de

---

terra, 176 a la plantació i 61,7 a activitats complementàries. En aquest mateix any, a Capellades (comarca de l'Anoia), es calculava que tan sols es requerien 254 jornals per hectàrea (200 per roturar la terra, 36 de plantació i 18 corresponents a altres activitats).

R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX y XX)", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, p.81.

Per altra banda, en la major part de les explotacions vitícoles, aquests jornals es cobririen amb la pròpia força de treball familiar, de manera que difícilment podríem parlar de despeses de producció.

⁴ A partir de les referències publicades en l'Avance estadístico sobre cultivo y producción de la vid en España (1891), sembla que a Catalunya el nombre de ceps plantats per hectàrea oscil·lava entre els 4.800 que es solien plantar a Terrassa i els 6.412 corresponents a Manresa. Respecte el valor monetari que comportaria l'adquisició d'aquests ceps, segons la mateixa documentació es situaria entre les 12,2 i les 26 pessetes per hectàrea. Altres informacions disponibles confirmen aquestes marques. Així, per exemple, Roig i Armengol considera que el 1890 a la comarca de Vilanova es solien plantar uns 4.700 ceps per hectàrea, xifra que augmenta a 6.000 a l'Alt Penedès.

DIRECCION GENERAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO Avance eestadístico sobre cultivo y producción de la vid en España, Madrid 1891, pp. 21-23.

R. ROIG i ARMENGOL Memoria acompañatoria del mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona 1890.

⁵ Sobre aquest punt es pot consultar l'apartat 3.1. del tercer capítol.

Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

la vinya (Iv) i els que es relacionen amb la producció de cereals (Ic).

2/ L'adquisició i manteniment del mobiliari mecànic (Mm). Els valors assignats a aquest mobiliari s'haurien de desagregar en l'amortització del capital invertit en l'utilitatge agrícola (Mm_j) i en la maquinària i capacitat del celler (Mm_{ii}).

3/ L'adquisició i manteniment del mobiliari viu (Mv), on comptabilitzem l'amortització del capital invertit en la compra dels animals (Mv_i) i el seu cost de manteniment (Mv_{ii}).

4/ Si la UFP no disposava d'un animal de tir, es veuria obligada a contractar-ne un en moments puntuals de l'any agrícola (Wa).

5/ Quan la UFP no pot assumir la demanda de treball que requereix l'explotació vitícola, cal incorporar treball assalariat (We).

D'aquesta manera, les despeses de producció d'una vinya a ple rendiment, una vegada amortitzada la plantació, equivaldria a:

$$DP = I + Mm + Mv (+Wa) (+We)$$

on:

$$I = Iv + Ic$$

$$Mm = Mm_i + Mm_{ii}$$

$$Mv = Mv_i + Mv_{ii}$$

1/ Els inputs necessaris en una explotació vitícola.

a/ Els inputs vinculats al conreu de la vinya.

L'input més important que requeria el conreu de la vinya consistia en l'adquisició de sofre per combatre l'*oidium tuckeri*. La lluita contra l'oidium va comportar la necessitat d'adquirir nous inputs i, per tant, l'arribada de l'oidium va suposar una nova despesa anual per a les explotacions vitícoles. Malgrat la reducció d'aranzels sobre el sofre estranger (Reial Ordre del 15 de juny de 1861), aquest nou càrrec, representava una despesa anual important per a les petites explotacions familiars⁶, que segons les notes de la casa Raventós de Sant Sadurní d'Anoia, equivaldria el 1863 a unes 8,35 pessetes per hectàrea⁷.

Respecte els adobs, anteriorment ja s'ha indicat que la vinya pre-fil·loxèrica no era fertilitzada de forma periòdica. En els anys en què es procedia a adobar la vinya, s'acostumava a realitzar amb formiguers, en els que es cremava la pampolada de la mateixa vinya. En el supòsit que estem desenvolupant, però, considerem que l'explotació vitícola, en cas de disposar d'animals, aprofitaria els excrements per adobar la vinya o l'hort. Per aquest motiu, els costos corresponents al valor dels adobs no es contempen, quedant compensats amb els valors monetaris que més endavant hauríem d'assignar a la producció

---

⁶ Pan-Montojo subratlla com en algunes zones de la Península, com la província d'Orense, la despesa anual en sofre equivalia al 25 x 100 del cost de producció vitícola.

J. PAN-MONTOJO La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid 1994, p. 70.

⁷ Arxiu patrimonial família Raventós de Sant Sadurní d'Anoia, volum documentació anys 1860-1869.

d'adobs animals. En cas de no disposar d'animals, la fertilització de la terra seria menys periòdica i dependria exclusivament dels formiguers. És per això que, en l'apartat dedicat a calcular el producte brut de l'explotació, tampoc atorgarem un valor monetari a la pampolada.

b/ Els *inputs* relacionats amb la producció de cereals.
El valor de la llavor.

Malgrat que la major part de la superfície cultivada es destinava a la producció vitícola, nombroses explotacions, tan grans com petites, reservaven un reduït espai pel conreu de plantes herbàcies. Aquest conreu s'orientava a cobrir una part de les necessitats de consum de la família pagesa o, també, a satisfer les necessitats d'alimentar els animals de càrrega, en cas de disposar-ne. Atesa la poca importància dels conreus herbàcics en la comarca del Penedès, he optat per cercar uns valors representatius a partir de la producció de blat. A través de les dades que disposem sobre la producció de blat en el municipi de Sant Sadurní d'Anoia, obtenim els següents valors (en quarteres):

	llavor sembrada per Ha.	producció per Ha.	rendiments
Cartilla 1861 ⁸	2,65	20,76	1 : 7,83
Cartilla 1879 ⁹	2,04	14,97	1 : 7,33

⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, sèrie Ter, expedients de reclamació de greuges.

⁹ Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Volum any 1879, p. 106.

Per tal d'aconseguir un sol valor representatiu per a la comarca del Penedès, en els nostres càlculs ens servirem de la mitjana aritmètica de les dades exposades, de manera que considerem que la llavor de blat sembrada per hectàrea equival a 2,34 quarteres, amb una producció de 17,86 quarteres per hectàrea i, per tant, uns rendiments iguals a 1 : 7,63. A l'hora d'establir un valor monetari representatiu del cost de la llavor, ens trobem amb el problema que, per a la zona estudiada, no disposem de preus de mercat fins a l'any 1876, quan apareix el primer exemplar de la revista quinzenal "*El Labriego*". Per aquest motiu s'ha optat per calcular el valor mitjà de la quartera de blat al mercat de Vilafranca del Penedès entre els anys 1876 i 1879, uns anys abans de l'inici de l'ona depressiva que caracteritza la crisi finisecular¹⁰.

---

¹⁰ R. GARRABOU "*La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: una etapa de desenvolupament del capitalisme*", *Recerques*, n°5, Barcelona 1975, p. 190.

Quadre 6.1.1.

Cotització d'una quartera de blat al mercat de Vilafranca del Penedès, 1876-1879 (en pessetes)

	1876	1877	1878	1879
Gener	sd.	17,50	18,50	18,50
Febrer	16	17,50	19	17,50
Març	sd.	16,75	19,50	18
Abril	16	18,25	19,50	18,50
Maig	16,50	19	19,50	18,75
Juny	16,50	19	19	19,12
Juliol	16,50	15,50	18	18
Agost	16,50	16,50	17,25	17,50
Setembre	16,50	16,50	17,75	15,50
Octubre	19,50	12,62	18,50	15,50
Novembre	18,50	12,62	19,25	17,50
Desembre	17,50	12,62	18,50	sd.
Mitjana Anual	17	16,19	18,68	17,67
Mitjana 1876-1879	17,38 pts./Q.			

sd.: sense dades

Font: dades quinzenals publicades a El Labriego

Segons aquestes dades, el valor monetari d'una quartera de blat es situaria en un mínim de 12,62 pessetes (valor assolit en els tres darrers mesos de 1877), i un màxim de 19,50 pessetes (octubre de 1876 i març, abril i maig de 1878). Per tal de fer més operatius els nostres càlculs, però, farem servir el valor de 17,38 pessetes per quartera de blat, resultat de calcular la mitjana aritmètica de les estimacions mensuals dels quatre anys. A partir d'aquests valors tindriem que el cost monetari de la llavor equivaldria a 40,6 pessetes per hectàrea.

2.- El valor del mobiliari mecànic.

Sota aquest epígraf agrupem part del capital fix necessari per fer viable una explotació vitícola: l'utilitat agrícola i el manteniment del celler. En els dos casos, el fons notarial, a través dels inventaris postmortem, brinda interessants informacions a l'historiador. Així, en el Quadre 6.1.2. hem reproduït les dades que apareixen descrites en una vintena d'inventaris respecte l'utilitat agrícola. A partir d'aquests resultats, sembla oportú ressaltar dos fets. En primer lloc, i com ja apuntàvem en el capítol tercer, tot sembla indicar que els estris de llaurar (relles i arades) estan presents en bona part de les explotacions pageses utilitzades en l'exemple, malgrat que en nombrosos casos es tracta de petites explotacions que, a causa de la poca superfície de terra disponible, dificultarien l'amortització de la inversió. Aquest fet ens porta a concebre que la possibilitat de disposar d'una arada es contemplava com una inversió orientada a facilitar l'accés al mercat de treball en unes condicions més favorables (en certa mesura podríem parlar d'un cert grau d'especialització del treball assalariat), per part dels membres de la unitat d'explotació pagesa.

II.- Característiques del celler

Propietari i municipi	Hs. conreu	Any	Manual	Pàg./r ^e	Portadors	Premses	2 Cg.	3 Cg.	4 Cg.	6 Cg.	7 Cg.	8 Cg.	Total Cg. de vi emmagatzemables
1. Francesc Fornes (Santa Fe)	3,55	1862	17	124	4					3	3		39
2. Josep Gras (Lavit)	5,87	1862	17	160		1					23		161
3. Joan Capellades (Avinyonet)	1,95	1863	18	182	2							3	24
4. Esteve Esteve (Subirats)	2,20	1863	18	36	4						6		42
5. Francesc Torrents (Mediona)	29,67	1863	18	155	12	1					12		84
6. Salvador Montserrat (Santa Fe)	0,73	1864	19	70	4						2		14
7. Josep Carbó (Sant Martí Sarroca)	21,05	1864	19	163							17		119
8. Magí Gibert (Subirats)	2,69	1864	19	21	6	2					14		98
9. Josep Lloret (Pla del Penedès)	1,46	1864	19	300	4						7		49
10. Josep Marcer (Avinyonet)	4,40	1864	19	145	8	1					8		56
11. Vicenç Queraltó (Sta. Margarida i M.)	5,38	1864	19	58	10		2				14		102
12. Josep Rovira (St. Llorenç d'Hortons)	2,44	1865	20	189	3						7		49
13. Jaume Ferrat (Les Cabanyes)	3,79	1865	20	14	4						8		56
14. Pau Planes (Font-rubi)	2,93	1865	20	238	4						8		56
15. Josep Mir (Pulgdàlber)	2,57	1865	20	23	4						6		42
16. Pau Massana (Subirats)	0,49	1865	20	87	6	1					5		35
17. Pere Mestre (Torrelles de Foix)	1,96	1865	20	218							2		14
18. Felix Grau (Pacs)	2,44	1866	21	188	2	1		3			11		86
19. Josep Sans (Castellví)	397,33	1866	21	102	21	2	1		1		29		209
20. Pere Ferrer (Mediona)	83,24	1867	22	95	12	2					6		42

Font: AHCVP, Secció notarial, notari Ignasi de Traver i de Ros

Respecte la resta d'utilitatge agrícola que els pagesos van inventariar, cal assenyalar que aquest es reduïa a les eines necessàries per treballar la terra. D'aquesta manera, l'elevat grau d'especialització agrícola existent en les zones vitícoles, determinaria que l'utilitatge agrícola quedés força limitat a estris que, com els càvecs, les aixades, els arpiots o els rascles servien per cavar la terra, arrencar les males herbes o fer valls al davant o als costats dels ceps quan s'adobava la vinya. En un segon terme quedarien relegats els utensilis necessaris per treballar els ceps. De fet, tan sols en quatre dels vint inventaris (Josep Rovira, Jaume Ferret, Josep Sas i Pere Ferrer) s'indica l'existència de podadores.

La poca importància que aquests pagesos concedien a l'utilitatge agrícola a l'hora d'inventariar llurs béns, sembla indicar el baix cost d'aquestes eines i la insignificant despesa que el seu manteniment comportava¹¹. De fet, la poca informació que disposem sobre aquest apartat, corrobora aquesta hipòtesi. Així, en la cartilla avaluatòria de Sant Sadurní d'Anoia (1861)¹², es valora el cost anual de reposició de les eines en 1,87 pessetes per hectàrea. Un segon exemple l'obtenim de la descripció d'una excursió dels alumnes de l'Escola pràctica d'agricultura de Barcelona a les terres del Marquès d'Alfarràs (municipi de Santa

---

¹¹ A tall d'exemple, segons un text datat l'any 1874 referent a les característiques agrícoles de la comarca del Vallès, el valor de compra d'una aixada equivalia a set pessetes, i el valor de les diferents reparacions que a llarg termini podia requerir, oscil·laven entre 1,25 i 4 pessetes.

Font: Arxiu de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Secció de treballs premiats, Arm-12, "La agricultura de la comarca del Vallés".

¹² Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, sèrie Ter, expedients de reclamació de greuges.

Margarida i els Monjos)¹³, quan es considera que l'amortització de capital i el manteniment de l'utilatge agrícola equival cada any a 2,04 pessetes per hectàrea. A partir d'aquestes dades considerem que, en general, el cost d'amortització i manteniment de l'utilatge agrícola es situaria al voltant de les dues pessetes anuals per hectàrea.

Molt més problemàtic resulta calcular el cost d'amortització i manteniment d'un celler, ja que el valor obtingut tendeix a variar segons les mateixes característiques de cada explotació (superfície vitícola i producció vinícola, comercialització del producte i part de l'excedent que reté l'explotació, etc.). En el tercer capítol ja indicàvem que, a mitjans del segle XIX, les premses acostumaven a formar part dels cellers de les grans explotacions, mentre que en algunes petites explotacions podíem localitzar premses portàtils o movedisses, més barates i fàcilment transportables. De fet, abans de la invasió fil·loxèrica, un gran celler podia comptar amb una o varies premses, una trepitjadora, una bomba per trescolar, un cup i nombroses bótes de diferents mesures, mentre que en la major part de les petites explotacions el celler quedava limitat a unes poques bótes que permetien de conservar el vi trepitjat mentre la brisa era venuda per a l'obtenció d'esperits.

Però, quin cost monetari representava per una unitat d'explotació pagesa mantenir un celler en una zona vitícola? No disposem de dades procedents d'arxius patrimonials que ens permetin desvetllar aquest interrogant. Tot i així, un informe signat a Sant Sadurní d'Anoia l'any 1881¹⁴, ens permet plantejar

---

¹³ Revista de agricultura práctica, volum XVIII, 1869, pp. 231-236.

¹⁴ AHCVP, lligall 699-81, "Interrogatorio sobre cultivo de cereales, olivo, vid y agrrios, é industrias derivadas ..."

algunes hipòtesis. En un dels punts d'aquest document es pregunta sobre el "*precio del coste y duracion media de las prensas, pisadoras, bombas de trasiego, cubas de fermentacion, toneleria y demás aparatos que existe en cada uno de los lagares y bodegas*". Responent aquesta qüestió, l'alcalde del municipi assenyala l'existència de "*20 prensas, valen 10.000 pts. y duran 30 años. 20 pisadoras, valen 2.000 pts. y duran 20 años. Bombas de trasiego 5, valen 1.250 pts. y duran 25 años. 100 cubas de fermentacion (ó lagares) valen 25.000 pts. y duran 50 años, toneleria, 7.500 botas, valen 750.000 pts. y duran 30 años*".

A partir d'aquestes dades, podem calcular que el cost i el capital amortitzat anualment respecte el celler d'una gran explotació, en el supòsit que aquesta comptés amb una premsa, una trepitjadora, una bomba de trescolar, un cup i unes setze bótes (principalment de set cargues)¹⁵, equivaldria a 89,94 pessetes anuals. En el cas d'una petita explotació familiar, que no comptés amb cap premsa ni màquina en el seu celler i que tan sols disposés de 6 bótes¹⁶ per emmagatzemar el producte de la verema, l'amortització del capital invertit en el celler suposaria una despesa anual que es situaria al voltant de les 19,9 pessetes, i la mitjana explotació equivaldria a la mitjana dels valors apuntats per la petita i la gran, és a dir, 54,9 pessetes.

---

¹⁵ El nombre de bótes s'ha calculat a partir del Quadre 6.1.2. tenint en compte la mitjana aritmètica de les bótes que posseïen els sis propietaris amb més de cinc hectàrees de terra.

¹⁶ De la mateixa manera que hem fet en el cas de la gran propietat, el nombre de bótes que contenia un celler d'una petita explotació familiar, correspon a la mitjana aritmètica del nombre de bótes declarades en els inventaris postmortem de les catorze explotacions amb meys de cinc hectàrees de terra que apareixen en el Quadre 6.1.2.

Quadre 6.1.1.3.
Cost i amortització anual dels cellers de Sant Sadurní d'Anoia

	n	valor (pts.)	amortització (anys)	pts. unitat	amortització anual (pts.)
Premses	20	10.000	30	500	16,6
Trepitjadors	20	2.000	20	100	5
Bombes trascolar	5	1.250	25	250	10
Cups	100	25.000	50	250	5
Bótes	7.500	750.000	30	100	3,3

Fot: AHCVP, lligall 699-81, "Interrogatorio sobre cultivo de cereales, olivo, vid y agrios, é industrias derivadas ..."

3.- El mobiliari viu.

En capítols anteriors ja hem indicat que la possessió d'un animal de càrrega era un fet generalitzat en les explotacions vitícoles de més de tres hectàrees, mentre que els percentatges es reduïen a la meitat en el cas de les unitats d'explotació familiar que treballaven una superfície de terra inferior a les tres hectàrees. Respecte al tipus d'animals que predominaven en aquestes explotacions, anteriorment hem comprovat com el 84,2 x 100 dels propietaris amb menys de tres hectàrees de terra que declaraven la tinença d'un animal, només podien optar per l'ase, mentre que a partir de les cinc hectàrees predominaven les mules, animals més potents que els ases. Finalment també hem destacat que els cavalls tan sols trobaven aixopluc en els estables de les explotacions més importants, i que el bestiar boví, poc apte per al treball a la vinya, era escàs en les zones vitícoles¹⁷.

A l'hora d'atorgar uns valors monetaris al cost de compra i al manteniment d'un animal, ens trobem amb nombroses dificul-

---

¹⁷ En aquest sentit, en l'Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, s'apunta que a les comarques del Camp de Tarragona i del Baix Penedès, "de todos los animales que el agricultor emplea en los distintos países para el trabajo del campo, aquí tan solo se usan, salvo las raras excepciones que se consignan en los datos estadísticos, el mulo y el asno; el primero para la penosa faena de labrar la tierra, y el segundo, que si bien en las comarcas pobres no está exento de este trabajo, se utiliza más bien para los de poca fuerza, prestando muy buenos servicios al cultivador en pequeño y al hortelano". Respecte l'ús dels bous en les feines agrícoles, es considera que a la província de Barcelona s'acostumaven a utilitzar "donde hay casas de labor y cultivo herbáceo ... pero en el cultivo de la vid, en el intensivo de la costa, en las comarcas de excesiva parcelación ó donde el agricultor vive en poblado, el buey cede su plaza al mular y caballar".

JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid 1892, p. 233 i p. 309.

tats. Així, per exemple, quan parlem del dispendi que representava la compra d'un animal per treballar la terra, el primer que cal tenir present és que el seu valor aniria condicionat per l'edat de l'animal. D'aquesta manera, per posar un cas, tindriem que a finals del segle XIX, a la província de Tarragona, l'adquisició d'un cavall de dos anys comportava una despesa d'aproximadament 200 pessetes, mentre que a l'any següent costava 325 pessetes i als quatre anys es cotitzava al voltant de les 400 pessetes. En el cas de les mules, el seu valor es situaria entre les 125 i les 150 pessetes quan tenien un any, mentre que augmentava a 450 al tercer any i a 500 en el quart¹⁸. Entre altres factors, el seu valor també vindria condicionat per la major o menor proximitat a les zones de cria, la raça, etc.

Per tal de resoldre aquestes dificultats i cercar uns valors representatius, he optat per utilitzar com a principal font documental l'"Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891"¹⁹. A l'hora d'establir el valor de compra dels animals, he optat per utilitzar les dades corresponents als animals de tres anys, quan ja eren aptes per treballar la terra i acostumaven a ésser adquirits pels pagesos. En segon lloc, els resultats finals són el producte de la mitjana corresponent a les diferents informacions disponibles, amb la finalitat d'amortir les oscil·lacions dels preus. A partir de les mateixes fonts documentals, podem considerar que en el cas dels cavalls, les mules i els ases, l'amortització anual del capital invertit en la seva compra, es situaria al voltant del 10 x 100 del seu valor de compra. En el

---

¹⁸ JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid 1892, pp. 243 i 244.

¹⁹ Una comentari crític sobre aquest font documental es pot consultar a E. GIRALT "L'agricultura", a VVAA Història econòmica de la Catalunya contemporània, Barcelona 1990, pp. 277-280.

cas dels bous, cal suposar que, una vegada l'animal ja no fos útil per a les feines agrícoles, podia ser engreixat i venut a un escorxador, compensant, d'aquesta manera, el valor monetari de la seva amortització anual.

Quadre 6.1.4.

Valor de compra dels animals (en pessetes)

	Cavall	Mula	Ase	Bou
Província de Barcelona	650	700		280
Província de Girona	475	550		320
Província de Tarragona	325	450	200	275
Mitjana	483	566	200	291

Font: JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid 1892.

Quant a les despeses anuals que comportava el manteniment d'un animal, les partides bàsiques que cal tenir present són les despeses ocasionades per l'alimentació, el menescal i els serveis del ferrer²⁰. Però en aquest cas, també ens trobem amb fortes

²⁰ No comptabilitzem les despeses corresponents a l'arnés de l'animal ni l'amortització del cost monetari que podia representar la construcció d'una quadra. Això es deu a la impossibilitat de calcular el cost de reposició de l'arnés, ja que el seu valor dependria dels diferents usos a què es destinés l'animal (transport o limitat al treball de la terra, per exemple). Al mateix temps, l'albarda, les regnes (generalment de cànem) o la cingla, per citar algunes de les parts de l'arnés, acostumaven a utilitzar-se durant un llarg període de temps. Respecte l'amortització del cost de contrucció d'una quadra, en el mateix "Avance" de 1891, referint-se a la província de Tarragona, s'indica que *"es en extremo difícil calcular el coste de la habitación, porque no existen cuadras separadas para el ganado de labor, sino que forman parte de la casa del labrador ó del propietario"*

divergències envers els valors monetaris declarats en diferents zones. Observem un exemple: a les declaracions corresponents a la província de Barcelona, es considera que una mula consumia anualment uns 30 hectòlitres d'ordi o equivalents (moresc, faves, civada, etc.), 1.825 kg. de palla i pinso i 1.000 kg. de trepadella, representant aquesta despesa unes 656 pessetes. Per la seva banda, el Servei agronòmic de la província de Tarragona afirma que, per terme mitjà, una mula consumia 2.737,5 kg. de garrofes, 92,27 hectòlitres de segó i 379.600 kg. de palla, equivalents a unes 813,38 pessetes anuals.

Per tal de superar aquestes diferències, en aquest cas he optat, de nou, per utilitzar la mitjana aritmètica de les diferents informacions disponibles.

Quadre 6.1.5.
Despeses anuals d'un animal (en pessetes)

	Mula	Ase	Bou	Cavall
Alimentació				
1.- Prov. Barcelona	656	146	393,75	
2.- Prov. Tarragona	813,38	428,65		
3.- Comarca Penedès	616,50	87,50		
4.- Comarca Vallès	706,75	126,50	307,50	737
5.- Mitjana	698,15	197,16	350,62	737
Menescal				
1.- Prov. Barcelona	27,50	6	4	
2.- Prov. Tarragona	15,10	6		
3.- Comarca Penedès	10	6		
4.- Comarca Vallès	10	5	8	8
5.- Mitjana	15,65	5,75	6	8
Ferrer				
1.- Prov. Barcelona	18	12		
2.- Prov. Tarragona	12,50	6		
3.- Comarca Penedès	19,25	13,25		
4.- Comarca Vallès	19,25	13,25		10
5.- Mitjana	17,25	11,12		10
Total				
1.- Prov. Barcelona	701,50	164	397,75	
2.- Prov. Tarragona	840,98	440,65		
3.- Comarca Penedès	645,75	106,75		
4.- Comarca Vallès	736	144,75	315,50	756
5.- Mitjana	731,05	214,03	356,62	756

Font: per les províncies de Barcelona i Tarragona, JUNTA CONSULTIVA AGRONOMICA La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid 1892. Les dades corresponents a les comarques el Penedès i del Vallès, s'han consultat a la Revista de Agricultura Práctica, febrer 1879.

4.- El lloguer d'un animal.

En les explotacions vitícoles, un animal resultava necessari per llaurar i veremar. En les explotacions més petites, l'arada podia ésser substituïda per una major explotació del treball familiar disponible, augmentant el nombre de cavades que rebia la terra. Durant la verema, però, la participació d'un animal resultava imprescindible a l'hora de transportar el raïm al celler.

El valor monetari corresponent a les despeses que comportava contractar un animal per les feines de llaurar i transportar la verema, l'obtenim a partir de la mitjana dels següents casos:

Quadre 6.1.6.
Cost monetari equivalent al lloguer d'un animal
per llaurar i veremar

Municipi o font documental	any	Pts./Ha.
IACSI	1854	47,95
Sant Sadurní d'Anoia	1862	49,89
Els Monjos	1869	46,96
La Granada	1862	50,53
Mitjana		48,83

Fonts: IACSI: Revista de Agricultura Práctica, Vol. III, any 1859, pp. 264-268; Sant Sadurní d'Anoia: Arxiu Patrimonial Família Raventós, llibreta 1860-1865; Els Monjos: Revista de Agricultura Práctica, Vol. XVIII, any 1869, pp. 231-236; La Granada: Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu de Vilafranca del Penedès.

5.- Els salaris agrícoles.

Anteriorment ja hem calculat que una hectàrea de vinya en plena producció requeria 55,9 jornals de treball per hectàrea, mentre que l'òptim tècnic d'un actiu adult seria d'un mínim de 225 jornals anuals. Respecte al valor monetari dels jornals agrícoles masculins a la comarca del Penedès, l'any 1875, es situaria al voltant de 2,33 pessetes per jornal²¹. D'aquesta manera les despeses salarials per hectàrea sumarien unes 130,24 pessetes anuals.

6.- Les despeses de producció de l'explotació vitícola.

Una vegada calculats els valors corresponents a les diferents partides, tindriem que les despeses anuals d'una explotació vitícola serien:

---

²¹ R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)", a Recerques, nº 24, 1991, pp. 40-42.

He optat per agafar com a referència l'any 1875, quan es va realitzar el padró d'habitants de Gelida que posteriorment farem servir. Per tal d'homogeneïtzar tots els valors monetaris, s'utilitza com a deflactor l'índex de preus a l'engrós publicat per Jordi Maluquer.

J. MALUQUER "Precios, salarios y beneficios", a A. CARRERAS (coord.) Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, Madrid 1989, pp. 495-532.

Quadre 6.1.7.
Despeses anuals de la unitat de producció pagesa

Partida	any	valor	Valor deflactat per 1875 (pts.)
1.- Inputs			
Vinya (Sofre)	1863	8,35 pts./Ha.	6,07
Cereals (llavor)	1876-79	40,66 pts./Ha.	37,70
2.- Mobiliari mecànic			
Utillatge agrícola	1861-69	2 pts./Ha.	1,51
Celler:			
Gran explotació	1881	89,9 pts.	83,4
Mitjana explotació	1881	54,9 pts.	50,9
Petita explotació	1881	19,9 pts.	18,4
3.- Mobiliari viu			
Amortització compra:			
Cavall	1891	48,30 pts./any	52,07
Mula	1891	56,60 pts./any	61,02
Ase	1891	20 pts./any	21,56
Despesa manteniment:			
Bou	1891	356,62 pts./any	384,50
Cavall	1891	756 pts./any	815,12
Mula	1891	731,05 pts./any	788,22
Ase	1891	214,03 pts./any	230,76
4.- Lloguer d'un animal		48,83 pts./Ha.	
5.- Salaris monetaris	1875	130,24 pts./Ha.	

Font: citades en el text.

6.2.- El producte brut agrícola.

Segons les característiques de les zones vitícoles catalanes, s'ha considerat que el producte brut (*PB*) seria el resultat d'assignar un valor monetari a la producció de la vinya (*PBv*), la cerealícola (*PBc*) i als diferents aprofitaments derivats de la tinença d'animals (*PBa*), de manera que:

$$PB = PBv + PBc + PBa$$

1.- El producte brut de la vinya.

El producte brut obtingut en una hectàrea de vinya, vindria determinat per nombroses variables, tan geogràfiques com climàtiques (un excés de pluviositat o de baixes temperatures pot malmetre la verema), o tècniques, ja que el volum total de producció depèn del tipus de ceps plantats, del nombre de feines que es fan sobre la terra, de la periodicitat de l'adob o del tipus de poda, per exemple.

Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

Aquesta variabilitat ens porta, a l'hora d'indicar la producció de vi per hectàrea, a optar per la mitjana aritmètica simple dels resultats que aconseguim a través de diferents fonts documentals, de manera que, tal com s'assenyala en el Quadre 6.2.1., en els nostres càlculs considerarem que a la comarca del Penedès una hectàrea de vinya solia produir, per terme mitjà, unes 17 càrgues de vi.

Quadre 6.2.1.

Producció de vi per hectàrea (en Cg.)

Localització	Any	Producció
Sant Sadurní d'Anoia (1)	1861	14,29
Sant Sadurní d'Anoia (2)	1863	18,47
Sant Sadurní d'Anoia (3)	1879	15,40
La Granada (4)	1870	19,74
Partit de Vilafranca (5)	1890	15,77
Partit de Vilafranca (6)	1897	18,45
Mitjana aritmètica		17,08

Font: (1) ACA, Secció Hisenda, sèrie Ter, expedients de reclamació de greuges; (2) (2) APFR, lligall documentació 1860-1869; (3) Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, febrer 1879, Vol. XXVIII, pp. 106-128; (4) Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu del Vi, secció Centre Agrícola, lligall amillaments; (5) R. ROIG i ARMENGOL Memo-ria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona 1890, p. 25; (6) I. AGUILO La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona, Barcelona 1897, p. 76.

A l'hora de fixar el preu de la carga de vi, cal tenir presents les oscil·lacions anuals de la cotització d'aquest producte. Per tal d'anul·lar la desviació que podria existir en

cas d'utilitzar en els nostres càlculs la cotització corresponent a un sol any, s'ha optat per utilitzar la mitjana aritmètica del període 1860-1875²².

Quadre 6.2.2.

Evolució del preu del vi al mercat de Sant Pere de Ribes (1860-1875)

Any	pts./Cg.	Any	pts./Cg.
1860	20	1868	25
1861	25	1869	15
1862	25	1870	14
1863	25	1871	20
1864	15	1872	22,5
1865	17,5	1873	22,5
1866	17,5	1874	17,5
1867	25	1875	15

Preu mitjà 1860-1875: 20,09 pts./carga

Font: Gasetta de Vilafranca, nº 36, setembre 1927, p. 5.

A part del vi, el pagès també obtindria una remuneració pels sarments podats i per la brisa del raïm, que podria vendre a les fassines. Tan sols en un dels cassos estudiats disposem del valor

²² Com que fins a l'any 1877 no disposem de dades corresponents al vi comú, m'he vist obligat a treballar amb la sèrie de preus de Sant Pere de Ribes. Per tal de pal·liar la desviació que pot comportar el fet de que els preus del mercat de Sant Pere de Ribes corresponen a un producte de certa qualitat destinat a l'exportació, he optat per treballar amb els valors mínims de cada any, de manera que el resultat obtingut s'acosti més al preu que es pagava per una carga de vi comú.

corresponent a aquests productes de la vinya. Es tracta de la comptabilitat de la família Raventós de Sant Sadurní, quan l'any 1863 consignen un ingrés de 17,26 pessetes per hectàrea per la venda dels sarments, i 8,63 pessetes per hectàrea procedents de la venda de la brisa²³. A partir d'aquests valors, podem establir que el producte brut vitícola per hectàrea de terra equivaldria a:

Quadre 6.2.3.

Producte brut vitícola per hectàrea de vinya

Partida	Pessetes
Valor de la producció de vi (17,08 Cg/Ha.)	343,13
Valor dels sarments	17,26
Valor de la brisa	8,63
Total	369,02

Font: citades en el text.

2.- El producte brut dels cereals.

En l'apartat anterior, ja hem fixat que la producció mitjana per una hectàrea sembrada de blat equivalia a 17,86 quarteres, i un valor de 17,38 pessetes la quartera (310,4 pessetes per hectàrea). Respecte la palla, segons les dades publicades a la *Cartilla de l'amillament de Sant Sadurní d'Anoia (1879)*²⁴, per 17,86 quarteres de blat n'obtidriem 35 quartans de palla, amb

---

²³ Arxiu Patrimonial de la Família Raventós de Sant Sadurní d'Anoia, lligall documentació 1860-1869.

²⁴ Revista de Agricultura Práctica, Vol XXVIII, any 1879, pp. 106-128.

un valor monetari de 52,6 pessetes per hectàrea.

Quadre 6.2.4.
Producte brut del blat per hectàrea

Partida	Pessetes
Blat	310,4
Palla	52,6

Font: citades en el text.

3.- El producte brut dels animals.

Finalment, en la valoració del producte brut obtingut per l'explotació familiar, cal incloure els diferents aprofitaments derivats de la tinença d'animals. En aquest apartat considerem que, bàsicament, ens hem de referir a dues partides: el valor monetari dels fems produïts pels animals i, en segon lloc, als ingressos que podien obtenir diferents unitats familiars mercès els jornals realitzats per l'animal de tir en altres explotacions. En l'apartat anterior, però, ja s'ha advertit que no s'assignaria cap valor monetari a la producció de fems, equilibrant d'aquesta manera el fet de no haver comptabilitzat el valor dels adobs necessaris en l'explotació vitícola. D'aquesta manera, associarem el producte brut animal al valor monetari que resultaria del lloguer de l'animal.

Tal com indicàvem quan ens referíem al cost i manteniment del mobiliari viu, disposem de poques fonts documentals que ens il·lustrin sobre el valor monetari d'aquestes partides. De fet, hem de tornar a recórrer a les informacions publicades a l'"Avance" i a les dades que per les comarques del Penedès i el Vallès va publicar el 1879 la revista de l'IACSI. Els resultats que es deriven d'aquestes informacions, es reproduïxen en el Quadre

6.2.5.²⁵.

Quadre 6.2.5.
Valor del producte brut d'un animal (1875)

	Nº de jornades treballades per l'animal	Producte del lloguer de l'animal (pts.)
Prov. Barcelona:		
Mula	230	1.301,93
Ase	170	274,94
Bou	230	495,97
Prov. Tarragona:		
Mula	250	1.062,03
Ase	250	501,36
Comarca del Penedès:		
Mula	182	1.048,36
Ase	100	265,85
Comarca del Vallès:		
Mula	210	837,45
Ase	100	310,16
Bou	284	397,01
Cavall	70	93,05
Mitjana:		
Mula	218	994,94
Ase	155	338,07
Bou	257	446
Cavall	70	93,05

Font: les dades corresponents a les províncies de Barcelona i Tarragona, s'han consultat a JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid 1892. Les dades corresponents a les comarques del Penedès i del Vallès, es poden trobar a Revista de Agricultura Práctica, febrer 1879, pp. 25-62 i 106-128.

²⁵ Seguint la mateixa metodologia adoptada al llarg de tot el capítol, en aquest cas també hem deflactat els diferents valors monetaris, intentant cercar un valor aproximat per l'any 1875. La font documental utilitzada, com ja hem advertit en ocasions anteriors, ha estat l'índex de preus al major publicat per Jordi Maluquer.

En resum, els valors monetaris corresponents al producte brut agrícola d'una explotació vitícola, seria:

Quadre 6.2.6.
Producte brut agrícola d'una explotació vitícola (en pts)

Partida	Valor deflactat per 1875 (pts.)
1.- Producte brut vinya	
Vi	284,3
Sarments	12,55
Brisa	6,27
Total producte brut vinya	303,12
2.- Producte brut cereals	
Blat	278,3
Palla	46,61
Total producte brut cereals	324,91
3.- Producte brut animal	
Mula	994,94
Ase	338,07
Bou	446
Cavall	93,05

Font: citades en el text

6.3.- La renda neta.

Una vegada estimades les despeses de producció i el producte brut agrícola, podem obtenir una aproximació al valor de la renda neta de l'explotació agrària, doncs, en una explotació menada en propietat,

$$RN = (PB - DP) - Pf^{26}$$

---

²⁶ El grau de pressió fiscal depenia de diverses variables: qualitat del terreny, tipus de conreu, disponibilitat i tipus d'animal de tir, etc. Per aquest motiu resulta difícil establir un valor monetari homogeni que sigui representatiu de la pressió fiscal a què estaven sotmeses les diferents explotacions vitícoles. Per tal de vèncer aquest handicap, he optat per cercar un valor monetari mínimament representatiu de la pressió fiscal que es satisfesia per hectàrea de terra a la comarca del Penedès, calculant la mitjana aritmètica de la pressió fiscal per hectàrea a diferents municipis d'aquesta comarca durant els anys seixanta:

Municipi	Pts./Ha.
Subirats	21,52
Pla del Penedès	144,36
Avinyonet	76,58
Olèrdola	65,16
St. Cugat Sesgarrigues	142,11
Gelida	42,86

en cas de tractar-se d'una rabassa morta,

$$RN = (PB - DP) - Rt^{27}$$

o bé
$$RN = (PB - DP) - (Pf + Rt)$$

Donat que ja hem comprovat com una de les característiques de les zones vitícoles catalanes seria el paper predominant que jugaven les petites explotacions pageses, el nostre objectiu es centra en calcular la renda neta per hectàrea de terra d'una petita explotació pagesa, en conreu directe o cedida a rabassa morta. Es tractaria, per tant, d'una explotació on la mà d'obra familiar seria capaç d'assumir la demanda de treball que genera l'explotació. Amb aquesta finalitat ens plantejem els següents supòsits²⁸:

- 1.- Explotació vitícola sense animal de tir.
- 2.- Explotació vitícola amb animal de tir.
  - 2.1.- Amb una mula.

Mitjana	82,09
---------	-------

Font: amillaraments citats en el capítol 3.

Així, considerem que les explotacions pageses sense animal de tir satisfieien a l'Estat 82,09 pessetes en concepte de fiscalitat. En cas de disposar d'un ase, la suma augmentaria a 90 pessetes anuals, i si es tenia una mula a 100 pessetes.

²⁷ Al llarg de la segona meitat del segle XIX, la renda que es satisfieia per una rabassa morta va tendir a establir-se en un terç del producte brut (vegeu capítol 5).

²⁸ Juguem amb el supòsit de que en tots els casos es tracta d'una vinya campa, on el 80 x 100 de la superfície es destina al conreu de la vinya i el 20 x 100 restant a cereals (en aquest cas el blat).

2.2.- Amb un ase.

1.- Explotació vitícola sense animal de tir (pts/ha.)

Partida	Pts./Ha.
<hr/>	
Despeses de producció:	
Inputs vinya	7,54
Inputs cereals	12,39
Mobiliari mecànic	19,91
Lloguer animal	48,83
Total despeses de producció	81,67
Producte brut	
Vinya	242,49
Cereal	64,98
Total producte brut	307,47
Pressió fiscal	82,09
Renda de la terra	102,49

En el cas de les petites explotacions vitícoles que no disposaven d'un animal de tir, tindriem que:

a/ conreu directe: $RN = (PB - DP) - Pf$
 $RN = 143,71 \text{ pts./Ha.}$

b/ terres a rabassa:

i/ $RN = (PB - DP) - (Pf + Rt)$
 $RN = 41,22 \text{ pts./Ha.}$

ii/ $RN = (PB - DP) - Rt$
 $RN = 123,31 \text{ pts./Ha.}$

2.- Explotació vitícola amb una mula (pts/ha.)

Partida	Pts./Ha.
Despeses de producció:	
Inputs vinya	7,54
Inputs cereals	12,39
Mobiliari mecànic	19,91
Mula	849,24
Total despeses de producció	882,08
Producte brut	
Vinya	242,49
Cereal	64,98
Producte brut d'una mula	994,94
Total producte brut	1.302,41
Pressió fiscal	100
Renda de la terra	102,49

En el cas de les explotacions que disposaven d'una mula com animal de tir:

a/ conreu directe: $RN = (PB - DP) - Pf$
 $RN = 320,33 \text{ pts./Ha.}$

b/ terres a rabassa:

i/ $RN = (PB - DP) - (Pf + Rt)$
 $RN = 217,84 \text{ pts./Ha.}$

ii/ $RN = (PB - DP) - Rt$
 $RN = 317,84 \text{ pts./Ha.}$

3.- Explotació vitícola amb un ase (pts./ha.)

Partida	Pts./Ha.
Despeses de producció:	
Inputs vinya	7,54
Inputs cereals	12,39
Mobiliari mecànic	19,91
Ase	252,32
Total despeses de producció	292,16
Producte brut	
Vinya	242,49
Cereal	64,98
Producte brut d'un ase	338,07
Total producte brut	645,54
Pressió fiscal	90
Renda de la terra	102,49

En el cas de les explotacions que disposaven d'un ase com animal de tir:

a/ conreu directe: $RN = (PB - DP) - Pf$
 $RN = 263,38 \text{ pts./Ha.}$

b/ terres a rabassa:

i/ $RN = (PB - DP) - (Pf + Rt)$
 $RN = 160,89 \text{ pts./Ha.}$

ii/ $RN = (PB - DP) - Rt$
 $RN = 250,89 \text{ pts./Ha.}$

A partir d'aquests tres supòsits vinculats a les petites explotacions agràries obtenim que, com era de suposar, aquestes disposaven d'un producte brut de tipus positiu, que augmentava paral·lelament a la inversió de capital (adquisició d'un animal de tir) i, també, a les possibilitats d'accedir a la plena propietat de la terra que treballaven. Aquest exercici, però, no permet avançar cap conclusió respecte la viabilitat de les explotacions familiars vitícoles. Per resoldre aquest nou

Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

interrogant cal introduir una nova variable: les despeses associades al consum domèstic.

6.4.- Les despeses associades al consum domèstic

A l'hora d'estudiar la qüestió del consum domèstic en les explotacions agràries catalanes del segle XIX, ensopeguem amb una doble dificultat. Per un costat, la historiografia catalana no ha mostrat un excessiu interès pel tema, ja que els pocs treballs que s'acosten a la qüestió del consum domèstic al segle XIX, ho fan des d'una òptica urbana, com l'estudi d'Ildefons Cerdà (1867)²⁹, centrant-se en una població manufacturera, tal com succeix també en les planes que el 1915 signava Jaume Raventós³⁰. En segon lloc, la pagesia no acostuma a enregistrar

---

²⁹ I. CERDA "Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", a Teoría general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona, Madrid 1867. També caldria destacar treballs més recents que, servint-se de les dades publicades per Cerdà, han analitzat el cost del consum domèstic en altres localitats catalanes. En aquest sentit es pot consultar E. CAMPS "Els nivells de benestar a finals del segle XIX. Ingrés i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)", a Recerques, 24, Barcelona 1991, pp. 7-22.

³⁰ J. RAVENTÓS L'alimentació de l'home, Barcelona 1915.

aquest tipus d'informació en les comptabilitats de les explotacions agràries. De fet, aquestes sovint es limiten a comptabilitzar les despeses monetàries, el volum i el valor monetari de la producció.

Aquesta lleugeresa en l'equipatge documental, no ens permet calcular el conjunt de despeses que compondrien una comptabilitat familiar, escapant-se partides com, per exemple, les destinades a la il·luminació, el cost de l'utilitatge necessari per cuinar, el cost monetari dels mobles o les despeses que comportaven les activitats culturals i socials en les que participaven les famílies pageses (fires, festa major, etc.). En el nostre cas ens hem de limitar a considerar els registres que, malgrat les limitacions ja citades, pensem que agreguen la major part del consum domèstic d'una unitat familiar: consum alimentari, despeses en el vestit i calçat, energia necessària per cuinar i escalfar la llar i, finalment, les despeses corresponents a l'habitatge.

1/ El consum alimentari.

La major part de la informació disponible sobre el consum alimentari en la Catalunya del segle XIX, es deu, principalment, a les esporàdiques dades que apareixen en les enquestes i en la documentació oficial. Es en aquest sentit, que pot resultar convenient recórrer a les respostes que diferents municipis adreçaren a finals del segle XVIII al Qüestionari de Francisco de Zamora. Així, per exemple, A Sant Feliu de Llobregat s'indica que *"la comida que usan regularmente los labradores y artesanos es un puchero sazonado con su carne y buen tocino; y la gente*

pobre, legumbres y verduras con tocino"³¹.

En el partit de Vilafranca del Penedès, el ja citat Manuel Barba i Roca considerava que les classes socials més acomodades preferien en la seva dieta la carn de moltó i d'aviram, mentre la resta consumia preferentment carn d'ovella, vaca, bacallà, verdures, sardines i llegums³². Molt més detallada resulta la informació que ofereix Francesc Papiol en la seva resposta al Qüestionari corresponent a Vilanova i la Geltrú. En ella indica que "*las gentes acomodadas del pueblo comen su buen carnero (que lo es tanto como el mejor que se come en el Principado) y vaca para su olla; de pollos y demás animales caseros comen en abundancia; haciendo por lo regular, aunque sea día de carne, en mucha parte el pescado de la costa, a que está naturalmente inclinada la gente. Los de marina en el día, y todos aquellos que les chorrea aún la agua de sus pañales que llevaron mojados, andan (por más cargados de doblon que vayan) poco de pucheros, comen sus pollos, gallinas, pavos y buenos pescados, que guisan con tanta esquisidez, que no puede apostárseles el mejor de los cocineros. Las más pobres gentes, tanto de marina como del campo el pececito barato, bacalao, atún, sardinas y otras pescas saladas hacen la costa para su comida, los tomates para sainetes, y los pimientos y estos cuanto más picantes mejor, con lo que se les asienta el trago, que como es tan bueno en este pueblo les vale una India cada bocado; todos indistintamente comen mucho arroz, que nos traen del Ampurdán, y judias que vienen de los*

---

³¹ J. CODINA, J. MORAN i M. RENOM (eds.) El Baix Llobregat el 1789, Barcelona 1992, p. 251.

³² M. BARBA i ROCA El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII. Respostes al Qüestionari de Francisco de Zamora de Manuel Barba i Roca, Vilafranca del Penedès 1991, p. 83.

*lugares de regadio, y también por mar, que es del mayor consumo*³³.

De les paraules de Francesc Papiol, es desprèn que la dieta de les famílies vilanovines més acomodades era força variada, alternant els productes càrnics amb el peix de costa. Per la seva banda, en la dieta de les classes populars hi jugava un paper més destacat el fòsfor, magnesi i calç del peix de costa i dels salats. Aquesta primera impressió es confirma si considerem els productes alimentaris que l'any 1789 arribaven al port de Vilanova, tant pel consum de la població com per ésser redistribuïts als mercats de l'interior de la comarca del Penedès³⁴.

---

³³ J. ORRIOLS i CARBONELL (ed.) Resposta de Francesc Papiol al Qüestionari de Zamora. Vilanova i la Geltrú, 1790, Vilanova i la Geltrú 1990, p. 80.

³⁴ J. ORRIOLS i CARBONELL (ed.) Resposta de Francesc Papiol al Qüestionari de Zamora. Vilanova i la Geltrú, 1790, Vilanova i la Geltrú 1990, p. 21.

Quadre 6.4.1.

Productes alimentaris arribats al port
de Vilanova (any 1789)

Producte	Mesura	Volum total
Blat	Hl.	8.341
Sègol	Hl.	2.154,81
Ordi	Hl.	1.737,75
Total cereals	Hl.	12.233,56
Farina de blat	Kg.	33.280
Arròs	Kg.	20.800
Llegums	Hl.	3.127,95
Bacallà	Kg.	27.040
Congre	Kg.	4.160
Tonyina	Kg.	87.408
Arengades	Kg.	121.400
Total peix	Kg.	240.008
Moltó	Kg.	13.860
Ovella	Kg.	14.556
Bou	Kg.	16.500
Cabra	Kg.	2.700
Porc	Kg.	9.600
Total carn	Kg.	57.216

Font: citada en el text.

La poca informació que disposem pel segle XIX, corrobora el predomini entre les classes populars d'una dieta basada principalment en les fibres vegetals i el peix salat, que en les zones interiors tendia a ésser substituït per la carn de porc salada. Així, a finals de segle, Isidre Aguiló es refereix a l'alimentació dels treballadors agrícoles com poc variada, basada principalment en "*pan, más o menos moreno, más frecuente en la montaña que tenga centeno; vino, legumbres, la judía generalmente; patatas, verdura, bacalao y pescado seco, huevos, tocino; carne*

muy contadas veces"³⁵.

Una bona pista, per detectar els components principals de la dieta de la població de la segona meitat del segle XIX, ens la brinda un document signat el 1877 a Vilafranca del Penedès, on s'indica el tipus d'aliments que preferentment consumia aquesta població de 6.971 habitants, en el darrer terç del segle:

---

³⁵I. AGUILÓ CORTES La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona, Madrid 1987, p. 128.

Quadre 6.4.2.

Consum d'aliments a Vilafranca del Penedès
(any 1877)

Productes	Consum total	Consum Hab./any	Calories Hab./any
Blat i farina (Kg.)	581.600	83,43	294.507,9
Ordi, sègol i moresc (Kg.)	63.973	9,17	27.051,5 ³⁶
Arròs i cigrons (Kg.)	228.456	32,77	63.917,8 ³⁷
Llegums seques (Kg.)	314.064	45,05	148.658,4 ³⁸
Total vegetals (Kg.)	1.188.093	170,43	534.135,6
Peix, escabetx i conserves de mar (Kg.)	17.448	2,50	4.214,9 ³⁹
Carn vacú (Kg.)	17.448	2,50	4.400
Carn xai o cabrit (Kg.)	40.712	5,84	12.556
Carn de porc fresc (Kg.)	11.632	1,66	5.478
Carn de porc salat (Kg.)	23.264	3,33	22.144,5
Total carn (Kg.)	93.056	13,33	44.578,5
Vi (l.)	174.480	25,02	20.016
Aiguardent (l.)	5.816	0,83	2.324
Vinagre (l.)	5.816	0,83	498
Oli (l.)	23.264	3,33	29.970

Font: AHCVP, lligall 699-81, Document: "Datos estadísticos de consumo relativos á dicha villa..."

³⁶ El resultat calòric és fruit de desagregar els 9,17 Kg. en 4,585 Kg. de pa de sègol i 4,585 Kg. de farina de moresc.

³⁷ Els 32,77 Kg./any d'arròs i cigrons s'han desagregat en 16,385 Kg./any d'arròs i 16,385 Kg./any cigrons.

³⁸ Els 45,05 Kg./any corresponents a la partida de llegums seques, s'han desagregat en 15,016 Kg./any pèsol sec, 15,016 Kg./any de faves seques i 15,016 Kg./any de mongetes seques.

³⁹ Els 2,5 Kg./any de peix, s'han desagregat en 0,833 Kg. tonyina, 0,833 Kg. bacallà salat i 0,833 Kg. sardina.

Aquestes dades corresponents a Vilafranca del Penedès, refermen la importància que els productes vegetals tenien en la dieta de la població rural del darrer terç del segle XIX, ja que bona part de l'energia que necessita el cos humà s'obtenia de cereals i llegums (el 84,01 x 100 de les calories). És més, aquest percentatge tendiria a augmentar si tenim en compte que en el quadre anterior no apareixen les verdures que s'acostumaven a produir en els horts (carxofes, cebes, escarola, tomàquet, enciam, cols, ...), ni productes que, com la patata, en la segona meitat del segle XIX ja jugaven un paper destacat en la dieta dels pagesos⁴⁰.

Finalment, l'any 1885, J. Sancho i Puig calculava el consum diari de 100 famílies vilanovines, suposant que cada família podia constar de quatre membres, tot i que tenia en compte que *"las familias obreras en su mayoria, son más numerosas que las pertenecientes a las demás clases sociales"*. Segons aquest cooperativista de finals del segle XIX, el conjunt de les 400

---

⁴⁰ Poques són les informacions que ens han arribat sobre l'expansió d'aquest producte americà en les taules catalanes. Tot i així, el 1787, Marià Oliveres i de Plana llegia, a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, una memòria dedicada al estudi de "las papas o patatas", on afirmava que *"las patatas se transforman en mil guisados bajo la mano de un hábil cocinero y en muchas partes es casi el único alimento de la gente pobre que las comen en potage, al rescoldo, cocidas en agua y después ponen un poco de sal, aceyte y vinagre. Se hace también pan, cociéndolas primero. Se dexa escurrir el agua y después se amasan con la tercera o cuarta parte de arina y la levadura correspondiente"*. Citat a J. IGLESIES (ed.) Manuel Barba i Roca (1752-1822). Memòries Acadèmiques, Barcelona 1964, p. 16.

Una mostra de la importància que, a mitjans del segle XIX tenia el consum de patates, la tenim en el fet de que, l'any 1854, quan Vilanova i la Geltrú va patir una epidèmia de còlera, en 34 dies es varen repartir 1.830,4 Kg. de patates per consum dels pobres de la població. T. CREUS El còlera-morbo en Villanueva i Geltrú, Vilanova i la Geltrú 1989 (edició facsímil), p. 30.

Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

persones consumiria diàriament⁴¹:

Producte	Volum	Valor (Pts.)
Vi	303,5 l.	95
Pasta per la sopa	14 Kg.	8,75
Arròs	10 Kg.	4,75
Mongetes	20 Kg.	10,30
Patates	50 Kg.	8,75
Cigrons	10 Kg.	8
Cansalada	10 Kg.	18
Bacallà	20 Kg.	17
Mantega	5 Kg.	10,20
Oli	13 l.	14,50
Sal	20 Kg.	0,75
Sucre	8 Kg.	6
Total		202

Font: citada en el text

A part d'aquests productes, J. Sancho considera que les 100 famílies consumirien farina, cebes, alls i llegums per un valor total de 5 pessetes. És a dir, el cost total per l'alimentació diària de 400 persones equivaldria a 207 pessetes, sense comptar el pa, ja que considerava *"más conveniente para la cooperación contratar su venta al detall con personas idóneas ó establecimientos, si se quiere evitar un engorro y un gasto superfluo,*

---

⁴¹ J. SANCHO i PUIG *"Ahorra aunque sean lágrimas"*, a Certamen del Ateneo de Villanueva i Geltrú, Vilanova i la Geltrú 1885, pp. 113-116.

hasta tanto no se encuentre convenientemente desarrollada para dedicarse á su confección-venta"⁴². Si transformem aquestes dades en pessetes i calories per persona i dia, obtenim els següents valors:

Quadre 6.4.3.

Volum i valor del consum diari d'aliments per persona a Vilanova (1885)

	Volum	Valor (Pts.)	Calories
Vi	0,758 l.	0,237	606,40
Pasta sopa	0,035 Kg.	0,021	131,25
Arròs	0,025 Kg.	0,011	88,50
Mongetes	0,050 Kg.	0,025	165
Patates	0,125 Kg.	0,021	107,50
Cigrons	0,025 Kg.	0,020	90,25
Cansalada	0,025 Kg.	0,045	166,25
Bacallà	0,050 Kg.	0,042	161
Mantega	0,012 Kg.	0,025	80,40
Oli	0,032 Kg.	0,036	288
Sal	0,050 Kg.	0,001	
Sucre	0,020 Kg.	0,015	76
Altres		0,012	
Total		0,511	1.960,30

Font: apuntades en el text.

Si als resultats aconseguits en aquesta darrera operació, hi afegim una ració de pa, equivalent a 700 grams diaris⁴³,

---

⁴² Ibid. p. 113.

⁴³ He optat per considerar el consum de pa per dia en 700 grams, equivalent a la ració individual que diàriament els ajuntaments subministraven a les tropes estacionades en les

obtindriem que el valor diari de l'alimentació d'una persona adulta s'acostaria a les 1,09 pessetes⁴⁴. Ara bé, si tenim en compte que la major part de les explotacions familiars agràries disposaven d'una petita superfície de terra destinada al conreu d'un hort i, al mateix temps, que era pràctica comuna l'engreix d'un porc destinat al consum familiar, de les 1,09 pessetes que hem considerat com a cost monetari de l'alimentació d'una persona adulta, cal sostreure el valor atorgat a productes que, com les

---

respectives poblacions l'any 1873.

Font: Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona, 14 de juny de 1873.

Tot i que aquesta quantitat de pa pugui semblar elevada, cal tenir present que constituïa la base de l'alimentació de la població. Segons la Topografía médica de Vilafranca del Penedés (1893), en aquest nucli urbà, que a finals del segle XIX comptava amb prop de 8.000 habitants, diàriament sortien de les fleques uns 9.000 Kg. de pa, *"ademas no son pocas las familias que se lo amasan ellas mismas, mandandolas solo al horno para cocer, y que hay algunas que para esto tampoco necesitan sacarlo de su casa sino que lo cuecen ellas mismas. Como fuese que estas familias para que les resulte mas barato el molino que les induce a proceder ellas mismas a su elaboracion tienen que hacerlo en cantidades bastante crecidas, tienen que proceder a extenderlo al sol mientras hay en el almacen para que no se les pudra y al mismo tiempo para que resultando mas duro no coman tanto. Mas de las 8 decimas partes de la poblacion, para economizar comen el pan elaborado a la vispera siendo solo las 2 decimas que lo comen blando"*

Topografía médica de la Villa de Vilafranca del Panadés. Memoria escrita para obter al premio de la Docta y Real Academia de Medicina y Cirujia de Barcelona, Vilafranca del Penedès, 1893, p. 106.

⁴⁴ El valor del pa s'ha obtingut de la cotització de la farina de blat en el mercat de Vilafranca l'any 1876 (1,20 pts./Kg.). Tenint en compte que el pa es el resultat d'una barreja de farina de blat, aigua, sal i llevat i que la primera equival, aproximadament, al 70 x 100 del volum del pa, cal considerar que per obtenir 700 grams de pa necessitem uns 490 grams de farina, que al preu de 1,20 pts./Kg., equival a 0,58 pessetes els 700 grams de pa.

Pel preu de la farina de blat: AHCVP, lligall 699-81, document: "Datos estadísticos de consumo relativos a dicha Villa..."

mongetes, patates, cigrons o el porc, podia produir-se en la mateixa explotació en vistes a l'autoconsum⁴⁵. El resultat final que obtenim si no tenim en compte aquests productes, equival a prop d'una pesseta diària (0,979 pessetes), valor molt semblant al calculat per Isidoro Aguiló l'any 1897 (0,95 pessetes per dia)⁴⁶, i una mica superior a les 0,88 pessetes diàries que Enric Saguer estima per la comarca del Baix Empordà als voltants de 1860⁴⁷.

Respecte a l'aportació energètica, tenit en compte que els

---

⁴⁵ Un cas diferent seria el del vi i el cereal necessari pel consum familiar. Sense cap mena de dubte, aquests productes també s'obtenien en la pròpia explotació familiar. Tot i així, en els càlculs que realitzem, no deduïm el valor d'aquests productes, ja que, quan ens hem referit al producte brut generat en l'explotació familiar, hem atorgat un valor monetari a ambdós productes, en vistes a la seva possible venda en el mercat.

⁴⁶ Aguiló escriu que la dieta d'un treballador agrícola era poc variada, basada principalment, en "*pan más ó menos moreno, más frecuente en la montaña que tenga centeno; vino, legumbres, la judía generalmente; patatas, verduras, bacalao y pescado salado, huevos, tocino; carne muy contadas veces*". Destaca especialment l'alimentació dels segadors, "*extraordinaria en cantidad y calidad. Se les da carne, vino, aguardiente, longaniza, huevos, pescado, etc., etc.*", de tal manera que considera "*práctica antieconómica el alimentarlos*". Respecte el valor monetari de l'alimentació d'aquest treballador agrícola, indica que en el partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, aquest es podria desagregar de la següent manera (en pessetes):

Pa (600 grams)	0,20
Vi	0,25
Peix salat i llegums	0,30
Verdures, ous i altres	0,20
Total	0,95

I. AGUILÓ i CORTÉS La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona, Madrid 1897, pp. 128-129.

⁴⁷ E. SAGUER La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (Baix Empordà, 1860-1940), Tesi doctoral en curs.

700 grams de pa representen 1.785 calories, obtindriem un valor equivalent a 3.745 calories diàries, xifra una mica superior a les 3.000 que la FAO considera indispensables per un home adult. Malgrat que el consum calòric pugui semblar elevat, les informacions que disposem respecte la dieta dels pagesos en els darrers anys del segle XIX, coincideixen força amb les apreciacions de J. Sancho. Així, per exemple, la ja citada Topografía médica de la Villa de Vilafranca del Panadés destaca, respecte la dieta dels pagesos del Penedès, que "*la generalidad de los payeses se toman algun trozo de tocino, un arenque con pan, alguna fruta, etc. para desayunarse. Almuerzan a las diez (...) pan, con un poco de bacalao, tocino, etc. Al medio dia les llevan una sopa de caldo con su correspondiente plato de patatas, carne, garbanzos, etc. Meriendan pan y algunas frutas (...) y cenan por la noche en sus casas sopas, verduras y algun arenque*"⁴⁸.

Tot i que J. Sancho realitza els seus càlculs per un nucli familiar, el valor calòric obtingut ens permet equiparar aquestes 1,09 pessetes al cost diari de l'alimentació d'un home adult. El valor monetari corresponent a la resta de membres de la família dependria d'un coeficient de consum alimentari⁴⁹:

---

⁴⁸ Topografía médica de la Villa de Vilafranca del Panadés ..., p. 111.

⁴⁹ En el nostre cas hem utilitzat els valors publicats per MUELLER "*The economic value of children in peasant agriculture*", a RIDKER Population and development, Baltimore 1976, pp. 98-153. Citat a E. CAMPS "*Els nivells de benestar a finals del segle XIX. Ingrés i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)*", Recerques 24, Barcelona 1991, p. 14.

Quadre 6.4.4.

Coefficients de consum alimentari

Edat	home	dona
0- 4	0,32	0,32
5- 9	0,52	0,48
10-14	0,82	0,68
15-19	1	0,80
20-54	1	0,80
55-59	0,90	0,72
60-64	0,80	0,64
>64	0,70	0,56

2/ Les despeses en vestit i calçat

L'any 1850 Lluís Queral, propietari de Font-rubí, contractava un rabadà anomenat Jaume de lo Goñia amb una soldada de 30 pessetes l'any. En el decurs d'aquest any, el propietari va avançar els diners que el rabadà necessitava per vestir i calçar, la qual cosa ens permet una aproximació al valor anual d'aquesta partida⁵⁰:

---

⁵⁰ Arxiu Patrimonial Família Queral de Font-rubí, llibreta de despeses.

Quadre 6.4.5.

Despeses anuals d'un rabadà en vestit

	Pessetes
Tres parells d'espardenyes	5,17
Uns peucs	1,48
Uns pantalons i una armilla	5,75
Dues camises	8,85
Una armilla	4
Una gorra	1,25
Total	26,50

Font: apuntades en el text

Tenint en compte que la feina de rabadà era exercida per adolescents i, en segon lloc, que acostumaven a procedir de les famílies més pobres de la comunitat, cal suposar que aquesta xifra inicial de 26,5 pessetes/any en despeses en vestir i calçar seria sensiblement superior. Aquesta impressió es ratifica mitjançant la informació que conté la Topografía médica de la Villa de Vilafranca del Penedès (1893). En aquest document s'indica que la població rural masculina acostumava a vestir "en verano como ropa interior una camisa y basta, y como ropa exterior un pantalon de pana, cubre su cabeza un pañuelo (...) o con una gorra, y anda descalzo o solo protegen sus pies unas alpargatas. Cuando vienen los frios lleva ademas una camisa mas o menos gruesa, aveces calzoncillos, calcetines encima sus pies y una blusa cubre su cuerpo y por las mañanas y las noches se favorece de una manta o tapabocas. Si celebra una fiesta o se viste un domingo calzan botas o alpargatas de lana, cambia el pañuelo de la cabeza con un gorro, la blusa por una chaqueta y un chaleco, y asi acaba su indumentaria".

La vestimenta femenina, segons el mateix document, consistia "en verano vestir como ropa interior camisa, medias sujetas

encima la rodilla con enaguas y pantalones, calzan zapato bajo, llevan faldas (...) y blusitas o sacos mas o menos bonitos y buenos, llevando enpero la cabeza al descubierto. En invierno añaden camisetas, refajos, sacos de abrigo, manguitas (...), siempre descubierta la cabeza para hacer sus tocados de su hermoso pelo"⁵¹.

A partir d'aquesta informació qualitativa, semblaria acceptable considerar que al voltant de 1850, el mínim de despeses anuals que un home adult destinaria a la partida de vestit i calçat, es situaria al voltant de les 30 pessetes⁵². En aquesta partida, però, també seria convenient aplicar un coeficient, ja que sembla evident que les despeses en vestit i calçat anirien en relació a l'edat de les persones. Agafant com a base els valors del coeficient d'alimentació, en aquest cas podríem considerar la següent estimació:

---

⁵¹ Topografía médica de la Villa de Vilafranca del Panadés..., p. 126.

⁵² Aquesta xifra seria sensiblement inferior a les 37,27 pessetes que Enric Saguer considera que gastaria en vestit i calçat un home adult entre 1886 i 1900 a la comarca del Baix Empordà.

E. SAGUER La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (Baix Emporà, 1860-1940), Tesi doctoral, Universitat de Girona 1996.

Quadre 6.4.6.
Coefficients de despeses en
vestit i calçat

Edat	homes i dones
0- 4	0,32
5- 9	0,52
10-14	0,82
15-59	1
>59	0,80

3/ El consum d'energia combustible.

La següent partida correspondria a les despeses destinades a cobrir les necessitats d'energia per cuinar i escalfar la llar durant els mesos d'hivern; és a dir, carbó i llenya. El còmput d'aquest registre presenta força inconvenients, ja que a la falta d'informació cal afegir-hi l'aprofitament que la població rural podia fer de diversos recursos naturals, com la llenya del bosc o els sarments de la vinya. Tot i així, en el ja citat text de J. Sancho i Puig, s'indica que el 1885, una família consumia diàriament quatre lliures de carbó vegetal, amb un cost monetari de 0,15 pessetes. Suposant que la meitat d'aquest valor correspondria a l'energia necessària per cuinar, i que la resta es destinaria a escalfar la llar, i, considerant que a la zona del Penedès les llars s'haurien d'escalfar una mitjana de cinc mesos l'any (de desembre a abril)⁵³, el cost energètic d'una llar

---

⁵³ Les temperatures mitjanes mensuals registrades entre 1923 i 1985 (°C), en el conjunt de la comarca del Penedès, són:

equivaldria aproximadament a 38,68 pessetes per any⁵⁴.

4/ Les despeses en habitatge.

La darrera partida corresponent al consum domèstic estaria relacionada amb les despeses vinculades a l'habitatge, diferenciant el valor monetari del lloguer i, en segon lloc, el manteniment de les cases propietat del nucli familiar que les habita. En el primer cas disposem de la informació datada a principis dels anys setanta, corresponent al lloguer dels apartaments que pertanyien a Lluís Querol, en el municipi de Font-rubí. Aquest propietari llogava els apartaments a canvi d'un nombre determinat de jornals l'any. Contemplem, com exemple, el lloguer d'un d'aquests apartaments regularitzat l'any 1872 entre

---

Gener	7,31	Juliol	22,98
Febrer	8,49	Agost	22,86
Març	10,65	Setembre	20,29
Abril	11,33	Octubre	16,22
Maig	15,94	Novembre	12,91
Juny	19,97	Desembre	8,04

Font: J. NOVELLA L'economia de l'Alt Penedès, Barcelona 1988, p. 9.

⁵⁴ Desagregat per mesos, el cost energètic d'una llar seria el següent (en pessetes):

Gener	4,65	Juliol	2,32
Febrer	4,20	Agost	2,32
Març	4,65	Setembre	2,25
Abril	4,50	Octubre	2,32
Maig	2,32	Novembre	2,25
Juny	2,25	Desembre	4,65

Lluís Querol i Isidre Sala⁵⁵:

"Llague de la Partament debaix de sobra la font, que la Vita lo asidro de cal Marti, asidro Sala Per lo añ 1872. Que ay bia de na lo prime del Jane dit añ y a comensat abitarla dita casa lo dia 13 de abril del present añ. Y per llague paga 36 jornals de trebeia y fes la bida y al sega a paseta".

Agafant com a punt de referència el valor mitjà dels jornals que es pagaven a la comarca del Penedès entre 1865 i 1875 (2,05 pessetes/jornal)⁵⁶, podem calcular el cost del lloguer de l'apartament, assignant un valor monetari als 36 jornals que Isidre Sala havia de satisfer al llarg de l'any. Al resultat que obtenim en aquesta operació, es situa al voltant de les 72 pessetes anuals.

Respecte al cost de manteniment d'una casa en propietat, no disposem de dades que ens permetin assignar un valor monetari a aquest registre. Per aquest motiu he decidit adoptar la quantitat de 34 pessetes/any, en què Enric Saguer avalua les despeses de manteniment i reparació dels edificis al Baix Empordà del darrer terç del segle XIX⁵⁷.

---

⁵⁵ Arxiu Patrimonial Família Querol de Font-rubí, llibreta de despeses.

⁵⁶ R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)", a Recerques, 24, Barcelona 1991, p. 41.

⁵⁷ E. SAGUER La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (Baix Empordà 1860-1940), Tesi doctoral en curs.

5/ El valor monetari del consum domèstic.

En resum, com ja s'ha comentat al llarg del text, no disposem d'estudis que ens permetin comparar els valors obtinguts per la comarca del Penedès amb altres zones del Principat. Tot i així, al llarg del text hem pogut comprobar com les dades computades per les zones vitícoles mostren força similitud amb les calculades en el ja citat treball d'Enric Saguer per a la comarca del Baix Empordà.

Quadre 6.4.7.

Valors monetaris assignats al consum domèstic (en pessetes)

	any	valor	valor deflactat per a 1875 ⁵⁸
Despeses home adult			
Cost anual alimentació	1885	365	379,6
Cost anual vestit i calçat	1850	30	33,06
Despeses anuals vivenda			
Propietat	1880	34	31,77
Lloguer	1872	72	67,05
Despeses anuals energia per la llar	1885	38,68	40,40

Fonts: citades en el text.

⁵⁸ Els valors monetaris corresponents a les diverses partides estudiades fan referència a anys diferents. Per tal d'eliminar les oscil·lacions dels preus que poden distorsionar els resultats finals, he optat per emprar els preus de 1875 (any corresponent al padró d'habitants que posteriorment farem servir a l'hora d'estudiar les diferents estratègies orientades a garantir la reproducció de les unitats familiars pageses), utilitzant com a deflactor l'índex de preus al major publicat per Jordi Maluquer.

J. MALUQUER "Precios, salarios y beneficios", a A. CARRERAS (coordinador) Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, Madrid 1989, pp. 495-532.

A partir de les xifres obtingudes, el valor monetari del consum domèstic d'una unitat familiar (C_f), vindria donat per la següent fórmula:

$$C_f = D_a + D_v + D_e + D_h$$

On, D_a equivaldria al consum alimentari del conjunt de membres de l'unitat familiar; D_v seria la suma del valor monetari que cada membre d'aquesta unitat destina a despeses de vestit i calçat; D_e el valor monetari de l'energia necessària per escalfar la llar i cuinar i, finalment, D_h equivaldria al cost del lloguer de l'habitatge o al seu manteniment, en cas de tractar-se d'una casa en propietat.

En aquesta fórmula, els valors corresponents a D_e (38,68 pessetes/any), i a D_h (72 pessetes/any pel lloguer d'una casa⁵⁹ i 34 pessetes/any per les reparacions i manteniment d'una casa en propietat), serien constants per a totes les unitats familiars estudiades. Per la seva banda, les despeses corresponents al consum alimentari (D_a) i al vestit i calçat (D_v) de cada unitat familiar, s'obtindria a través de la següent fórmula:

$$D_a = \sum_n (C_{zj} \cdot y)$$

On: y és la constant de les despeses de consum d'un home adult i C_{zj} són els coeficients de consum dels tots els membres de la unitat familiar, segons el sexe z i l'edat j . En el cas de les despeses per vestit i calçat, la fórmula utilitzada seria la mateixa.

---

⁵⁹ En aquest valor considerem que hi estarien compreses les despeses en manteniment de la casa, ja que en els contractes que va establir Lluís Querol al llarg de la segona meitat del segle XIX, no s'obligava mai al llogater a fer-se càrrec d'aquesta despesa.

6.5.- La viabilitat de les explotacions vitícoles.

L'obtenció d'un valor monetari representatiu del consum familiar ens permet avançar noves hipòtesis, tant pel que fa a l'evolució de les despeses associades al consum al llarg del cicle familiar, com respecte la capacitat de reproducció de les unitats familiars pageses que menaven petites explotacions vitícoles.

L'anàlisi de l'evolució de les despeses monetàries corresponents al consum familiar, ens porta a dissenyar una família amb una estructura representativa de la zona estudiada. A la comarca del Penedès, aquesta família seria de tipus simple amb quatre membres⁶⁰, i la seva evolució es podria resumir en tres grans etapes: en la primera d'elles, el nucli familiar estaria format per una parella amb unes edats que oscil·larien entre els 20 i els 30 anys, amb dos fills menors de 10 anys. En una segona etapa, els quatre membres de la unitat familiar haurien arribat a una plena edat productiva, entre els 15 i els 54 anys. En la

---

⁶⁰ A Gelida, per exemple, aquest tipus de família simple representaria el 60,4 x 100 del total de famílies censades en el municipi l'any 1875.

AHMG, Padró d'habitants de 1875.

darrera etapa del cicle familiar, la unitat familiar pagesa (UFP) estaria formada per la parella inicial, que hauria superat els 64 anys, i dos actius (els dos fills o un matrimoni jove), que es mantindrien entre els 20 i 54 anys.

Quadre 6.5.1.

Model de cicle evolutiu d'una família de tipus simple amb quatre membres. (edats dels membres de la família)

	Etapa 1	Etapa 2	Etapa 3
Home	20-54	20-54	> 64
Dona	20-54	20-54	> 64
Home	05-09	15-30	20-54
Dona	0-04	15-30	20-54

A partir d'aquest primer model, servint-nos dels valors monetaris i dels coeficients establerts en l'apartat anterior, podem estimar l'evolució de les despeses de consum al llarg del cicle familiar, segons es disposi o no de vivenda en propietat:

Quadre 6.5.2.

Evolució de les despeses de consum al llarg del cicle familiar (pts.)

	Despesa aliments	Despesa vestits	Despesa energia	Despesa habitatge	Total consum familiar
Etapa 1					
amb casa pròpia	1.000,1	93,88	40,4	31,77	1.166,15
Sense casa pròpia	1.000,1	93,88	40,4	67,05	1.201,43
Etapa 2					
amb casa pròpia	1.365,1	132,24	40,4	31,77	1.569,51
Sense casa pròpia	1.365,1	132,24	40,4	67,05	1.604,79
Etapa 3					
amb casa pròpia	1.157,05	119	40,4	31,77	1.348,22
Sense casa pròpia	1.157,05	119	40,4	67,05	1.383,5

Font:Elaborat a partir del Quadre 6.5.1. i dels valors monetaris i els coeficients establerts en l'apartat 6.4.

Una vegada establert el model de família, podem realitzar una aproximació a la superfície vitícola mínima que permetia garantir la reproducció de les unitats familiars pageses⁶¹. Per realitzar aquest exercici recuperem dos dels supòsits que ja s'han utilitzat en l'apartat 6.3., amb la finalitat de copsar algunes de les estratègies que podien adoptar les unitats familiars pageses per tal de garantir llur reproducció.

Segons els resultats d'aquest darrer Quadre, les UFP sense animal de tir tan sols podrien garantir llur reproducció en cas de menar una explotació mitjana, d'entre 8 i 13 hectàrees, segons la mateixa estructura de la UFP i la disponibilitat o no de vivenda pròpia. Únicament a partir d'una inversió de capital en l'adquisició d'un animal de tir, seria possible que una explotació familiar aconseguís de reproduir-se en una petita explotació, d'entre 3,65 i 5,05 hectàrees.

---

⁶¹ Aquesta aproximació a la superfície mínima per explotació vitícola (Sv), la calculem a partir de les despeses de consum familiar i de la renda neta per hectàrea, de manera que:
 $Sv = Cf / RN.$

Quadre 6.5.3.

Superfície mínima que permeti la reproducció de la UFP (Hs.)

Supòsit 1: explotació vitícola sense animal de tir.

	UFP amb casa pròpia	UFP sense casa pròpia
Etapa 1 del cicle familiar		
Terra en propietat	8,11	8,36
Terra a rabassa morta	9,45	9,74
Etapa 2 del cicle familiar		
Terra en propietat	10,92	11,16
Terra a rabassa morta	12,72	13,01
Etapa 3 del cicle familiar		
Terra en propietat	9,38	9,62
Terra a rabassa morta	10,93	11,21

Supòsit 2: explotació vitícola amb una mula com animal de tir

	UFP amb casa pròpia	UFP sense casa pròpia
Etapa 1 del cicle familiar		
Terra en propietat	3,65	3,76
Terra a rabassa morta	3,67	3,78
Etapa 2 del cicle familiar		
Terra en propietat	4,90	5
Terra a rabassa morta	4,94	5,05
Etapa 3 del cicle familiar		
Terra en propietat	4,21	4,32
Terra a rabassa morta	4,25	4,36

Font: elaborat a partir del Quadre 6.5.2. i del valor monetari del producte brut calculat en l'apartat 6.3.

Quadre 6.5.4.
El paper de la petita propietat de la terra (< 5 Hs.) a la comarca del Penedès

Municipi	Any	Total prop. (1)	Prop. < 5hs. (2)	% Prop. < 5 hs. (2)/(1) *100
Avinyonet del Penedès	1861	156	107	68,5
Les cabanyes	1864	22	15	68,1
Font-rubí	1863	172	88	51,1
Gelida	1862	113	73	64,6
Lavit	1861	47	31	65,9
Olèrdola	1861	183	147	80,3
Pacs	1862	101	69	68,3
Pla del Penedès	1861	67	40	59,7
Pontons	1860	47	22	46,8
St. Cugat Sesgarrigues	1861	95	77	81
St. Martí Sarroca	1863	241	172	71,3
St. Quintí de Mediona	1864	224	189	84,3
St. Sadurní d'Anoia	1865	135	104	77
Sta. Fe del Penedès	1861	49	41	83,6
Sta. Margarida i Monjos	1862	107	71	66,3
Subirats	1861	174	98	56,3
Terrassola	1863	106	76	71,6
Vilobí	1866	137	110	80,2
Vilafranca del Penedès	1862	618	555	89,8
Total		2.794	2.085	74,6

Font: vegeu amillaraments citats en el capítol 4.

A la comarca del Penedès, tal com mostra el Quadre 6.5.4., la major part dels propietaris de la terra posseïen menys de cinc hectàrees, i molts d'ells no tenien animal de tir. Segons l'argument desenvolupat en les planes anteriors, aquestes UFP haurien de cercar vies complementaries per garantir uns ingressos mínims que els permetessin assegurar llur reproducció. En aquests casos, les opcions que es presentaven eren varies i, al mateix temps, complementaries:

a/ Intentar accedir a noves terres a través del

contracte de rabassa morta.

b/ Cercar ingressos complementaris contractant-se com a jornalers agrícoles.

c/ Cercar ingressos complementaris en activitats no agrícoles.

Per tant, per percebre les diferents estratègies que podien seguir aquestes UFP a l'hora de cercar ingressos a l'exterior de la mateixa explotació, cal conèixer les característiques del mercat de treball en les àrees vitícoles.

6.6.- La divisió del treball en les explotacions pageses.

Una part important de l'ingrés brut que obtenia la UFP, tenia el seu origen en la venda de la força de treball dels seus membres a l'exterior de la pròpia explotació agrícola. Ara bé, aquest tipus d'ingrés vindria determinat per la disponibilitat dels actius agrícoles i, per tant, dependria de les regles que regulen la divisió del treball en el sí de les explotacions pageses.

1.- La disponibilitat d'actius agrícoles. La divisió del treball en les explotacions pageses.

Partint del supòsit de que un home adult equival a un actiu agrari, amb un coeficient d'activitat agrària igual a 1, cal establir el coeficient que correspon a la resta de membres de la llar, tenint en compte la seva edat, sexe i ocupació principal.

Els actius masculins

Quan el 1875 els caps de família omplien les fulles declaratòries del padró de Gelida, tendien a considerar que els homes s'incorporaven al mercat laboral a partir dels 14 anys. Així, dels 284 infants de sexe masculí menors de 14 anys que foren inscrits en el padró, tant sols vint tenen assignada una activitat: 9 treballen en el sector del paper, 8 ho fan de pagès, 1 consta com artesà i dos com a moliners. Per contra, el 87,2 x 100 dels que ja han complert els 14 anys i no han passat dels vint, consten amb una ocupació determinada. Tot i així, no podem passar per alt que la plena incorporació al treball agrícola, requeria d'un procés d'aprenentatge previ, que es realitzava entre els 7 i els 14 anys⁶². Al llarg d'aquesta etapa d'aprenentatge, els nois tendien a participar esporàdicament en l'explotació de la terra, especialment en els moments de màxima demanda estacional de mà d'obra, com la verema⁶³. Aquests resultats ens porten a considerar com actius agraris masculins els homes majors de 13 anys, atorgant un coeficient d'activitat igual a 0,10 als varons amb edats situades entre els 7 i els 13 anys, que correspondria a la seva participació en els treballs agraris durant el període d'aprenentatge.

---

⁶² Quan parlem d'aprenentatge, tant en el treball masculí com en el femení, ho fem en el mateix sentit que E. P. Thompson dona al concepte, és a dir, la transmissió intergeneracional dels coneixements que permetien als joves anar-se integrant en la vida col·lectiva.

E.P. THOMPSON Costumbres en común, Barcelona 1995, p. 20.

⁶³ Així, per exemple, el mestre de l'escola de Gelida, Bartolomé Rourell, anotava que l'any 1875 les aules es tancaven durant un mes, del 8 de setembre al 8 d'octubre, "*por comodidad de la vendimia*".

AHMG, Llibre resum de faltes d'assistència, Sig. 02.03.1

Respecte els que ja havien complert els 59 anys, cal reflexionar sobre les possibilitats que mantenien de participar en totes les activitats agràries, ja que algunes tasques, com les de cavar, requerien d'una energia i agilitat que difícilment es suposen en les persones velles. És per aquest motiu que, seguint les indicacions de Josep Llovet Mont-ros, he optat per reduir el seu coeficient d'activitat agrària a 0,5⁶⁴.

Un cas diferent seria el de les famílies pageses que comptaven entre els seus membres amb algun actiu masculí dedicat a activitats no agràries. Aquesta seria la situació, per exemple, de Josep Ros Estella, pagès de 50 anys casat amb Josepa Almirall Torrens, de 45 anys, que menava 2,75 hectàrees de terra, de les quals 2,44 eren plantades de vinya. Dels quatre fills que la parella va tenir, dos eren barons: Pere Ros Almirall que el 1875 havia complert 15 anys i ja consta com a pagès, i Josep Ros Almirall, que en aquesta data figura amb 18 anys i treballava com a vidrier⁶⁵.

Difícilment els membres de la UFP que desenvolupaven activitats no agràries, podien participar en les feines que requeria l'explotació familiar, limitant la seva col·laboració als moments de màxima demanda estacional de mà d'obra⁶⁶. Per

---

⁶⁴ J. LLOVET MONT-ROS "Apunts d'economia agrícola", Butlletí del Departament d'Agricultura, nº 4, Barcelona 1937, p. 19.

⁶⁵ Aquestes dades s'obtenen del Padró general d'habitants de Gelida, 1875 (Arxiu Municipal de Gelida) i de l'Amillament de la mateixa població, 1862 (Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, sèrie TER, lligall 586 bis).

⁶⁶ A través de la documentació patrimonial de la família Raventós de Sant Sadurní d'Anoia, hem pogut comprovar com alguns dels treballadors que tenien contractats al llarg de l'any tornaven a les explotacions familiars en els moments de màxima demanda estacional de mà d'obra. Així, en el capítol anterior, ja hem citat el cas d'un jornalier anomenat "Bardera", que el mes

aquest motiu, he considerat que el seu coeficient d'activitat agrària en una zona vitícola, correspondria al percentatge de jornals que representa la verema sobre el total de jornals necessaris per explotar una hectàrea de vinya. Es a dir, el seu valor equivaldria a 0,15⁶⁷.

Els actius femenins

La mateixa versatilitat que caracteritza el treball de les dones en les zones agrícoles, fa difícil establir un coeficient que reflecteixi únicament llur participació en els treballs vitícoles. En general, l'activitat femenina en l'explotació agrícola, es centrava, principalment, en les tasques vinculades amb la reproducció (criança i educació dels fills), i amb el consum (manteniment de la llar, fer-se càrrec de l'aviram i l'engreix del porc, manteniment de l'hort,...). D'altra banda, la seva participació en el mercat de treball vindria determinada per l'estructura familiar i, en segon lloc, per les característiques econòmiques de la zona on resideix i pel mercat de treball que se'n deriva.

---

de setembre de 1832 havia marxat quatre dies a casa del seu pare per ajudar a la família en la verema.

Font: APER, Lligall documentació anys 1780-1849, document nº 9 (llibreta anys 1833-1834).

⁶⁷ Aquest coeficient d'activitat agrària s'obté tenint en compte els jornals corresponents a la verema en els cassos de Sant Sadurní d'Anoia (1879), Capellades (1879) i el Vendrell (1903-1907).

Font: R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOME i E. SAGUER "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, p. 81.

Respecte la relació existent entre estructura familiar i activitat femenina en el treball agrícola, cal suposar que l'accés de la dona al mercat de treball seria més corrent en les famílies extenses, on el seu paper respecte els fills i el manteniment de la llar podria ésser assumit per altres membres de la família amb majors dificultats per realitzar els treballs agrícoles (les dones més velles, per exemple).

En segon lloc, la participació activa de les dones en el mercat de treball, vindria determinada per les mateixes característiques econòmiques de la zona on resideixen. Així, en aquelles regions on es detecta un cert teixit industrial, les estratègies familiars s'orientarien a complementar els ingressos del treball agrícola masculí, amb la vinculació de les dones al treball manufacturer. Observem dos exemples força distants en el temps. En el primer d'ells, datat a finals del segle XVIII, Manuel Barba i Roca, en les seves respostes al Qüestionari de Francisco de Zamora, assegurava que en el corregiment de Vilafranca del Penedès *"las mujeres y niños no se aplican en trabajar en las operaciones del campo, pero en los lugares que hay fábricas de lana se aplican en hilar lana con tornos, o cardar"*⁶⁸. Un segon exemple el localitzem a la comarca del Bages, quan, el 1936, en el municipi de Navarcles, la major part dels homes amb ocupació consten com a pagesos, mentre que el 60,1 x 100 de les dones estaven ocupades en la fàbrica tèxtil⁶⁹.

---

⁶⁸ M. BARBA i ROCA El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII. Respostes al Qüestionari de Francisco de Zamora de Manuel Barba i Roca, Sant Sadurní d'Anoia 1991, p. 67.

⁶⁹ Llorenç FERRER *"La pequeña explotación en un viñedo de la Cataluña central en los siglos XIX i XX. Consideraciones sobre su evolución y comportamiento"*; a P. SAAVEDRA i R. VILLARES (Eds.) Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX, Barcelona 1991, Vol. II, pp. 53-54. Sobre aquest tema, del mateix autor, també es pot consultar *"Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Catalunya central (siglos XVIII-*

L'activitat agrícola de les dones també vindria determinada per l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra. Així, per exemple, Maura Palazzi ha insistit com un sistema productiu basat en el latifundi, amb una insuficient oferta de treball, tendeix a excloure l'ocupació femenina dels treballs agrícoles. Finalment, no podem oblidar la importància que poden tenir els factors culturals a l'hora de limitar les possibilitats d'autonomia de la dona en el mercat de treball⁷⁰.

Fins aquest moment ens hem referit a l'activitat de les dones adultes. Respecte les adolescents, en les zones agrícoles sense possibilitats de completar els ingressos familiars treballant en una fàbrica, podien ocupar-se com a servei domèstic en la casa d'algun propietari. En el municipi de Gelida, a tall d'exemple, l'any 1875 s'havien inscrit 68 serventes en el padró municipal. Observem la distribució per edats:

XX)"; Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, 1994 XII 2/3, pp. 201-232.

⁷⁰ En aquesta zona, estudiada per Maura Palazzi, "il forte accentramento della residenza in grandi borghi agricoli e quindi la necessità, per recarsi al lavoro, di allontanarsi dalla propria abitazione per tutta giornata e, più spesso, per l'intera settimana o addirittura per periodi più lunghi. Una condizione, questa, incompatibile sia con la possibilità per le donne di combinare la cura della casa e della famiglia con il lavoro extradomestico, sia con la esigenza, caratteristica di tutte le società patriarcali, di preservare l'onore della famiglia attraverso il controllo del comportamento sessuale femminile".

Maura PALAZZI "Rotture di equilibri tradizionali nelle relazioni fra i sessi. I nuovi ruoli familiari e lavorativi delle donne contadine durante la crisi agraria"; Instituto 'Alcide Cervi'. Annali 1992-1993, Roma 1994, p. 170.

Quadre 6.6.1.

**Distribució per edats de les dones
que declaren com a professió la de
serventa (Gelida 1875)**

Edat	Nº dones
00-13	3
14-17	28
18-20	17
21-25	12
26-30	4
>30	4
Total	68

Font: AHMG, Padró habitants 1875.

Segons aquestes dades, tot sembla indicar que les famílies ocupaven alguna de les filles com a serventa quan aquesta havia complert els tretze anys, per tal de completar els ingressos i alliberar-se del consum i d'altres despeses que podien correspondre a aquest membre. Al mateix temps, l'ocupació com a serventa permetia una certa capacitat d'estalvi destinada al dot, de manera que milloraven les seves condicions d'accés al mercat matrimonial. Aquesta noia treballaria i viuria fora del nucli familiar fins al moment d'accedir al matrimoni, quan abandonaria el servei i passaria a ocupar-se de la nova llar, i, en cas de necessitat, completar els ingressos de la nova llar a través d'altres segments del mercat de treball femení. Generalment, en aquells nuclis familiars on un dels seus membres femenins s'ocupava com a serventa hi acostumaven a restar altres dones solteres per ajudar a fer-se càrrec de la llar. Quan les filles es quedaven a treballar en la pròpia casa rebien l'aprenentatge de la mare en les feines domèstiques o agrícoles que ella hauria

d'assumir una vegada fos adulta.⁷¹

Al llarg d'aquestes línies hem anat reflexionant sobre els diferents factors que podien determinar la participació de les dones en el mercat de treball agrícola. Però, ¿quina era l'oferta de treball agrícola, fora de la pròpia llar, per aquelles dones que vivien en una zona que, com el Penedès, es caracteritza pel monocultiu vitícola? Per intentar aclarir aquest interrogant no disposem de notícies literàries, per la qual cosa ens trobem limitats a les dades que apareixen en les cartilles avaluatòries i en comptabilitats privades. Contemplem l'exemple de Sant Sadurní d'Anoia:

---

⁷¹ L. A. TILLY i J. W. SCOTT Les femmes, le travail et la famille, Paris 1987, pp. 49-51.

Quadre 6.6.2.

**Jornals femenins en l'explotació d'1 Ha.
de vinya a Sant Sadurní d'Anoia (1861)**

	Jornals
Espampolar	5,10
Veremar	4,08
Total jornals femenins	9,18
Total jornals Ha.	52,41
% jornals femenins	17,51

Font: ACA, Secció Hisenda, sèrie TER, expedients de greuges.

Segons aquestes dades, la participació de les dones en el treball vitícola es veuria circumscrita a les feines menys qualificades, com espampolar, o al moment de màxima demanda estacional de mà d'obra: la verema. Però, en conjunt, la seva participació activa quedaria limitada a un 17,51 x 100 del total de treball necessari per explotar una hectàrea de vinya⁷². Aquestes dades procedents de la Cartilla avaluatòria de Sant Sadurní d'Anoia, coincideixen amb les que obtenim a través d'alguns fons patrimonials. Així, per exemple, Josep Raventós, en l'explotació de les 57,91 hectàrees de vinya que menava

---

⁷² Aquest percentatge seria superior al que s'ha estimat per algunes zones vitícoles franceses. Així, per exemple, Y. Rinaudo indica que a les vinyes provençals, per treballar una explotació de 3 hectàrees de vinya eren necessaris de 130 a 185 jornals de treball, dels quals 8 o 10 anaven a càrrec de les dones (entre un 4,3 i un 7,6 x 100 del total de jornals necessaris).

Y. RINAUDO "Le vigneron provençal, de la cave a l'atelier"; a G. GARRIER i R. HUBSCHER (Eds.) Entre faucilles et marteaux. Pluriactivités et stratégies paysannes, Lyon 1988, pp. 99-120.

directament l'any 1861 en la seva heretat de Can Codorniu (Sant Sadurní d'Anoia), tan sols contractava actius femenins el mes de maig, per esporgar les vinyes, i el mes de setembre per veremar⁷³. El fill de Josep Raventós, Manuel Raventós, en el seu llibre *La verema* (1911), va descriure les feines que, durant la verema, duïen a terme les dones contractades en la seva heretat. El mes de setembre, a Can Codorniu, trobaven feina unes 180 dones, procedents tant dels municipis de la mateixa comarca, com de zones més allunyades: Miravet (Ribera d'Ebre) o Fraga (Baix Cinca), per exemple. En iniciar-se la verema, les dones eren distribuïdes en colles de collidores i de triadores. Aquestes darreres tenien com a funció separar els grans defectuosos, per tal de millorar la qualitat del vi⁷⁴. Però el principal problema que, respecte la mà d'obra femenina, destaca aquest propietari, era la seva elevada mobilitat, cercant remuneracions més elevades. Per aquest motiu, Josep Raventós es lamentava del fet que, *"com més adelantada està la collita, succehia anys enrera que si a mitja collita venían pluges, o per podrir-se los rahims en lo país s'apujavan los jornals per uns quant dies, o per veure que aquí a casa faltavan poch dies per collir, y-ls sortía feyna en altre punt, nos dexavan móltes dones com més apurats estavam y se-ns podrian los rahims per no poder-los entrar. Més endavant afegeix que, normalment, "començan per 200 (dones) mentres los rahims són verdosos y no convé collir-los, y se reduhexen a 150 y a 100 en los dies de la fuga del collir, per estar los rahims al punt; lo que-ns a dexar lo triar y a fer vins inferiors"*. Per

---

⁷³ APFR, Volum documentació anys 1860-1869.

⁷⁴ Segons Manuel Raventós, *"lo rahim triat, trets ja tots los grans defectuosos, ja no du ferments d'enfermetats, ja pot donar ví de marca. Les llevadures que porta demunt la pell dels seus grans, ja tenen altra sanitat; los seus vins se conservan mólt millor y treuen un ben diferent bouquet, produhit per diferents ferments"*.

Manuel Raventós *La verema*, Barcelona 1911, p.123.

tal d'exercir un major control sobre el treball femení, es va implantar una gratificació que solament rebien aquelles dones que havien treballat tots els dies que durava la verema: "*llavors prometerem un premi de un ral més cada dia a les que al final de la collita no-ns haguessen faltat un sol dia. Lo remey fôu com posar oli en un llum*"⁷⁵.

Però, al llarg de l'any, quina era la distribució per sexes del treball en aquestes zones vitícoles? Per tal de resoldre aquesta qüestió, retornem a l'exemple de Gelida. En aquest municipi, l'any 1875, hi residien 380 actius masculins, majors de 13 anys, que declaraven com a professió la de pagès⁷⁶. Un exercici interessant pot consistir a calcular, a partir d'aquests actius masculins, la necessitat de jornals disponibles per cultivar les vinyes del municipi (1.040,75 Hs), que equivalien al 85,12 x100 de la superfície cultivada⁷⁷. Observem el quadre següent:

Quadre 6.6.3.		
Disponibilitat d'actius masculins per cultivar les vinyes de Gelida (1861-1875)		
1	Actius masculins pagesos residents a Gelida	380
2	Hectàrees de vinya a Gelida	1.040,81

⁷⁵ Manuel RAVENTOS La verema, Barcelona 1911, p.112.

⁷⁶ AHMG, Padró d'habitants de 1875.

⁷⁷Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, Sèrie Ter, 586 bis.

3	Jornals necessaris per l'explotació d'una hectàrea de vinya ⁷⁸	56,18
4	Jornals necessaris per treballar les vinyes de Gelida (2)*(3)	58.472,70
5	Jornals masculins disponibles al llarg de l'any per treballar les vinyes de Gelida ⁷⁹	109.060
6	Excedent de jornals masculins al llarg de l'any (5)-(4)	50.587,30
7	Jornals necessaris per veremar una hectàrea de vinya ⁸⁰	7,54

⁷⁸ S'ha utilitzat com a font documental, la Cartilla avaluatòria de Sant Sadurní d'Anoia de 1861 (Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, Sèrie Ter, expedients de reclamació de greuges). Aquest document indica que eren necessaris uns 52,41 jornals per cultivar una hectàrea de vinya, però no es comptabilitzen els jornals necessaris per traslladar la verema al celler, premsar i trescolar el vi. Aquests jornals (3,77), els hem calculat a partir de la mitjana dels casos del Vendrell (1923), i el conjunt de la comarca del Penedès (1923 i 1932), on el nombre de jornals de cultiu era pràcticament el mateix que l'indicat a la Cartilla avaluatòria de Sant Sadurní d'Anoia. Respecte els casos del Vendrell i del Penedès vegeu R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, p. 81.

⁷⁹ El nombre de dies laborables s'ha comptabilitzat tenint en compte que:

1/ No es treballava en els 47 diumenges anuals.

2/ Respecte les festes que es celebraven al llarg de l'any, el mestre de Gelida, l'any 1875 destacava les següents (he eliminat les que es poden considerar estrictament escolars): Carnaval (4 dies); Primera Pasqua (2 dies); Segona Pasqua (2 dies); Serra la Vella (2 dies); Precepte de Quaresma (2 dies); Nadal (5 dies); Sant Jordi; Sant Antoni (mes de gener); Sant Antoni (mes de juny); Sant Roc; Sant Camil; Sant Isidre; Santa Llúcia; Tot Sants (2 dies); Festa Major (4 dies); Sant Josep. Es a dir, un total de 31 dies. AHMG, Llibreta resum de faltes d'assistència, registre 02.03-2.

En resum, al llarg de l'any es treballava com a màxim uns 287 dies.

8	Jornals necessaris per veremar les 1.040,81 hectàrees de vinya de Gelida (7) * (2)	7.847,70
9	Jornals masculins disponibles per veremar les vinyes de Gelida ⁸¹	5.700
10	Dèficit de jornals per dur a terme la verema a Gelida (8)-(9)	2.147,7
Fonts: citades en el text		

A partir d'aquest exemple, sembla força raonable la hipòtesi segons la qual, en aquesta zona vitícola, els actius femenins tendirien a concentrar la seva participació en les tasques vitícoles durant la verema, quan els actius masculins no poden satisfer la demanda de mà d'obra que reclama el conjunt de la vinya a Gelida. La resta de l'any, les activitats vitícoles quedarien perfectament cobertes pels actius masculins. Al mateix temps, com ja ha mostrat M. Palazzi per algunes zones italianes⁸², la forta discriminació sexual que existia al camp català

⁸⁰ En total es comptabilitzen 7,54 jornals per hectàrea. Aquests jornals s'han de desagregar en 3,25 jornals per veremar i 3,77 jornals per transportar la verema, premsar i trascolar. Font: citades en el text.

⁸¹ Calculem que la verema s'acostuma a realitzar al llarg d'uns quinze dies. Quant més augmenti el nombre de dies, més augmenta el perill d'un accident climatològic que pugui malmetre la verema. Durant aquesta quinzena no es descansava cap dia. En aquest sentit, Manuel Raventós indica que "ab la nostra mena de treball, no-l podiem interrompre durant la collita, y ab los permisos corresponents, treballàm los tres o quatre dies de festa que hi ha durant ella, fent dir una missa a dos quarts de cinch del matí, per no perdre feyna", M. RAVENTOS *La verema*, Barcelona 1911, p. 115.

⁸² Maura PALAZZI "Rotture di equilibri tradizionali nelle relazioni fra i sessi. I nuovi ruoli familiari e lavorativi delle donne contadine durante la crisi agraria"; *Instituto 'Alcide*

respecte les retribucions del treball agrícola⁸³, podria determinar la no conveniència econòmica pel conjunt de la comunitat que les dones entressin en el mercat de treball agrícola en competència amb els actius masculins. Finalment, aquesta mateixa discriminació sexual dels jornals agrícoles, podia determinar l'espai en què el treball femení participaria en la verema. Així, en les petites explotacions vitícoles la recol·lecció aniria a càrrec dels actius femenins, mentre que els jornals masculins disponibles entrarien en el mercat de treball, per contractar-se en explotacions que demandessin treball exogen.

A partir d'aquestes consideracions, podríem estimar que el

Cervi'. *Annali 1992-1993*, Roma 1994, pp. 170-171.

⁸³ La discriminació sexual respecte el jornal agrícola queda perfectament reflectida, en el cas de Catalunya, en l'evolució dels jornals agrícoles, masculins i femenins, per les províncies de Barcelona i Lleida (1818-1936):

	Província de Barcelona			Província de Lleida		
	Home (a)	Dona (b)	(b) / (a) *100	Home (c)	Dona (d)	(d) / (c) *100
1818-1855	7,90	4	50,63	5,16	1,97	38,17
1856-1872	8,18	4,84	59,16	7,01	2,53	36,09
1873-1892	10,71	6,53	60,97	8,62	3,74	43,38
1893-1902	11,27	7	62,11	7,64	3	39,26
1903-1913	12	7,50	62,50	8,27	3,23	39,05
1914-1918	13,76	9,66	70,20			
1919-1922	27,74	17,37	62,61			
1923-1928	28	17	60,71			
1929-1936	31,25	19,60	62,72			

Font: R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)"; Recerques, 24, Barcelona 1991, p. 33.

treball vitícola correria, generalment⁸⁴, a càrrec dels actius masculins, mentre que l'activitat femenina en l'explotació agrícola s'orientaria, tal com ja apuntàvem anteriorment, a les tasques vinculades amb la reproducció i el consum, completant els ingressos, en cas de necessitat, amb activitats agrícoles complementàries (portant llenya, fruits de l'hort o aviram al mercat o, en moments de necessitat, participant de forma més activa en l'explotació de la terra). Aquesta versatilitat ens porta a considerar, pel conjunt de les dones compreses entre els 14 i 59 anys, un coeficient de treball vitícola equivalent a 0,6, tal com ja proposava Josep Llovet l'any 1937⁸⁵. Però, al mateix temps, cal suposar com a inexistent la participació en l'explotació de la terra d'aquelles dones que, o bé no havien arribat als 14 anys o bé en tenien més de 59. El mateix succeiria amb les filles que treballaven en altres activitats, com la manufactura o com a serventes en altres llars.

En resum, com a resultat dels arguments desenvolupats, podríem considerar que els coeficients que indiquen el grau de participació dels membres del nucli familiar, en les feines directament vinculades al conreu de la vinya, serien els següents:

---

⁸⁴ Aquest afirmació no es compliria en el cas d'una petita explotació sense actius masculins (per viudetat, allistament o emigració dels homes). En aquest marc, l'activitat vitícola correria a càrrec de les dones.

⁸⁵ J. LLOVET MONT-ROS "Apunts d'economia agrícola", Butlletí del Departament d'Agricultura, nº 4, Barcelona 1937, p. 19.

Quadre 6.6.4.
Coeficient representatiu del grau de participació en les
feines vitícoles

Edat	Actius masculins	Actius femenins	Actius no vinculats al treball agrícola	
			Homes	Dones
00-06	0	0	0	0
07-13	0,15	0	0,15	0
14-59	1	0,6	0,15	0,15
>59	0,5	0	0,15	0

2.- Els mercats de treball.

A partir d'aquests coeficients, podem comprovar la disponibilitat de treball familiar per cultivar les terres que menen en propietat. Per realitzar aquest exercici, ens servirem d'una mostra de 83 UFP establertes al municipi de Gelida. Acceptant el supòsit que un actiu masculí entre els 14 i 59 anys acostumava a treballar durant 287 dies a l'any⁸⁶, podem calcular la dispo-

⁸⁶ Les fonts documentals que ens permeten fixar aquest nombre de jornades, s'especifiquen en el Quadre 6.6.3. Cal tenir present, però, que aquesta xifra de 287 dies treballats per any representa el màxim de jornades que s'acostumava a treballar. En altres zones, els valors obtinguts resulten sensiblement inferiors. Així, G. Postel-Vinay assenyala que a França, el 1860, els treballadors agrícoles tindrien una ocupació anual equivalent a 224 dies. Per altra banda, el nombre de jornades treballades per any, poden estar condicionades per pràctiques culturals que desconeixem, com, per exemple, la participació dels treballadors d'un municipi en les fires i festes dels pobles veïns, faltant a la feina durant alguns dies.

G. POSTEL-VINAY "La desintegració dels mercats de treball

nibilitat de treball per cada nucli familiar i, per tant, esbrinar la possibilitat que cada una d'aquestes famílies tenien d'exportar mà d'obra a l'exterior de la propietat, per tal d'aconseguir ingressos complementaris que fessin possible llur reproducció⁸⁷.

Els resultats obtinguts en aquestes operacions indiquen que tan sols quatre unitats d'explotació familiar es veurien obligades a incorporar treball exogen al nucli familiar. Les 79 unitats familiars restants, es trobarien en condicions d'exportar mà d'obra per tal de garantir la seva reproducció o, en algun cas, augmentar la seva capacitat d'estalvi.

Si, com ja hem apuntat anteriorment, acceptem que un actiu masculí entre els 14 i 59 anys treballava uns 287 dies per any, podem elaborar un quadre en el que s'indiqui la capacitat d'exportar treball d'aquestes unitats familiars pageses:

---

a la França del segle XIX", Recerques nº 29, Barcelona 1994, p. 110.

⁸⁷ A l'hora de realitzar aquests càlculs s'ha relacionat la superfície conreable amb els jornals necessaris per treballar-la, i aquests amb els jornals disponibles per unitat familiar. Cal advertir que els coeficients que he elaborat fan referència a l'activitat vitícola, però que, a causa de la minsa importància de la superfície destinada al conreu de cereals, aquests coeficients han estat també utilitzats en el cas dels conreus herbacis..

Quadre 6.6.5.

Capacitat d'exportar treball per part de les famílies de Gelida

nº de jornals treballats per any	Relació entre els jornals treballats per any amb el seu equivalent en actius agraris masculins entre 14 i 59 anys	nº de famílies que podien exportar el treball equivalent a aquests actius agraris masculins
0 - 287	1	10
288 - 574	2	37
575 - 861	3	24
862 - 1.148	4	5
1.149 - 1.435	5	3

Font: citades en el text.

D'aquest quadre es desprèn que la major part de les explotacions agrícoles contemplades en la mostra, estarien en disposició d'exportar el treball equivalent a dos o tres actius masculins adults. A partir d'aquests resultats, sembla correcte afirmar que una de les característiques de les explotacions vitícoles del pre-litoral català, seria un elevat grau de pluriactivitat familiar, que vindria determinada, tal com escriu G. Désert, per "*l'insuffisance des emplois résultant du travail de la terre, par le chômage saisonnier qui le caractérise, par la taille moyenne de familles, par les structures des exploitations et, aussi, par la plus ou moins forte densité relative de la population*"⁸⁸.

⁸⁸ G. DESERT "*L'essentiel et l'accessoire? Des Bas-Normands en quête d'emplois*"; a G. GARRIEER i R. HUBSCHER (coord.) *Entre faucilles et marteaux. Pluriactivités et stratégies paysannes*, Lyon 1988, p.60.

En aquest moment, no disposem de la documentació històrica suficient per atrevir-nos a establir una tesi sobre la pluriactivitat familiar en les zones vitícoles catalanes. Per tant, les nostres mateixes limitacions comporten que, en aquest apartat, ens limitem a establir unes hipòtesis de treball que en un futur necessitaran ésser desenvolupades.

En primer lloc, cal acotar els diferents mercats de treball susceptibles d'absorbir l'excedent de mà d'obra procedent de les explotacions vitícoles. Com ja hem avançat, les unitats familiars pageses seguirien una doble estratègia a l'hora de cercar noves oportunitats per garantir llur reproducció: el treball agrícola a l'exterior de la pròpia explotació i, en segon lloc, l'ocupació d'alguns membres de la família en activitats no agrícoles⁸⁹.

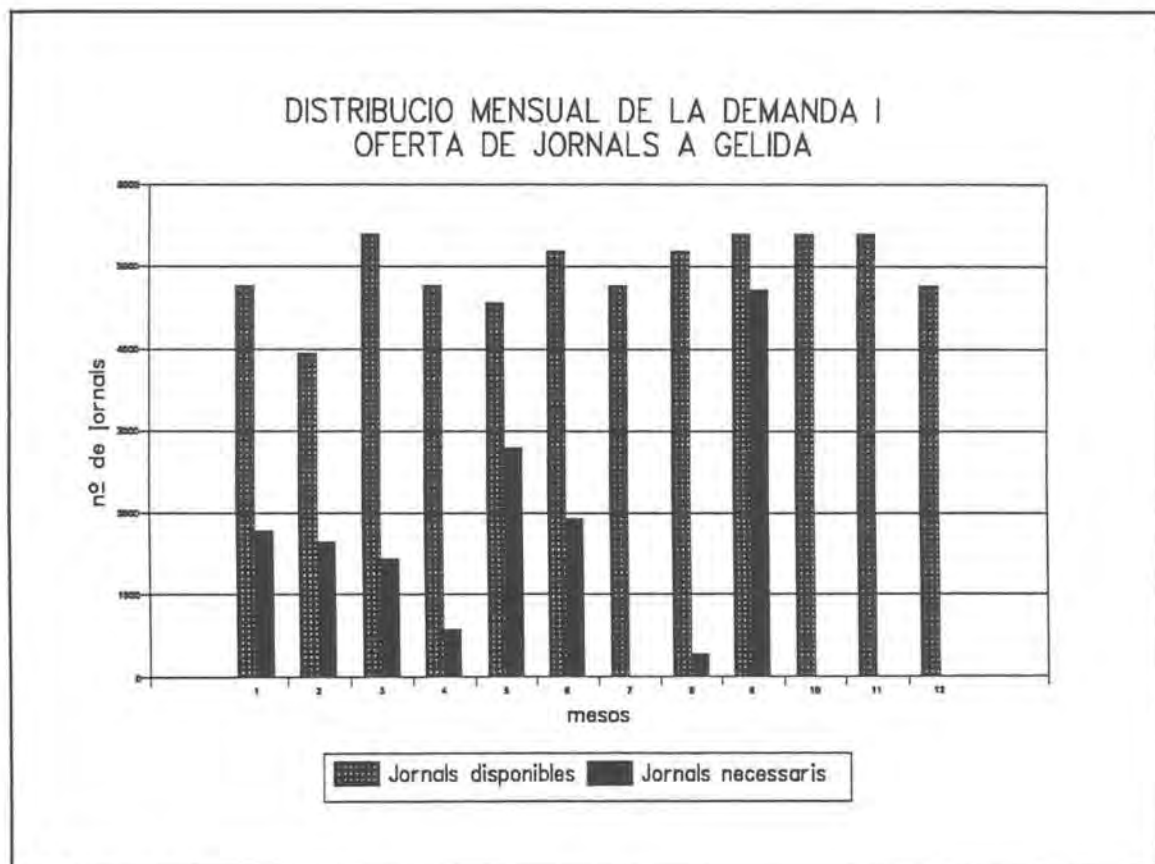
Respecte al treball assalariat agrícola, el primer que cal destacar és la seva estacionalitat. Per tal de copsar millor aquest factor, a partir de la superfície cultivada s'ha procedit a avaluar la demanda mensual de jornals necessaris per treballar cada una de les 83 explotacions vitícoles de Gelida que al llarg d'aquestes planes s'han utilitzat com a mostra. En segon lloc, a partir dels coeficients representatius del grau de participació en les feines vitícoles, hem calculat la disponibilitat mensual de treball familiar per treballar les vinyes. Finalment, hem obtingut uns valors representatius del dèficit o superàvit de mà d'obra familiar per treballar les vinyes. Els resultats, poden resumir-se en els següents gràfics:

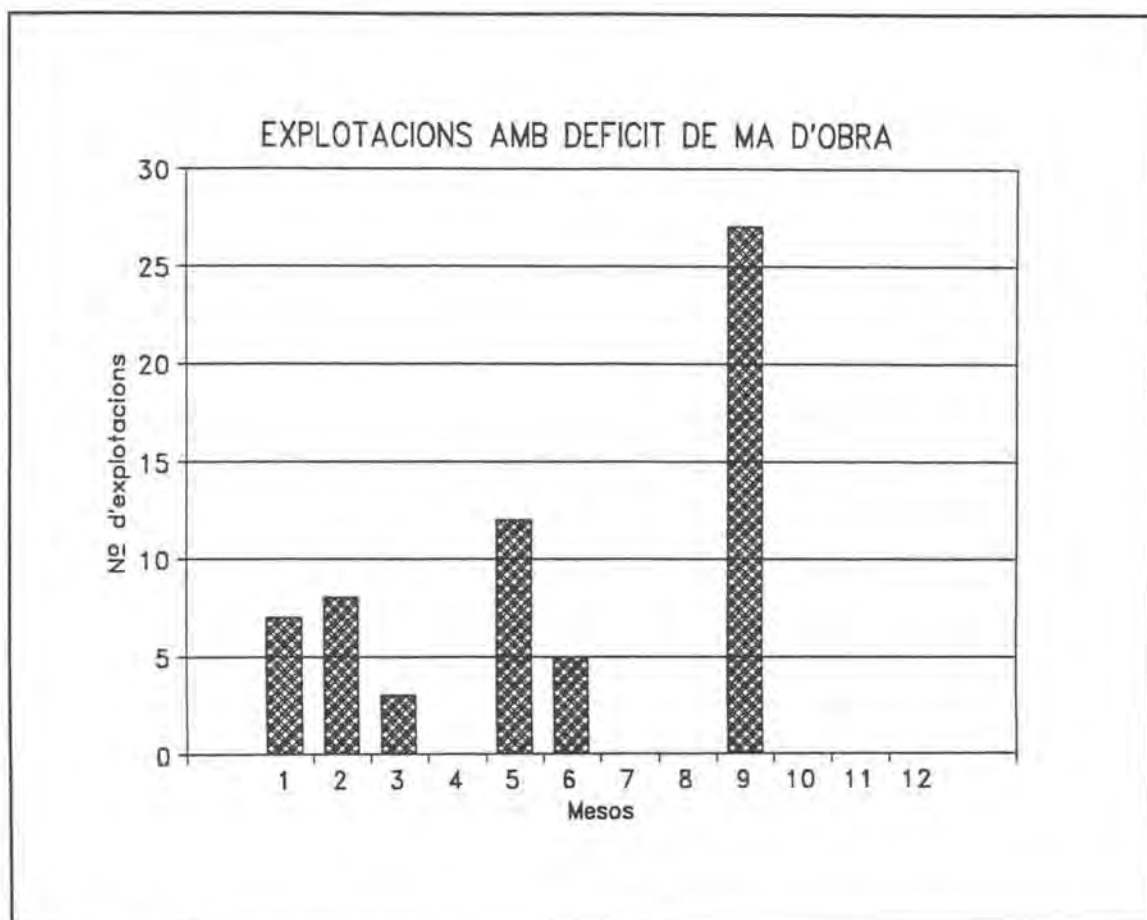
⁸⁹ En el municipi de Gelida, l'any 1875, estaven censades 219 famílies pageses, considerant com a tals aquelles en les que el cap de família declara com a principal ocupació la de pagès. D'aquestes 219 famílies, 145 (el 66,2 x 100), depenen únicament dels ingressos procedents del treball agrícola, mentre que en les 79 restants la reproducció del nucli familiar era possible mercès a ingressos procedents d'activitats no agrícoles.

Font: AHMG, Padro d'habitants de 1875.

GRAFIC 6.1.

GRAFIC 6.2.

Aquests gràfics semblen indicar que al llarg de l'any agrícola, en el conjunt de les 83 explotacions vitícoles estudiades, l'oferta de mà d'obra era molt superior a la demanda ocasionada pels treballs vitícoles. Fins i tot, durant la verema, el conjunt de les 83 explotacions estaria en disposició d'exportar treball assalariat. Ara bé, si centrem l'objectiu d'anàlisi en cada un dels nuclis familiars, detectem com durant la verema un nombre elevat d'explotacions agràries (27 en total), necessitaria incorporar mà d'obra exògena a l'explotació. Quines hipòtesis de treball podem extreure d'aquests resultats?

En primer lloc, cal suposar un elevat atur estacional en aquest tipus d'explotacions agrícoles. Aquesta disponibilitat de temps s'aprofitaria per reparar i millorar la infraestructura bàsica de la pròpia explotació (reparació de marges i camins, reparació d'estrís o bôtes, millores en la casa, etc.), i, en moments puntuals, contractar-se en altres explotacions per dur a terme aquestes activitats. Al mateix temps, especialment en els mesos de gener, febrer i maig, aquests actius agrícoles llogarien la seva força de treball per podar, cavar, esporgar i ensofrar en altres explotacions agrícoles. És en aquest sentit que la tinença d'un animal (un ase o una mula), permetria accedir al mercat de treball en una posició privilegiada. Però, els ingressos més elevats els obtindrien durant la verema, quan augmenta la demanda de treball assalariat. Cal suposar, però, que davant la verema, aquestes petites explotacions agràries adoptaven una doble estratègia: per una banda, existien uns fluxes de migració intracomarcal determinants per la necessitat de mà d'obra en la major part de municipis, i pel fet de que les característiques geogràfiques de la comarca del Penedès permetien allargar el calendari de la verema durant prop d'un mes i mig. Per altra banda, la possibilitat d'obtenir ingressos salarials afavoria l'exportació de jornals masculins (més ben pagats, com ja hem vist anteriorment), augmentant la importància del treball femení en la pròpia explotació. Al mateix temps, cal tenir present que fins als nostres dies s'han mantingut pràctiques veïnals de verema en les petites explotacions, on els membres de diferents famílies establien un calendari per veremar mancomunadament llurs vinyes.

A part dels ingressos que podien obtenir com a treballadors agrícoles assalariats en altres explotacions, l'accés a mercats de treball no agrícoles podia suposar una nova font de renda que permetés la reproducció del nucli familiar. Les opcions es limitaven a la participació en activitats vinculades al procés d'especialització vitícola (treball en un celler, carreters,

etc.)⁹⁰, la contractació en un taller artesanal o el treball en la indústria rural. Per tal de copsar millor quines eren aquestes activitats, en el Quadre 6.6.5., s'indiquen les professions no agrícoles declarades per membres de famílies pageses de Gelida.

Quadre 6.6.5.
Professions no agrícoles declarades per membres
de famílies pageses (Gelida 1875)

Adroguer	2	Ind. paperera	32
Agutzil	1	Manyà	1
Boter	1	Militar	2
Carreter	6	Paleta	1
Dependent	2	Pastisser	1
Espardenyer	1	Rajoler	2
Estorer	1	Sabater	2
Ferrer	3	Serventa	40
Flequer	1	Taverner	2
Fuster	3	Vidrier	3

Font: AHMG, Padró d'habitants de 1875

En resum, el principal mercat de treball masculí procedia de la demanda de mà d'obra generada per les explotacions més importants o per la mateixa estacionalitat vitícola, amb les seves puntes dels mesos de gener, febrer, maig i setembre. La segona font d'ingressos complementaris provenia de les possibili-

---

⁹⁰ Jaume Torras ja ha advertit que el procés d'expansió vitícola, comporta la creació d'ocupació "directamente en la elaboración y envasado de vinos y aguardientes, y también indirectamente, por la correlativa intensificación del transporte y de los intercambios."

J. TORRAS "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII" ; Revista de Historia Económica, 3-1984, p. 116.

tats que oferia la indústria rural. En el cas de les famílies pageses que participaven d'aquest mercat de treball, la seva estratègia consistia en mantenir vinculat el treball de la terra a l'hereu, que ajudava el cap de família en les feines agrícoles i, al mateix temps, adquiria experiència en la gestió de l'explotació. Per tant, el treball industrial quedava reservat als fadrísters. La mateixa estratègia es repetia quan algun dels membres de la família s'ocupava en activitats artesanals o en altres treballs no vinculats a la unitat familiar. Respecte al treball femení, a diferència d'altres zones de Catalunya on la indústria tèxtil tenia certa importància, les possibilitats de completar els ingressos familiars quedaven reduïdes a l'espòrànica participació en el treball de la vinya (bàsicament en les feines d'espampolar i veremar), i el treball en el servei domèstic, al que ja hem fet referència en planes anteriors.

6.7.- La viabilitat de les explotacions vitícoles. El municipi de Gelida.

Al llarg d'aquest capítol hem anat estimant uns valors monetaris que, de manera aproximada, ens permetessin avaluar el valor de la renda neta capaç de generar una explotació vitícola. Una vegada obtingudes aquestes dades, hem computat uns valors monetaris que considerem indicatius pel conjunt de despeses que formen el consum familiar. A partir d'aquest exercici, i dibuixant diferents models d'explotació (amb o sense animal de tir), hem calculat la superfície mínima que assegurava la reproducció de les explotacions vitícoles. Els resultats apunten a que la major part de les explotacions vitícoles de la comarca del Penedès no eren capaces de garantir la reproducció de les UFP que les menaven. Per aquest motiu hem estudiat la distribució de l'activitat a l'interior de les explotacions agràries i el mercat de treball característic de la zona, suposant que, a partir dels ingressos complementaris, aquestes UFP aconseguien de garantir llur subsistència i la viabilitat de les diferents explotacions agràries.

En aquest darrer apartat, pretenem confirmar algunes de les hipòtesis que s'han anat plantejant al llarg del capítol. Així,

a partir dels valors monetaris calculats, es pretén realitzar una aproximació teòrica a la viabilitat de les explotacions vitícoles en un municipi de l'Alt Penedès: Gelida.

Gelida, amb un cens de 1.755 habitants l'any 1875, comptava amb una població principalment agrícola (el 64,04 x 100 dels actius masculins declaren com a principal ocupació la de pagès), però, al mateix temps disposava d'una indústria paperera que ocupava 86 homes i 18 dones, permetent a algunes UFP complementar els seus ingressos treballant fora de l'explotació. Pel que fa al tipus d'organització familiar hegemònica, en el Quadre 6.7.1. comprovem com predominen les famílies de tipus simple (58,25 x 100 del total de famílies)⁹¹.

La mostra utilitzada (vegeu Apèndix 3), agrupa un conjunt de 436 persones (aproximadament un 25 x 100 de la població de Gelida el 1875), distribuïdes en un total de 83 unitats familiars que tenen com a característica comuna el fet de tractar-se de famílies pageses, entenent com a tals aquelles en les que el cap de família assenyala com a principal ocupació la de pagès. En segon lloc, entre aquestes 83 famílies predominen aquelles que hem definit com a simples, destacant com a més freqüents les formades per quatre membres (Gràfic 6.3.).

---

⁹¹ Respecte a la tipologia familiar, he adoptat les categories proposades per P. LASLETT "*La famille et le ménage: approches historiques*"; a *Annales ESC*, 1972 4-5, pp. 847-872. A nivell metodològic també considero oportú consultar, entre d'altres, els treballs de F. MIKELARENA PEÑA, com, per exemple, "*Estructuras familiares en España a través del censo de 1860*", a *Boletín de la ADEH*, 1992, nº 3, i "*Estructuras familiares y sistemas sucesorios en Navarra: una aproximación crítica desde las ciencias sociales a las perspectivas tradicionales*", a *Revista Jurídica de Navarra*, 1992, nº 4.

Quadre 6.7.1.
Estructura familiar a Gelida segons la professió del cap de família.

Professió cap de família	Tipus de família				Total
	Simple	Extensa	Múltiple	Solitària	
Pagès	129	46	40	4	219
Propietari	3	6	1	1	11
Paperer	17	7	5		29
Artesà	15	1	2		18
Prof. liberal	2			2	4
Comerç	3	1	1		5
Administració	3	1	1		5
Construcció	5	1	2		8
Alimentació	2				2
Serveis	3	3			6
Altres	7	2			9
Sense Prof.	4			1	5
Total	193	68	52	8	321

Font: AHMG, Padró d'habitants de 1875.

A partir de les dades estimades en els apartats anteriors i de les característiques agrícoles i pecuàries de les terres que aquestes famílies menaven (Apèndix 3)⁹², s'ha procedit a realit-

⁹² En la mostra utilitzada predominen les unitats familiars amb petites explotacions (menys de cinc hectàrees), les quals arriben a representar el 73,5 x 100 de les 83 famílies estudiades:

Hectàrees	Unitats familiars
00,00-01,00	4
01,01-03,00	43
03,01-05,00	15

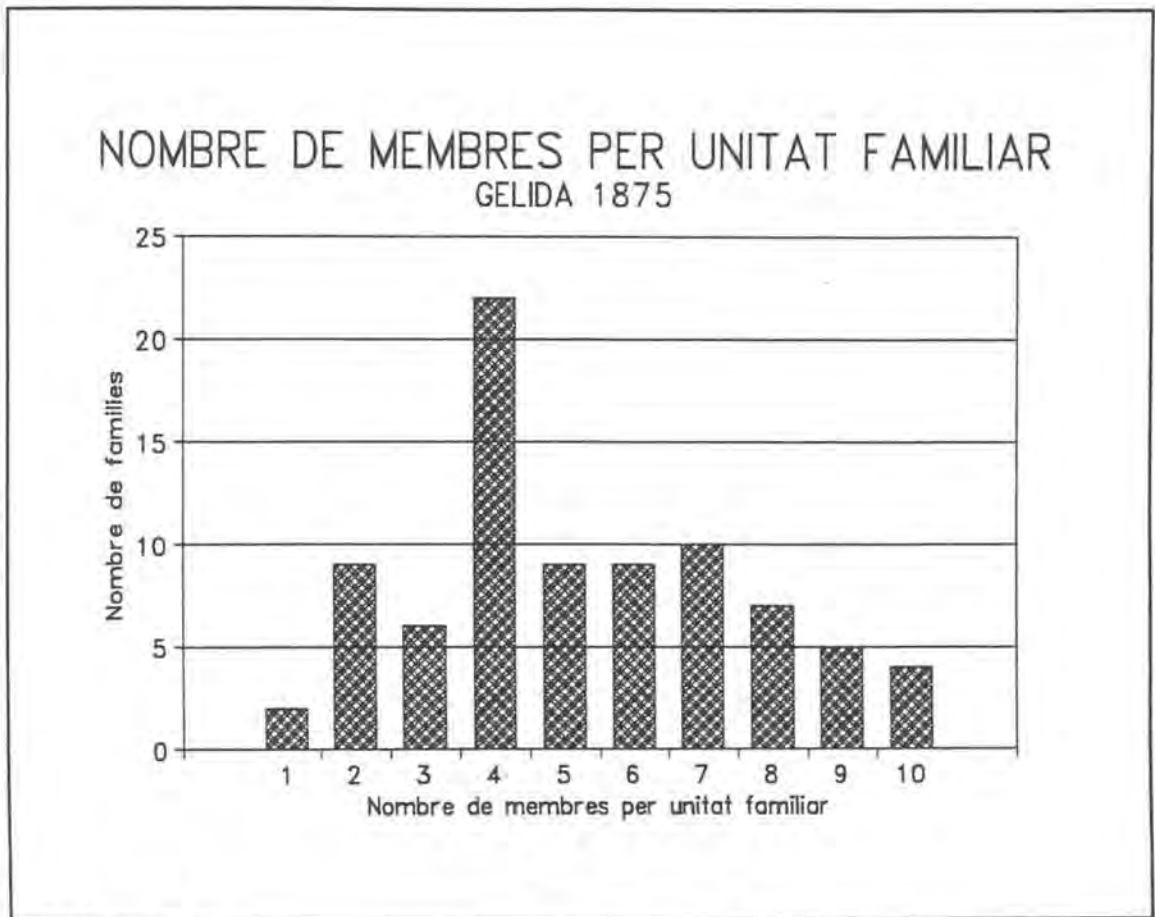
Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

zar una aproximació sobre el valor monetari de la renda neta generada en les diferents explotacions i, també, uns valors equivalents a les despeses en consum domèstic que corresponen a cada una de les unitats familiars estudiades.

05,01-10,00	14
10,01-20,00	4
20,01-50,00	3
50,01-100	1

GRAFIC 6.3.

Si apliquem a la mostra de Gelida els valors que, per les diferents partides, hem anat calculant al llarg del capítol, comprovem com la major part de les explotacions vitícoles no haurien pogut garantir llur reproducció si l'única font d'ingressos hagués estat la renda neta que obtenien de la terra. Tan sols en 9 de les 83 explotacions utilitzades en la mostra, el valor monetari corresponent a la renda neta permetia assumir el conjunt de despeses que comporta el consum familiar.

Quadre 6.7.2.

Explotacions en les que la renda neta permet assumir la reproducció de la UFP

Cap de família	Hs. conreu	Superfície total (Hs.)	Animals de tir
Argelich Dole, S.	2,27	2,27	
Cartró Llopart, J.	18,91	28,84	1 mula
Farigola Pascual, A.	6,26	14,09	1 ase; 2 bous
Fernández Civil, F.	8,21	10,45	1 ase
Fontanals Mercet, F.	21,55	36,71	2 mules
Mas Morros, M.	4,96	5,50	1 ase
Rius Estruch, C.	10,50	14,10	1 mula; 2 bous
Ros Llopart, J.	6,29	7,75	1 ase
Torrents Bargalló, F.	10,67	65,51	1 mula

Font: ACA, Fons de Hisenda, Sèrie TER-1, registre 586 bis.

Es tracta, bàsicament, d'UFP que menen mitjanes i grans propietats de terra, amb una superfície cultivada (vinya i cereals) superior a les sis hectàrees de terra. Cal destacar, també, que totes aquestes explotacions disposaven d'una reserva de superfície no cultivada que, en cas de necessitat, podia ésser destinada a qualsevol aprofitament de tipus agrari. Únicament el cas de Salvador Argelich Dole s'escaparia d'aquests paràmetres. Es tractaria, però, d'una UFP de tipus solitari, i, per tant, malgrat disposar d'una renda neta baixa, podria assumir el conjunt de despeses corresponents al consum familiar.

A partir d'aquesta mostra, semblen comprovar-se algunes de les hipòtesis plantejades en l'apartat 6.5. d'aquest capítol. En efecte, les UFP que cultivaven menys de set hectàrees de terra i no disposaven d'un animal de tir, difícilment obtenien una renda neta capaç de garantir la seva reproducció⁹³. Respecte les

⁹³ De les 53 UFP de la mostra que cultivaven menys de set hectàrees de terra i que no disposaven d'animal de tir, tan sols una resultaria viable depenent només de la renda neta generada. Aquest cas, com ja hem indicat, correspondria a una UFP de tipus solitari.

UFP que cultivaven més de 5 hectàrees de terra i disposaven d'animal de tir, totes elles obtindrien una renda neta capaç d'assegurar llur reproducció.

En aquesta mateixa línia argumental, si calculem el percentatge corresponent al valor del consum domèstic que queda cobert pel valor monetari de la renda neta generada en cada explotació (Quadre 6.7.3.), comprovem com el 60,2 x 100 de les explotacions que componen la mostra tan sols serien capaces de cobrir menys del 40 x 100 de les despeses que comportava el consum familiar. Unicament un 14,4 x 100 d'aquestes UFP obtindria una renda neta equivalent a més del 80 x 100 de les despeses de consum.

Quadre 6.7.3.
Percentatge corresponent al valor monetari de la renda neta (RN), respecte el valor monetari del consum domèstic (Cf).

$(RN \cdot 100) / Cf$	UFP	%
0,00 - 20,00	22	26,5
20,01 - 40,00	28	33,7
40,01 - 60,00	16	19,3
60,01 - 80,00	5	6,1
80,01 - 100	12	14,4
Total	83	100

A partir d'aquestes dades, resulta força evident que les petites explotacions vitícoles difícilment podrien garantir llur reproducció sense recórrer a ingressos exteriors a la pròpia explotació. D'aquesta manera, l'ingrés brut disponible (Yb) per cada UFP, equivaldria a la suma de la renda neta generada a l'interior de l'explotació (RN), més els ingressos complementaris que els membres de cada UFP obtenien com a jornalers agrícoles

(Wa) o com assalariats en altres sectors no agrícoles (Wi)⁹⁴.

D'aquesta manera,

$$Yb = RN + We$$

on $We = Wa + Wi$

Si calculem el percentatge que els ingressos obtinguts a l'exterior de l'explotació representaven respecte al total de l'ingrés brut generat per cada UFP de la mostra, podem comprovar la importància que aquests ingressos monetaris tenien a l'hora

---

⁹⁴ A l'hora de dur a terme aquests càlculs, ens hem basat en el coeficient representatiu del grau de participació en les feines vitícoles, calculat en el Quadre 6.6.4. A partir d'aquests coeficients hem suposat que un home adult (entre els 14 i 59 anys), treballaria en activitats agrícoles al voltant de 287 jornades per any, mentre que aquells actius masculins amb més de 59 anys, tan sols ho farien durant 143,5 dies i els nois entre els 7 i els 13 anys ho podrien fer durant uns 43 dies (principalment durant la verema i les activitats vinculades a ella). Respecte el treball de les dones, suposem que un actiu femení adult (entre els 14 i els 59 anys) podria treballar en el camp al voltant de 172 dies per any.

Pel que fa al valor monetari de les activitats desenvolupades pels membres de cada UFP, s'ha considerat que els jornals agrícoles masculins, l'any 1875, es situaven al voltant de les 2,32 pessetes diàries que es pagaven a la comarca del Penedès. En el cas dels salaris femenins no disposem de dades per aquesta comarca i, per tant, hem utilitzat el valor d'1 pesseta diària, corresponent a la mitjana de la província de Barcelona en aquest mateix any. La font documental utilitzada per establir aquests valors ha estat R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOME "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)"; Recerques 24, pp. 41 i 44.

A l'hora d'establir uns valors monetaris referents als salaris no agrícoles, he optat per utilitzar les dades corresponents a la Fàbrica de la Rambla de Vilanova.

R. SOLER Evolució dels salaris reals a la indústria tèxtil cotonera. La Fàbrica de la Rambla de Vilanova i la Geltrú, 1891-1925, Programa Interuniversitari d'Història Econòmica, Departament d'Història i Institucions Econòmiques, Barcelona 1995.

Finalment, cal advertir que es tracta del nivell òptim d'ingressos salarials per cada UFP, ja que aquests ingressos potencials dependrien en tot moment de les característiques del mercat de treball de cada municipi.

de garantir la reproducció de les UFP. Així, en el Quadre 6.7.4. observem com prop del 70 x 100 dels casos estudiats en la mostra, els ingressos obtinguts a l'exterior de l'explotació suposaven més del 60 x 100 de l'ingrés brut disponible per la UFP, destacant 30 UFP en les que els ingressos obtinguts a l'exterior de l'explotació suposaven més del 80 x 100 del total de l'ingrés brut.

Quadre 6.7.4.

Percentatge que representen els ingressos monetaris obtinguts a l'exterior de l'explotació (We), sobre el total de l'ingrés brut (Yb) disponible per cada UFP

% We sobre el total de l'Yb	UFP	%
0,00 - 20,00	2	2,6
20,01 - 40,00	3	3,8
40,01 - 60,00	18	22,8
60,01 - 80,00	26	32,9
80,01 - 100	30	37,9
Total	79	100

Finalment, a partir del càlcul de l'ingrés brut generat a cada explotació, podem realitzar una aproximació sobre la capacitat d'estalvi de les UFP estudiades. En aquest exercici, la capacitat d'estalvi o ingrés net (Yn) equivaldria a la diferència existent entre l'ingrés brut disponible i el cost monetari del consum familiar. En el Quadre 6.7.5. calculem el percentatge que representa el consum familiar sobre el total de l'ingrés brut disponible (Yb), i en el Quadre següent (Quadre 6.7.6.) obtenim el percentatge de l'ingrés brut que cada UFP podia destinar a l'estalvi.

Quadre 6.7.5.

Percentatge que representa el consum familiar (Cf) sobre el total de l'ingrés brut disponible (Yb)

% Cf sobre total Yb	UFP	%
40,01 - 60,00	4	4,8
60,01 - 80,00	28	33,7
> 80,00	51	61,5
Total	83	100

Quadre 6.7.6.

Percentatge de l'ingrés brut (Yb) que les UFP estarien en condicions de destinar a l'estalvi (Yn), una vegada assumides les despeses corresponents al consum familiar.

% Yn sobre total Yb	UFP	%
0,00 - 20,00	51	61,5
20,01 - 40,00	28	33,7
40,01 - 60,00	4	4,8
Total	83	100

Per altra banda, el diferent pes que poden arribar a tenir els ingressos salarials en el conjunt de l'ingrés brut captat per una UFP, dependria, bàsicament, de la mateixa estructura d'aquesta UFP. En aquest sentit, cal suposar que les famílies múltiples acostumarien a disposar d'un major nombre d'actius agrícoles, tan masculins com femenins, de manera que els ingressos salarials jugarien un paper destacat en llur procés de

reproducció. Un cas diferent seria el de les famílies de tipus simple, perquè el seus ingressos salarials vindrien determinats pel nombre de fills i, molt especialment, per l'edat d'aquests, ja que no seria fins als 14 o 15 anys en què s'incorporarien definitivament en el mercat de treball. Així, si recorrem de nou a la mostra de Gelida, comprovem com en el 66 x 100 de les famílies simples amb fills majors de 15 anys, els ingressos salarials equivalen a més del 60 x 100 del conjunt de l'ingrés brut, mentre que aquest percentatge minva al 41 x 100 en el cas de les famílies de tipus simple sense fills majors de 15 anys.

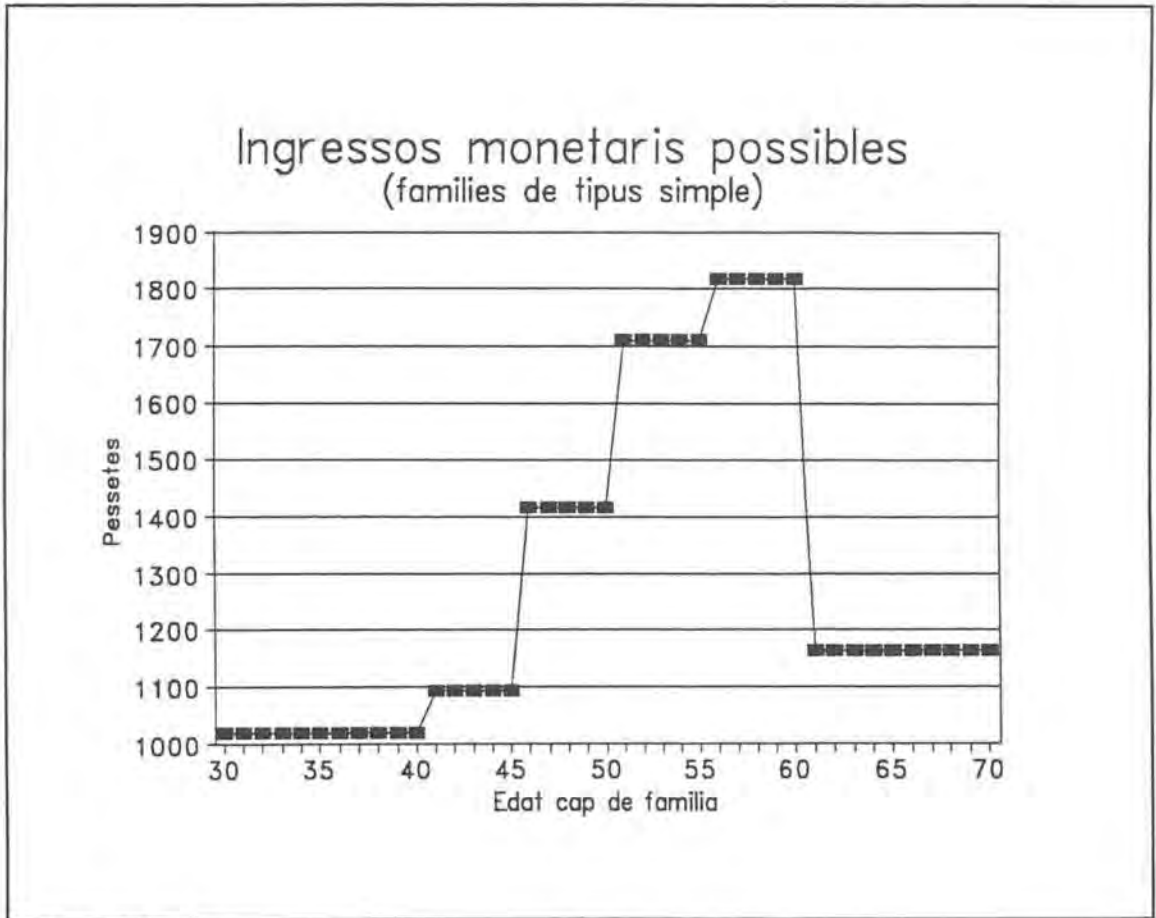
Aquestes dades ens porten a parlar dels cicles que al llarg de la seva vida seguirien aquestes UFP. En el nostre cas topem amb el handicap de treballar amb una mostra força reduïda (83 UFP), fet que limita la nostra aportació a l'exposició d'algunes hipòtesis a partir de les dades disponibles. En aquest sentit s'ha intentat calcular, en el cas de les famílies de tipus simple, el volum d'ingressos monetaris salarials que podien obtenir el conjunt de membres de cada UFP, relacionant aquests valors amb l'edat del cap de família.

Quadre 6.7.7.

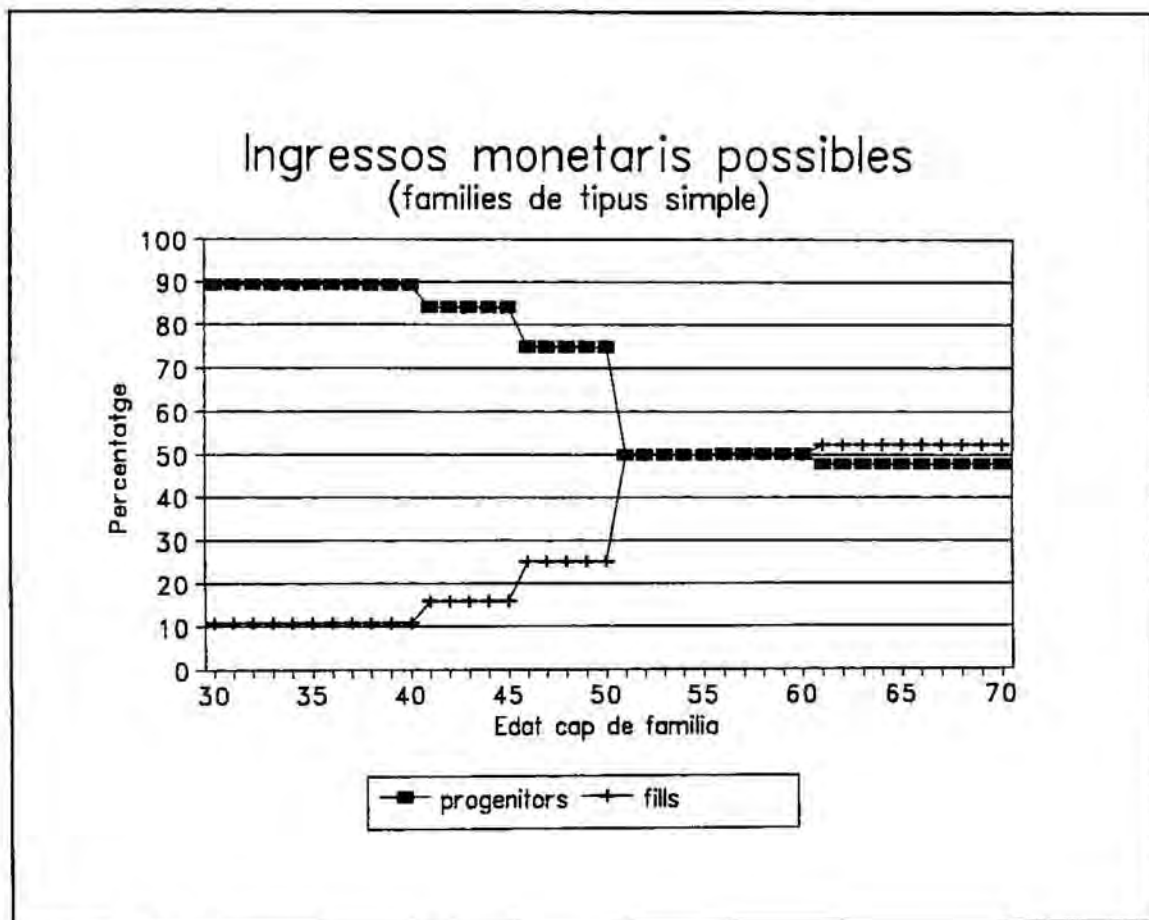
Evolució dels ingressos salarials en una UFP de tipus simple.

Edat del cap de família	Mitjana dels ingressos monetaris possibles per any i per UFP (pts.)
30 - 40	1.018,3
41 - 45	1.092,2
46 - 50	1.417,3
51 - 55	1.710
56 - 60	1.818,6
> 60	1.163,5

Font: citades en el text.

GRAFIC 6.4.

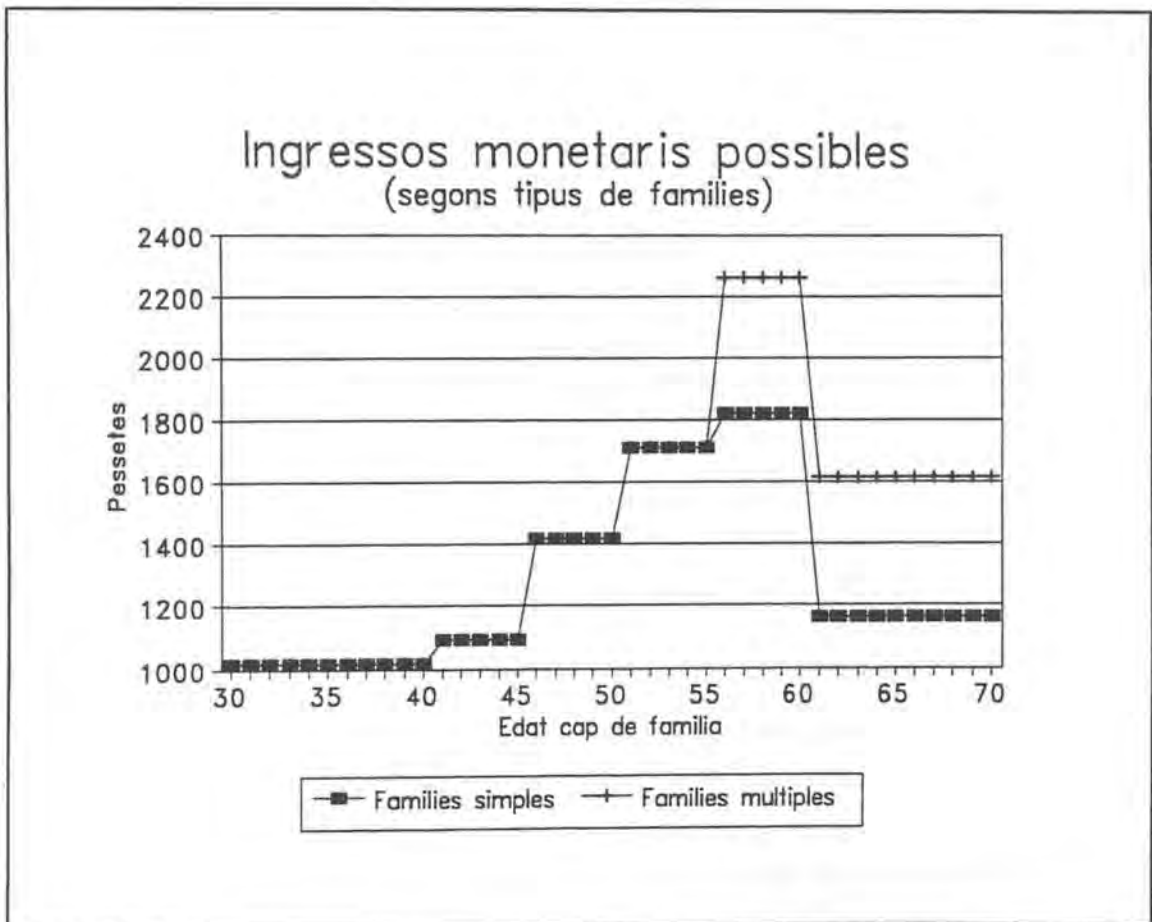
GRAFIC 6.5.

A partir de les dades corresponents al municipi de Gelida, podem confirmar algunes de les hipòtesis que avançàvem en l'apartat 6.5 d'aquest capítol. D'aquesta manera, tot sembla indicar que l'edat de matrimoni dels actius masculins es situava al voltant dels trenta anys. Durant una primera etapa, els ingressos de la nova UFP dependrien de la capacitat de treball de la parella. Poc a poc, el volum d'aquests ingressos tendiria a augmentar, a mida que els fills s'anirien integrant en el mercat de treball, arribant a una situació òptima durant aproximadament una dècada, quan l'edat del cap de família es situaria entre els 50 i 60 anys. Durant aquest decenni, tal com es pot observar en el Gràfic 6.5., el percentatge corresponent als ingressos procedents de l'activitat desenvolupada pels fills, seria similar als aconseguits pels progenitors.

En una darrera etapa del cicle familiar, l'envelliment del cap de família i l'accés al matrimoni i constitució d'una nova llar per part d'algun dels fills, comportaria un descens de la capacitat de generar ingressos i, per tant, suposaria un declivi en el nivell de vida del conjunt de la UFP. Davant aquesta situació, en alguns casos s'adoptaven estratègies orientades a mantenir o augmentar els ingressos familiars. La més corrent d'aquestes estratègies passava per la formació d'una UFP de tipus múltiple, integrant en el si de la família els cònjuges dels fills o filles que accedien al matrimoni. Els resultats d'aquesta estratègia es poden contemplar en el Quadre 6.7.8. i en el Gràfic 6.6.

Quadre 6.7.8.

Edat del cap de família	Mitjana dels ingressos monetaris possibles per any i per UFP (pts.)	
	Famílies tipus simple	Famílies tipus múltiple
30 - 40	1.018,3	1.018,3
41 - 45	1.092,2	1.092,2
46 - 50	1.417,3	1.417,3
51 - 55	1.710	1.710
56 - 60	1.818,6	2.260,7
> 60	1.163,5	1.612,2

GRAFIC 6.6.

En resum, a partir de l'estudi de la distribució de l'ingrés disponible, comprovem com bona part de les UFP estudiades es mantenen en uns paràmetres de pura subsistència, destinant més del 80 x 100 de l'ingrés disponible a les despeses ocasionades pel consum familiar, amb poca capacitat d'estalvi per fer front a factors extraordinaris com una mala collita o una malaltia. Es tracta, majoritàriament de famílies de tipus simple, amb poca terra per treballar i amb fills menors que no podien aportar cap tipus d'ingrés a l'economia de la UFP. Una situació extrema seria la d'un petit grup de UFP que no podien garantir llur subsistència amb l'ingrés procedent del producte brut i dels salaris aconseguits a l'exterior de l'explotació familiar, veient-se obligats a realitzar activitats complementàries, com la venda de llenya i aviram en el mercat, que acostumarien a anar a càrrec dels actius femenins.

Al mateix temps, les estratègies seguides a l'hora de garantir el procés de reproducció, però, podien seguir camins diferents. Així, com ja hem vist anteriorment, les UFP de tipus simple, en una etapa avançada del cicle, podien integrar nous actius a través del matrimoni d'algun dels seus membres. D'aquesta manera augmentaven les possibilitats de treballar una major superfície de terreny i/o obtenir majors ingressos a través del treball assalariat. De fet, en la mostra treballada no hem localitzat cap UFP de tipus múltiple sense capacitat d'estalvi, i de les catorze que formen part de la mostra, la majoria disposaven d'una capacitat d'estalvi superior al 20 x 100 de l'ingrés brut. Una estratègia semblant seria la seguida per les UFP de tipus extens. En aquests casos les variables serien diverses. Així, per exemple, el manteniment de familiars vells permetia alliberar una major activitat de les dones joves, tant a l'exterior de l'explotació com en el mateix treball agrícola. Finalment, una major disponibilitat de treball familiar permetria

Reproducció i viabilitat de les unitats de producció pagesa

a les UFP intentar augmentar llurs ingressos accedint a noves terres a través del contracte de rabassa morta.

**III.- EPÍLEG: LA TRANSFORMACIÓ DE LA VITICULTURA
TRADICIONAL**

**CAPÍTOL VII: LA REPLANTACIÓ I LA
TRANSFORMACIÓ DE LA VITICULTURA TRADICIONAL**

7.1.- La replantació

Els avantatges que pels comerciants i viticultors catalans comportava la destrucció de les vinyes franceses, va atraure la seva atenció vers l'hemípter. Al mateix temps, a mesura que a França s'anaven coneixent les característiques de la fil·loxera, a Catalunya s'anava adquirint consciència que, tard o d'hora, la plaga travessaria la defensa natural que representaven els Pirineus. L'interès despertat pel tema esdevindria neguit quan l'any 1878 la malura es va detectar a les assolellades vinyes malacitanes¹, i s'intensificà, com a conseqüència, l'allau

---

¹ Sobre la invasió fil·loxèrica de les vinyes malacitanes es poden consultar, entre altres: E. COYA Memoria sobre la invasión de la Phylloxera Vastatrix en la provincia de Málaga, Sevilla 1878; A. JUSTICIA SEGOVIA i J.D. RUIZ SINOGA Especialización agrícola y desarticulación del espacio. La viticultura en Málaga durante el siglo XIX, Málaga 1987; J.A. LACOMBA "La filoxera en Málaga", Agricultura y Sociedad nº 16, pp. 323-370, Madrid 1980; J. MORILLA CRITZ "Cambios en la viticultura de Andalucía Oriental durante la crisis de finales del siglo XIX. Estudios sobre los datos de los informes consulares británicos", Revista de Historia Económica, nº 1, pp. 157-193, Madrid 1989; C. PELLEJERO MARTÍNEZ "La crisis agraria de finales del siglo XIX en Málaga", Revista de Historia Económica nº 3, pp. 549-585, Madrid 1986; del mateix autor La filoxera en Málaga. Una crisis del capitalismo agrario

d'articles dedicats al tema. Aquests articles es centraven, principalment, en les diverses maneres de reconèixer la presència de la plaga, de prevenir la seva expansió i, finalment, a les diferents formes de combatre-la.

Així, entre 1878 i els primers anys vuitanta, serien diverses les ressenyes publicades sobre l'insecte, analitzant la seva evolució biològica², aconsellant diversos procediments per descobrir la seva presència a les vinyes, divulgant els símptomes característics de la fil·loxera. La major part d'aquests articles mostraven un gran coneixement de la plaga, tal com es desprèn d'unes línies publicades el 15 d'agost de 1880 a les planes de "El Labriego":

"Es pues preciso, para cerciorarse de su existencia, practicar reconocimientos subterranos para ver si en las raicillas capilares poco profundas se encuentran unos tuberculillos especiales; y si por desgracia se hallan, su presencia es un síntoma capital y decisivo de la enfermedad filoxérica por que, principalmente en verano, se puede ver anidando en ellos el animal que ha de ocasionar el desastre.

"En el segundo año el padecimiento se manifiesta igualmente en los órganos exteriores ó áreas de la planta; sin embargo ya distinguirá que en las cepas enfermas los pámpanos ú hojas son menos robustos, que los sarmientos son mas cortos y mas pequeños los

---

andaluz, Málaga 1990; M.A. SILVERA TEJERINA Los cambios técnicos de la agricultura en el término rural de Málaga: siglos XVIII-XIX, Málaga 1988.

² El Labriego, 15 d'agost de 1878, any III, nº 14; 15 d'octubre de 1878, any III nº 19; 15 d'agost de 1880, any V, nº 11.

racimos en la canicula empiezan á marcarse las manchas ó rodales por la diferencia del poder ejecutivo entre las vides atacadas y las que estan completamente sanas; las hojas acaban por ponerse amarillento-rojas y arrugadas por los bordes, y en la otoñada se secan y caen ántes que las otras.

"Mas todo esto es insuficiente para caracterizar, de una manera absoluta, la enfermedad; no sirve para otra cosa que sospechar su existencia; el convencimiento de su presencia se obtiene inspeccionando las raices; en estas se observan en gran número los abollamientos de las fibrillas, y en las ramas radicales gruesas se ofrecen esfoliaciones ó desprendimientos de la corteza, debajo de la cual se ven establecidas numerosas colonias de phylloxeras"³

Si a l'hora de revelar els trets distintius de la presència de la calamitat es demostrava un elevat coneixement de l'insecte, no succeïa el mateix respecte els mètodes preventius que calia adoptar. D'aquesta manera, durant els primers anys vuitanta, es succeeixen les notícies referents a diferents procediments que, a part de provocar un lleu somriure al lector actual, mostren la confusió existent en el moment. Així, a finals dels anys setanta, foren corrents els articles que suggerien solucions basades en una major inversió en treball i adobs en el conreu de la vinya, en base a les pràctiques culturals ja conegudes. D'aquesta manera, per exemple, el mes de novembre de 1878 a les planes de El Labriego es recomanava que *"inmediatamente despues de levantar el fruto, procurando dejar bien limpias las vides de toda maleza. Un mes despues las hace cabar remobiendo bien la tierra, dejándola esponjosa, para que las aguas del invierno penetren y saturen bien las raices. En el mes de febrero, antes de llegar*

---

³ El Labriego, 15 d'agost de 1880, any V, nº 11.

la primavera, abona bien las vides, a la vez que las caba. En abril les da otra labor, y merced a los abonos y al esmerado cultivo ha logrado salvar todas sus viñas de la invasión de la filoxera"⁴. Altres mètodes culturals recomanats resultaven més expeditius, com la proposta de podar el cep "enteramente al nivel de la tierra y aun á algunos centímetros por debajo del nivel del terreno. Se practica enseguida alrededor de la cepa, una pequeña excavacion, de manera que la extremidad del tallo goce de la accion del aire y no esté tapada por la tierra. Se recogen, por último, todos los sarmientos y todos los despojos de la planta, llevándoles á gran distancia donde se queman"⁵.

Paral·lelament s'acosellava dur a terme la plantació de diferents productes exòtics entre els ceps, com el "china-gras" (una espècie de cànem xinès amb virtuts insecticides)⁶, el moresc vermell⁷ o sumac, procediment que, segons l'articulista, s'havia experimentat a Xipre, observant-se que "a medida que el zumaque iba creciendo en aquellas viñas, paulatinamente volvían las cepas a recobrar su vigor y lozanía"⁸. En cas que aquests procediments fossin equívocs i no donessin els resultats esperats, també són nombrosos els articles que divulgaven variats i sorprenents mètodes per acabar amb la fil·loxera. Així s'arribaren a publicar notes que aconsellaven la destrucció de

---

⁴ El Labriego, 15 de novembre de 1878, any III, nº 21.

⁵ El Labriego, 31 de gener de 1878, any III, nº 2.

⁶ El Labriego, 30 de setembre de 1876, any I, nº 30.

⁷ El Labriego, 31 de març de 1877, any II, nº 30.

⁸ El Labriego, 15 de maig de 1879, any IV, nº 9.

l'insecte mitjançant el foc⁹; d'altres aconsellen de fer un orifici en el cep i omplir-lo amb mercuri¹⁰; regar el cep amb un vinagre que tingui com a mínim sis graus¹¹, o amb aigua salada, tot i que s'avisava que aquest darrer mètode resultava perillós, puix que un excés de sal podia matar les arrels dels ceps¹². Tot i la proliferació d'aquestes notícies, els mètodes més divulgats, pel fet de resultar més fidedignes, foren la immersió de la vinya i el sulfur de carboni. Davant la poca irrigació de les comarques vitícoles catalanes, fou la utilització del sulfur de carboni el sistema més preconitzat, recomanant-se diversos mètodes per la seva aplicació, com introduir-lo dins de la terra mitjançant la utilització d'uns tubs especials¹³, o a través de "*cartuchos de papel calado*", que s'havien d'introduir en la terra prop de les arrels del cep, de manera que "*a las pocas horas la misma humedad del suelo rompe la envoltura y se esparcen los vapores del sulfuro de carbono, lo cual cura la planta y le devuelve su lozanía*"¹⁴.

Malgrat la proliferació de notícies referents a la possible existència d'"anti-fil·loxèrics", el coneixement que es tenia de l'experiència francesa va determinar que, des del primer moment, la replantació amb espècies americanes esdevingués l'única

---

⁹ El Labriego, 30 d'abril de 1881, any VI, n° 8.

¹⁰ El Labriego 31 de juliol de 1881, any VI, n° 14.

¹¹ El Labriego, 15 de novembre de 1883, any VIII, n° 21.

¹² El Labriego, 29 d'agost de 1883, any VIII, n° 16.

¹³ El Labriego, 28 de juliol de 1878, any III, n° 14.

¹⁴ El Labriego, 15 d'octubre de 1879, any IV, n° 19.

solució possible davant el progrés imparable de la fil·loxera. Així, els "americanistes", entenent com a tals els defensors de la replantació, eren taxatius a l'hora d'afirmar que davant l'esterilitat dels esforços realitzats per aturar el flagell, *"no hay medios más expeditivos y seguros como los destinados á transformar y reconstruir los viñedos existentes á beneficio de las cepas americanas más refranctarias"*¹⁵.

Si matiners foren els "americanistes" en llurs alegats, no ho van ser menys llurs detractors, els arguments dels quals queden perfectament resumits en el següent extracte d'una conferència donada per Modest Lleó al Centre Agrícola de Vilafranca:

*"... por no estar probado que sean indemnes, por la dificultad de su aclimatación, por la imposibilidad de hacer con ellos los acodos, vulgo culgats i capficats dificultándose así la conservación de los viñedos y obligándose de este modo al propietario á tener constantemente almáciga, por la carestía de las semillas ... porque las vides americanas padecen la enfermedad llamada rocio suave, parásito que destruyendo los pámpanos antes del mes de agosto hace que las uvas no se desarrollen y maduren; porque el gasto que implica la plantación de cepas americanas es superior al que pueda implicar un buen sistema de defensa contra la filoxera y finalmente y sobre todo porque en las vides americanas las filoxeras viven también en los pámpanos u hojas lo cual imposibilita toda defensa y extinción"*¹⁶

---

¹⁵ El Labriego, 15 de desembre de 1878, any III, nº 22.

¹⁶ El Labriego, 31 de març de 1881, any VI, nº 6.

Aquest enfrontament quedaria pràcticament anul·lat davant la inexorable evolució de la fil·loxera per les vinyes del Principat, com a prova de la ineficàcia dels esforços realitzats per aturar-la.

Al costat de la polèmica que es va donar entre partidaris i detractors de la replantació amb ceps americans, hem de situar la que es va encetar a l'interior del primer grup, entre aquells que eren partidaris de servir-se dels peus americans com a "porta-empelts" de les espècies indígenes i els defensors dels híbrids com a productors directes¹⁷. La polèmica, encetada en els cercles institucionals, va quedar decidida al llarg del mateix procés de replantació. D'aquesta manera, en un primer moment, tingueren força acceptació els productors directes, però

---

¹⁷ Els híbrids eren el resultat del creuament genètic entre ceps americans, i les seves principals característiques residien en l'important rendiment que oferien, en detriment de la qualitat, i en el fet que no calia empeltar aquests tipus de ceps.

Un exemple força representatiu dels arguments utilitzats en contra dels productors directes, es deu a la ploma d'en Pere Rovira. Aquest propietari vitícola de la comarca del Penedès, va participar en la polèmica, prenent partit per la utilització dels ceps americans com a peus per empeltar. En aquest sentit, advertia que *"cada comarca produce sus vinos caracterizados y apreciados por sus cualidades específicas, como el color y el sabor; así el Jerez, el Priorato, el Medoc, el Lácrima, etc.; que tales diferencias están muy acentuadas aún entre comarcas vecinas, por ejemplo el Campo de Tarragona y el Panadés; que cada comarca tiene destino geográfico o de aplicación especial como resultado complejo de las condiciones en que la cepa se desarrolla en cada una y, sobre todo, de la cepa misma; que los comerciantes necesitan de los vinos especiales de cada una de ellas según sean los tipos que deseen componer, por medio de que del estudio de cada comarca se deduce que el tipo característico deriva principalmente de la cepa que podríamos llamar propia de cada una"*.

Citat a P.J. GIRONA *"La invasión filoxérica en España"*, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona n° 557, Barcelona 1942, pp. 84-85.

les poques condicions que oferien llurs fruits i el gust especial del vi que produïen, molt inferior als tradicionals, va determinar els viticultors a abandonar els Jacquez, Herbemont, Othello i Cuninham, entre d'altres, essent substituïts per la *Vitis Riparia*, en totes les seves varietats, com a peus per empeltar. Posteriorment s'estengueren les diverses varietats de *Rupestris*, tals com Taylor, Martin, Ganzin, Jort-Worth, Guiraud i Lot, que varen donar resultats prou satisfactoris, especialment el darrer

És a dir, la invasió fil·loxèrica va comportar una revolució ecològica en el món vitícola, substituint l'antiga vinya europea per les rupestris empeltades de les diferents varietats indígenes. Però aquesta alteració biològica va anar acompanyada d'alguns canvis tècnics¹⁹. Entre aquestes transformacions tècniques caldria destacar la necessitat de llaurar profundament la terra abans de plantar els nous ceps. Des del primer moment, els propietaris foren conscients d'aquesta necessitat. Aquesta operació facilitava l'arrelament de les noves plantes, permetia un creixement més ràpid i, al mateix temps, augmentava la resistència i productivitat dels ceps²⁰. Aquest fet va comportar

---

¹⁸ MINISTERIO DE FOMENTO La invasión filoxérica en España y estado de la reconstrucción del viñedo, Madrid 1911, pp. 105-106.

¹⁹ Referent a aquest punt, Emili Giralt indica que "si a causa de l'oïdi s'introduí la noció de tractament durant la vegetació del cep per tal de protegir el fullatge i els raïms, la manera de menar la vinya no havia canviat gens, i la poda, el marc de plantació, la situació topogràfica i el capital-vinya romanien inalterats. La invasió fil·loxèrica, en canvi, va capgirar-ho tot i obria una nova era a la viticultura mundial".
E. GIRALT "L'agricultura", a Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, p. 243.

²⁰ Manuel M^a. GAYAN Reconstitución del viñedo y cultivo de la viña, Madrid 1929, p. 195.

la generalització de l'ús de grans arades de tracció directa com, per exemple, la Heker o la Vernette, que s'acostumaven a importar de França. En poc temps aquestes arades, que amb una tracció de quatre o sis animals permetien desfondar el terreny a 40 o 45 centímetres de profunditat, es varen estendre per les principals zones vitícoles catalanes²¹.

Posteriorment, a finals dels anys vuitanta varen aperèixer els "malacates" i, a mitjans dels noranta el vapor s'introduïa en la viticultura amb l'adquisició del primer "locomòbil". Respecte els "malacates", Marc Mir, en un article publicat en la revista Resumen de Agricultura, indica que es podia aconseguir una llaurada d'uns seixanta centímetres de profunditat amb la força de quatre cavalls i tres homes²², arrabassant una hectàrea

---

²¹ En aquest sentit, Ramon Vallès i Mitjans, un propietari vitícola de la comarca del Penedès, a finals de segle recordava que "gracias al impuls donat pel tiro per traccio directe en la desfondacio de las terras, la plantació aná en creixent, aixís com també l'incentiu d'un lucro elevat a la quinta potencia per molts altrás propietaris, fés que algun temps despues, s'organisesin una munió de tiros de bous, manejats per gent que havian surtit de casa y ab la mateixa clase d'aradas, s'estenguesin per nostra comarca logrant favorir y facilitar en gran manera la plantació de la nova vinya"
Museu de Vilafranca, Arxiu E. Regull.

²² Segons aquest article, l'aparell estava format per un cabrestant o malacate, un cable de tracció, una politja de transmissió i una arada de gran potència: "el cabrestante consiste en un tambor cilindrico de madera, limitado superiormente por un plato de madera también, y por su parte inferior por otro de hierro, á fin de que se arrolle bien el cable. Un árbol vertical de hierro le sustenta atravesándole por el centro, y le permite dar vueltas libremente: este árbol, por medio de varios tornillos que tiene a su pié, se fija sobre un soporte de madera en forma de cruz. Un manguito que lleva adjunto el embarrador se coloca sobre el tambor con el cual engrana por dos dientes semejantes á otras dos que éste tiene, y que se juntan ó separan por medio de una palanca colocada en la parte superior: bajando el manguito y dando vueltas los caballos se arrollará el cable, y levantando el manguito quedará el tambor libre, pudiendo dar

de terra en cinc o sis dies amb un cost monetari d'unes 251 pessetes per hectàrea. Aquest elevat cost va comportar l'arribada del "locomòbil"²³ que permetia desfondar una hectàrea de terra amb dos o tres dies a un cost d'unes 170 pessetes per hectàrea. Ara bé, l'elevat valor de l'adquisició de la maquinària comportava que aquesta tan sols fos viable en les grans explotacions.

En certa manera, la crisi fil·loxèrica havia acabat amb l'equilibri social i econòmic preexistent al llarg del segle XIX en el món vitícola, fins al punt que sembla adequat referir-se a una crisi global del procés de producció²⁴. En aquest context,

---

vuelvas al desarrollarse el cable.

"Este es de alambre de primera calidad, de 13 milímetros de diámetro, y de una resistencia muy superior á la fuerza que se desarrolla el trabajo. Su longitud es de 250 metros.

"La polea tiene un diámetro de 0,80 m., y no se fija en la tierra, sino que está sostenida por una cruz de madera retenida por un pedazo de cadena muy fuerte, cuyo último anillo es mayor que los demás.

"El arado, construido por Mr. Vernet de Beziers, es de grandes dimensiones, con vertedera helizoidal para volcar la tierra, y su ante tren con dos ruedas, aro para aguantar el espigón, gancho para juntar el cable y aparato para que el arado tome más ó menos tierra ó para corregir un poco su dirección"

Resumen de Agricultura, juliol 1889, nº 7.

²³ El mateix Marc Mir, l'any 1896 indicava que "componen el aparato una máquina locomóvil de seis caballos de vapor, la cual acciona una rueda plana dentada, que por medio de un cambio de engravaciones hace funcionar dos tornos, uno que arrolla el cable de tracción del arado, y otro que arrolla otro cable de mucho menor diámetro de grueso, por el que desde el extremo donde el arado termina el surco junto á la polea de transmisión, le lleva otra vez, cargado sobre un carro de altas ruedas, al punto donde debe empezar el nuevo surco".

Resumen de Agricultura, setembre 1896, nº 93.

²⁴ R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", Recerques, nº 26, Barcelona 1992, p. 123.

el nou equilibri de forces socials vindria determinat pel grau de participació en el procés de replantació. Per tant, resulta transcendent qüestionar-se sobre el grau de protagonisme dels diferents grups socials en aquest procés.

Les dades disponibles que permeten fer front a aquest interrogant, apunten a un important canvi en el paper que fins al moment havien jugat els propietaris de la terra, de tal manera que l'any 1897, un articulista de la revista El Labriego es felicitava del fet de que *"hoy pueden llamarse verdaderos agricultores muchos de los propietarios que pocos años atrás, en la época de la prosperidad, no sabian más de la vid y del vino, sinó que sin quebradero de cabeza alguno les proporcionaba todos los años un montón de billetes de banco"*, per acabar afirmant que *"hoy la penuria porque pasa el propietario de fincas rústicas le ha hecho abandonar su hasta ahora, habitual pereza, convirtiéndole en agricultor y economista"*.²⁵

Com es va traduir en la realitat aquesta distribució de funcions? La resposta ens la faciliten dos propietaris de la comarca del Penedès. El primer d'ells, Josep Rossell i Bages, de Vilafranca del Penedès, l'any 1899 afirmava que en la replantació de les seves heretats (poc més de 800 hectàrees de terra repartides per diferents comarques de Catalunya), *"a tots els parcers els hi dono els mayols al fer las plantacions, fent ells aquestas á son carrech, si be baix ma vigilancia y direcció, a tots els hi entrego á son temps la fusta per empeltar, degudament seleccionada"*. Al mateix temps, *"a tots els parcers y masovers els he empaltat los cepos que habian plantat en los anys 1892, 1893 y 1894, habent procurat en dits anys tenir en mas fincas bons empeltadors á fi de que els hi enseñin de practicar tan dificil operació a tots ells"*. Finalment, *"a tots he proveit de*

---

²⁵ El Labriego, 31 de gener de 1897, any XXII, nº 506.

bons gavinets Kunder per practicar aquesta feina, donanlosi també cada any la rafia que necessitan".²⁶

Un segon testimoni, Marc Mir, de Sant Sadurní d'Anoia, també apunta un elevat grau de participació dels propietaris en el procés de replantació de les terres cedides a rabassa. Així, en un escrit signat el mateix any 1899, destaca "*haber ajudat, en la mida de sas forsas, als cultivadors de sas terras en la replantació, arrabassant la terra ab lo boigit, ab aradas de tracció directa de gran potencia (...) o entregant una cantidad entesa a los que, impossibilitats d'aprofitar sa arada, debian arrabassar a ma*"²⁷. De la mateixa manera que s'apuntava en el cas anterior, aquest propietari de Sant Sadurní d'Anoia, també va proveir de peus americans els seus rabassers i va contractar durant tres anys un empeltador per ensenyar aquesta nova pràctica.

En resum, l'elevada despesa que comportava el procés de replantació, va determinar un major protagonisme dels propietaris vitícoles en la direcció de llurs heretats. Aquest fet, tal com ja s'ha indicat, comportava un nou equilibri de forces socials que aniria en detriment d'aquells que difícilment podien fer front a les despeses que comportava la recuperació de les vinyes: els rabassers.

A part de les elevades despeses que comportava la replantació i del major protagonisme que anaven adquirint els propietaris en la direcció de llurs heretats, la vinya postfil·loxèrica en plena producció comportava importants canvis culturals que, al mateix temps, determinaven un augment del cost de producció.

---

²⁶ Museu de Vilafranca del Penedès. Arxiu Pere Regull.

²⁷ Ibid.

En capítols anteriors, ja hem assenyalat que en la vinya prefil·loxèrica, l'amortització de les despeses de plantació tan sols atenyien a la primera generació de pagesos que la treballaven, atès que els ceps que anaven morint eren reemplaçats, amb les tècniques dels colgats i capficats, a partir de la vinya encara productiva. En la vinya postfil·loxèrica ja no eren aplicables aquestes tècniques que permetien la reposició de la vinya²⁸, de manera que el seu manteniment en plena producció requeria l'adquisició de nous *inputs*.

En segon lloc, la replantació va comportar un canvi en la mentalitat dels viticultors. D'aquesta manera, intentant augmentar la rendibilitat de les explotacions, s'homogeneïtzaren les plantacions de ceps, tenint en compte les diferents característiques edafològiques de cada heretat. Al mateix temps, es va tendir a adoptar un marc de plantació que facilités la incorporació de nous estris aratoris²⁹. Per la seva banda, el treball en

---

²⁸ Les informacions referents a la comarca del Penedès, indiquen que la vida de la nova vinya oscil·lava al voltant dels 25 anys.

UN PROPIETARI VITICULTOR La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932, p. 14.

²⁹ Al voltant de la introducció de les noves arades per treballar la vinya, es va encetar un interessant debat, centrat en els avantatges que aquestes arades, generalment importades de França, tenien en el conreu de la vinya. En aquest sentit, en el Congrés Vitícola de Sant Sadurní d'Anoia, celebrat el maig de 1898, Manuel Raventós demanava la paraula per assenyalar que "*he probado, y conmigo varios viticultores en este país, los modernos arados de cava y bina. Con todo y reconocer en ellos algunas ventajas, he de confesar que presentan también sus inconvenientes. Uno de ellos es perjudicar, á causa de la construcción de su horcate, la vegetación de la viña, llegando, en las labores de invierno hasta á romper algunas cepas. Esto sin contar que con las labores con arado de vertedera se desnivela el suelo -cosa fácilmente corregible-, perjudicando con su profundidad las raíces superficiales de la cepa, que son las que mantienen su vida y fertilidad.*

"Por ello me he visto obligado á volver al antiguo arado del país, cambiándole las rejas según las circunstancias. El arado

els ceps també va conèixer algunes transformacions, especialment pel que fa a la poda i, en segon lloc, a la necessitat de combatre noves malures que atacaven els ceps americans. Respecte la poda, en moltes zones es va mantenir la clàssica poda en rodó, però allà on era possible es va adoptar la poda llarga, que permetia augmentar la productivitat dels ceps, arribant en algunes vinyes a quintuplicar la collita³⁰.

De les noves malalties de la vinya cal destacar el mildiu³¹, que va delmar les collites especialment entre els anys 1889 i

---

romano, con todos sus inconvenientes, no debe ser rechazado, pues no tiene algunos de los inconvenientes que presentan los más modernos, que exigen mucho cuidado en su manejo, cosa no despreciable cuando es el propietario quien los gobierna".

Congreso Vitícola de Sant Sadurní de Noya. Acta informada de la sesión celebrada el 19 de Mayo de 1898, Barcelona 1898, pp. 50-51.

Anys més tard, el 1932, Isidre Capllonch assenyala que a la comarca del Penedès, resultava comú realitzar "les llaurades d'hivern, primavera i estiu, amb arada de tombar la terra, amb forcat ordinari i amb cultivador Planet".

UN PROPIETARI VITICULTOR La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932, p.13.

³⁰ E. GIRALT "L'agricultura", Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, p. 241.

³¹ Aquesta malaltia ataca tant els pàmpols com el raïm i la seva disseminació depèn de les condicions climàtiques. Les principals característiques que permeten copsar la malaltia s'observen en les taques groguenques que presenten les fulles malaltes, mentre que en els grans de raïm atacats apareix una pelussa de color vermell.

Entre la bibliografia de l'època destacaria Joan MIRET i TERRADA El mildew, Tarragona 1884, i VVAA La riqueza vinícola. Los peligros que la amenazan y especialmente el mildew, Madrid 1886. També resulta força interessant el treball d'en J. SANCHO ADELLAC El oidium y el mildiu, Madrid 1922.

1891³² i, en segon lloc, el black rot³³. La prevenció d'aquestes malures va tendir a augmentar les despeses destinades a l'adquisició de productes anticriptogàmics. Finalment, en el nou marc vitícola que va sorgir a partir de la fil·loxera, les vinyes tendien a ésser adobades amb major freqüència, generalitzant-se, paulatinament, l'ús de fertilitzants químics. A tombants de segle, però, sembla que l'ús de fertilitzants químics encara estava poc estès en el món vitícola català³⁴, de manera que les

---

³² A finals del mes de juliol de 1889 es va fer públic el resultat de la inspecció duta a terme per l'enginyer agrònom de la província, amb la finalitat de comprovar la situació en què es trobaven les zones en les quals el míldiu s'havia detectat. En aquest informe s'afirma que *"he reconocido viñedos de los términos de Villafranca, Mediona y San Quintín de Mediona hallándolos atacados con intensidad, tanto los racimos como las hojas por el peronospera vitícola, mildew ó mildiu que amenaza con destruir por completo la cosecha abundante que se presentaba. De los informes allí adquiridos se deduce: la invasión comprende todo el Panadés y como he podido comprobar igual intensidad de invasión en las comarcas del Llobregat, Vallés i Arenys es evidente que el mal alcanza toda la provincia."*

El Labriego, 31 de juliol de 1889, any XIV nº 14.

³³ Aquesta malura fou importada amb els ceps americans destinats a la replantació. El black rot, que apareix en condicions de temperatures baixes i elevada humitat, ataca tots els òrgans del cep, però amb més intensitat els grans de raïm, en els quals es manifesta en forma de petites taques circulars.

Sobre el black rot es pot consultar el breu treball d'Arturo de LEON Enfermedades del viñedo. El black-rot, Madrid 1935.

³⁴ Sobre la difusió de l'ús de fertilitzants químics, Josep Me Ribas i Pons escrivia l'any 1908 que, a la comarca del Baix Penedès, *"es una verdadera llàstima el desconeixement que nostres agricultors tenen dels adobs químichs, lo que fa que alguns comerciants se n'aprofitin y segueixin explotant l'ignorància. Seguidament veureu anunciar y aconsellar pera la vinya ó pera altres cultius diferents, l'empleu de "guanos minerales" quina composició es solament una barreja de primeras matèrias feta no pocas vegadas per un llech que desconeix del tot las propietats dels components"*.

Jospe Me RIBAS i PONS D'agricultura: datos sobre'l preu de la producció del vi en el Penadés baix, El Vendrell 1909, p. 29.

cases distribuïdores es veien obligades a realitzar veritables campanyes de promoció de llurs productes. Així, per exemple, E. Giralt subratlla que l'any 1909 "la delegació hispano-portuguesa del Permanent Nitrate Committee, organisme que controlava el mercat mundial del nitrat de Xile (...) amb la col·laboració de S.A. Cros realitzà una campanya que consistia a oferir 50 o 100 quilos de nitrat de sosa a tots aquells socis de l'Institut de Sant Isidre o de les entitats afiliades a la Federació Agrícola Catalano-Balear que volguessin experimentar-lo" ³⁵.

Quadre 7.1.1.

Consum de productes anticriptogàmics (1932) (Kg./Ha.)

	Sofre	Sulfat de coure
Penedès (1932)	64,24	35,04
Priorat (1936)	40	20

Fonts: per la comarca del Penedès, UN PROPIETARI VITICULTOR La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932, p. 12; per la comarca del Priorat M. GALES El problema del vi a Catalunya, Barcelona 1936, p. 10.

Aquest nou món vitícola que anava sorgint a rel de la plaga fil·loxèrica, presentava, doncs, algunes característiques que el diferenciaven de la viticultura clàssica. Entre aquestes

---

³⁵ E. GIRALT E. GIRALT "L'agricultura", Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, p. 176.

característiques, però, cal destacar l'elevada productivitat que definia les noves plantacions. En aquest sentit els testimonis directes són espectaculars, tal com es desprèn d'alguns exemples datats a finals de segle³⁶. El primer d'aquests testimonis correspon a Manuel Raventós, que menava en conreu directe unes seixanta hectàrees de vinya a Sant Sadurní d'Anoia, el qual declarava *"que las duas mil cargas que produhian en temps del pare, es dir uns sis anys enrera, ascenderien a la prodigiosa suma de 7.800 cargas"*. En el mateix municipi, Francesc Rovira de la Sala afirmava haver quintuplicat la producció amb les noves plantacions de ceps, indicant que *"las duas centas cargas que produhia en vida de son pare, s'han elevat a la respectable cantitat de mil"*, amb una productivitat superior a les 60 cargues per hectàrea. Finalment, Joan Almirall i Fàbregas, propietari de dues hectàrees de vinya al terme municipal del Pla del Penedès, afirmava que en aquella zona s'obtenien entre 50 i 60 cargues per jornal de terra.

Quadre 7.1.2.

Rendiment de la vinya en hls/ha (mitjanes quinquenals)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
1891-1895	14,57	12,74	15,82	16,61	14,93
1896-1900	31,28	14,58	22,85	12,49	18,57
1901-1905	27,12	16,62	15,03	13,95	18,80
1906-1910	16,21	16,09	12,71	17,85	16,49
1911-1915	20,15	16,01	11,87	22,24	19,86
1916-1920	41,76	34,28	11,20	29,74	33,52

Font: E. GIRALT *"L'agricultura"*, Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, p. 244.

---

³⁶ Museu de Vilafranca, Arxiu d'Enric Regull.

Al llarg de les darreres planes, ens hem referit a la substitució de les antigues pràctiques vitícoles que va comportar la replantació³⁷. Cal suposar que la incorporació de nous *inputs* implicaria un increment de les despeses de producció associades al conreu de la vinya. Però aquest augment del cost de producció per càrrega de vi, quedaria compensat per la major productivitat que caracteritza la nova viticultura. Per tal de comprovar aquesta hipòtesi, considero suggerent realitzar una simple aproximació quantitativa, comparant el valor monetari corresponent a les despeses de producció d'una petita explotació familiar, sense animal de tir, abans i després de la invasió fil·loxèrica. Els valors corresponents a la viticultura pre-fil·loxèrica són els que ja hem utilitzat en el capítol 6. Els càlculs referents a la viticultura del segle XX, s'han realitzat a partir de les dades publicades l'any 1932 per la comarca del Penedès³⁸. Finalment, per tal de facilitar la comparació entre els diferents supòsits, he optat per deflactar tots els valors monetaris, agafant com a referència l'any 1905, quan la replantació pràcticament havia finit a les terres del Penedès.

---

³⁷ Considero més oportú parlar de substitució de pràctiques vitícoles que de renovació tècnica, ja que, tal com indica José Miguel Lara Berasain, la introducció de maquinària moderna tan sols era possible en la fase de plantació i en els processos del celler. Pel contrari, les pràctiques tradicionals oferien un conjunt de combinacions adaptables a les noves condicions de mercat.

J. Miguel LANA "*Trabajo, técnica y mercado en la viticultura navarra: los viñedos del Marqués de San Adrián de Monteagudo durante el siglo XIX*"; Noticiario de Historia Agraria, nº 8, en premsa.

³⁸ Isidre CAMPLLONCH La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932.

Quadre 7.1.3.

Despeses de producció (DP) en una hectàrea de terra plantada de vinya a la comarca del Penedès³⁹ (en pessetes).

	1875	1932 (a)	1932 (b)
a.- Inputs vinya			
Sofre	7,21	6,82 (1)	6,82 (1)
Sulfat de coure		20,89 (2)	20,89 (2)
Adobs		98,37 (3)	118,26 (4)
b.- Mobiliari mecànic			
Util·latge agrícola	1,79	2,82 (5)	2,82 (5)
Celler	21,87	21,87	21,87
c.- Lloguer animal	48,83	48,83	48,83
d.- Amort. plantació (6)		17	17
Total despeses de producció	79,70	216,6	236,49

(a) Sense fertilitzants químics; (b) amb fertilitzants químics.

(1) 64,24 Kg. de sofre.

(2) 35,04 Kg. de sulfat de coure.

(3) Els fems necessaris per adobar una vinya en plena producció, tenien un cost monetari de 485 pessetes l'any 1908. Josep Mª RIBAS D'agricultura: datos sobre'l preu de producció del vi en el Penadés Baix, El Vendrell 1908, p. 27. Tenint en compte que les vinyes no acostumaven a ésser adobades anualment, he estimat que, en el nostre supòsit, aquesta activitat es duia a terme de forma quinquenal. Per tant, la despesa en fems equivaldria, l'any 1908, a 97 pessetes anuals.

(4) 227,76 coves de fems i 99,28 Kg. de fertilitzants. La font documental que utilitzem, adverteix que aquesta quantitat d'adobs equival a la mitjana anual de les despeses corresponents al conjunt dels vint anys en què la vinya estava en plena producció.

(5) La vinya postfil·loxèrica comportava una major despesa en util·latge agrícola, incorporant nous estris com, per exemple, les ensofradores.

(6) Ja s'ha indicat que la vida de la vinya postfil·loxèrica es situava aproximadament en uns vint anys. Per tant, a diferència de la prefil·loxèrica, cada generació de viticultors hauria d'assumir unes despeses de plantació. Sota aquest epígraf també contemplem la reposició dels ceps morts al llarg de la vida de la vinya.

Font: per la vinya prefil·loxèrica vegeu Quadre 6.1.7.; els valors corresponents a la vinya postfil·loxèrica, I. CAMPLLOCH La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932, p. 12.

³⁹ Considerem que el factor treball era assumit per la mateixa UFP, de manera que no es comptabilitzen els valors monetaris dels jornals necessaris per treballar la vinya.

A partir dels valors monetaris corresponents a les despeses de producció, podem comprovar com la nova viticultura comportava un augment del cost de la càrrega de vi, especialment important si les noves vinyes no eren adobades amb fertilitzants químics (Quadre 7.1.4.). Aquest increment de les despeses de producció, però, quedaria compensat amb escreix per la major productivitat de la vinya, tal com podem constatar en el Quadre 7.1.5.

Quadre 7.1.4.

**Cost monetari d'una carga de vi.
(pts. 1905)**

	1875	1932 (a)	1932 (b)
1.- Despeses de producció associades al conreu de la vinya (pts/ha)	79,70	216,60	236,49
2.- Volum de vi obtingut per ha. de vinya (Cg/ha)	17,08	27,12	35,04
3.- Cost monetari d'una carga de vi (pts/cg)	4,66	7,98	6,74

(a) Sense fertilitzants químics.

(b) amb fertilitzants químics.

Fonts: Els rendiments assignats a l'any 1875 equivalen a la producció mitjana per hectàrea de la comarca del Penedès (vegeu Quadre 6.2.1.); la producció per hectàrea corresponent a l'any 1932 (b), I. CAMPLLOMCH La revisió dels contractes de parceria, Barcelona 1932.

Quadre 7.1.5.

Producte brut vitícola per hectàrea de vinya⁴⁰
(pts/ha)

	1875	1932 (a)	1932 (b)
Valor de la producció de vi	408	647,83	837,02
Valor sarments (1)	20,52	20,52	20,52
Valor brisa	10,26	16,29	21,04
Total	438,78	684,64	878,58

(a) Sense fertilitzants químics.

(b) amb fertilitzants químics.

(1) Considerem que en els tres casos el tipus de poda és el mateix.

Font: Vegeu Quadre 7.1.4.

A partir de les dades obtingudes en els darrers Quadres, podem afirmar que, malgrat l'increment del cost monetari per carga de vi, la nova viticultura es caracteritzava per un augment dels rendiments per hectàrea i, per tant, per un producte brut més elevat. Aquest augment dels rendiments va beneficiar especialment les explotacions menades en conreu directe, mentre que la part de la renda que restava en mans dels rabassers va augmentar de manera més discreta o, en cas de tractar-se de rabasses pactades a mitges, va tendir a disminuir (Quadre 7.1.6.).

---

⁴⁰ S'han deflactat tots els valors monetaris per l'any 1905, utilitzant en l'índex publicat per J. Maluquer.

Quadre 7.1.6.

**Distribució de la renda bruta generada per una ha. de vinya
(pts/ha)**

	1875	1932
a.- Conreu directe		
1.- Producte brut vitícola	438,78	684,64
2.- Despeses de Producció	79,70	216,60
3.- Renda bruta	359,08	468,04
b.- Rabassa morta (cens 1/3)		
1.- Producte brut vitícola	438,78	684,64
2.- Despeses de Producció	79,70	216,60
3.- Renda bruta propietari	146,26	228,21
4.- Renda bruta rabasser	212,82	239,82
c.- Rabassa morta (cens 1/2)		
1.- Producte brut vitícola	438,78	684,64
2.- Despeses de Producció	79,70	216,60
3.- Renda bruta propietari	219,39	342,32
4.- Renda bruta rabasser	139,69	125,72

Font: Quadres 7.1.4. i 7.1.5.

Els elevats costos que comportava la replantació i, en segon lloc, l'augment de la productivitat per hectàrea, podien arribar a estimular la transformació de l'estructura de la propietat que havia caracteritzat el procés d'especialització vitícola. A tall d'hipòtesi, podem suposar que aquestes transformacions podien arribar per diferents vies:

a.- L'elevat cost de replantació podia comportar la desintegració d'algunes grans heretats incapaces d'assumir aquesta despesa.

b.- Aquest elevat cost de replantació, podria portar als propietaris de la terra a reclamar una major part

de la renda bruta, entrant en conflicte amb els rabassers.

c.- El descens de la renda bruta que restava en mans d'un sector important de rabassers podia estimular l'interés d'aquests per accedir a la plena propietat d'una porció més gran de terra, que garantís llur reproducció, produint-se un nou focus de conflictivitat social.

7.2.- Els canvis en l'estructura de la propietat de la terra.

Intentar percebre les transformacions que la crisi agrària va comportar en l'estructura de la propietat de la terra, resulta una tasca complexa, perquè, en el cas de la comarca del Penedès no disposem d'amillaraments datats en els primers anys del segle XX. De fet, la consulta dels diferents arxius municipals i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tan sols ens permet treballar amb informació concernent a alguns petits municipis, pels anys posteriors a la Primera Guerra Mundial. Observem alguns exemples.

A partir dels percentatges calculats en el Quadre 7.2.1., resulta notori l'avenç que entre els anys seixanta i 1918/1924 va experimentar la franja de petits propietaris. Així, observem com, en el municipi de Castellví de la Marca, els propietaris que l'any 1918 posseïen menys de cinc hectàrees de terra representaven el 85,6 x 100 respecte el total de propietaris, mentre que el 1862 aquest percentatge era només del 40 x 100. Per altra banda, l'extensió corresponent a la petita propietat havia augmentat, en més d'un 9 x 100, entre les dues dates. Aquesta tendència, que fa palesa la consolidació de la petita propietat pagesa, és semblant a la detectada al municipi de la Granada, tot i que en aquest cas les diferències serien menors.

Quadre 7.2.1.

Evolució de la propietat de la terra (en %)

1.- Castellví de la Marca				
	1862		1918	
Hectàrees	Prop.	Extensió	Prop.	Extensió
00,00-05,00	40	1,1	85,6	10,4
05,01-20,00	18,3	5,2	6,7	7,3
> 20,00	41,7	93,7	7,7	82,3

2.- La Granada				
	1862		1924	
Hectàrees	Prop.	Extensió	Prop.	Extensió
00,00-05,00	87,7	24,5	92,3	38,6
05,01-20,00	7,9	26,2	4,9	21,4
> 20,00	4,4	49,3	2,8	40

En el primer d'aquests casos, Castellví de la Marca, la consolidació de la petita propietat s'hauria vist afavorida per la desintegració d'alguna de les grans heretats, ja que els propietaris amb més de 100 hectàrees passen de vuit a sis, perdent al voltant 378,5 hs. Si ens fixem en el total de propietaris amb més de 20 hs., observem que perden en conjunt unes 295,8 hs., de les quals tant sols 48,1 hs. van a parar a la freqüència de la mitjana propietat.

Aquest augment dels percentatges corresponets als petits propietaris, comporta algunes alteracions rellevants: en primer lloc, s'observa que els principals beneficiaris d'aquesta mutació són els propietaris locals que, per exemple, a Castellví l'any

1918 representen el 85,9 x 100 del total de petits propietaris. En segon lloc, destaca el descens de l'extensió mitjana corresponent a cada propietari amb menys de 5 hs., passant d'1,1 hs. a 0,97 hs per propietari a Castellví, i de 0,98 a 0,92 hs. a La Granada. Respecte la gran propietat, cal assenyalar la reculada experimentada pels propietaris locals, representant a Castellví les extensions que declaren el 1918 tan sols el 38,6 x 100 en relació a les declarades el 1862.

Aquests canvis que detectem en l'estructura de la propietat agrària al Penedès entre 1860 i 1918/1924, són similars als que es produeixen en altres zones vitícoles del Principat. Així, en la comarca del Bages, Llorenç Ferrer constata que, entre 1872 i 1931, va tendir a consolidar-se la petita propietat pagesa, amb poblacions com Artés, que l'any 1931 va passar a representar el 82,1 x 100 sobre el total de propietaris⁴¹. El marge de temps transcorregut entre els diferents amillaraments, però, no permet establir una cronologia respecte el procés de consolidació de la petita propietat pagesa. És més, diferents treballs sobre Catalunya⁴² i altres zones d'Europa occidental, mostren com fou durant el primer terç del noucents i, especialment, a partir de la Primera Guerra Mundial, que aquest procés va tendir a

---

⁴¹ LI. FERRER "La pequeña explotación de un viñedo de la Cataluña central en los siglos XIX y XX. Consideraciones sobre su evolución y comportamiento", a P. SAAVEDRA i R. VILLARES Señores y campesinos en la Península ibérica, siglos XVIII-XX, Barcelona 1991, Vol 2, pp. 45-46.

⁴² Sobre Catalunya, podem consultar, per exemple, els treballs de Gemma TRIBÓ "Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1930)", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, pp.209-236; i Enric SAGUER La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (el Baix Empordà, 1850-1940), Tesi doctoral, Girona 1996, p. 423 i ss.

consolidar-se⁴³.

D'aquesta manera, cal interrogar-se sobre la cronologia del procés de consolidació de la petita propietat pagesa a les zones vitícoles. És a dir, cal preguntar-se si l'enfonsament dels preus vinícoles, la paulatina mort dels ceps i les transformacions vinculades a la nova viticultura (elevat cost de replantació, major productivitat, etc.), varen comportar una dinamització del mercat de la terra que, en el darrer decenni del segle XIX i primers anys del segle XX, afavoriria la consolidació de la petita propietat pagesa en detriment dels grans patrimonis.

Per resoldre aquest interrogant he utilitzat com a font documental els apèndixs dels amillaraments corresponents als municipis de Subirats i Gelida, als quals ja ens hem referit en diferents ocasions com a municipis paradigmàtics del conjunt de la comarca, tant per el nombre d'habitants com per la distribució de la superfície agrària.

En primer lloc, cal preguntar-se sobre el volum de terres que varen canviar de propietari durant la crisi, i el percentatge que aquestes representaven sobre la superfície total amillarada en els anys seixanta. La resposta a aquest interrogant la podem trobar en el Quadre 7.2.2. Segons els percentatges calculats en

---

⁴³ En altres zones de l'Estat espanyol, obtenim resultats semblants. Així, en el cas d'Alzira es pot consultar Salvador CALATAYUD Capitalismo agrario y propiedad campesina. La Ribera del Xúquer, 1860-1930, València 1989; i per Múrcia GRUPO DE HISTORIA AGRARIA DE MURCIA "La propiedad de la tierra en los regadios del Segura durante los siglos XIX y XX", a R. GARRABOU (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid 1992, pp.159-190. La consolidació de la peita propietat pagesa també dataria del primer terç del noucents a altres estats europeus, com Itàlia, Gino MASSULLO "Contadini. La piccola proprietà coltivatrice neell'Italia contemporanea", a Piero BEVILACQUA (ed) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. Vol III. Mercati e istituzioni, Venezia, 1990.

aquest Quadre, es fa difícil afirmar que abans de la Primera Guerra Mundial s'anava cap un procés de consolidació de la petita propietat pagesa a costa de la gran propietat. Això no implica, però, que la crisi fil·loxèrica no tingués cap tipus de repercussió sobre l'estructura de la propietat de la terra. Així, en el cas de Subirats, podem comprovar com la crisi finisecular i la destrucció dels ceps varen implicar una certa mobilitat en el mercat de la terra, atès que de les 418,57 hectàrees de terra que es varen vendre entre 1886 i 1914/15, 366,45 hs. (el 87,5 x 100), ho van ser entre els anys 1891 i 1905, quan el procés de replantació de les vinyes estava en el seu punt àlgid.

Quadre 7.2.2.

Importància de les compra-vendes de terra respecte la superfície total dels municipis (1886-1914)

	Gelida	Subirats
Amillaraments de 1861-1862 (Hs.)	2.319,8	4.818,21
Compra-vendes de terres, 1886-1914 (Hs.).	67,4	418,57
% compra-vendes de terres 1886-1914 respecte superfície total amillarada.	2,7	8,6

Font: amillarament de Gelida (1862), ACA, secció Hisenda, sèrie Ter 586 bis; amillarament i apèndix de Subirats, AHMS; apèndix de Gelida, AHMG.

Entre aquests anys destacarien, però, les transaccions corresponents al trienni 1897-1899 (vegeu Gràfic 7.1.), quan alguns dels grans propietaris de Subirats es desprenen d'una part

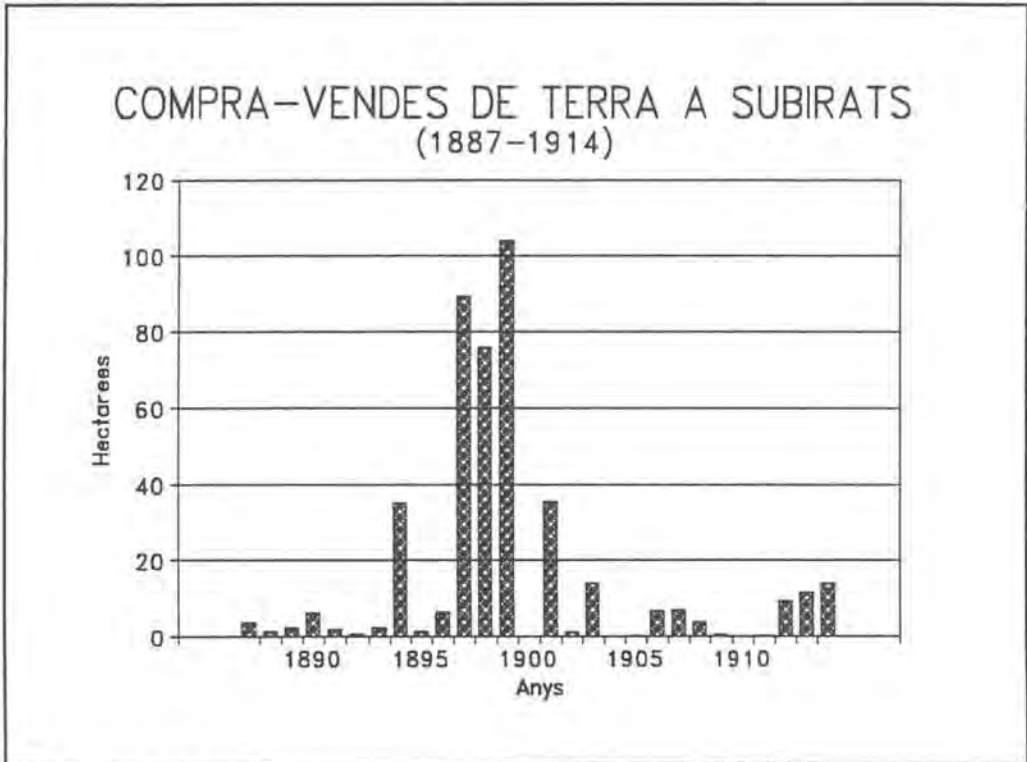
de les seves heretats. Observem dos exemples. Antoni Batlle, segons l'amillament de l'any 1861, posseïa 85,07 hectàrees de terra, de les quals portava en conreu directe al voltant de 67 hectàrees. Segons l'apèndix de l'any 1897, aquest propietari hauria venut 48,53 hs., més de la meitat del seu patrimoni. Un segon exemple correspon al Comte d'Olzinelles, gran propietari del municipi amb una finca de poc més de 800 hectàrees l'any 1861, que quedaria sensiblement reduïda quan els seus administradors varen vendre 95,8 hectàrees l'any 1899.

Quadre 7.2.3.

Compra-ventes de terres (nº de transaccions y hectàrees de terra afectades)

	Subirats		Gelida	
	n	Hs.	n	Hs.
1886-1980	12	13,62	9	12,15
1891-1895	15	41	12	16,20
1896-1900	25	275,35	6	1,98
1901-1905	22	50,10	6	12,48
1906-1910	17	17,67	6	11,05
1911-1915	20	20,83	3	10,88

Font: apèndixs d'amillaments consultats en els respectius arxius municipals.

GRAFIC 7.1.

Per tal de copsar millor el comportament de les diferents freqüències de propietaris durant la crisi finisecular, el Quadre 7.2.4. s'han distribuït els venedors segons la superfície declarada per ells mateixos en l'amillament de l'any 1862. La mostra contempla poc més del 50 x 100 de les compra-venes realitzades entre 1886 i 1915.

Quadre 7.2.4.

Distribució dels venedors de terres a Subirats segons superfície declarada en l'amillament de 1862.

	0,00-5,00		5,01-20,00		> 20,00		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
1886-1890	3	100					3	100
1891-1895	7	87,5			1	12,5	8	100
1896-1900	1	9,1	2	18,2	8	72,7	11	100
1901-1905	3	25	2	16,7	7	58,3	12	100
1906-1910	3	60	2	40			5	100
1911-1915	1	6,2			15	93,8	16	100
Total	18	32,7	6	10,9	31	56,4	55	100

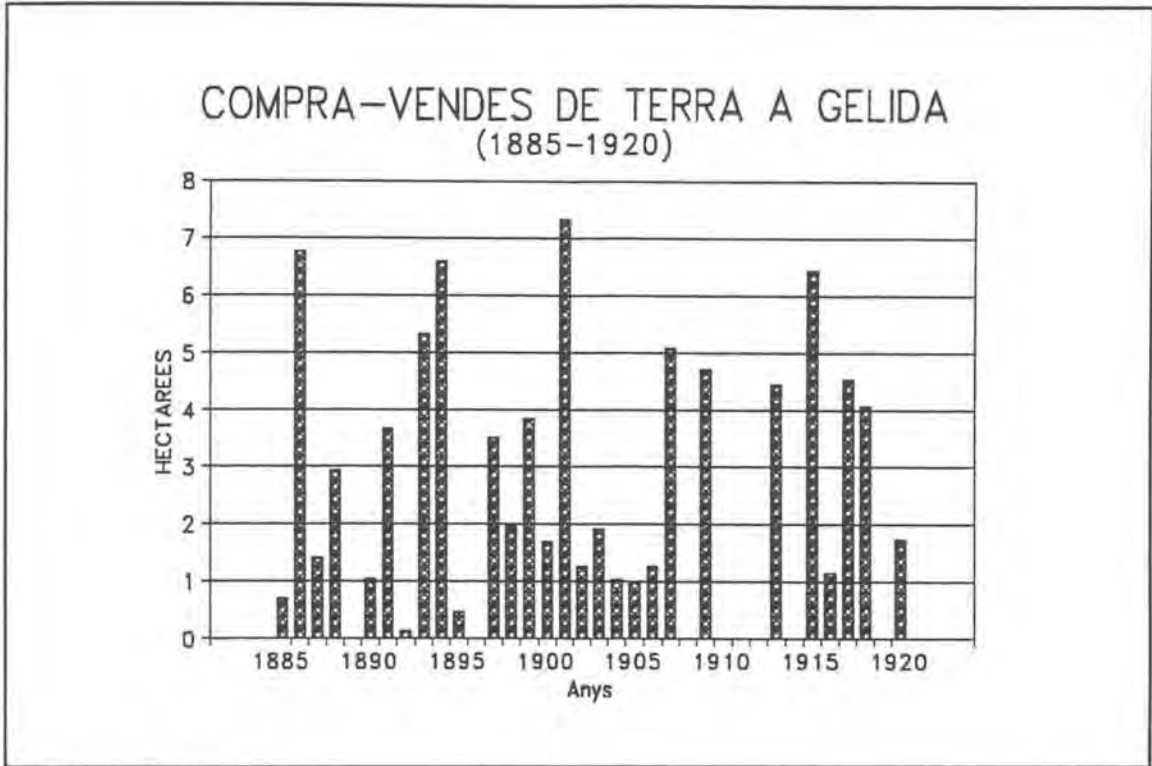
Font: amillament de 1862 i apèndixs de l'amillament (1886-1915). Arxiu Municipal de Subirats.

Els resultats aconseguits en aquest Quadre són força suggerents. En primer lloc, prop de dues terceres parts de les vendes realitzades entre 1886 i 1920 havien estat dutes a terme per grans propietaris. Tot i així, si ens fixem en els diferents períodes, podem veure com, fins a 1895, la crisi va colpejar bàsicament les petites explotacions agràries, ja que les parcel·les que entren en el mercat pertanyen a propietaris amb menys de 5 hs. que, en un moment en què els preus del vi s'enfonsen, no tenen capacitat per endegar la replantació de les seves vinyes. Al mateix temps també detectem la venda de petites propietats en mans de pagesos forans que, possiblement, varen tendir a racionalitzar llurs explotacions. A partir de 1896 i fins a 1905, els petits propietaris serien reemplaçats pels hisendats com a proveïdors del mercat de la terra. Aquesta tendència s'accentuaria a partir de 1913. Tot i així, difícilment podríem parlar de desintegració de la gran propietat, ja que la superfície de terra que aquestes explotacions varen vendre entre 1886 i 1914,

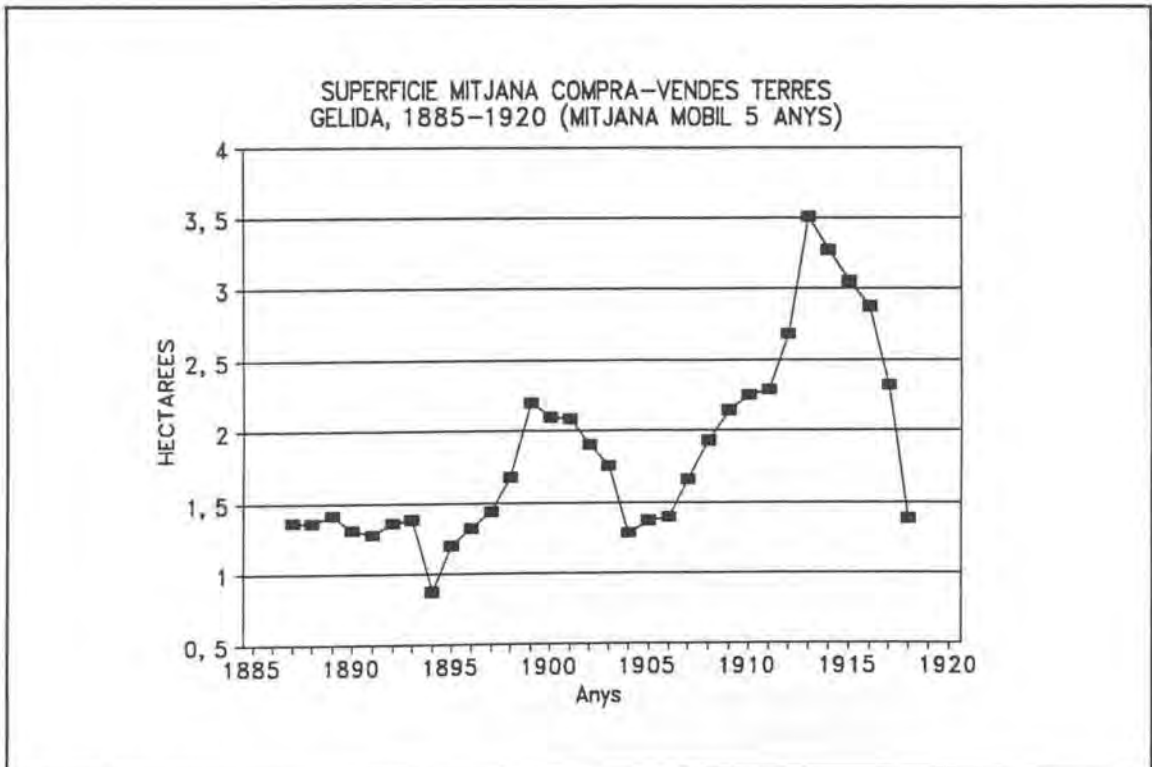

representen un percentatge ínfim respecte les 4.414 Hs. que el 1862 estaven en mans dels grans propietaris.

Resultats força diferents es desprenen dels apèndixs de l'amillament de Gelida. En aquest municipi es dona una certa homogeneïtat al llarg del període 1886-1914 respecte el volum anual de compra-vendes de terres, destacant que en cap moment els grans propietaris es veuen obligats a despendre's de parts importants de llurs heretats. Ara bé, malgrat aquesta aparent uniformitat, el càlcul de la superfície mitjana anual de les compra-vendes realitzades, permet d'avançar algunes hipòtesis. Així, del Gràfic 7.3. es desprén que la crisi va afectar principalment la petita propietat: en un primer moment, serien els productors amb poca terra, menys d'1,5 hectàrees, els que rebrien el primer embat de la crisi. Posteriorment, a partir de 1895, la crisi s'expandiria pel conjunt de l'estrat de petits propietaris amb menys de 2,5 hectàrees de terra, fins que, durant la Primera Guerra Mundial els productors amb més de tres hectàrees de terra també es veurien obligats a recórrer al mercat de la terra.

GRAFIC 7.2.

GRAFIC 7.3.

A l'hora de cercar una explicació a l'augment d'operacions de compra-ventes de terra que, al llarg dels anys noranta i primers del segle XX detectem en diversos municipis, hem de recuperar alguns dels arguments ja desenvolupats anteriorment. Així, cal recordar que a partir de 1892 el preu del vi va iniciar una constant davallada que devia afectar durament aquelles explotacions agràries amb menys recursos. És a dir, en un primer moment, aquests factors haurien colpejat amb major duresa aquelles petites explotacions amb pocs actius agraris i, per tant, amb menys capacitat per cercar recursos complementaris en els diferents mercats de treball existents a la zona. La situació d'aquestes petites explotacions es veuria agreujada per una doble via:

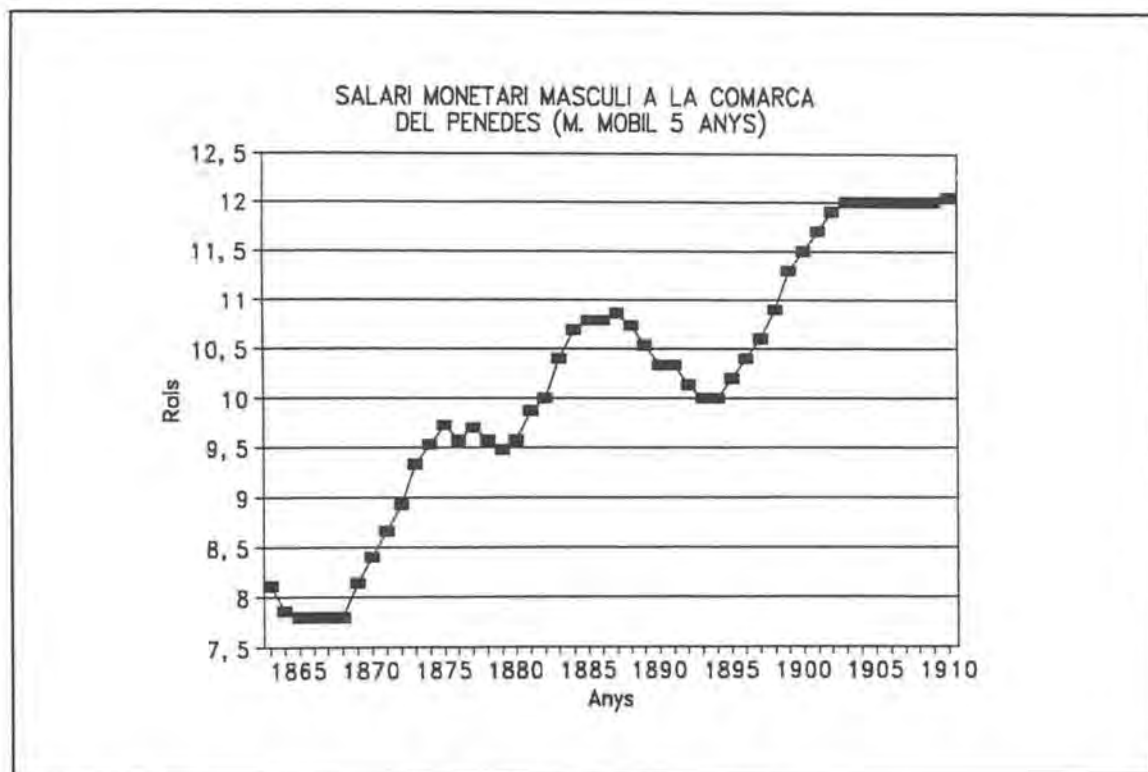
i/ en el model d'especialització vitícola estudiat en capítols anteriors, el salari, monetari o en espècies, jugava un paper important a l'hora de garantir la reproducció de les petites explotacions vitícoles perquè assegurava uns ingressos complementaris al llarg de l'any.

Una de les característiques d'aquest salari monetari⁴⁴, consisteix en la gran similitud que la seva evolució mostra respecte les fluctuacions del preu del vi. D'aquesta manera, i seguint la tendència observada pel conjunt de Catalunya, a la comarca del Penedès els salaris monetaris varen iniciar una tendència a l'alça a partir dels anys seixanta, que s'accentuaria

---

⁴⁴ Sobre les característiques i evolució del salari monetari agrícola a Catalunya, es pot consultar R. GARRABOU "Salarios y proletarización en la agricultura catalana de mediados del siglo XIX", Hacienda Pública Española, 108/109, 1987, pp. 343-359; R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOME "Salaries, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)", Recerques, 24, 1991, pp.23-51; R. GARRABOU i E. TELLO "Salario como coste, salario como ingreso: el precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea (1727-1930)", treball manuscrit en curs de publicació.

en la dècada següent coincidint amb l'augment del preu del vi provocat per la demanda francesa. Aquesta tendència, però, quedaria interrompuda l'any 1887/1888, quan la fil·loxera va provocar els primers estralls en les vinyes del Penedès, iniciant-se una inflexió de la corba que es traduiria en un descens dels salaris monetaris fins als darrers anys del segle, quan s'inicia una nova tendència a l'alça.

GRAFIC 7.4.

És a dir, quan aquelles explotacions amb menys capacitat d'estalvi i, per tant, més fràgils davant el perill que representava la fil·loxera, van haver de recórrer al mercat tradicional de treball, les remuneracions disminuïren. Les causes d'aquest canvi de tendència cal buscarles en un excés d'oferta de mà

d'obra, en un moment en què la destrucció de les vinyes comportava un descens de la demanda de treball assalariat. A finals de segle, quan el procés de replantació ja s'havia generalitzat, va tornar a augmentar la demanda de treball assalariat, iniciant-se una nova fase alcista en la corba dels salaris monetaris.

ii/ L'elevat grau d'especialització vitivinícola que caracteritzava la comarca del Penedès, comportà que la crisi repercutís sobre el conjunt d'activitats econòmiques, ja que *"dels quinze ó més magatzems de vi que hi havia á Vilafranca y dels molts que també estaben establerts a Vendrell, Arbós, y altres poblacions del Penadès, varis tancaren llurs portes y'ls demás reduiren á l'ultima expressió les operacions acostumades, trobantse, per aquestes causes, sense feyna els centenars de boters que vivien escampats per les poblacions del Penadès"*⁴⁵. Així, a partir de 1885-1886, amb la caiguda de les cotitzacions del vi, s'inicia una primera davallada en la producció de bótes i en els salaris dels operaris⁴⁶, convocant-se un seguit de vagues per tal d'aconseguir mantenir els acords adoptats amb empresaris i comerciants. Però seria a tombant de segle, quan la major part de les vinyes ja havien estat destruïdes per la fil·loxera, que la boteria experimentaria una aguda crisi, passant-se de 18 tallers l'any 1897 als 6 que apareixen en les matricules industrials dels anys 1903-1907.

Les dificultats per les que travessaven les petites

---

⁴⁵ A. MARTORELL Notes crítiques sobre les vicissituds de la Agricultura, Industria y Comers durant el sigle XIX, Vilafranca del Penedès 1902, p. 218.

⁴⁶ En un informe de la Comissió Pericial de la Federació de Boters, s'assenyala que els boters de Vilafranca *"apenas pueden ganar para las necesidades más parentorias"*.

Citat a R. ARNABAT Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX, Sant Sadurní d'Anoia 1992, p. 76.

explotacions vitícoles a causa de la conjuntura negativa que s'inicia al voltant de l'any 1887, va comportar canvis en els hàbits de la població. Possiblement, una de les variables que reflecteix millor la força colpidora de la crisi sobre una economia cimentada en les petites explotacions familiars, és la variable demogràfica.

En aquest sentit, l'enquesta que l'any 1894 va dur a terme la Diputació de Barcelona amb la finalitat d'esbrinar els efectes de la crisi sobre els pobles de la província⁴⁷, reflecteix la preocupació dels responsables municipals sobre la dimensió que estava prenent el nou corrent migratori. Un bon exemple del contingut d'aquestes respostes procedeix de l'Ajuntament de Terrassola (Alt Penedès), on l'Alcalde lamenta que *"ha emigrado una cuarta parte de los habitantes de este pueblo, siendo dicha cuarta parte, la más hábil y a propósito para los trabajos del campo"*. L'aflicció dels responsables municipals de l'Alt Penedès, era compartida per altres zones vitícoles veïnes. Així, per exemple, en les respostes corresponents al poble d'Olivella (Garraf) s'afirmava, potser amb una certa exageració, que l'emigració provocada per la crisi havia comportat que *"la mayor parte de las viñas en este último verano, no se han podido trabajar por no encontrarse operarios"*.

Una idea més clara de les conseqüències demogràfiques de la crisi, l'obtenim a la tesi realitzada per Francesc Muñoz sobre l'evolució demogràfica a la comarca del Penedès⁴⁸. Del seu treball, ens interessa destacar que el conjunt de la comarca havia mostrat un balanç migratori positiu al llarg del segle XIX,

---

⁴⁷ Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 1.214.

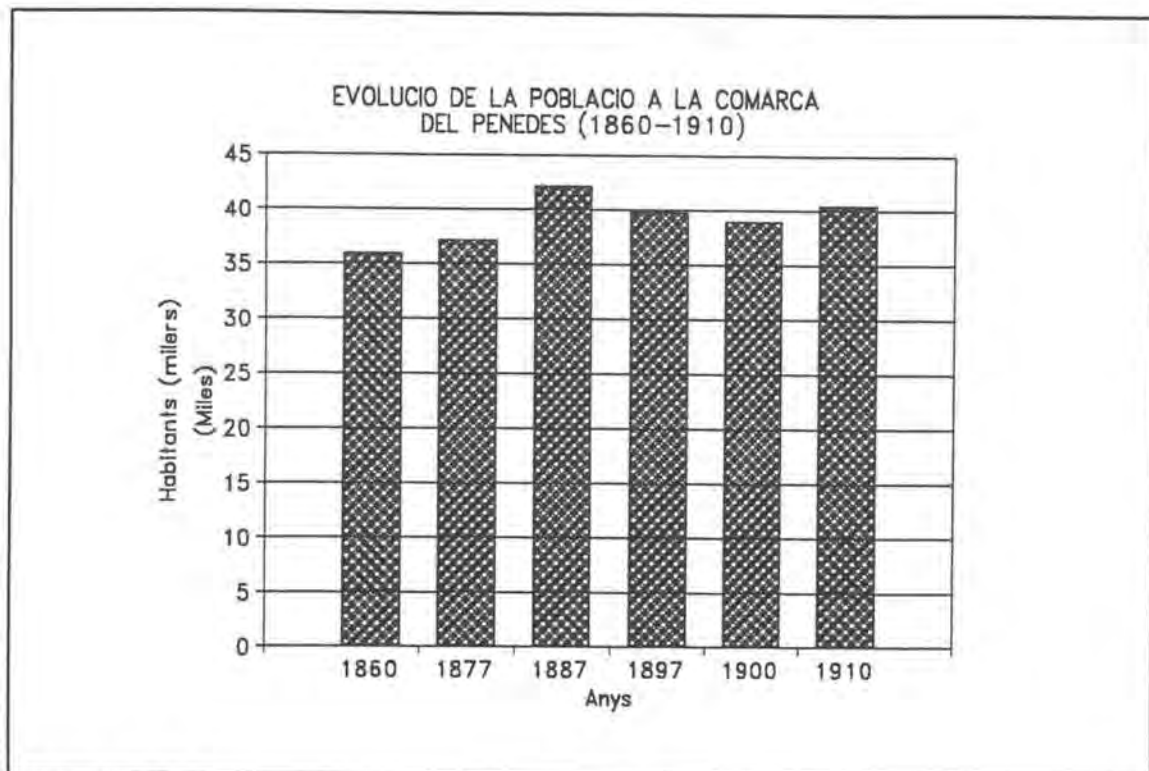
⁴⁸F. MUÑOZ Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès, segles XVII-XIX, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990.

fins arribar als 42.053 habitats enregistrats l'any 1887. En el decenni següent, la tendència es va invertir (Gràfic 7.5.), perdent el conjunt de la comarca al voltant de 2.323 habitants. Les poblacions que haurien enregistrat unes pèrdues més elevades serien les que concentraven un major nombre de població i que tenien un caràcter més urbà (Vilafranca, Gelida i Sant Sadurn d'Anoia), amb un important percentatge de població activa no agrària i, per tant, amb majors facilitats per cercar ocupació en altres indrets (especialment en les zones de creixement industrial). Aquest descens de la població, va anar acompanyat des de mitjans dels anys vuitanta, per la caiguda de la corba corresponent al nombre de matrimonis (Gràfic 7.6.) i de bateigs celebrats anualment (Gràfic 7.7.). D'aquesta manera, la crisi colpejava doblement la comarca del Penedès, incentivant l'emigració i, també, accelerant la tendència de la minva de la fecunditat que, en el cas català, ja s'havia iniciat a finals del segle XVIII⁴⁹.

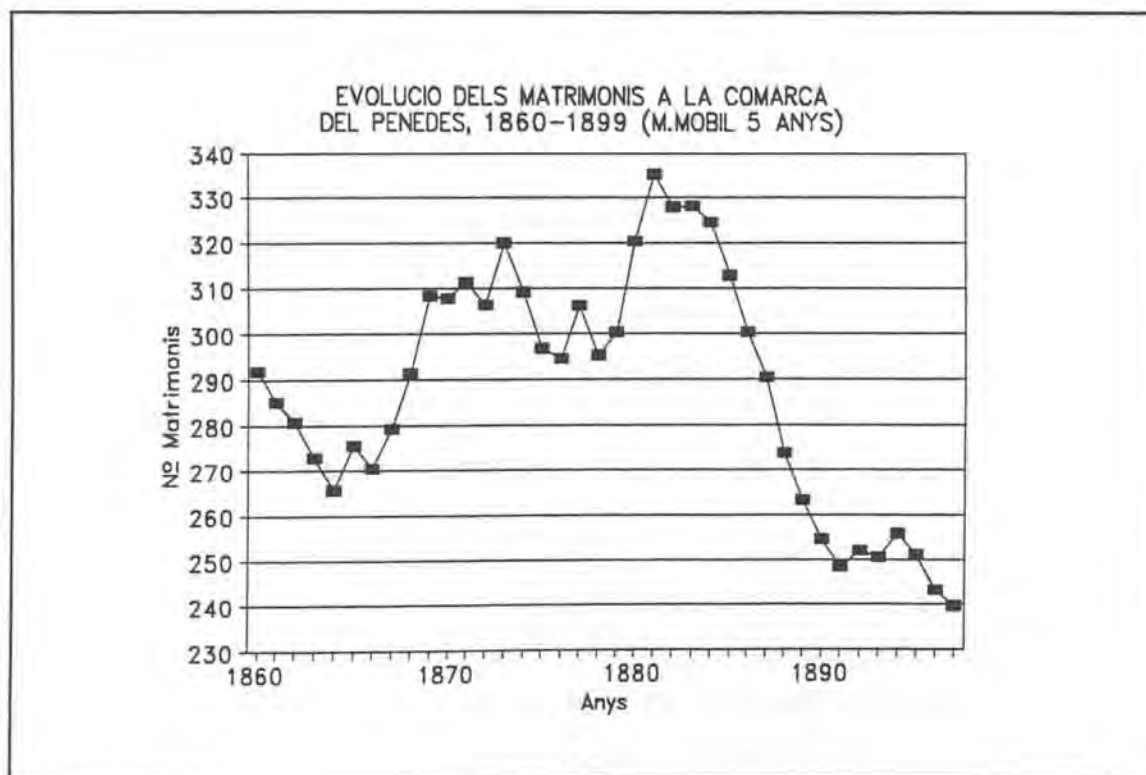
---

⁴⁹ En aquest sentit, Jaime Benavente afirma que "1887 representava el punt mitjà en el procés de minva de la fecunditat, que anava d'un alt If de 0,45 el 1787 a un baix If el 1940, quan es va completar el procés".

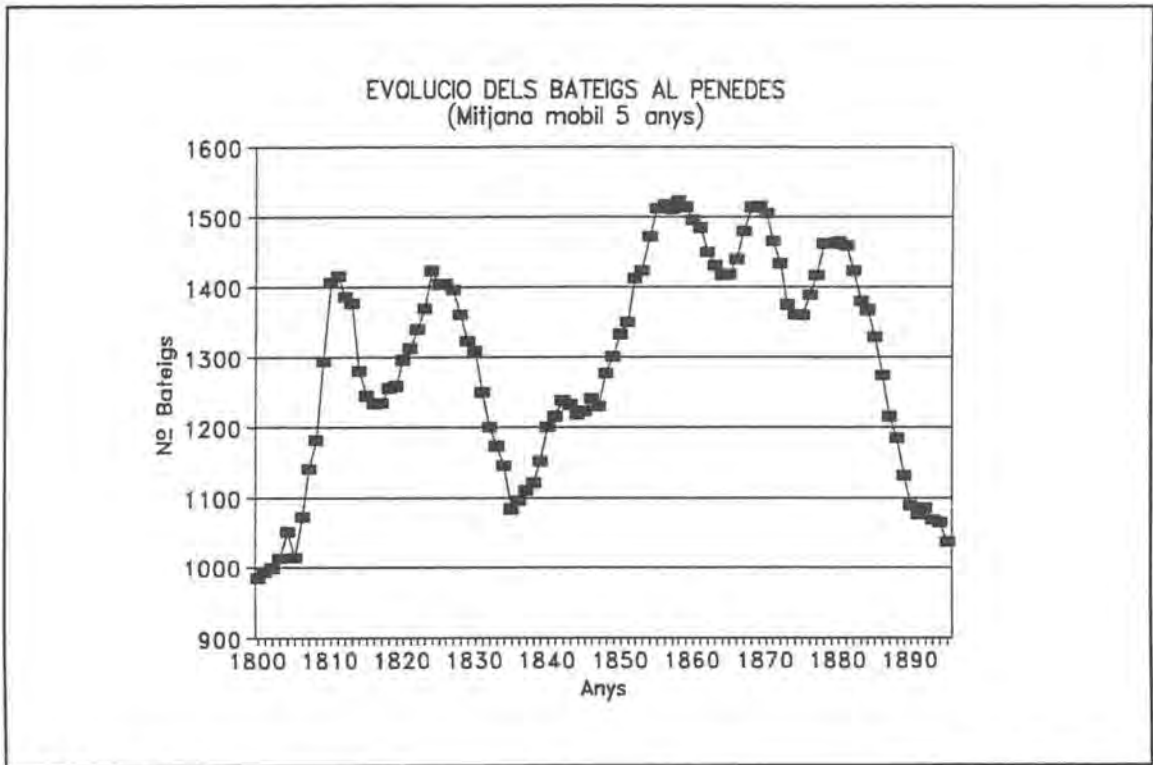
J. BENAVENTE "La minva de la fecunditat", a Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. 2. Segle XIX, població i agricultura, Barcelona 1990, p. 89.

GRAFIC 7.5.

GRAFIC 7.6.

GRAFIC 7.7.

L'evolució demogràfica assenyalada, però, presenta algunes excepcions. En primer lloc, els municipis més muntanyencs, on la vinya compartia l'espai amb el conreu de cereals i el bosc, haurien mantingut o augmentat la seva població. Aquest seria el cas de Font-rubí, que entre 1887 i 1897 va mantenir estable la seva població (1.677 i 1.678 habitants, respectivament), i Sant Joan de Mediona, que va experimentar un augment de 253 residents entre ambdues dates. Un segon grup de poblacions, com Sant Pere de Riudebitlles, varen evitar el fantasma de l'emigració gràcies a la possibilitat que els seus habitants tenien d'obtenir ingressos complementaris en la indústria local, en aquest cas la paperera. Aquesta situació seria semblant, tot i que sense

arribar a tenir mai la mateixa magnitud, a la coneguda per altres comarques vitícoles, com el Bages, on la indústria jugava un important paper complementari a l'hora d'ocupar els membres de les famílies pageses⁵⁰.

Al llarg de les darreres planes s'ha insistit en el fet que la crisi havia colpejat amb duresa a un segment de la petita propietat que no podia assumir el cost de la replantació i l'interval de temps (aproximadament tres anys), en què la vinya restaria improductiva. També s'ha recalcat que, tret de casos puntuals, difícilment podem parlar de desintegració de les grans heretats com una de les conseqüències de la crisi vitícola. Per tancar aquest apartat, resta preguntar-nos sobre l'origen dels compradors de les terres que es varen vendre abans de 1914.

En primer lloc, tot sembla apuntar que durant la crisi vitícola els grans propietaris no tendiren a expandir llurs heretats. Ja hem comprovat com aquests propietaris sovint es feien càrrec dels costos de replantació de les terres que tenien cedides a rabassa morta i, com veurem en l'apartat següent, varen optar per incrementar la part de la renda de la terra que rebien, exercint una major pressió sobre els rabassers i participant més intensament en la direcció i explotació de la terra. Malgrat que aquesta seria la tendència seguida per la major part dels grans propietaris, podem trobar algunes heretats que varen aprofitar la conjuntura per ampliar llurs patrimonis.

Un bon exemple de gran propietat que durant la crisi va

---

⁵⁰ Sobre el cas de la comarca del Bages i la importància de la ocupació industrial, a l'hora de fixar la població durant la crisi finisecular, es pot consultar C. ALVAREZ i Ll. FERRER "La fil·loxera al Bages: demografia, canvis en la propietat i desnonaments", a Ll. FERRER, C. ALVAREZ, C. SANTMARTI i A. GÜELL Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central, Manresa 1992, pp. 12-17.

tendir a expandir-se ens l'ofereix la família Raventós de Sant Sadurní d'Anoia. L'any 1890, Manuel Raventós i Domènech va adquirir, pel valor de cinquanta mil pessetes, l'heretat anomenada *Prunamala*, a Sant Sadurní d'Anoia. La venda fou possible a causa de la mort de l'antic propietari, Josep Maria Madurell, sense testar. Davant aquesta situació, el jutge va determinar la partició de l'heretat entre els sis descendents directes del difunt, però els perits designats per l'autoritat judicial varen dictaminar la impossibilitat de dividir la finca en parts iguals, sentenciant-se finalment que "*no solicitando ninguno de los coherederos la adjudicación de la misma, es procedente su enagenación al tipo de su valoración*"⁵¹.

En l'acta de compra s'especificava que el nou propietari hauria d'"*estar a las resultas de las rabassas mortas concedidas legalmente a diferentes particulares respecto las fincas de la heredad, sin que por tal motivo pueda exigir a los vendedores indemnización de ningún género, corriendo también exclusivamente a cargo del señor comprador el abono de mejoras a que tal vez estuviese obligado en el caso de desaucio de los que llevan en aprovechamiento a partes de frutos la indicada propiedad*". Una vegada signada l'acta de compra, Manuel Raventós va redimir els censos que satisfedia *Prunamala*⁵² i va homogeneïtzar l'explotació en dues etapes (vegeu Quadre 7.2.5.): en un primer moment, entre 1893 i 1895 va vendre petites porcions de terra a antics rabassers. En una segona etapa va recuperar part de les terres cedides a rabassa morta, a través de la renúncia dels rabassers o bé comprant el domini útil que aquests retenien.

---

⁵¹ Tota la informació referent a l'heretat *Prunamala* es pot consultar a l'Arxiu Patrimonial de la Família Raventós, Sant Sadurní d'Anoia, lligall *Prunamala*.

⁵² El mes de novembre de 1898 va redimir un cens de 10 rals anuals que es prestava a Antoni Mir.

Quadre 7.2.5.

Operacions realitzades per Manuel Raventós a l'heretat Prunamala

1.- Vendes de terra de l'heretat Prunamala.

Any	Comprador	Superfície (Hs.)	Valor (Pts.)
1893	Antoni Gana	1,46	1.500
1893	Pere Rebordosa	1,59	600
1893	Josep Parera	1,95	1.000
1893	Joan Masana	2,44	1.750
1895	Rafel Mir	3	350
1895	Jaume Riba	1,95	275
1895	Joan Vallverdú	3,42	2.000
1895	Francesc Ferran	2	1.250
1895	Joaquim Armengol	1,46	250
1895	Josep Raventós	1,05	315
1895	Josep Canals	0,97	200
1900	Ramon Fontanals	11,57	3.591
Total vendes		32,86	13.081

2.- Renúncia de rabassers a la terra que treballen

Any	Rabasser	Any contracte rabassa morta
1894	Hereus Antoni Armados	1777
1897	Josep Morera (2 rabasses)	1842 i 1881
1910	Antoni Joves	1895

3.- Compra de terres cedides a rabassa morta

Any	Rabasser	Superf. (Hs.)	Valor (Pts.)	Any contracte rabassa morta
1904	Sadurní Guilera	0,63	30	1861
1917	Josep Capellades	1,95	2.000	1817
1917	Josep Capellades	0,97	(a)	1824
1918	Emili Castells	0,97	2.000	1842
1919	Joan Joves	1,46	1.750	1910
1921	Josep Font	0,97	600	1870

(a) El valor d'aquesta compra-venda s'inclou en les 2.000 pessetes que cobra Josep Capellades per vendre la terra que li va ser concedida l'any 1817.

Font: Arxiu Patrimonial de la Família Ravenós, Sant Sadurní d'Anoia, lligall Prunamala.

L'ampliació del patrimoni a través de l'adquisició d'altres grans heretats no estava a l'abast de tots els propietaris. De fet, la família Raventós difícilment podria ésser considerada com a paradigmàtica del conjunt de grans propietaris del Penedès, atès que al llarg del segle XIX havien optat per treballar gran part de les seves terres de forma directa amb treball assalariat, al mateix temps que es convertien en una important firma de comerciants vinícoles.

Per tant, continua obert l'interrogant respecte l'origen i la tipologia de la major part dels compradors de terres durant aquests anys de crisi vitícola. Per obtenir uns primers resultats que permetin avançar en aquesta direcció, ens servirem de l'exemple de Gelida. A partir dels casos que hem pogut seguir en aquest municipi (poc més del 50 x 100 de les persones que varen comprar terres a Gelida entre 1886 i 1914), en el Quadre 7.2.6. hem establert una relació entre les terres que aquestes UFP menaven l'any 1862 i les que varen adquirir entre 1886 i 1914. Aquest exercici ens permet destacar alguns trets distintius respecte les UFP que varen ampliar llurs explotacions agrícoles durant aquests anys: en primer lloc, crida l'atenció que entre les UFP que varen adquirir noves terres no trobem cap dels grans patrimonis del municipi. De fet, la major part de les altes en l'apèndix de l'amillament corresponen a UFP que consten com a rabassers en la documentació de 1862. Així, dels 21 casos que hem pogut seguir, 19 treballaven terres cedides a rabassa morta. En segon lloc, cal destacar que aquestes UFP treballaven petites explotacions agrícoles, que en pocs casos superen les cinc hectàrees de terra.

Quadre 7.2.6.

UFP que varen adquirir terres entre els anys 1886 i 1914 al municipi de Gelida.

UFP	Terres que menaven l'any 1862 (Hs.)		Terres adquirides entre 1886 i 1914 (Hs.)
	Propietat	Rabassa	
Malet, J.		3,77	0,97
Casanovas, P.	11,70		1,46
Llopart, P.	2,69	0,73	5,31
Bargalló, D.		3,32	1,05
Figueres, M.		1,40	0,03
Llopart, A.	0,07	4	1,48
Domènec, A.		2,28	3,67
Valls, J.		5,12	0,13
Ollé, F.		3,20	2,04
Valls Bogatell, J.		3,37	1,22
Valls, Gibert, J.		0,40	0,48
Parés, S.		1,15	0,58
Mas, M.		5,49	1,46
Pujol, E.	0,23	3,08	3,55
Rosell, F.		5,60	0,68
Domènec, J.		2,28	2,82
Esteve, F.		3,32	1,69
Valls, P.		1,40	1,25
Riba, R.	7,07		1,02
Palau, J.	0,05	2,46	0,98
Cartró, P.		3,65	1,28

Font: Amillarament de Gelida (1862), ACA, secció Hisenda, sèrie TER-1, lligall 586 bis; apèndix dels amillaraments, AHMG.

En resum, en les primeres línies d'aquest apartat ens preguntàvem si la crisi vitícola havia provocat un procés de consolidació de la petita propietat pagesa en detriment dels grans patrimonis. Malgrat que la mostra que treballem pugui resultar minsa, crec que a partir dels casos estudiats podem avançar algunes conclusions. Segons els percentatges que representa la superfície de terra implicada en les compra-vendes realitzades entre 1886 i 1914, es fa difícil afirmar que, en els

municipis estudiats, la crisi hagués suposat una profunda transformació de l'estructura de la propietat. De fet, les dades disponibles semblen assenyalar que, en un primer moment, a partir de 1887, la crisi va colpejar amb especial rigor les petites explotacions pageses, necessitades d'ingressos complementaris per tal de garantir llur reproducció. Així, quan els membres d'aquestes explotacions es varen veure obligats a cercar amb major intensitat recursos exteriors a la pròpia explotació, els seus mercats tradicionals de treball o bé havien entrat en recessió, o bé no eren capaços d'absorbir l'excés d'oferta de treball. Per tant, aquestes UFP s'haurien vist impossibilitades de mantenir les seves petites explotacions vitícoles. Les noves parcel·les que varen entrar en el mercat de la terra, haurien estat adquirides, principalment, per UFP que menaven més de tres hectàrees de terra, i que, durant els anys d'elevats preus i de major demanda de treball en la indústria vinícola i sectors complementaris (la boteria, per exemple), varen poder aprofitar la conjuntura favorable per augmentar llur capacitat d'estalvi.

D'entre aquest tipus de compradors, destacarien aquells que menaven terres a rabassa morta. L'interès dels propietaris per augmentar el volum de renda que obtenien de llurs propietats a costa de la renda que restava en mans dels rabassers, va augmentar el grau de conflictivitat social a la zona i, possiblement, va estimular a aquests darrers a accedir a la plena propietat de petites parcel·les de terra. En aquest sentit, la venda del domini útil que retenien aquests rabassers i, també, el crèdit agrícola, hi haurien jugat un paper determinant.

Per tant, la crisi vitícola hauria comportat la consolidació d'aquelles explotacions vitícoles amb alguna capacitat d'estalvi, en detriment de les que es movien en els purs marges de la subsistència.

**CAPÍTOL VIII: CRISI FINISECULAR I
CONFLICTIVITAT SOCIAL.**

8.1.- Legislació i contractació agrària. La resposta dels propietaris

A partir de la dècada dels anys cinquanta, els propietaris agrícoles catalans varen començar a prendre plena consciència que el món rural havia experimentat una profunda transformació, que feia necessària l'adopció de mesures que permetessin garantir el manteniment de llurs rendes i ingressos, al mateix temps que consolidaven llur posició dominant en la societat rural catalana¹. Al llarg de la segona meitat del segle XIX, mentre el sistema de producció capitalista s'anava convertint en hegemònic a l'hora de regular les relacions socials i, al mateix temps, s'imposaven nous canvis tècnics en la viticultura catalana (en el cas de l'oïdium per exemple), els propietaris varen tendir a organitzar-se, especialment al voltant de l'Institut Agrícola

---

¹ Aquest argument es desenvolupa a R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", a Recerques n° 26, Barcelona 1992, pp. 108-115.

Català de Sant Isidre (IACSI), fundat el 1851². Els seus objectius poden resumir-se en cinc punts³:

i/ A través dels articles publicats en els òrgans d'expressió de l'IACSI, es pot detectar com en els primers anys cinquanta, les principals inquietuds d'aquests propietaris agrícoles consistien en acabar amb l'etapa d'inestabilitat política que havia convulsionat les zones rurals catalanes durant els dos decennis anteriors;

ii/ la necessitat de consolidar un marc institucional que garantís el seu dret a la propietat i a la lliure disponibilitat de les seves terres, evitant, al mateix temps, l'accés a la plena propietat dels rabassaires;

iii/ la defensa del dret sucesori i altres institucions del Dret català;

iv/ la creació d'una guarderia rural encarregada de custodiar les propietats i els nous drets adquirits;

v/ Les seves inquietuds també es dirigien a la renovació tècnica de l'agricultura catalana, buscant els conreus més remuneradors, l'augment de la produc-

---

² Sobre aquest punt resulta interessant consultar M. CAMINAL L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901), tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona 1979. Un resum d'aquesta tesi es pot trobar al treball de la mateixa autora "La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)", a Recerques n° 22, Barcelona 1989, pp. 117-135.

³ R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", Recerques n° 26, Barcelona 1992.

tivitat i un descens del cost de producció.

Al mateix temps, com ja hem comprovat en capítols anteriors, en un intent d'augmentar la renda de la terra que aquests propietaris obtenien, es varen tendir a endurir progressivament les condicions contractuals de la rabassa morta. Aquest augment de la renda de la terra perjudicava directament la porció del producte brut que restava en mans dels rabassers. Paral·lelament, aquest grup social es veuria doblement afectat per les reformes liberals. En primer lloc, la hisenda liberal tendia a hipotecar les economies pageses amb noves càrregues fiscals, que havien d'ésser satisfetes en metàl·lic, i que resultaven especialment gravoses per a les petites explotacions⁴. En segon lloc, la privatització dels espais comunals limitava l'accés a recursos naturals necessaris per la reproducció de la petita explotació pagesa (pastures o llenya dels boscos, indispensable com a font d'energia)⁵.

---

⁴ Sobre aquest punt, consultar, per exemple, J. TORRAS Liberalismo y rebeldía campesina (1820-1823), Barcelona 1976; J. FONTANA "Crisi camperola i revolta carlina", a Recerques n° 10, Barcelona 1980, pp. 7-16; P. PASCUAL Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona 1990, pp. 69 i ss.

⁵ Conseqüència de les noves mesures legislatives fou l'increment de processos en els jutjats de pau dels municipis vitícoles. Així, per exemple, dels set processos incoats l'any 1857 en el Jutjat Municipal de Subirats (Alt Penedès), dos corresponen a l'entrada de petits ramats a les vinyes, i cinc a furts de llenya. En aquest darrer cas, els inculpats acostumen a recórrer a la tradició, que els legitimava a accedir a aquest recurs natural quan ho consideressin necessari. En aquest sentit resulten força interessants les declaracions dels pagesos acusats d'apropiar-se de la llenya dels antics boscos comunals. Així, per exemple, en el mes de desembre de 1854, en el mateix municipi de Subirats, un grup de pagesos van apropiar-se de 160,5 roves de llenya d'un antic bosc comunal. Un dels inculpats, Antoni Rovira, descriu de forma bastant clara, com aquests pagesos varen organitzar-se per dirigir-se a tallar la llenya, mostrant un profund sentit de la sol·lidaritat que, curiosament, li fa oblidar la identitat dels altres protagonistes que varen participar en l'expedició. Així, davant el jutge, afirma que

Per altra banda, la consolidació d'una nova classe dominant, producte de la reconciliació entre classes socials enfrontades durant l'Antic Règim, no podia deixar de provocar tensions. En les zones vitícoles, on les relacions de producció giraven al voltant del contracte de rabassa morta, el principal punt de fricció fou producte del debat mantingut sobre la temporalitat de la rabassa. D'aquesta manera en el capítol cinquè ja hem comprovat com la indefinició que caracteritzava aquest contracte, va comportar que l'any 1837, sota un govern de caire progressista, els diputats de Barcelona i Tarragona presentessin un projecte de llei que concedia la redempció en un període de dotze anys pels contractes de rabassa. Posteriorment, en el projecte de Codi Civil de 1851, la *Comisión de Códigos* recull el criteri segons el qual s'establí un límit temporal a la vida de la vinya, estipulat en seixanta anys.

Però seria en el darrer terç del segle XIX, quan aquest enfrontament jurídic arribaria als seus punts àlgids, quedant definitivament resolt a favor dels propietaris. En aquest sentit, dos factors varen resultar determinants: la reacció dels propietaris vitícoles enfront de la llei del 20 d'agost de 1873 i, en segon lloc, l'aprovació de l'article 1.656 del Codi Civil de 1889.

La llei del 20 d'agost de 1873 fou fruit directe de

"despues de hoida la misa matinal observo una reunion de hombres que previstos de herramientas de cortar leñas, decian que se podia hir por dos dias á la montaña comunal á proveverse de leña. Por este motivo fue á buscar la que se le encontro, y que no recuerda los nombres ni quienes eran los reunidos". Un altre dels acusats, Miquel Llopart, en la seva declaració apel·la de forma prou clara a la tradició, recordant que "tiempo atras los abitantes de las parroquias hivan á proveverse de leñas al monte comunal siempre y cuando les acomodava".

Font: Arxiu Històric Municipal de Subirats, fons judicial, caixa 41, lligall 87.

l'adopció, per primera vegada, de les demandes rabassaires per un ideari polític: els republicans federals. D'aquesta manera, quan Pi i Margall accedeix a la presidència de la I República, les Corts Constituents varen aprobar, el 20 d'agost de 1873, una llei que declarava redimibles totes les pensions i rendes que afectaven la propietat immoble, referint-se especialment als *foros, subforos, censos frumentarios o rendes en sac, derechuras* i rabassa morta. El 16 de setembre del mateix any es promulgava una nova llei que complementava l'anterior i que fixava la forma de capitalitzar les càrregues.

Davant aquesta llei, que representava una amenaça pels interessos dels propietaris vitícoles, aquests reaccionaren de forma airada a través dels seus òrgans representatius. D'aquesta manera, el mateix mes de setembre de 1873, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) va recórrer contra la llei, destacant la temporalitat del contracte de rabassa morta⁶ i assenyalant el paper central que aquest havia jugat en el desenvolupament econòmic de Catalunya, ja que, segons els homes de l'IACSI, *"los dueños han accedido por otra parte con suma*

---

⁶ A finals de segle, V. Santamaria resumiria la postura defensada per l'IACSI sobre aquest punt, assenyalant que *"la rabassa morta no es redimible. Si es un usufructo especial, como sienta en una de sus sentencias el Tribunal Supremo, el usufructo de una finca no es perpetuo, ni puede el usufructuario adquirir el pleno dominio de la misma por concepto de redención puesto que pertenece la propiedad de ella á otra persona, á la que contra su voluntad no puede privársele de lo suyo"*. Més endavant, afegia que *"tampoco es redimible el contrato de sociedad ni el arrendamiento de cuya naturaleza participa la rabassa. Y como quiera que aunque se le incluya entre los contratos enfitéuticos, es el que nos ocupa tan esencialmente temporal, que por este concepto nada tiene de común con el perpétuo, y por otra parte, son tan notables las diferencias que entre uno y otro median (...) resulta que nunca podría justificarse la aplicación de la redimibilidad á la rabassa, porque se considere aplicable á la enfitéusis, foros, subforos y demás censos perpétuos"*.

Victorino SANTAMARIA El contrato de aparcería sobre plantaciones de viñas, Barcelona 1894 (2ª ed.), pp. 266-267.

*facilidad á estos contratos, porque aumentaban la extensión de los cultivos y por ende lo experimentaban en sus rentas, y aunque sujetas á lo pactado por un tiempo largo, por lo mismo que era temporal no se desprendían de su propiedad, no enagenaban su tierra, sino que conservan en ella todos los derechos que no habían modificado espontánea y libremente por tan solo durante la subsistencia del contrato". Al mateix temps, amb el to paternalista que caracteritzaria el discurs pairalista fins ben entrat el segle XX, s'enumeraven els avantatges que el contracte comportava pels rabassaires, afirmant que "permite á los agricultores emplear útilmente en los terrenos que así cultivan los dias y hasta los momentos que en otro caso perderían por no encontrar quien los empleára; de suerte que una tierra á rabassa es para el labrador una caja de ahorros en que deposita los ocios forzosos que acumula y extrae anualmente un abundante fruto. Aparte del movimiento que ha dado á la contratación, cabe señalar como uno de sus grandes beneficios el haber creado hábitos de trabajo, de sentimientos elevados y liberales, de economía en las familias de los braceros, que con los ahorros de su jornal allegaban una cantidad con que pagar el premio de entrada cuando lo había, proceder á la plantación del terreno que se le concedía para viña, y adquirir un rango y título que equivale casi al de propietarios"*⁷.

La llei va quedar derogada a començaments de 1874, arrel del cop d'Estat del general Pavía, quan en el mes de febrer el ministre de Gràcia i Justícia de torn, Cristino Martos, signava un decret segons el qual quedava suspesa l'aplicació de les lleis del 20 d'agost i 16 de setembre de l'any anterior, així com tots els judicis iniciats per tal d'aconseguir la redempció de qualsevol tipus de cens. Respecte la rabassa morta, el decret es feia ressó dels arguments defensats pels propietaris vitícoles

---

⁷ Citat a V. SANTAMARIA op. cit. p. 268.

per tal d'oposar-se a la redempció dels contractes, afirmant-se que "*dejando aparte la impropiedad y la injusticia de incluir en los preceptos de aquellas Leyes el contrato de rabassa morta, que ni tiene identidad con los foros y demás cargas a que dichas Leyes se refieren, ni afecta a formas incompatibles con las necesidades del orden social*"⁸.

Fins aquest punt ens hem referit al contingut jurídic d'aquestes lleis i a la resposta dels propietaris vitícoles de Catalunya, però resta qüestionar-nos sobre la incidència que varen tenir respecte l'estructura vitícola del país. A l'hora de cercar una resposta a aquesta pregunta, considero que cal tenir present dos aspectes força diferents. En aquest sentit, cal destacar que foren pocs els rabassers que intentaren redimir llurs contractes, de manera que la documentació disponible tant sols assenyalava un cas localitzat al terme municipal de Terrassola (Alt Penedès)⁹.

Ara bé, malgrat la poca incidència que va tenir aquesta llei, cal assenyalar que va suposar un canvi important en la mentalitat dels propietaris vitícoles. Aquests, per primera vegada havien vist trontollar uns drets sobre la propietat de la terra consolidats durant la revolució burgesa. Al mateix temps, albiraven el perill que per llurs interessos podia comportar l'organització dels rabassers. Davant aquestes amenaces, els propietaris varen reaccionar per tal de protegir llurs drets

---

⁸ Citat a l'informe de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre publicat a INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES La "rabassa morta" y su reforma, Madrid 1923, pp. 119-120.

⁹ Es tracta d'un contracte de rabassa establert l'any 1800 entre Anton Puigbert, rector de la parròquia de Sant Marçal de Terrassola, i Pau Gibert, pagès d'aquest municipi.

Citat a V. SANTAMARIA El contrato de aparcería sobre plantaciones de viñas, Barcelona 1894 (2^a ed.), pp. 271-272.

sobre la terra, seguint diferents vies que, a la fi, resultaven complementàries. En primer lloc, tal com veurem més endavant, es va tendir a substituir els contractes de rabassa morta per contractes de parceria, que no presentaven problemes jurídics a l'hora d'ésser distingits de l'emfiteusi. En segon lloc, es va accentuar la tendència a concretar una durada fixa pels contractes de rabassa morta, de tal manera que, com podem comprovar en el Quadre 8.1.1., pràcticament es varen extingir els contractes de rabassa escripturats per la vida dels ceps, en un nou intent d'eliminar qualsevol afinitat amb l'emfiteusi i, al mateix temps, garantir la recuperació de la terra cedida al cap d'un temps prèviament determinat.

Quadre 8.1.1.

Evolució de la durada dels contractes de rabassa morta escripturats a la comarca del Penedès, 1860-1900.
(en percentatges)

Durada del contracte de rabassa morta	1861-70	1871-80	1881-90	1891-1900
Vida dels ceps	15,2	6,4	-	-
< 50 anys	22	4,8	2,5	1,9
50 anys	34,5	31,2	50,6	46,2
51- 75 anys	15,7	16,8	9,6	2,9
76-100 anys	7,4	28,8	25,9	48,1
> 100 anys	5,2	12	11,4	0,9
Total	100	100	100	100

Font: S. PARÉS GONCER "Contratación notarial agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX", La Notaría, nº 4, Barcelona 1944, pp. 16-17.

Per altra banda, els propietaris varen intentar afermar llurs drets afegint, en els nous contractes, clàusules orientades a prevenir la possibilitat d'una futura llei que fes possible la redempció dels censos. D'aquesta manera, en els contractes

signats a partir de 1873, resultava força corrent incloure una darrera clàusula en la que s'especificava que "el adquirent se abdicar de todas las leyes por las que se concede y puede concederse á los rabassers el derecho de redimir, quitar (...) los gravámenes impuestos sobre las tierras que trabajan á título de rabassa morta, puesto que los contrayentes declaran que este contrato es temporal, irredimible y por ningún concepto traslativo de clase alguna de dominio, el cual se reserva en toda su integridad el señor concedente; siendo pacto expreso que tan luego como el adquirent intente la redención de los gravámenes que se espresan anteriormente, quedará esta escritura nula y de ningún valor ni efecto"¹⁰.

En darrer terme, es varen intensificar les pressions de les organitzacions de propietaris per tal de fer possible l'aplicació del judici de desnonament en els contractes de rabassa morta. En aquesta direcció, les vies jurídiques que es van seguir per recuperar la propietat absoluta de la terra foren diverses, destacant especialment les demandes basades en la temporalitat del contracte. Per aquesta via, els propietaris es veieren afavorits per les sentències emeses pel Tribunal Suprem al llarg de la segona meitat del segle XIX, que tendien a atorgar una validesa al contracte de rabassa morta equivalent als cinquanta anys (sentències del 9 de maig i 8 de juny de 1865, 10 de novembre de 1868, 11 de febrer de 1875, 5 de gener de 1883 i 9 de març i 7 d'abril de 1886)¹¹. Així, per exemple, l'any 1884, en el Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès, Teodor Miret i Marrugat va sol·licitar el desnonament de Pere Cuscó i Vallès, rabasser del municipi de la Granada, d'una

---

¹⁰ AHCVP, APN, Notari F.J. Fenollosa i Peris, any 1873, nº 155.

¹¹ A. BALCELLS El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936), Barcelona 1983 (2ª ed.), p. 54.

rabassa establerta l'any 1825 per la vida dels ceps. D'entre els arguments emprats pels apoderats del propietari per reclamar el desnonament del rabasser, dominen aquells que fan referència a la temporalitat de l'establiment, indicant que *"aun en falta de pacto espreso los establecimientos á primeras cepas se dan por caducados á los cincuenta años"*. En segon lloc, el propietari insisteix en l'obligació de recuperar la terra en plena producció sense necessitat de satisfer cap tipus de quantitat en concepte de millores¹².

Finalment, amb l'aprovació del Codi Civil de 1889 els propietaris veieren reeixir llurs interessos, concretament en l'article 1.656, consagrat al *"contrato en cuya virtud el dueño del suelo cede su uso para plantar viñas por el tiempo que vivieren las primeras cepas, pagándole el cesionario una renta ó pensión anual en frutos ó en dinero"*. En les deu regles que contenia aquest article, es ratificava que el contracte de rabassa morta tenia una durada de 50 anys, si no es pactava altrament, de la mateixa manera que la mort dels primers ceps representava l'extinció del contracte, sense concedir el dret de millores al rabasser. Per acabar, es contemplava la possibilitat de desnonar el rabasser una vegada complerts els cinquanta anys de l'escriptura del contracte, amb la condició d'avisar-lo amb un any d'antelació¹³.

D'aquesta manera, a través de l'article 1.656 del Codi Civil, els propietaris aconseguiren regular les relacions de producció segons els seus interessos de classe. Tot i així,

---

¹² AHCVP, fons judicial, lligall any 1884.

¹³ P. BENACH i SONET En defensa de la rabassa morta, Barcelona 1911, pp. 11-12.

alguns factors determinaren la progressiva desaparició del contracte de rabassa morta dels protocols notariais escripturats en les comarques vitícoles (Quadres 8.1.2. i 8.1.3. i Gràfics 8.1. i 8.2.). En primer lloc, cal recordar que la funció econòmica dels contractes de rabassa s'orientava a regular la plantació de noves vinyes i, en el darrer terç del segle XIX, el procés d'especialització vitícola en el pre-litoral català ja havia assolit les seves cotes màximes. Així, l'any 1875, tan sols el 18,1 x 100 de la superfície escripturada a rabassa morta afectava una superfície no vitícola, mentre que aquest percentatge quedava reduït al 3,3 x 100 l'any 1885¹⁴. En segon lloc, la progressiva conflictivitat que envoltava el contracte de rabassa desaconsellava aquesta pràctica a uns propietaris vitícoles que, a més, l'any 1873 havien contemplat la possibilitat de perdre els drets adquirits sobre aquestes terres.

Finalment, la mort dels ceps a causa de la fil·loxera va posar els rabassers a mans dels propietaris, ja que la necessitat de capitals per dur a terme la replantació va intensificar la participació dels darrers en el procés productiu. Aquest augment de la pressió sobre els rabassers es va traduir en la signatura d'actes notariais on el rabasser renunciava, generalment a canvi d'una quantitat prèviament fixada, als drets que podia tenir sobre la terra que treballava, especificant-se que "*aunque hubiese mediado alguna concesión ó contrato escrito ó verbal sobre el cultivo de las cepas, como estas han muerto atacadas de la filoxera también hubiese finido la tal concesión*"¹⁵. Més comú

---

¹⁴ J. COLOMÉ "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", Estudis d'Història Agrària n° 8, Barcelona 1990, p. 128.

¹⁵ AHCVP, APN, notari Joan Noguera i Solans, manual any 1895, n° 102.

fou la substitució d'antics contractes de rabassa morta per contractes de parceria, que aparentment no oferien cap tipus de conflictivitat jurídica, de manera que en el Quadre 8.1.4. podem comprovar com, en les dues darreres dècades del segle, aquest tipus de contracte va anar adquirint protagonisme en l'estructura econòmica de les zones vitícoles.

Quadre 8.1.2.

El procés d'especialització vitícola a la comarca de l'Alt Penedès (1780-1900).

	Total contractes de rabassa morta	Mitjana anual
1780-1808	1.563	53,9
1815-1830	1.746	109,1
1831-1850	1.529	76,4
1851-1870	958	47,9
1871-1887	252	14,8
1888-1900	102	7,8

Font: AHCVP, secció Arxiu de Protocols Notarials¹⁶.

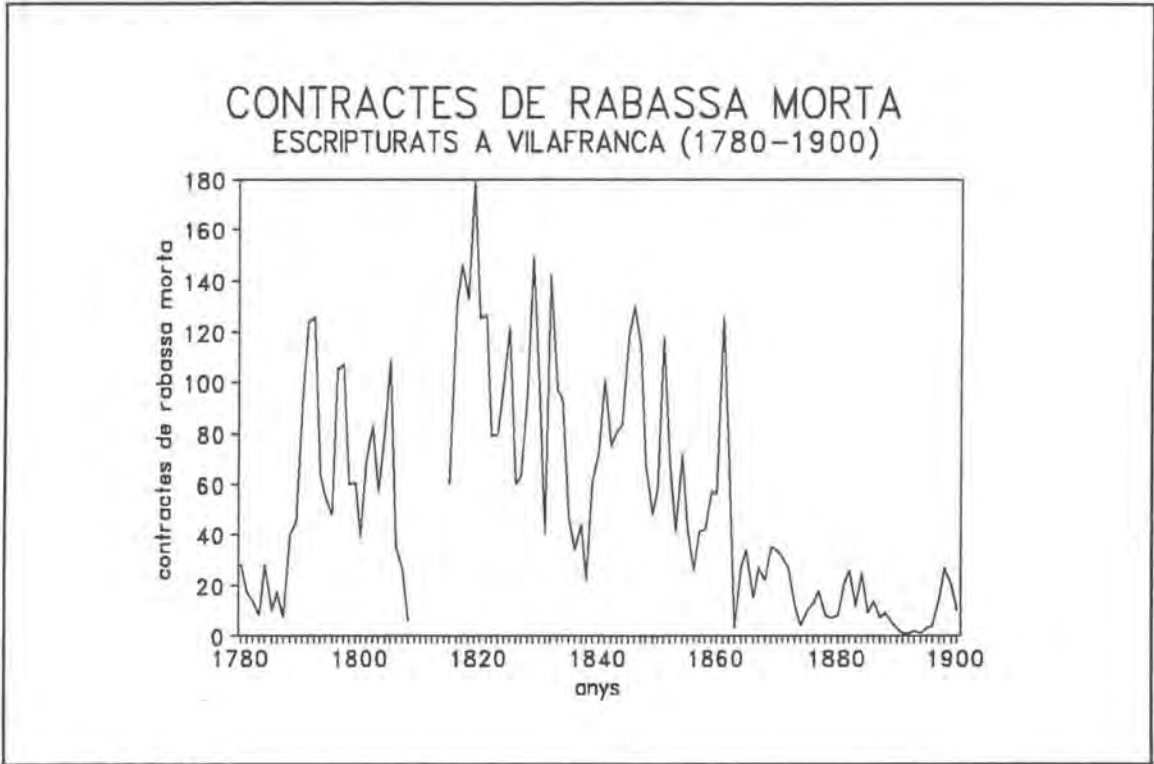
---

¹⁶ A l'hora d'elaborar els Quadres 8.1.2. i 8.1.3. s'han buidat els protocols de tots els notaris que varen treballar a Vilafranca entre els anys corresponents. Aquests notaris són: Francesc Llorens i Guasch; Jaume Abreu i Rius; Manuel Rovira; Jaume Mullol i Ferrer; Bonaventura Vidal i Busquets; Francesc Vallès i Roca; Marià Abella i Nogués; Joan Francesc Soler; Josep Anton Vallès; Josep Anton Sala i Macià; Lluís Cases i Pometa; Joan Francesc Solà; Fèlix Abreu i Busquets; Josep Anton de Lomaña i Trilla; Salvador Vallès i Batlle; Josep Escarrà i Feliu; Josep Antoni Macià; Lino Ubach; Narcís Vallès i Batlle; Salvador Cases i Ràfols; Francesc Ignasi Solà; Jaume Nicasi Abella; Jaume Domingo Mullol i Torrents; Ignasi de Traver i de Ros; Carles Parés i Miró; Joan Amich i Bachs; Francesc Xavier Fenollosa i Peris; Federico López Bastús; Pere Sacases i Pernal; Josep Parés i Castelltort; Pantaleón Lostal i Millera; Lluís Travy i de Codol; Josep Ignasi Melo i Tormo.

Quadre 8.1.3.
Contractes de rabassa morta escripturats als
Protocols notarials de Vilafranca del Penedès
durant la segona meitat del segle XIX.

any	contractes rabassa	any	contractes rabassa
1850	58	1876	13
1851	118	1877	18
1852	68	1878	8
1853	41	1879	7
1854	72	1880	8
1855	43	1881	21
1856	26	1882	26
1857	41	1883	12
1858	42	1884	25
1859	57	1885	9
1860	56	1886	14
1861	126	1887	7
1862	71	1888	9
1863	3	1889	6
1864	27	1890	3
1865	34	1891	1
1866	15	1892	1
1867	27	1893	2
1868	22	1894	1
1869	35	1895	3
1870	34	1896	4
1871	31	1897	15
1872	27	1898	27
1873	12	1899	20
1874	4	1900	10
1875	10		

Font: AHCVP, secció Arxiu de Protocols Notarials.

GRAFIC 8.1.

GRAFIC 8.2.

Quadre 8.1.4.

Tipus de contractació agrària escripturada a la comarca de l'Alt Penedès durant la segona meitat del segle XIX (en percentatges)

	Rabassa morta	Parceria	Arrendament monetari	Total
1851-1860	91,3	6,8	1,9	100
1861-1870	84,9	13,7	1,4	100
1871-1880	89,3	6,4	4,3	100
1881-1890	57,9	41,4	0,7	100
1891-1900	50,5	43,2	6,3	100

Font: S. PARÉS i GONCER "Contratación notarial agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX", La Notaría, Barcelona 1944.

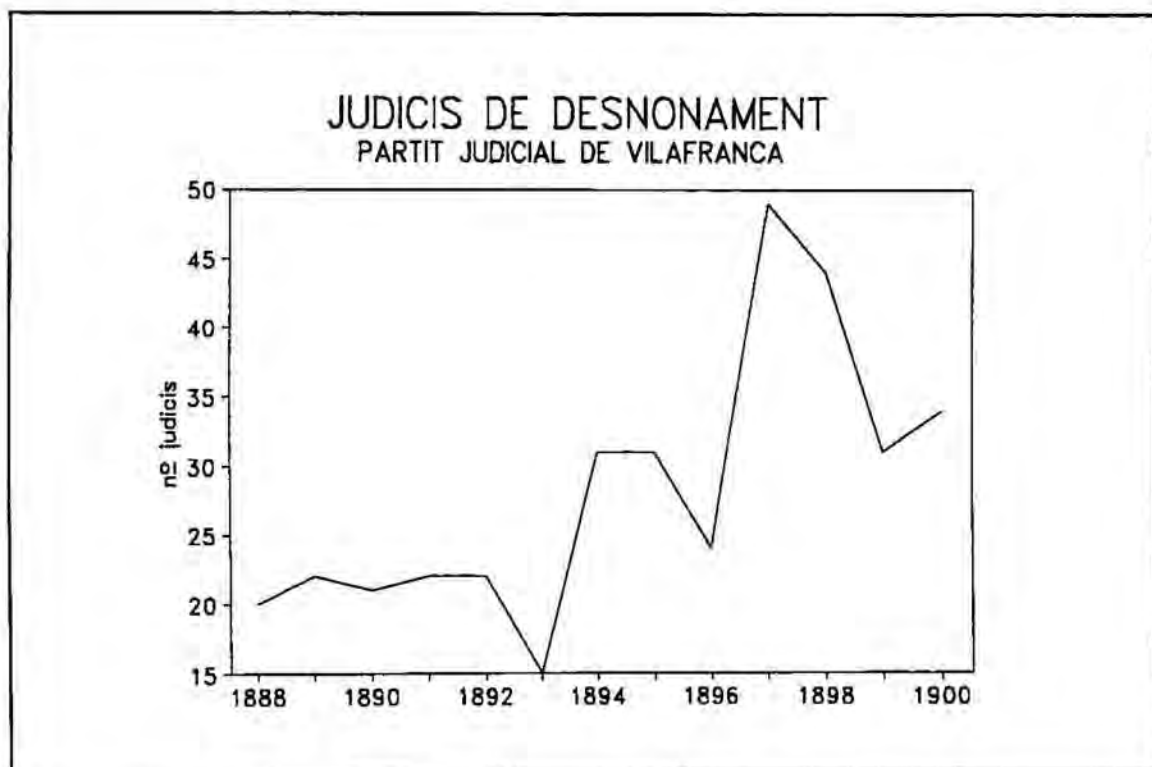
En els casos en què els rabassers mostraven certa oposició a acceptar les condicions ofertes pels propietaris, aquests acudien als tribunals sol·licitant una acta de desnonament. De fet, en els darrers anys del segle XIX aquest tipus de judicis foren força freqüents a les sales dels Jutjats de Primera Instància, essent la principal raó adduïda pels propietaris la falta de pagament del cens corresponent al rabasser.

Un examen acurat d'aquests judicis, però, revela la voluntat de trencar amb la tradició de les zones vitícoles, eliminant el contracte de rabassa morta i, per tant, els drets consuetudinaris que disfrutaven els rabassers sobre la terra que treballaven. Observem, per exemple, els arguments exposats per un propietari de Vilafranca del Penedès que, en el mes de novembre de 1878, sol·licitava el desnonament d'un rabasser, al·legant que el contracte en qüestió no podia ésser considerat com una rabassa morta, ja que "*todos los testigos (afirmen) que en Villafranca y en su término la concesión a rabassa se hace en escritura*

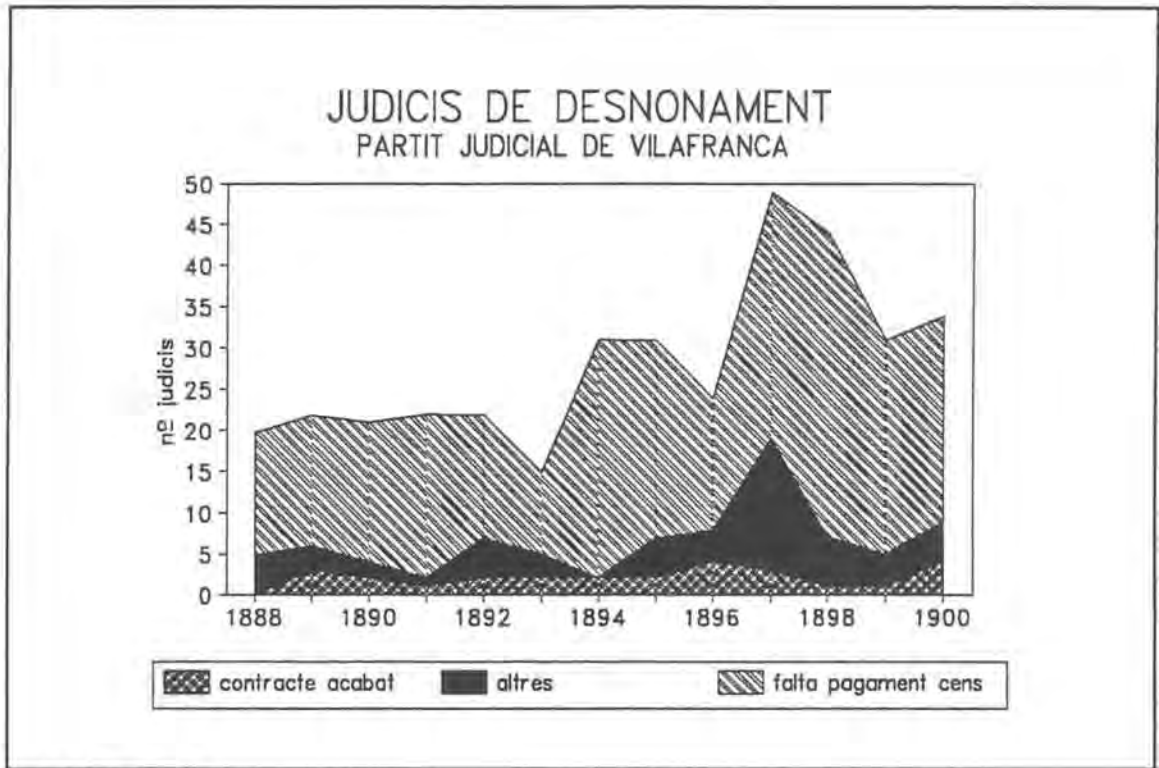
pública en las raras veces que en él se hacen tales concesiones". Aquest argument quedava reforçat quan s'assegurava que "cuando ocurran dudas acerca de si un contrato es de enfiteusis (es refereix a la rabassa morta) o arrendamiento ha de resolverse en este último sentido por ser el arrendamiento contrato más común y ordinario"¹⁷. Quan el rabasser es rebel·lava contra aquesta negoció de la tradició, sempre es podia recórrer a la legislació vigent, tal com declarava Mateu Parellada, propietari de Subirats quan l'any 1888 vacil·lava entre la sorpresa i la indignació pel fet de què un rabasser no acceptava una sentència de desnonament, perquè "en el principio en que se dictaron las modernas reformas de desahucio procuraran los rabassaires interesar cuantas declaraciones de derecho favoreciesen sus pretensiones, por absurdas que estas fuesen, pero en el actual estado de la jurisprudencia que uniformemente ha declarado que el juicio de

---

¹⁷ AHCVP; fons judicial, lligall PXIX-CCXI (1878).

GRAFIC 8.3.

GRAFIC 8.4.

*desahucio era aplicable a la rabassa morta, parece imposible que haya quien aun moleste la atención de los Tribunales de justicia pretendiendo recabar lo mismo que ha sido resuelto en sentencia contraria, pretendiendo nada menos que se declare que el juicio de desahucio no es aplicable al citado contrato de rabassa*¹⁸.

Davant aquest intent de deslegitimar la tradició, els afectats tendien a reivindicar la seva condició de rabasser, amb els drets que consideraven que aquesta comportava, tal com clamava un rabasser que l'any 1870, en un judici de desnonament,

¹⁸ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCLXXIII, nº 37 (1888).

afirmava que el seu no era un contracte de parceria sino de rabassa *"bajo el cual el y sus causantes la han poseido pacificamente y sin interrupción por tiempo suficiente para adquirir la posesión"*¹⁹. En el mateix sentit es manifestava Domingo Cuscó, pagès del municipi de la Granada, quan l'any 1872 considerava que, tant ell com la seva família, *"no siendo como no son parceros, colonos o arrendatarios de la finca que se trata sino rabassers o dominios útiles de las cepas de la misma, por haberlas plantado en fuerza de la primitiva escritura de concesión a partes de frutos, con obligación de plantar cepas y hacer renuevos y mugrones"*²⁰.

Però, malgrat que la legislació tendia a afavorir els interessos dels propietaris en els judicis de desnonament, aquests moltes vegades havien de fer front a dificultats imprevistes. En efecte, la complexa xarxa de relacions de parentiu i, també, econòmiques que carateritza les petites poblacions, feia que en molts casos el càrrec de jutge de pau fos ocupat per un rabasser o el parent d'un d'ells. Aquest fou el cas del Jutjat de Pau de Santa Margarida i els Monjos, quan el 1883 Meliton Font, advocat d'un propietari que pretenia desnonar un rabasser, es mostra desconsolat en comprovar que el jutge de pau treballava diverses terres a rabassa *"cuyos cincuenta años de concesión terminan dentro de dos, habiendo el dueño declarado que quería recobrarlas acabado este término"*. La situació durant aquest judici havia d'ésser força tensa, ja que, *"el propio Sr. Juez ha consultado acerca del juicio de desahucio de que se trata á los mismos defensores (del rabasser) habiendo llegado en esto al punto de hacerlo públicamente"*. Finalment, el jutge *"negó repetidas veces (a l'advocat del propietari) el derecho de*

---

¹⁹ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CLXVII (1870).

²⁰ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CLXXXI (1872).

hablar, apesar de corresponderle en el curso ordinario del juicio, mostrando el Juez vara en mano (y rodeado de varios rabassers), su parcialidad contra el derecho que represento, estando el suscrito enteramente solo (subratllat a l'original) y sin faltar al Juzgado en lo más mínimo"²¹. Circumstàncies semblants es repetiren en altres municipis, com les Cabanyes²², Santa Fe²³ o Subirats, on el jutge de pau no considerava aplicable el judici de desnonament pel fet de no haver satisfet durant més de deu anys el cens corresponent a una rabassa²⁴. En aquests casos, però, els propietaris optaven per recórrer al Jutjat de Primera Instància, on, generalment, obtenien una sentència favorable.

Per acabar, cal remarcar que la relació existent entre el procés deslegitimador de les antigues relacions socials i la creixent conflictivitat social que s'anava extenent per les zones vitícoles no escapava a cap dels protagonistes. En aquest sentit resulten prou clares les paraules d'un rabasser acusat de pertanyer a les lligues rabassaires, extrem que aquest negava, assenyalant que "*poco sabemos de ligas rabassaires y menos aún para hablar de ellas ante los tribunales, en donde todos son iguales, pero sabemos que su desarrollo ha coincidido con las pretensiones que se han instantado (sic) y se sostienen todavía para desnaturalizar el contrato de rabassa morta aplicándole el juicio de desahucio*"²⁵.

---

²¹ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCXL (1883)

²² AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCXXXV (1883).

²³ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCLI (1885).

²⁴ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCXLIX (1885).

²⁵ AHCVP, fons judicial, lligall PXIX-CCLXIII (1884).

8.2.- Associacionisme i protesta rural. La resposta rabassaire.

Davant l'ofensiva endegada pels propietaris per tal de recuperar el control absolut de les seves terres, en les últimes dècades del segle XIX, el moviment associacionista rabassaire va anar adquirint protagonisme amb la creació de nombrosos centres federals en les zones vitícoles del Penedès, Camp de Tarragona i Conca de Barberà. Tot i així, malgrat el paper destacat que durant dos decennis van jugar les organitzacions influenciades pels republicans federals, resulta interessant de constatar que, fins els primers anys del segle XX, convisqueren amb el que podríem definir com a formes tradicionals de protesta rural, especialment avalots i atacs anònims a la propietat, que basaven llur força en un elevat grau de cohesió de la comunitat pagesa, reflectint, al mateix temps, un model d'acció heretat, amb uns objectius clarament definits.

L'associacionisme: el moviment rabassaire i els republicans federals.

A les darreres dècades del segle XIX, a les zones vitícoles catalanes, la protesta pagesa va tendir a articular-se a través d'organitzacions característiques del món capitalista (moviment associacionista i contesa electoral). D'aquesta manera s'inicia una nova etapa en el procés de reivindicació rabassaire.

A partir dels anys vuitanta comencen a aflorar notícies referents a la creació de les primeres associacions rabassaires. Aquestes organitzacions perseguien un doble objectiu: realitzar una pressió més efectiva sobre els propietaris, per tal de millorar les condicions contractuals i, en segon lloc, sufragar les despeses que ocasionaven els recursos contra els nombrosos judicis de desnonament que, com acabem de veure en l'apartat anterior, els propietaris impulsaven amb la finalitat de recuperar el domini absolut sobre la terra.

La més coneguda d'aquestes associacions va ésser la *LLiga de Viticultors rabassaires de Catalunya*, fundada el 7 de maig de 1882 a Rubí²⁶. Però, fou a partir de 1891, quan la fil·loxera delmava les vinyes i el preu del vi s'enfonsava vertiginosament, que l'associacionisme rabassaire aniria agafant força, per acabar constituint-se en un element indispensable de pressió sobre els propietaris. D'aquesta manera, en aquest mateix any es varen

---

²⁶ La seva comissió directiva central fou nomenada el 4 de juny del mateix any, en una assemblea general celebrada a Gelida, resultant escollits Lluís Ricardo Foras (de Sabadell), com a president, Salvador Ruiz González (de Rubí), com a secretari, i Josep Olivé i Llorenç Torrents com a vocals.

A. BALCELLS El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936), Barcelona 1983, p. 61.

reunir a Vilafranca els representants d'uns 30.000 pagesos adherits a la Federació d'Obrers Agrícoles de la Regió Espanyola.

Seria a partir de l'any 1893 quan l'associacionisme rabassaire mostraria la seva força. El mes de març, les lligues locals rabassaires s'organitzaven en la Federació d'Obrers Agrícoles, estretament vinculada als republicans federals. Dos mesos més tard, el mes de maig, es reunia a Barcelona la Conferència de Treballadors del Camp, propera als idearis anarquistes i molt més radical en els seus requeriments: devolució de les contribucions fetes per rabassers o parcers; revisió dels contractes i reducció de la renda a la cinquena part dels fruits en els anys de bona collita i a la desena en aquells en què la collita era dolenta; perpetuïtat de la rabassa i pas a propietat comunal de tota finca no conreada durant tres anys consecutius²⁷.

La influència dels homes de la *Federació* s'anà estenent de forma progressiva per les comarques vitícoles catalanes, especialment el Camp de Tarragona, l'Alt Camp i el Penedès. Així, el 24 d'octubre de 1893, a Vilanova i la Geltrú s'obria la darrera sessió del Congrés de Treballadors Agrícoles o Rabassaires, en la qual s'acordaven les bases de la federació de totes les associacions de Catalunya, adoptant una estructura organitzativa basada en l'elecció en cada comarca o districte d'un Comité Comarcal, que gaudiria de plena sobirania en el seu àmbit. Tot i així, s'especificava que "*todas las huelgas, tanto generales como particulares de algunos pueblos, deberán decretarse por la Comisión directiva ó pericial á propuesta de la Sociedad o sociedades interesadas*". Finalment s'escollia una Junta Directiva encapçalada per homes vinculats al republicanisme federal, com

---

²⁷ E. GIRALT "*El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936*", Revista de Trabajo nº 7, Madrid 1965, p. 63.

Isidre Claramunt (president) o Pere Llopart (vice-president), partidaris de "tomar activísima parte en todas las luchas políticas y económicas, predominando el criterio de proceder dentro de la legalidad"²⁸.

El contingut ideològic de la *Federació* es va radicalitzar en els congressos celebrats entre 1895 i 1896 al municipi del Vendrell, on es va reafirmar la seva línia de classe: s'adhereixen en bloc al partit federal; es nega la legitimitat i utilitat social dels propietaris; s'adopta com a objectiu final la propietat comuna de la terra; s'amenaça amb l'expulsió a aquelles seccions que acceptaven prendre part en les campanyes iniciades pels propietaris; es solidaritzaven amb el moviment obrer urbà i amb la socialdemocràcia europea, al mateix temps que s'expressava el rebuig a qualsevol guerra de conquesta, en clara referència a la guerra de Cuba²⁹.

L'acció dels homes de la *Federació* es va encaminar cap un doble objectiu: la pressió col·lectiva davant els propietaris a l'hora de partir fruits i, en segon lloc, el control del mercat de treball. Davant la crisi econòmica i les repercussions que aquesta tenia envers l'ingrés disponible que restava a les unitats de producció pagesa, els rabassers tendiren a exigir una participació de fruits que consideraven ajustada a la tradició i que, al mateix temps, garantia la reproducció de llurs explotacions. El recurs a aquesta pràctica, ja emprada en els primers moments

---

²⁸ Penadés Federal, 28 d'octubre de 1893, any II, nº 53.

²⁹ A. LOPEZ "*Federalismo, campesinado y métodos de restablecer el control político en la Restauración*", comunicació presentada al Congrés Històric Internacional del Centenari de la Fil·loxera i el Cava, Sant Sadurní d'Anoia 1987. Sobre aquest punt també resulta interessant consultar R. ARNABAT Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX, Sant Sadurní d'Anoia 1992.

de la invasió fil·loxèrica³⁰, es va generalitzar en la darrera dècada del segle, quan colles de rabassers es presentaven a les vinyes procedint a la partició de fruits segons llurs interessos³¹.

Paral·lelament, els rabassaires descobriren en la vaga una de les seves millors armes, de manera que els propietaris es trobaven en greus dificultats a l'hora de contractar pagesos per treballar les vinyes. Però, en aquest sentit, la força del moviment rabassaire depenia de la solidaritat de la comunitat pagesa. Per tant, aquells que acceptaven el jornal ofert per

---

³⁰ Una descripció detallada de la pressió exercida pels rabassers, ja a finals dels anys setanta, es deu a la denúncia presentada per Rafel Miret i Montaner, de Sant Cugat Sesgarri-gues. Segons aquest propietari, quan l'any 1879 va intentar verificar la partició de fruits d'algunes peces de terra "*se presentaron varios hombres en actitud amenazadora y agresiva, y entre ellos un tal Domingo Vilanova dirigiendose al denunciante le dijo que si él fuese el aparcerero, si fos meu te mataria* (subratllat a l'original) lo cual repitió por dos veces tomando entonces parte otro sugeto llamado José Solé quién repitiéndose a las espresiones pronunciadas por el Vilanova añadió *aixó es lo que hauriam de fer*". En una altra peça de terra "*se puso al frente de las primeras hileras de cepas el sugeto José Miret quién encarándose con el denunciante dijo: á veurer el qui se atreveix a partir cap pasada que ns ho ferem, en son de amenaza, tanto que el denunciante se vió obligado a retirarse para evitar un mal mayor*".

Segons el representant legal del propietari, aquesta oposició tenia com objectiu "*que el denunciante no partiese las cepas á medias que es el tipo por el cual lleva el cultivo el parcero Juan Miret, si bien éste en los últimos tres años a consecuencia de las coacciones que tanto habían atemorizado al anciano propietario Rafael Miret i Montaner, había conseguido que provisionalmente la partición se efectuara al tercio*".

AHCVP, fons judicial, any 1879.

³¹ Aquestes mobilitzacions podien aglutinar un nombre important de rabassers, tal com va succeir a Avinyonet, quan el 1892, una massa de 300 persones va procedir a la partició de fruits de les rabasses.

R. ESCLASANS Estudi crítich-històric del Penedès en el segle XIX, Vilafranca del Penedès 1902, p. 59.

algun propietari, es convertien en l'objectiu dels associats. Les formes de pressió sobre els "esquirols" eren diverses, i anaven des dels insults fins a tot tipus de boicot. Així, per exemple, quan l'any 1895 la propietària de Can Vendrell, de Sant Pau d'Ordal, va contractar pagesos no associats per podar les vinyes, "a pesar d'apoyarlos la Guardia Civil, els insults menudejaren, estant els tumultos á l'ordre del dia, habentse reunit en Sant Pau prop de 1.500 pagesos. Els vehins de Sant Pau es negaren á vendre queviures als de Can Vendrell; es negaren á Avinyonet á socorrer una malalta porque'l seu marit era esquirol"³².

En altres casos, la tensió que es vivia en les petites comunitats pageses es traduïa en actes violents, arribant-se a perseguir i agredir els no associats. Aquest seria el cas d'en Pau Raventós, pagès de l'Ordal, quan a principis del mes d'octubre de 1894, "al ponerse el sol proximately marchó desde su casa a la partida donde cultivaba una viña á partes de frutos al objeto de recoger algunos higos de la higuera que hay en la misma; y al regresar oyó ruido á la inmediación de la carretera dentro de un bosque que está al lado de la misma, observando que lo producian unos cuantos hombres que se dirigían precipitadamente hacia el, diciendo hara baixa, empezando a lanzarle con mucha furia piedras de gran tamaño diciendo ja'l tenim aquí, matemlo; en cuyo motivo se vio obligado a correr buscando la protección de una pareja de la Guardia civil que momentos antes había visto se dirigían al pueblo; pero los agresores redoblando su furia procuraban cortarle el paso con el fin de ejecutar su siniestro propósito, llamándole "Esquirol, no te escaparas de esta"; mas a las voces del declarante pidiendo socorro acudió la citada pareja de la Guardia civil y á su presencia, huyeron precipitadamente, internándose en una viña, sin que fuera posible capturar-

---

³² R. ESCLASANS Estudi crítich-històric del Penedès en el segle XIX Vilafranca del Penedès 1902, pp. 158-159.

les, por que con la obscuridad desaparecieron". Quin era el motiu real d'aquesta persecució? El mateix Pau Raventós, en una declaració posterior, ens dona algunes pistes, afirmant que "el motivo es porque el declarante es Esquirol y no está asociado con los demás trabajadores de Ordal; que en este pueblo no hay más que doce ó catorce Esquiroles estando todos los demás trabajadores del pueblo asociados; que todos los asociados miran mal a los Esquiroles"³³.

Les formes tradicionals de protesta pagesa.

Malgrat l'aparent consolidació del moviment associacionista, les formes de protesta tradicional es mantingueren vives en la consciència popular fins als primers anys del segle XX. El seu objectiu més immediat era la defensa dels drets que creien posseir sobre la terra que treballaven, i la seva força es basava en la homogeneïtat d'interessos i en els estrets lligams, tant econòmics com de parentiu, entre bona part dels membres que formaven les comunitats pageses. Les formes més característiques d'aquest enfrontament foren dues: l'atac anònim a la propietat i els avalots.

És en **l'atac anònim a la propietat** on descobrim la forma més comuna i tradicional de defensa dels interessos particulars d'alguns membres de la comunitat. Les seves manifestacions més típiques serien l'incendi de pellers, l'acció d'arrencar ceps acabats de replantar, la tala d'arbres i l'incendi de boscos. El denominador comú en aquest tipus d'atemptat el trobem en la cobertura que bona part de la comunitat ofereix als autors, ja

---

³³ Arxiu Municipal de Subirats, fons judicial, any 1894.

que en cap dels casos estudiats apareix un sol testimoni (a part dels afectats), que s'atreveixi a acusar altres membres de la mateixa comunitat.

Observem tres exemples relacionats amb l'incendi de pellers. El primer d'ells data del mes d'octubre de 1893, quan a la premsa local apareix publicada la següent notícia: "*¿otra salvajada? En la noche del último miércoles (...) fué preso de las llamas un pajar situado en el lugar inmediato de Montaspre término municipal de Olérdola. Como el dueño del mismo es uno de los llamados esquirols por no pertenecer á la sociedad de rabassaires, créese que el fuego ha sido intencionado*"³⁴.

El segon exemple correspon a una denúncia presentada al Jutjat d'Instrucció de Vilafranca del Penedès, referent a l'incendi d'un paller en el municipi de la Granada durant la nit del 14 d'agost de 1895. La víctima, en la declaració presentada al Jutge, considera que l'incendi fou provocat "*por los socialistas del pueblo*". Malgrat no disposar de cap mena de prova, basa les seves suposicions en el fet que "*siendo por regla general que aquellos (es refereix als associats) enemigos de los propietarios, deduce de ello que siendo él Guarda Jurado y por tanto partidario de los propietarios como es su deber, habrán querido su adhesión causándole el perjuicio de destruirle el pajar*". Acte seguit descriu la seva situació en el sí de la comunitat, lamentant què "*al encontrarse en la calle o en algún otro punto no lo saludan como es costumbre entre vecinos de un mismo pueblo y por el contrario vuelben la cara para no hacerlo; que no ha hecho recientemente ninguna denuncia contra ninguno de los indicados rabassaires ni tampoco contra ningún otro vecino de la población; que los asociados o rabassaires que hay en el pueblo son en gran número sin que pueda designar sus nombres por no*

---

³⁴ El Labriego, 30 d'octubre de 1893, any XVIII, nº 20.

estar enterado de ellos"³⁵.

El tercer exemple al·ludeix a l'incendi d'un paller durant la nit del 20 d'agost de 1900. El propietari, Pere Hill Ferret, afirma davant el jutge no tenir cap mena de dubte sobre la intencionalitat de l'incendi, afirmant que "*sospecha que el autor del incendio del pajar sea Jaime Gras y Roca, en razón a que el que habla compró, el año próximo pasado en mes de mayo (...), una pieza de tierra que cultivava á partes de frutos el Jaime Gras, más como éste se negó á dejar buenamente la tierra, amenazó al diciente que se vengaría de él por haberle deshauciado de la finca*". L'inculpat nega tota relació amb l'incendi, i la seva declaració fou recolzada pel conjunt dels veïns, que afirmen desconèixer l'existència de problemes entre ambdós subjectes³⁶.

Si ens fixem en les víctimes dels darrers exemples (un pagès no associat, un guarda jurat i un propietari que havia desnonat un rabasser), tot sembla apuntar que darrera l'incendi dels pellers s'amagava una acció de represàlia contra aquells individus que havien trencat la solidaritat interna de la comunitat. En altres casos es tracta de venjances personals acceptades pel conjunt dels veïns, perquè la víctima hauria atemptat contra valors considerats com a tradicionals. D'aquesta manera, l'incendi de pellers es podia entendre com una advertència i, al mateix temps, podia ésser considerat com un acte de "justícia" amb el que s'identificava la major part de la població.

La mateixa finalitat perseguia l'incendi de boscos. En aquest cas, el perfil de les víctimes correspon a propietaris

---

³⁵ AHCVP, fons judicial, any 1895, causa nº 35.

³⁶ AHCVP; fons judicial, lligall criminal 1900.

que, per endegar judicis de desnonament o intentar imposar noves càrregues, havien entrat en conflicte amb els rabassers. Aquest seria el cas d'en Josep Torrents, propietari del municipi d'Olivella, que va contemplar com un bosc de la seva propietat s'incendiava el matí del dia 1 d'agost de 1892. Una vegada extingit el foc, aquest mateix bosc va tornar a cremar els dies 3 i 8 del mateix mes.

Els atemptats contra les vinyes presenten una causalitat força diferent. De fet, l'acció d'arrencar els ceps acabats de replantar constituïa la forma més característica de manifestació anònima de què se servien els rabassers per protestar contra aquells elements que comportaven llur degradació, tan social com econòmica en el si de la comunitat. D'aquesta manera, en la darrera dècada del segle, quan la crisi colpejava més durament les economies pageses, les notícies referents a atacs nocturns contra les vinyes es converteixen en una constant de la premsa local. Així, per exemple, la nit del 19 d'agost de 1891 foren arrencats dos mil ceps americans de l'heretat d'Eduald Romeu, un dels principals propietaris de Sant Sadurní d'Anoia³⁷; el 15 i 16 d'abril de 1893 foren arrasades diverses vinyes en tres municipis diferents³⁸; el mes de març de l'any següent foren tallats 900 ceps al municipi de Font-rubí³⁹; el febrer de 1896 les vinyes atacades corresponen al municipi de Vilafranca⁴⁰. El llistat seria extens i podríem citar nombrosos exemples al llarg d'aquests anys, però en cap dels casos que tenim documentats

---

³⁷ El Labriego, 30 d'agost de 1891, any XVI, nº 16.

³⁸ El Labriego, 30 d'abril de 1893, any XVIII, nº 8.

³⁹ El Labriego, 15 de març de 1894, Any XIX, nº 5.

⁴⁰ El Labriego, 16 de febrer de 1896, any XXI, nº 3.

foren identificats els culpables.

Una darrera manifestació de la pervivència de les formes tradicionals de protesta popular, la trobem en els diferents **avalots** que es varen donar en algunes zones vitícoles catalanes en els darrers decennis de la centúria. En aquest context de crisi econòmica i social, els avalots es corresponen a la resposta que la comunitat pagesa articula davant allò que considera una amenaça exògena que afecta el conjunt dels individus. En el cas de les zones vitícoles catalanes, a les acaballes del segle XIX, aquests avalots foren provocats, principalment, per l'intent de recaptar l'impost de consums i per l'acció de les brigades antifil·loxèriques.

Respecte els primers, resulten emblemàtics els fets esdevinguts durant 1893 a la Conca de Barberà, quan a Montblanc el poble va manifestar la seva oposició a satisfer l'impost de consums. Segons el Diario de Barcelona, en la seva edició del 4 d'octubre de 1893, "*al grito de ;fuera impuestos y contribuciones! y ;a casa del recaudador!, se dirigieron las masas a este último punto, donde arrancaron el rótulo de cobranzas, quemándolo más tarde en medio de la Plaza Mayor. El entusiasmo avanzaba, y provistos los manifestantes de una corneta recorrieron la población haciendo pregones en los que se aconsejaba no pagar la contribución, bajo las penas que marca el código de la miseria*"⁴¹.

Moviments populars semblants havien provocat en el decenni anterior, les actuacions de les brigades antifil·loxèriques a la

---

⁴¹ A. MAYAYO La Conca de Barberà, 1890-1939. De la crisi agrària a la guerra civil, Montblanc 1986, p. 146. Sobre aquest mateix punt també es pot consultar J. IGLESIES La crisi agrària de 1879/1900. La fil·loxera a Catalunya, Barcelona 1968, pp. 261-268.

província de Girona i a la comarca barcelonina del Maresme. En aquesta darrera, Ricard Rubio, enginyer agrònom encarregat de dirigir les brigades, ens ha llegat una interessant descripció dels diferents avalots que van convulsionar les poblacions de la zona⁴². Segons els seus informes, els fets s'iniciaren el 14 d'octubre de 1883 en el municipi de Santa Susanna, quan *"amotinados los viticultores del pueblo de Santa Susana en número de cuatrocientos a quinientos contra las Brigadas que están operando en los viñedos del término de dicho pueblo me he visto obligado á retirarles á causa de las amenazas violentas de que han sido objeto sin que las autoridades hayan intentado evitarlo"*. Tres dies més tard, el 17 d'octubre, els fets es varen repetir, a causa de la sospita generalitzada de la represa de les operacions antifil·loxèriques. Però, en aquest cas, el nombre de participants en l'avalot havia augmentat considerablement, gràcies a la participació dels viticultors dels pobles veïns. Cedim de nou la paraula a l'atabalat enginyer: *"creyendo los viticultores de Santa Susana que se iban á reanudar los trabajos antifiloxéricos, ha tenido lugar un nuevo motín, asociándose con los de Malgrat, Palafolls y Sant Pere de Riu en número de unos dos mil, entre hombres, mugeres y niños, distribuyéndose en grupos por los caminos y montañas en actitud hostil, los cuales fueron retirándose (...) viendo que las brigadas no salían, no sin dejar centinelas para dar el aviso"*.

El dia següent, les mobilitzacions es repetiren en el municipi de Pineda, donant lloc a escenes de violència quan els veïns varen reconèixer dos membres de les brigades, succeint que *"varios grupos armados de fuertes garrotes se dirigieron contra los mismos golpeándolos bárbaramente y cayendo uno de ellos al suelo sin sentido, á quién otros del pueblo pudieron salvarle á"*

---

⁴² Arxiu del Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, lligall 17-8.

duras penas, llevándole á la Estación y metiéndole en un tren de carga que en aquel instante pasaba para Barcelona. Al otro de los individuos le llevaron por la carretera que de este pueblo conduce á Calella, maltratándole y arrastrándole hacia esta última población en cuya plaza querían asesinarle á todo trance, lo que pude evitar avisando inmediatamente á la Guardia Civil".

En aquests avalots retrobem algunes de les característiques que identificaven les bullangues que al llarg del segle XVIII, havien commocionat algunes regions europees. Entre aquestes característiques caldria destacar l'elevat grau de participació popular, ressaltant el paper jugat per les dones. En aquest sentit, el citat Ricard Rius ja emfatitza el paper jugat per les dones en els fets de Santa Susana. Més significativa resulta, però, la descripció que signa un enutjat testimoni de l'avalot contra l'impost de consums ocorregut a Sarral, referint-se en termes despectius al paper jugat per les dones : *"les arpies desfermades llençaren contra la comitiva ultra un ruixat d'insults, un altre més contundent de pedres. Els homes els guarden les espatlles a una certa distància i en actitud alarmanant. El grup d'avalotadores es va espesseint; el de llurs guardadors també. L'escena pren aire de drama"*⁴³.

En segon lloc, la destrucció de rètols i les referències de la població de Montblanc a *"las penas que marca el código de la miseria"*, ens posen davant una simbologia que d'immediat ens remet a les interessants planes dedicades per Thompson a l'economia moral de la multitud⁴⁴. Al mateix temps, malgrat

---

⁴³ A. MAYAYO La Conca de Barberà, 1890-1939. De la crisi agrària a la guerra civil, Montblanc 1986, p. 152.

⁴⁴ E.P. THOMPSON Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona 1979, pp.62-134. Aquest treball ha estat revisat pel mateix autor a Costumbres en común, Barcelona 1995, pp. 294-394.

l'espontaneïtat que sembla presidir les accions narrades, no deixa d'observar-se cert grau d'organització, tal com mostren els fets ocorreguts a Santa Susana el 17 d'octubre de 1883, quan els homes es distribuïen per partides per tal de controlar els camins i controlar els moviments de les brigades antifil·loxèriques.

Aquest estat de conflictivitat latent es va mantenir fins l'any 1896, quan el moviment associacionista pràcticament va deixar d'existir. Les causes del seu esfondrament les podríem resumir en els següents punts:

i/ La divisió dels republicans federals va acabar per desarticlar el moviment associacionista⁴⁵.

ii/ Les tupinades electorals del govern, que no tornaria a permetre una victòria com la que havien obtingut els republicans federals l'any 1893. Una mostra d'aquestes pràctiques la trobem en les denúncies publicades en un periòdic de Vilafranca del Penedès respecte les eleccions celebrades el mes de març de 1898, especificant que *"a la Granada en una de les seccions se féu l'escrutini a porta tancada, en les seccions primeres de Castellví de la Marca i Pla del Penedès s'obra el miracle dels pans i els peixos havent sortit de l'urna més número de vots que no pas electors anaren a votar, segons testimoni de qui contava els que entraven als colegis. A Font-rubí i Gelida, els agutzils*

---

⁴⁵ Sobre el moviment federalista a Catalunya cal consultar, entre altres, F. CUCURULL Orígens i evolució del federalisme català, Barcelona 1970; J. A. GONZALEZ CASANOVA Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Barcelona 1974; J. TERMES Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo, Barcelona 1976; A. MAYAYO La Conca de Barberà 1890-1939. De la crisi agrària a la guerra civil, Montblanc 1986; A. DUARTE El Republicanisme català a la fi del segle XIX, Vic 1987; A. LOPEZ ESTUDILLO "Federalismo y mundo rural en Catalunya (1890-1905)", Historia Social n° 3, 1989, pp. 17-32.

*i secretari del poble s'estaven a porta dels colegis electorals fent amenassas d'aumentar los consums als que votessin nostre candidat i obligant als electors a canviar les paperetes (...). A Cabrera d'Igualada i Vallbona les tupinades foren tant a la descarada que resulten emesos més vots que no pas electors hi ha; a Santa Fe resulta haver votat tot el cens"*⁴⁶.

iii/ La reacció dels propietaris, que per tal de protegir les heretats optaren per ampliar el nombre de membres que formaven la guarderia rural. Al mateix temps, augmentava la pressió de la guàrdia civil sobre els associats⁴⁷ i la repressió governamental, empresonant nombrosos dirigents republicans i de la *Federacio*, i mostrant tota la seva brutalitat davant qualsevol manifestació dels rabassers. Així, per exemple, el mes de setembre de 1893 una manifestació de rabassers va sortir del poble de les Cabanyes i, una vegada arribats a Vilafranca, foren durament reprimits i dispersats per l'exèrcit. Immediatament, es va iniciar la persecució d'aquells que havien participat en la

---

⁴⁶ Las Cuatro Barras, nº 376, 3 d'abril de 1898. Citat a R. SOLER Elecciones i política a Vilafranca del Penedès (1891-1903), Sant Sadurní d'Anoia 1991, pp. 77-78.

⁴⁷ A les planes de la premsa controlada pels republicans federals, trobem diferents referències respecte l'actitud dels membres de la guàrdia civil al llarg d'aquests anys. A tall d'exemple, el mes d'agost de 1894, en les planes del Penedés Federal es publicava una carta dirigida al Governador Civil, amb la intenció de protestar per "otros nuevos atropellos, otros nuevos insultos, otras nuevas amenazas llevadas á efecto por sus subordinados del partido judicial de Villafranca, pueblos de la Buñolas y Aviñonet". Acte seguit es passaven a denunciar diferents successos, com registres duts a terme a les Gunyoles o l'agressió a rabassers, com el cas d'un pagès el qual "arrancando patatas estaba cuando de improvisto se presenta la benemérita y ... Pif ... Paf, bofetada, empellon, puñetazo ... ya sale sangre y ... preso ó muerto, roto ó mal trecho ... y ... á callar, que á la Guardia civil no le puede contestar nadie".
Penedés Federal, 18 d'agost de 1894, any III, nº 93.

manifestació. Amb aquesta finalitat, el Jutge de Vilafranca va adreçar una circular a tots els municipis de la zona, sol·licitant a cada ajuntament que "procure averiguar y hacer constar, formando al efecto las necesarias diligencias, con toda urgencia y con preferencia á otro servicio por tenerlo ordenado la superioridad si existe en ese pueblo, como se asegura, alguna asociación de rabassaires y trabajadores con objeto de sentar bases para la regularización del trabajo, haciendo constar, en su caso, la organización que dirige la resistencia y se halla al frente de la coligación y quienes son los directores de la misma y los nombres y apellidos y los de los demás individuos que pertenezcan á ella y si tiene por objeto encarecer ó abaratar abusivamente el precio del trabajo ó regular sus condiciones, si para asegurar su éxito emplean violencias ó amenazas y por quién y en qué consistan, qué personas de ese pueblo, indicando sus nombres, asistieron á la reunión que el 8 del actual tuvo lugar en Las Cabañas y cuya manifestación se dirigió a esta villa y entró en ella; si pertenecen á algún comité ó asociación, que objeto tenga y quién sea el presidente, quienes son los más calificados como cabecillas ó directores y si llevaban alguna clase de armas y por quién o quienes o por que conducto fueron avisados para concurrir a dicha reunión de Las Cabañas, y si como por alguien se afirma, recibieron la prevención o encargo de acudir con las armas ó herramientas que tuvieran" ⁴⁸.

vi/ Finalment, el mateix procés de replantació va comportar la necessitat d'acostar les postures entre propietaris i rabassers. Per una banda, els grans propietaris havien optat per la via jurídica per recuperar el control de les seves heretats, però, per altra banda, la conjuntura econòmica del moment aconsellava un pacte que fes possible la ràpida replantació de

---

⁴⁸ Arxiu Històric Municipal de Subirats; Fons judicial; caixa 10; lligall 32.

les vinyes. D'aquesta manera, la pressió exercida sobre els propietaris posant en vaga les seves vinyes, incendiant pallers i boscos, desbrotant les vinyes o agredint els treballadors considerats "esquirols", va donar pas a la signatura de nous contractes on, en alguns casos, s'assumien part de les demandes rabassaires. Així, per exemple, el dia 4 de juliol de 1894, en el municipi de Santa Margarida i els Monjos, els rabassers que treballaven les terres d'en Joaquim Jalabert *"solicitan del propietario modificación de pactos que con los hasta hoy observados no pueden continuar el cultivo de las mismas (vinyes)"*. Davant aquesta situació, el propietari declara la seva intenció de cedir a les demandes rabassaires, ja que *"teniendo en consideración las actuales enfermedades de las cepas y el bajo precio de los frutos, conviene para lo sucesivo el regimen de nuevos pactos en favor de los cultivadores"*, acceptant reduir el cens anual a dues cinquenes parts de la collita⁴⁹.

---

⁴⁹ AHCVP; fons judicial; lligall PXIX-CCCXLVII (1894).

CONCLUSIÓ

L'agricultura europea va entrar en el segle XIX a cavall d'una crisi econòmica caracteritzada per la tendència negativa dels preus dels diferents productes. En el cas de Catalunya, la crisi agrària va arribar per dues vies diferents: la transmissió per la via del comerç internacional dels efectes de la caiguda dels preus europeus i, en segon lloc, la ruptura del model sobre el qual havia gravitat el comerç exterior català, destacant com a factor determinant la pèrdua de les colònies americanes.

En aquest context, les cotitzacions dels productes agrícoles en diferents mercats catalans mostren com els preus dels cereals s'enfonsaren a partir de 1814, assolint les quotes més baixes durant els anys vint. En el cas dels productes vínics, la tendència a la baixa dels preus s'hauria confirmat en els anys 1818 i 1819. Davant la crisi vinícola, l'agricultura catalana va articular una doble resposta: un progressiu canvi de localització pel que fa a les principals àrees productores i un augment considerable de la superfície vitícola.

En efecte, comparant les dades disponibles per diferents comarques, comprovem com a començaments del segle XVIII la vinya jugava un paper destacat en l'economia de les comarques de marina, prop dels punts d'embarcament i de les rutes comercials

més transitades (comarques del Maresme, Garraf, Baix Camp i Tarragonès). Arrel de la crisi que va sacsejar la viticultura catalana en el primer terç del segle XIX, el cultiu de la vinya es va expandir per algunes comarques del prelitoral, com l'Alt Penedès i l'Anoia, mentre que a les comarques costaneres la vinya quasi no havia avançat (Garraf i Tarragonès), o bé havia retrocedit en termes relatius (Maresme i Baix Camp).

A part dels canvis geogràfics observats respecte als centres productors, a partir de 1816 i fins l'alçament reialista de 1822 s'inicia una important expansió de la superfície vitícola. Posteriorment, entre 1824 i 1825, s'enceta un nou cicle expansiu de la viticultura a costa de les superfícies boscoses i ermes i també per la substitució de conreus herbacis. Aquesta expansió de la vinya en un moment en que els preus tendien a disminuir s'ha de vincular a dos factors:

a/ El paper destacat de les exportacions víniques en la consolidació d'un nou model de comerç exterior orientat a cobrir la creixent demanda de cotó de la indústria tèxtil catalana. A partir dels anys trenta aquest model s'havia consolidat al voltant de tres rutes: el comerç directe amb Cuba i Puerto Rico, la importació de cotó en floca a través de Nova Orleans i dels ports antillans i la ruta del "tasajo" amb Argentina i Uruguai.

b/ La major rendibilitat de la viticultura respecte els conreus alternatius. Aquesta es sustentaria en la intensificació de l'ús del factor treball i en l'esforç dels productors per aconseguir una major integració en el mercat. Ara bé, no podem parlar d'una resposta homogènia dels productors vitícoles davant la crisi. De fet, els productors podien optar per una doble estratègia: ampliar la superfície vitícola plantant vinya espessa i cercant una producció de certa qualitat, o bé plantar vinya camp, amb una producció de poca qualitat que permetia mantenir els circuits comercials de l'aiguardent i al mateix temps

augmentar la renda de la terra que percebien els propietaris gràcies a una particular estructura de la propietat i de l'explotació de la terra.

Una vegada superat el parèntesi que va suposar la plaga de l'oïdium, la viticultura catalana va encetar una nova etapa expansiva, amb la plantació de 68.000 hectàrees de ceps entre 1860 i 1883. Aquest nou cicle expansiu, vinculat a la demanda francesa de vins catalans, es va mantenir fins a finals dels anys vuitanta. En efecte, el món vitícola clàssic que s'havia anat perfilant al llarg del segle XIX va conèixer la seva etapa més pròspera gràcies a la conjuntura favorable provocada per la demanda francesa de vi i pel tractat Hispano-francès signat el 1882. Així, entre 1881 i 1887, l'atracció del mercat francès va estimular les exportacions víniques catalanes, i va comportar un augment constant de les cotitzacions d'aquests productes. No obstant, la difusió de pràctiques destinades a adulterar el vi (coloració, reforçament dels vins amb esperits industrials, etc.), conjuntament amb altres factors com la paulatina recuperació de les vinyes franceses i l'acumulació d'existències en els seus mercats principals, o la important competència que exercien els vins italians i algerians varen comportar que els preus dels productes vínics iniciessin una tendència a la baixa a partir de l'any 1887.

En els darrers anys del segle la crisi es va accentuar. La progressiva pèrdua del mercat francès, la incapacitat de recuperar el mercat ultramarí i l'onada proteccionista que es va anar estenent durant els darrers decennis del segle, varen dificultar l'accés dels vins catalans a nous mercats en un moment en què tendia a augmentar la producció mundial de vi. En darrer terme, de la mateixa manera que havia succeït en altres sectors agrícoles, fou l'articulació del mercat mundial el principal desencadenant de la crisi. Paral·lelament a la davallada dels preus vínics, l'arribada de la fil·loxera a les contrades

catalanes va accentuar el procés de transformació del sector.

Agafant com a referència la comarca del Penedès, al llarg de la tesi s'ha analitzat el procés d'especialització vitícola que varen conèixer algunes comarques catalanes durant el segle XIX. Aquest estudi ha girat al voltant de quatre eixos: les tècniques vitícoles, l'estructura de la propietat de la terra, el sistema d'explotació de la terra i les característiques del mercat de treball.

a/ Les tècniques i la infraestructura emprades en les explotacions vitícoles. Una de les principals característiques d'aquest procés d'especialització vitícola, la trobem en el manteniment de les tècniques tradicionals, amb la generalització de l'ús de la poda en rodó i el manteniment de dues o tres llaurades anuals.

El nombre de llaurades depenia de nombroses variables, com les relacions de producció, la situació de la plantació, el microclima de cada àrea i, bàsicament, la disponibilitat d'animals. En aquest darrer cas, a través de la documentació notarial hem comprovat com la tinença d'un animal de tir estava força generalitzada en les explotacions que treballaven més de tres hectàrees de vinya, mentre que la meitat d'explotacions que no arribaven a menar aquesta superfície també disposaven d'estris de llaurar i d'un animal de tir, per tal d'obtenir ingressos complementaris treballant en altres explotacions que necessitaven incorporar mà d'obra assalariada per llaurar la terra.

Per fer la verema s'hauria de recórrer a migracions temporals, tan intracomarcals com extracomarcals. En aquest darrer cas, la mà d'obra procedia de comarques amb un calendari agrícola que es complementava amb el de la vinya, com en el cas dels cereals: Una vegada finalitzada la verema, tan sols un petit

percentatge de propietaris disposava d'instal·lacions adequades per emmagatzemar tot el producte. Aquest fet comportava una elevada estacionalitat en la venda del vi, de manera que les petites explotacions es veien obligades a vendre bona part de la producció sense possibilitat d'aprofitar l'alça estacional dels preus del vi que es dona en la segona meitat de l'any agrícola.

b/ L'estructura de la propietat de la terra. Una de les principals característiques de les àrees vitícoles estudiades resideix en un elevat grau de concentració de la propietat de la terra i en el paper destacat que juga la petita propietat a l'hora d'articular el model d'especialització econòmica.

El grau de concentració de la propietat de la terra en les zones vitícoles seria superior al detectat en les comarques on predominaven conreus herbacis o conreus de regadiu. Aquest fet vindria determinat per la forta inversió de capital necessària a l'hora d'arrabassar un terreny per plantar-hi vinya. Però, a part dels factors de tipus econòmic, l'elevat grau de concentració de la propietat de la terra també s'explicaria per raons de caràcter històric.

En efecte, durant la llarga transició del feudalisme al capitalisme es va anar consolidant un procés de diferenciació social en el si de la comunitat pagesa en el qual hauria estat determinant la consolidació de grans explotacions en emfiteusi, la transmissió d'aquestes explotacions a través de la figura de l'hereu i les diferents estratègies de tipus matrimonial encaminades a ampliar el patrimoni familiar. En les darreres etapes de la transició cap al capitalisme, la consolidació d'aquestes explotacions es va veure afavorida per la inflació que va enfonsar el cens emfitèutic monetaritzat i per la tendència a disminuir que mostra la renda senyorial. En els primers decennis del segle XIX molts dels antics emfiteutes ja no

reconeixien el domini directe de cap senyor sobre les terres que menaven. Gàcies a la reforma liberal, molts d'aquests emfiteutes varen poder redimir els censos i accedir a la plena propietat de la terra a canvi d'una capitalització que no va resultar excessiva. Al mateix temps els grans emfiteutes aconseguiren apropiar-se de bona part de l'excedent que al llarg de segles havia anat a parar a les mans de l'estructura feudal. La base d'aquesta estratègia residia en un progressiu enduriment de les condicions contractuals de la rabassa morta, paral·lel a l'expansió de la superfície contractada, de manera que augmentava considerablement el volum de la renda de la terra que percebien.

Respecte a l'aprofitament agrícola d'aquestes grans propietats cal destacar l'elevat grau d'especialització vitícola que presenten i l'alt percentatge de terres que eren cedides a rabassa morta. D'aquesta manera, els propietaris tendien a explotar de forma directa les terres que podien treballar els actius de la unitat familiar, incorporant treball assalariat de forma puntual únicament en els moments de màxima demanda estacional de mà d'obra.

Al costat d'aquestes grans heretats s'hauria consolidat un grup ampli de petits propietaris. La importància relativa d'aquest franja de propietaris estaria vinculada principalment a l'augment de la població i a l'elevada densitat demogràfica d'aquestes àrees, de manera que els grans municipis i els pobles veïns mostraven un percentatge elevat de petits propietaris, mentre que les zones de poblament dispers i geogràficament més allunyades dels nuclis comercials es caracteritzaven per un pes inferior de la petita propietat de la terra.

La consolidació d'aquestes propietats amb menys de cinc hectàrees de terra havia comportat un augment de la superfície cultivada, limitant, al mateix temps, l'emigració cap als nuclis industrials que s'estaven gestant. D'aquesta manera es mantenia

una important bossa d'actius agrícoles que es veien obligats a completar els ingressos que obtenien de llurs propietats per tal de garantir la reproducció de les explotacions agràries. Així, la contiunitat d'un model econòmic basat en l'expansió d'un conreu que, com la vinya, demanda una forta inversió del factor treball, quedava garantida sobre la base de la petita propietat.

Finalment, respecte l'aprofitament agrícola de la terra posseïda, els propietaris amb menys de cinc hectàrees de terra havien optat per un aprofitament vitícola, amb una major vinculació respecte al mercat a l'hora d'obtenir els ingressos necessaris per reproduir llur força de treball. Tot i així, quan observem aquelles propietats que hem definit com a residuals (amb menys d'1,5 hectàrees de terra), advertim que un percentatge important de superfície es destinava al conreu de cereals, amb una producció destinada a cobrir les necessitats alimentàries de la unitat familiar pagesa i, en alguns casos, de l'animal de tir de què disposaven.

A diferència de la petita propietat, la mitjana propietat (de 5 a 20 hectàrees) va jugar un paper secundari en l'articulació del model d'especialització vitícola. L'estudi de l'aprofitament agrícola d'aquestes propietats en diferents municipis permet constatar diverses estratègies. Hem comprovat com el grau d'especialització vitícola és més elevat en la mitjana que en la petita propietat. Respecte les formes d'explotació de la terra, les propietats de menys de 10 hectàrees eren cultivades per llurs posseïdors, mentre que bona part de les heretats que es situen en la franja de les 10 a les 20 hectàrees optaven per cedir part de les terres sota la fórmula contractual de la rabassa morta. En darrer lloc cal assenyalar la importància que la superfície no cultivada tenia en aquesta franja de propietaris, existint un ampli marge de maniobra que els permetia augmentar llurs rendes en cas de necessitat.

c/L'exploració de la terra i el contracte de rabassa morta.

En el cas de Catalunya, igual que succeïa en àmplies zones vitícoles de França i Itàlia, els grans propietaris varen optar per explotar la terra de forma indirecta, cedint bona part de llurs heretats sota el contracte de rabassa morta. D'aquesta manera, al llarg del procés d'especialització vitícola aquest va esdevenir l'eina jurídica a través de la qual es va articular l'exploració de la terra i es varen regular les relacions de producció.

El contracte de rabassa morta tenia una doble funció econòmica. Per una banda feia possible l'expansió vitícola, alliberant els propietaris dels costos d'arrabassar la terra, de plantació i de producció i del factor risc a què està sotmesa tota explotació agrícola. D'aquesta forma assegurava una part de la renda que, segons les oscil·lacions dels mercats, s'aniria revaloritzant al llarg del anys. Al mateix temps, els propietaris de les terres cedides mantenien el control de la producció a través de les clàusules del contracte i, en cas de menar directament una part de llurs heretats, disposaven d'una bossa de mà d'obra barata, perquè els salaris no havien de cobrir un cost de reproducció que ja quedava assegurat per la part de la renda que retenien els rabassers.

Els rabassers, per la seva banda, solien posseir petites porcions de terra en propietat que resultaven insuficients a l'hora de garantir llur reproducció. D'aquesta manera, el contracte de rabassa morta els permetia d'accedir a noves terres (generalment entre una i tres hectàrees). Aquests rabassers, a través d'una elevada sobreexplotació del treball familiar asseguraven la viabilitat de les respectives explotacions familiars.

Aquest model d'especialització vitícola tenia el seu origen en la progressiva diferenciació social en el si de la societat

pagesa i en l'escassa pressió demogràfica que en un primer moment havia determinat l'interès dels concedents per establir de forma indefinida en les seves terres. La creixent pressió sobre el factor terra, però, va inclinar els propietaris a augmentar el volum de renda que percebien de les terres cedides a rabassa. Els seus desitgs es veurién afavorits per l'expansió de les relacions de producció de tipus capitalista i la paulatina consolidació de l'Estat liberal. D'aquesta manera al llarg de la segona meitat del segle XIX, en les àrees vitícoles s'aniria gestant un estat de conflictivitat social en el que els rabassers defensaven un model que consideraven tradicional i que, a través de la figura de l'hereu, els permetia transmetre durant generacions els drets que havien adquirit sobre les terres que treballaven.

d/ La reproducció de les unitats familiars pageses i l'estructura del mercat de treball. Una vegada comprovat el paper prominent que la petita propietat i les petites explotacions agràries jugaven en la vertebració del procés d'especialització vitícola, en el capítol cinquè hem avaluat les possibilitats de reproducció d'aquestes unitats familiars pageses (UFP) amb l'objectiu de dibuixar l'estructura del mercat de treball característica de la zona estudiada. Amb aquesta finalitat s'ha partit del supòsit que una explotació vitícola es troba estretament vinculada al mercat i, per tant, no pot basar la seva reproducció en l'autoconsum. Calia doncs considerar la capacitat d'aquestes UFP per generar un ingrés suficient, com a mínim, per satisfer llurs necessitats de consum i reproducció.

Amb aquesta intenció hem calculat les despeses de producció d'una vinya adulta, el producte brut i la renda neta generada per l'explotació vitícola. Hem comprovat que el producte brut d'aquestes explotacions augmentava paral·lelament a la inversió de capital (adquisició d'un animal de tir) i també a les possibilitats d'accedir a la plena propietat de la terra que treballaven.

Posteriorment, l'obtenció d'un valor monetari representatiu del consum domèstic ha permès estudiar l'evolució de les despeses associades al consum al llarg del cicle familiar i la capacitat de reproducció de les UFP. D'aquesta manera hem comprovat com les UFP que no disposaven d'animal de tir tan sols podien garantir llur reproducció en cas de menar una explotació mitjana, aproximadament entre 8 i 13 hectàrees de terra, depenent de la pròpia estructura de la UFP i la disponibilitat o no d'habitatge propi. Només a partir de la inversió de capital en l'adquisició d'un animal de tir seria possible que una UFP aconseguís garantir la seva capacitat de reproducció en una petita explotació vitícola, d'entre 3 i 5 hectàrees de terra. A la comarca del Penedès la major part dels propietaris de la terra posseïen menys de cinc hectàrees de terra i, per tant, s'haurien vist obligats a cercar vies d'ingressos complementaris per tal de garantir llur reproducció. En aquests casos les opcions que es presentaven eren varies: intentar accedir a noves terres a partir del contracte de rabassa morta, contractar-se com a jornalers o bé cercar ingressos complementaris en activitats no agrícoles.

La possibilitat de cercar ingressos complementaris en el mercat de treball, però, depenia de la disponibilitat dels actius agrícoles i, per tant, de les regles que regulaven la divisió del treball en el sí de les explotacions pageses. En aquest sentit l'estudi del paper que jugava la dona en les explotacions vitícoles ha permès arribar a noves conclusions:

i/ L'accés de la dona al mercat de treball seria més corrent en les famílies extenses, on el seu paper respecte als fills i al manteniment de la llar podia ésser assumit per altres dones de la família amb majors dificultats per realitzar els treballs agrícoles.

ii/ La participació activa de la dona en el mercat de

treball vindria determinada per les mateixes característiques econòmiques de la zona. Així, per exemple, en les contrades on hi havia un cert teixit industrial, les estratègies familiars s'orientaven a completar els ingressos del treball agrícola masculí amb la vinculació de les dones al treball manufacturer.

iii/ La participació de les dones en les activitats vitícoles es veia circumscrita als treballs menys qualificats (com espampolar, per exemple), o al moment de màxima demanda de mà d'obra, la verema, quan els actius masculins no podien satisfer la demanda de treball que reclamava la vinya. La resta de l'any, les activitats vitícoles quedarien cobertes pels actius masculins. Al mateix temps, la forta discriminació sexual que existia pel que es refereix a les retribucions salarials del treball agrícola podia determinar la no conveniència econòmica per al conjunt de la comunitat que les dones competissin en el mercat de treball agrícola amb els actius masculins. Per la seva banda, les adolescents de les zones agrícoles sense cap tipus de teixit industrial acostumaven a cercar ingressos complementaris ocupant-se com a servei domèstic a les cases dels propietaris o dels comerciants dels principals nuclis urbans.

Respecte als mercats de treball masculins hem comprovat com la major part de les UFP estudiades estaven en disposició d'exportar el treball equivalent a dos o tres actius masculins adults. El principal mercat de treball masculí procedia de la demanda de mà d'obra generada per les explotacions més importants o per la mateixa estacionalitat vitícola, amb les seves puntes dels mesos de gener, febrer, maig i setembre. La segona font d'ingressos complementaris provenia de les possibilitats que oferia la indústria rural. En el cas de les UFP que participaven en aquest mercat de treball, llur estratègia consistia en mantenir a l'hereu vinculat a l'explotació de la terra. Així, a més d'ajudar al cap de família en les feines agrícoles adquiria experiència en la gestió de l'explotació. Per tant el treball

artesanal o industrial quedava reservat als fadrísters, que solament col·laboraven en les activitats agrícoles quan la demanda de treball no podia ésser satisfeta per la resta de membres de la UFP.

En resum, a partir de l'estudi de la distribució de l'ingrés disponible comprovem com bona part de les UFP estudiades es mantienien en uns paràmetres de pura subsistència, destinant més del 80 x 100 de l'ingrés disponible a les despeses ocasionades pel consum familiar i amb poca capacitat d'estalvi per fer front a factors extraordinaris com una mala collita o una malaltia. Es tracta, majoritàriament, de famílies de tipus simple amb poca terra per treballar i amb fills menors que no podien aportar cap tipus d'ingrés a l'economia de la UFP.

Al mateix temps, les estratègies seguides a l'hora de garantir el procés de reproducció podien seguir camins diferents. Les UFP de tipus simple, en una etapa avançada del cicle, podien integrar nous actius a través del matrimoni d'algun dels seus membres. D'aquesta manera augmentaven les possibilitats de treballar una major superfície de terreny i/o d'obtenir majors ingressos a través del treball assalariat. Una estratègia semblant seria la seguida per les UFP de tipus extens. En aquests casos les variables serien diverses. Així, per exemple, el manteniment de familiars vells permetia alliberar una major activitat de les dones joves tant a l'exterior de l'explotació com en el mateix treball agrícola. Finalment, la disponibilitat d'actius agrícoles possibilitava a aquestes UFP ampliar llurs explotacions vitícoles accedint a noves terres a través del contracte de rabassa morta.

A finals dels anys vuitanta, la irrupció de la fil·loxera a les vinyes catalanes va comportar la transformació del model d'especialització vitícola estudiat al llarg de la tesi. La replantació va suposar una revolució ecològica i una transfor-

mació tècnica que alterarien les relacions econòmiques i socials que havien definit la viticultura clàssica.

a/ La revolució ecològica. L'única forma possible de combatre la fil·loxera fou la substitució de l'antiga vinya europea per peus americans empeltats de les varietats indígenes.

b/ Les transformacions tècniques. Entre les innovacions tècniques que es varen aplicar cal destacar la necessitat de llaurar profundament la terra abans de plantar els nous ceps, per tal de facilitar l'arrelament de les plantes, permetre un creixement més ràpid i, al mateix temps, augmentar la resistència i productivitat dels ceps. Aquest fet va comportar l'adopció de grans arades de tracció directa, els "malacates", i a mitjans dels noranta el "locomòbil", que mogut amb tracció mecànica simbolitza la modernització del sector.

A causa d'això ja no eren aplicables les tècniques tradicionals que permetien la reposició de la vinya, de manera que periòdicament caldria assumir les despeses de plantació. Al mateix temps, el manteniment de la vinya en plena producció comportava l'adquisició de nous *inputs* (com els productes anticriptogàmics) i la necessitat d'adobar el terreny amb major freqüència, generalitzant-se paulatinament l'ús dels adobs químics.

Aquestes transformacions suposaven un increment de les despeses monetàries de producció. Tot i així, l'augment dels rendiments per hectàrea que caracteritza la nova viticultura permetia obtenir un producte brut més elevat respecte a la viticultura clàssica. Aquest augment dels rendiments, però, va beneficiar especialment les explotacions menades en conreu directe, mentre que la part de la renda que restava en mans dels rabassers va augmentar de manera més discreta o, en cas de rabasses pactades a mitges, fins i tot va tendir a disminuir.

c/ Canvis estructurals. La crisi de finals de segle va colpejar amb especial violència les petites explotacions vitícoles que no tenien capacitat econòmica per assumir els costos monetaris que suposava endegar la replantació de les seves terres. La situació d'aquestes explotacions de menys de dues o tres hectàrees de terra s'hauria vist agreujada per una doble via. Per una banda, quan les explotacions vitícoles amb menys capacitat d'estalvi varen haver de recórrer al mercat de treball tradicional per tal de garantir llur reproducció, els salaris agrícoles monetaris varen tendir a disminuir. En segon lloc, l'elevat grau d'especialització vitícola d'aquestes comarques va comportar que la crisi repercutís sobre el conjunt de l'economia, de manera que els actius d'aquestes petites explotacions tampoc podien recórrer a mercats de treball alternatius com, per exemple, la boteria.

Les petites parcel·les que varen entrar en el mercat de la terra haurien estat adquirides, principalment, per UFP que menaven més de tres hectàrees. Aquestes explotacions, durant el període d'elevades cotitzacions dels productes vínics i de major demanda de treball en la indústria vínica i sectors complementaris, haurien estat en disposició d'augmentar llur capacitat d'estalvi. D'entre aquest tipus de compradors destacarien aquells que menaven terres a rabassa morta. L'interès dels propietaris per augmentar la renda que percebien de les terres cedides a rabassa va augmentar el grau de conflictivitat social en aquestes zones i va estimular als rabassers amb certa capacitat d'estalvi a accedir a la plena propietat de petites parcel·les de terra. En aquest sentit, la venda dels drets que els rabassers posseïen sobre la terra treballada i, també, el crèdit agrícola, haurien jugat un paper determinant en aquest procés.

Per tant, la crisi hauria comportat la consolidació de petites propietats vitícoles (entre 3 i 5 hectàrees), en detriment d'aquelles que es movien en els purs marges de

subsistència. Paral·lelament a la consolidació d'una petita propietat amb recursos suficients per garantir la reproducció de les UFP, la documentació utilitzada sembla indicar que la crisi fil·loxèrica va reforçar el paper que jugaven els grans propietaris. Aquests, organitzats al voltant de centres vinculats a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, haurien tingut coneixement directe dels efectes de la fil·loxera i de les tècniques de replantació mercès a la informació que arribava de França. Al mateix temps, la conjuntura de preus favorables que va conèixer el sector vitícola català fins a la segona meitat dels anys vuitanta, va suposar un procés d'acumulació de capital que va permetre als grans propietaris de vinyes realitzar elevades inversions per tal de dur a terme el procés de replantació en un curt espai de temps. La concentració de coneixements, capital i maquinària en mans d'aquests grans propietaris, però, va acabar per comportar canvis importants en les relacions de producció que havien caracteritzat el procés d'especialització vitícola al llarg del segle XIX.

d/ Canvis en les relacions de producció. Al llarg de la segona meitat del segle XIX, amb la progressiva consolidació de les relacions de producció de tipus capitalista i el procés d'organització dels propietaris al voltant de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, es varen anar endurint progressivament les condicions contractuals de la rabassa morta en un intent dels propietaris per augmentar el volum de renda que percebien de les seves heretats. Aquest procés va anar minant les condicions de vida i la capacitat de retenir l'excedent dels rabassers.

La consolidació d'una nova classe social dominant no podia deixar de provocar tensions. Així, en les zones vitícoles, el principal punt de fricció fou el debat obert respecte la temporalitat del contracte de rabassa morta. En aquest sentit dos factors varen resultar determinants: la reacció dels propietaris vitícoles enfront de la llei del 20 d'agost de 1873 i l'aprovació

de l'article 1.656 del Codi Civil de 1889. La primera d'aquestes lleis declarava redimibles totes les pensions i rendes que afectaven la propietat immoble. Malgrat la poca incidència que va tenir, cal subratllar que va suposar un canvi important en la mentalitat dels propietaris vitícoles. Així, es va accentuar la tendència a concretar una durada fixa pels contractes de rabassa morta, de manera que es varen anar extingint els contractes de rabassa escripturats per la vida dels ceps. En segon lloc, els propietaris intentaren protegir llurs drets substituint el contracte de rabassa per contractes de parceria, al mateix temps que augmentaven les pressions de les seves organitzacions per tal de fer possible l'aplicació del judici de desnonament al contracte de rabassa. Però fou en plena crisi fil·loxèrica quan, amb l'aprovació del Codi Civil de 1889, els propietaris veieren reeixir llurs interessos, ja que en l'article 1.656 es reconeixia legalment la possibilitat de desnonar el rabasser.

En certa manera la crisi fil·loxèrica havia acabat amb l'equilibri social i econòmic preexistent al llarg del segle en les zones vitícoles, fins al punt que sembla adequat referir-se a una crisi global del procés de producció. En aquest context el nou equilibri vindria determinat pel grau de participació en el procés de replantació. D'aquesta manera, l'elevada despesa que aquest comportava, va determinar un major protagonisme dels propietaris vitícoles en la direcció de llurs heretats. Aquest fet implicava un nou equilibri de forces socials que aniria en detriment d'aquells que difícilment podien fer front a les despeses que comportava la replantació.

La dificultat per assumir el cost monetari de la replantació i la degradació de les condicions sota les quals els rabassers podien accedir a la superfície de terra necessària per garantir llur reproducció, són factors determinants a l'hora d'explicar la importància que va adquirir la confrontació social que varen conèixer les zones vitícoles en els darrers anys del segle. Al

mateix temps cal tenir presents altres factors que podríem definir com a culturals. Amb aquest epígraf ens referim a un conjunt de drets que els rabassers gaudien respecte la terra que treballaven i que durant els darrers decennis del segle havien anat perdent. Per exemple, amb la limitació temporal del contracte de rabassa morta, la terra que menaven sota aquesta fórmula contractual difícilment podia ésser considerada com un patrimoni familiar, susceptible d'ésser transmesa al llarg de diferents generacions.

La resposta dels rabassaires davant la degradació de les seves condicions de vida es va articular a través d'una doble via: les formes de protesta tradicionals i el nou associacionisme polític. Les formes de protesta tradicional (atacs anònims a la propietat i, en alguns casos, els avalots) es mantingueren vives en la consciència popular fins als primers anys del segle XX. L'objectiu més immediat era la defensa de la terra que treballaven i llur força es basava en la homogeneïtat d'interessos i en els estrets lligams, tan econòmics com de parentiu entre bona part dels membres que formaven les comunitats pageses.

Paral·lelament, en les últimes dècades del segle XIX, el moviment associacionista, amb una clara influència dels republicans federals, va anar adquirint protagonisme amb la creació de nombrosos centres federals a les zones vitícoles del Penedès, del Camp de Tarragona i la Conca de Barberà. En aquestes comarques l'acció dels membres de la Federació es va encaminar cap a un doble objectiu: la pressió col·lectiva davant els propietaris a l'hora de partir fruits i, en segon lloc, el control del mercat de treball, descobrint en la vaga una de les seves millors armes.

Aquest estat de conflictivitat es va mantenir fins a l'any 1896 quan el moviment associacionista pràcticament va deixar d'existir. Les causes del seu esfondrament les hem resumit en quatre punts: la divisió dels republicans federals; les tupinades

electorals del govern que no permetien accedir els republicans federals als governs municipals; la reacció dels propietaris ampliant la guarderia rural i la repressió de les forces militars de l'Estat; i, finalment, el mateix procés de replantació va comportar la necessitat d'acostar les postures entre propietaris i rabassers.

D'aquesta manera, en el primer decenni del segle XX s'assentaven les bases, tan socials com econòmiques, d'una nova viticultura que al llarg de la centúria s'ha anat consolidant com un dels sectors més dinàmics de l'economia catalana.

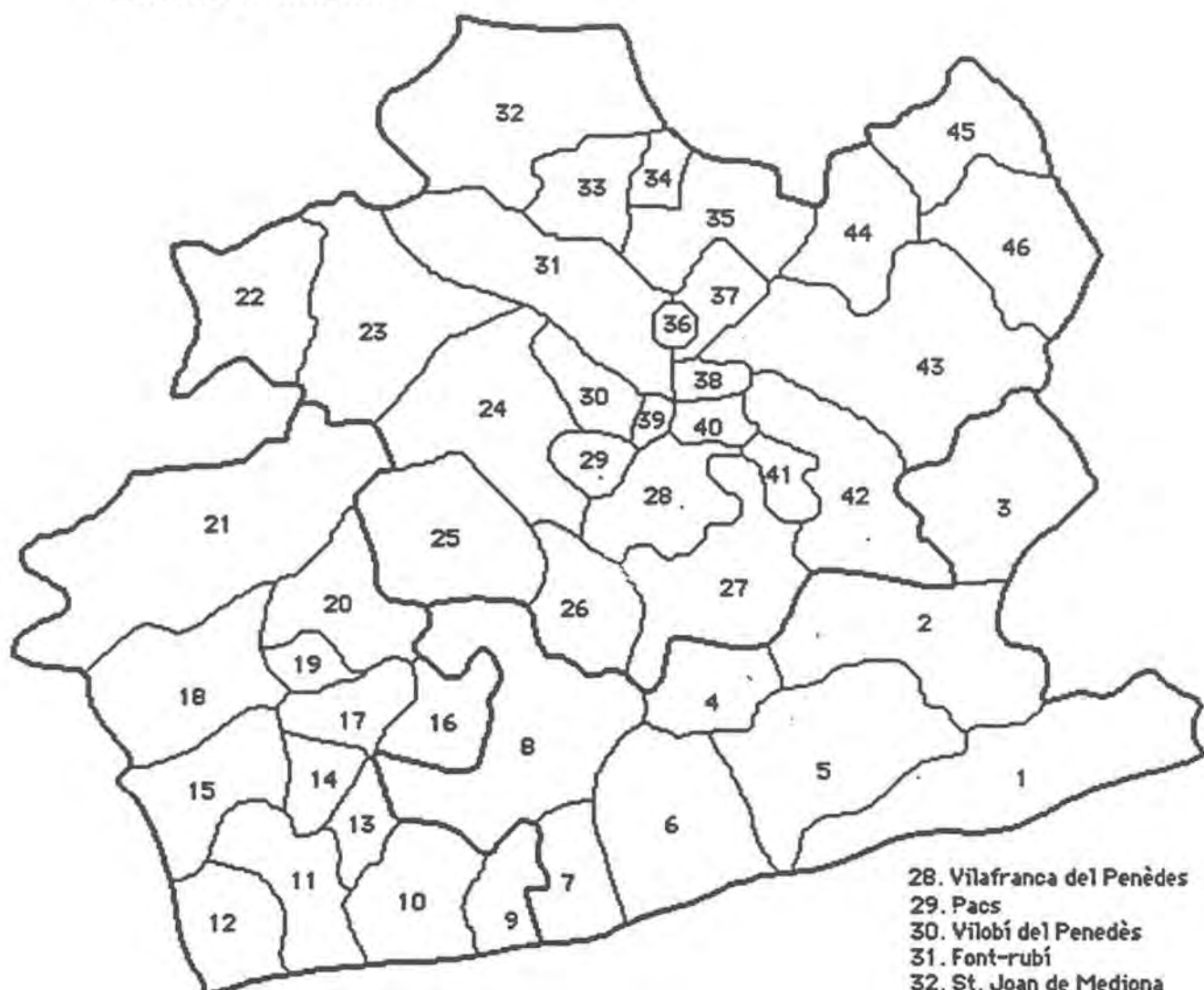
MAPES

DIVISIO COMARCAL DE CATALUNYA

Mapa 2

MUNICIPIS DE LES COMARQUES DEL ALT PENEDES, BAIX PENEDES I GARRAF

1. Sitges
2. Olivella
3. Oleseta
4. Canyelles
5. St. Pere de Ribes
6. Vilanova i Geltrú
7. Cubelles
8. Castellet i la Gornal
9. Cunit
10. Calafell
11. El Vendrell
12. St. Vicenç de Calders
13. Bellvei del Penedès

14. Sta. Oliva
15. Albinyana
16. L'Arboç
17. Banyeres del Penedès
18. La Bisbal del Penedès
19. Llorenç del Penedès
20. St. Jaume dels Domenys
21. Montmell
22. Pontons
23. Torrelles de Foix
24. St. Martí de Sarroca
25. Castellví de la Marca
26. Sta. Margarida i els Monjos
27. Olerdola

28. Vilafranca del Penedès
29. Pacs
30. Vilobí del Penedès
31. Font-rubí
32. St. Joan de Mediona
33. St. Quintí de Mediona
34. St. Pere de Riudebitlles
35. Terrasola i Lavit
36. Puigdòlber
37. El Pla del Penedès
38. Sta. Fe del Penedès
39. Les Cabanyes
40. La Granada
41. St. Cugat de Sesgarrigues
42. Avinyonet del Penedès
43. Subirats
44. St. Sadurní d'Anoia
45. St. Llorenç de Hortons
46. Gelida

APÈNDIX

**APÈNDIX 1: DISTRIBUCIÓ PER FREQUÈNCIES I TIPUS DE
CONREUS DE LA PROPIETAT DE LA TERRA A LA COMARCA
DEL PENEDES (EN HECTAREES).**

Font: amillaraments citats en el text.

1.- AVINYONET 1861

	Prop.	Cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	49	10,80	18		28,80		0,24	29,04
01,01-03,00	41	19,62	40,02	0,12	59,76	0,86	7,71	68,33
03,01-05,00	17	22,40	29,88	0,12	52,40	1,16	9,09	62,65
05,01-10,00	9	14,23	19,37	0,80	34,40	7,41	16,65	58,45
10,01-20,00	15	35,96	91,35	1,22	128,54	11,08	78,26	217,87
20,01-50,00	14	96,56	146,32	3,61	246,49	52,85	151,61	450,95
50,01-100	6	43,24	111,46	1,65	156,36	36,79	201,56	394,71
>100	5	103,29	216,31	2,57	322,17	213,01	652,24	1.187,41
Total	156	346,10	672,71	10,10	1.028,91	323,15	1.117,36	2.469.41

2.- LES CABANYES 1864

	Prop.	Cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	13	2,14	2,22		4,37		0,08	4,45
01,01-03,00	2	1,16	2,35		3,51			3,51
03,01-05,00								
05,01-10,00	2	1,22	13,28		14,50		0,50	15,00
10,01-20,00	4	10,49	29,05		39,54		9,75	49,29
20,01-50,00	1	3,39	16,22		19,61	1,88	0,75	22,23
50,01-100 >100								
Total	22	18,40	63,13		81,53	1,88	11,08	94,48

3.- FONT-RUBI 1863

	Prop.	cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	88	13,59	12,67		26,26	0,24	3,02	29,52
01,01-03,00	26	8,73	28,48		37,21	0,20	5,48	42,89
03,01-05,00	5	0,36	19,23		19,59		0,99	20,58
05,01-10,00	6	6,86	23,41		30,27	5,05	5,70	41,02
10,01-20,00	12	30,84	134,43		165,27	6,87	14,54	186,68
20,01-50,00	15	91,64	346,24		437,88	36,99	82,83	557,70
50,01-100	8	96	223,07		319,07	109,60	61,85	490,52
>100	12	181,67	776,34		958,01	393,32	610,60	1.961,93
Total	172	429,69	1.563,87		1.993,56	552,27	785,01	3.330,84

4.- GELIDA 1862

	Prop.	cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	53	5,04	3,13	0,09	8,26	0,43	0,13	8,82
01,01-03,00	14	5,56	18,83		24,39	0,27	3,25	27,91
03,01-05,00	6	1,94	18,59	0,82	21,35	0,84	1,37	23,56
05,01-10,00	2	2,96	10,92		13,88	0,39	0,63	14,90
10,01-20,00	10	18,32	76,27	3,35	97,95	20,77	13,31	132,03
20,01-50,00	10	30,81	155,97	7,05	193,84	40,89	87,77	322,50
50,01-100	10	48,65	381,83	2,15	432,64	109,63	191,06	733,32
>100	8	51,46	375,26	3,81	430,53	383,90	242,39	1.056,82
Total	113	164,75	1.040,81	17,29	1.222,85	557,11	539,89	2.319,85

5.- LAVIT 1861

	Prop.	cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	20	4,41	1,47	0,43	6,31		0,52	6,83
01,01-03,00	7	2,33	2,20	1,01	5,54	0,70	5,72	11,96
03,01-05,00	4	1,81	6,24	0,18	8,23		9,37	17,60
05,01-10,00	2	0,61	5,66	1,22	7,49		8,32	15,81
10,01-20,00	4	5,78	22,52	0,40	28,70	0,83	30,88	60,41
20,01-50,00	4	8,23	62,10	6,40	76,73	15,94	98,76	191,43
50,01-100	4	5,75	100,69	3,92	110,36	9,09	134,48	253,93
>100	2	16,89	85,55	10,80	113,24	24,60	198,16	336
Total	47	45,81	286,43	24,36	356,60	51,16	486,21	893,97

6.- OLERDOLA 1861

	Prop.	cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	107	16,32	32,15		48,47		0,37	48,84
01,01-03,00	27	11,16	24,91		36,07		6,12	42,19
03,01-05,00	13	14,22	25,14		39,36	0,24	11,38	50,98
05,01-10,00	5	7,22	10,45		17,67	0,49	18,36	36,52
10,01-20,00	6	28,58	33,85		62,43	3,98	25,44	91,85
20,01-50,00	12	92,22	112,64		204,86	8,24	146,68	359,78
50,01-100	4	38,46	106,67		145,13	12,49	118,93	276,55
>100	9	138,11	251,57		389,68	156,33	1.126,73	1.672,74
Total	183	346,29	597,38		943,67	181,77	1.454,01	2.579,45

7.- PACS 1862

	Prop. cereal	vinya	horta	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	65	21,80	0,14	25,91		1,59	27,50
01,01-03,00	19	28,02	0,06	31,81	0,49	2,83	35,13
03,01-05,00	4	8,84	0,16	14,14	0,89	1,45	16,48
05,01-10,00	4	18,04	0,28	22,58	0,12	7,58	30,28
10,01-20,00	1	13,03		14,25	3,16	0,57	17,98
20,01-50,00	5	138,05	1,49	169,67	0,49	11,58	181,74
50,01-100	3	127,12	3,22	171,82	20,02	9,75	201,59
>100							
Total	101	354,90	5,35	450,18	25,17	35,35	510,70

Nota: Respecte l'olivera tant sols es comptabilitzen 0,56 Hs. en la franja de 20,01-50,00 Hs. i 1,77 Hs. en la franja de 50,01-100 Hs.

8.- EL PLA DEL PENEDES 1861

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	20	2,75	3,58	0,15	0,19	1,47	8,14
01,01-03,00	17	3,03	20,50	0,46	1,72	7,74	33,45
03,01-05,00	3	1,79	7,40			3,06	12,25
05,01-10,00	7	4,22	21,60		1,16	14,88	41,86
10,01-20,00	7	11,94	56,49	0,67	2,30	31,43	102,83
20,01-50,00	9	24,33	147,79	0,70	9,06	88,60	270,48
50,01-100	3	20,32	73,79	0,85	24,24	90,83	210,03
>100	1	3,61	54,11	3,33	2,60	51,23	114,88
Total	67	71,99	385,26	6,16	41,27	289,24	793,92

9.- PONTONS 1860

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	14	2,69		2,69		1	3,69
01,01-03,00	5	2,67	0,24	2,92		6,55	9,47
03,01-05,00	3	4,02	0,14	4,16	1,47	7,24	12,87
05,01-10,00	6	16,61	0,61	17,22	0,14	30,99	48,35
10,01-20,00	2	6,90	0,61	7,51	4	20,79	32,30
20,01-50,00	3	20,14	1,06	21,20	4,55	71,86	97,61
50,01-100	7	104,97	26,67	131,64	59,82	313,29	504,75
>100	7	268,87	48,07	316,94	684,21	638,18	1.639,33
Total	47	426,87	77,41	504,27	754,19	1.089,90	2.348,36

10.- SANT CUGAT SESGARRIGUES 1861

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	46	17,04		24,37	0,18	1,04	25,59
01,01-03,00	22	18,08		36,10	0,49	3,37	39,96
03,01-05,00	9	13,53		32,30	0,82	1,78	34,90
05,01-10,00	6	7,32		35,07	0,49	4	39,56
10,01-20,00	5	26,46		57,61	1,65	8,96	68,22
20,01-50,00	5	29,97		107,13	17,44	26,32	150,89
50,01-100	1	9,81		47,64	18,12	27,42	93,18
>100	1	16,71		92,81	9,79	16,49	119,09
Total	95	129,21	303,82	433,03	48,98	89,38	571,39

11.- SANT MARTI SARROCA 1863

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	118	27,97	20,30	48,27	0,72	2,32	51,31
01,01-03,00	42	18,14	52,21	70,35	0,61	0,54	71,50
03,01-05,00	12	9,20	36,13	45,33	1,83	3,55	50,71
05,01-10,00	22	33,26	120,57	153,83	3,84	7,92	165,59
10,01-20,00	7	31,09	56,55	87,64	11,46	15,35	114,45
20,01-50,00	16	75,51	291,52	367,03	47,71	107,22	521,96
50,01-100	19	181,91	707,78	889,69	110,17	244,51	1.244,37
>100	5	121,03	282,06	403,09	128,63	296,97	828,69
Total	241	498,11	1.567,12	2.065,23	304,97	678,38	3.048,58

12.- SANT PERE DE RIUDEBITLLES 1862

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	105	10,67	1,65	25,87		0,12	25,99
01,01-03,00	29	33,46	2,47	47,33		0,98	48,31
03,01-05,00	6	15,04	2,33	20,43		2,41	22,84
05,01-10,00	11	54,27	3,67	65,88		5,96	71,84
10,01-20,00	7	77,33	2,75	97,83		0,61	98,44
20,01-50,00	6	138,56	7,43	179,14	1,84	5,02	186
50,01-100							
>100							
Total	164	329,33	20,30	436,48	1,84	15,10	453,42

13.- SANT QUINTI DE MEDIONA 1864

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	117	16,74	10,89	40,39	0,06	1,86	42,31
01,01-03,00	60	56,63	26,09	91,77	0,61	6,63	99,01
03,01-05,00	12	28,48	9,08	42,16	1,40	6,06	49,62
05,01-10,00	14	61,58	18,16	87,28	2,45	6,37	96,10
10,01-20,00	7	47,29	12,34	68,30	10,47	15,83	94,60
20,01-50,00	9	213,43	31,68	270,25	1,16	36,89	308,30
50,01-100	2	81,24	14,55	102		5,26	107,27
>100	3	355,58	9,22	377,61	37,95	61,05	476,61
Total	224	86,78	132,02	1.079,76	54,10	139,94	1.273,80

14.- SANT SADURNI D'ANOIA 1865

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	41	1,08	17,52	0,37	18,99	0,16	1,24
01,01-03,00	53	4	79,04	1,10	84,22	1,45	4,65
03,01-05,00	10	1,84	35,97	1,10	38,91	0,55	2,90
05,01-10,00	10	3,28	62,27	1,04	67,29	1,24	4,61
10,01-20,00	6	3,20	62,91	1,80	67,91	3,59	10,43
20,01-50,00	2	5,08	44,91	0,63	50,62	1,29	11,43
50,01-100	9	34,93	451,96	1,31	488,93	53,94	69,51
>100	4	39,87	541,69	11,40	594,90	48,01	95,83
Total	135	93,28	1.296,26	18,75	1.411,76	110,24	200,60
							1.722,59

Nota: en l'amillarament es comptabilitzen 3,47 Hs. de fruiters, que es distribueixen de la següent manera: 00,00-01,00, 0,02 Hs.; 01,01-03,00, 0,08 Hs.; 05,01-10,00, 0,69 Hs.; 50,01-100, 0,73 Hs.; >100, 1,94 Hs.

15.- SANTA FE DEL PENEDES 1861

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	23	5,55	4,33	9,88		0,59	10,47
01,01-03,00	17	15,71	12,85	28,56		2,04	30,60
03,01-05,00	1	2,10	0,84	2,94		0,49	3,43
05,01-10,00	1	3,69	2,06	5,75		2,06	7,81
10,01-20,00	1	3,02	11,85	14,87	0,24	2,77	17,88
20,01-50,00	5	31,24	110,26	141,50	1,71	18,93	162,14
50,01-100	1	3,42	45,64	49,06		11,45	60,51
>100							
Total	49	64,73	187,83	252,56	1,95	38,33	292,84

16.- SANTA MARGARIDA I ELS MONJOS 1862

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	41	5,18	8,87	14,05		0,24	14,29
01,01-03,00	24	18,04	21,26	39,30	1,06	1,77	42,13
03,01-05,00	6	14,93	7,98	22,91	0,24	0,51	23,66
05,01-10,00	9	32,07	33,95	66,02	2,39	3,51	71,92
10,01-20,00	8	34,48	79,75	114,23	12,49	3,63	130,35
20,01-50,00	12	124,78	180,32	305,53	77,53	5,35	388,41
50,01-100	6	110,73	167,20	279,81	89,41	19,67	388,89
>100	1	10,24	15,44	25,92	147,49		173,41
Total	107	350,45	514,77	867,77	330,61	34,68	1.233,06

17.- SUBIRATS 1861

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	49	2,97	22,64	25,61	0,20	1,26	26,87
01,01-03,00	39	3,24	57,41	60,65	6,18	2,52	63,37
03,01-05,00	16	6,77	42,72	49,49	11,01	6,73	62,40
05,01-10,00	13	7,16	60,35	67,51	19,83	9,05	87,57
10,01-20,00	11	21,66	108,88	130,54	93,20	9,48	159,85
20,01-50,00	17	67,10	326,60	393,70	168,11	44,13	531,03
50,01-100	16	139,98	607,41	747,39	800,11	157,18	1.072,68
>100	13	225,26	835,45	1.060,71	800,11	949,46	2.810,28
Total	174	474,14	2.061,46	2.535,60	1.098,64	1.179,81	4.814,05

18.- TERRASSOLA 1863

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	47	1,88	16,53	18,41	0,02	4,08	22,51
01,01-03,00	22	2,71	27,85	30,56		10,16	40,72
03,01-05,00	9	1,53	26,79	28,32		7,24	35,56
05,01-10,00	8	3,86	35,70	39,56	0,98	14	54,54
10,01-20,00	7	6,73	56,68	63,41	2	34,34	99,75
20,01-50,00	5	4,90	101,38	106,28	0,73	42,09	149,10
50,01-100	5	20,73	160,45	181,18	36,79	79,55	297,52
>100	3	10,81	222,43	233,24	14,45	116,36	364,05
Total	106	53,15	647,81	700,96	54,97	307,82	1.063,75

19.- VILOBI DEL PENEDES 1866

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	78	10,38	13,43	23,81		0,41	24,22
01,01-03,00	21	8,28	30,91	39,19	0,24	0,92	40,35
03,01-05,00	11	9,16	31,11	40,27	0,94	3,12	44,33
05,01-10,00	5	7,81	26,63	34,44	0,37	0,49	35,30
10,01-20,00	7	5,20	87,12	92,32	0,29	2,02	94,63
20,01-50,00	11	56,62	280,78	362,37	3,31	14,73	380,41
50,01-100	4	24,34	214,57	240,38	23,38	12,49	276,25
>100							
Total	137	121,80	684,55	832,79	28,52	34,17	895,49

20.- VILAFRANCA DEL PENEDES 1862

	Prop. cereal	vinya	olivera	Superf. conreada	bosc	erm	Superf. total
00,00-01,00	360	59,87	94	153,87		1,66	155,53
01,01-03,00	166	101,34	171,37	272,71		1,42	274,13
03,01-05,00	29	48,28	62,96	111,24		0,04	111,28
05,01-10,00	36	93,90	146,88	240,78	1,36	5,77	247,91
10,01-20,00	22	137,71	171,26	308,97	1,50	0,84	311,31
20,01-50,00	5	63,84	64,77	128,61		0,24	128,85
50,01-100							
>100							
Total	618	504,94	711,24	1.216,18	2,86	9,96	1.229,01

APENDIX 2: DISTRIBUCIÓ PER FREQUÈNCIES DE LA
PROPIETAT FORANA DE LA TERRA A LA COMARCA
DEL PENEDEÈS (EN HECTAREES).

Font: amillaraments citats en el text.

1.- AVINYONET

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	31	19,72	19,72	63,26	68,47	67,80
01,01 - 03,00	25	37,33	42,59	60,97	62,46	62,32
03,01 - 05,00	10	31,05	34,73	58,82	59,25	55,43
05,01 - 10,00	2	7,76	14,49	22,22	22,55	24,79
10,01 - 20,00	14	123,35	200,84	93,33	95,96	92,18
20,01 - 50,00	4	87,67	151,20	28,57	35,56	33,52
50,01 - 100	3	67,46	176,41	50	43,14	44,69
> 100	2	89,44	211,86	40	27,76	17,84
Total	91	463,78	851,84	58,33	45,07	34,49

2.- LES CABANYES

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	4	1,63	1,63	30,77	37,38	36,68
01,01 - 03,00	1	1,53	1,53	50	43,60	43,60
03,01 - 05,00						
05,01 - 10,00	1	5,08	5,08	50	35,02	33,85
10,01 - 20,00	3	26,80	36,55	75	67,80	74,17
20,01 - 50,00	1	19,60	22,23	100	100	100
50,01 - 100						
> 100						
Total	10	54,64	67,02	45,45	67,04	70,94

3.- OLERDOLA

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	69	32,97	33,21	64,48	68,02	67,99
01,01 - 03,00	13	17,16	21,81	48,14	47,57	51,69
03,01 - 05,00	8	21,46	29,66	61,53	54,52	58,17
05,01 - 10,00	4	12,51	28,42	80	70,79	77,82
10,01 - 20,00	2	18,28	24,30	33,33	29,28	26,45
20,01 - 50,00	6	86,61	154,31	50	42,27	42,89
50,01 - 100 > 100	2	86,24	316,15	22,22	22,28	18,90
Total	104	275,23	607,86	56,83	29,16	23,56

4.- PACS

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	47	20,60	21,75	72,31	79,51	79,09
01,01 - 03,00	13	18,98	21,81	68,42	59,67	62,08
03,01 - 05,00	3	11,89	12,81	75	84,09	77,73
05,01 - 10,00	2	9,18	13,44	50	40,66	44,39
10,01 - 20,00	1	14,25	17,98	100	100	100
20,01 - 50,00	4	138,23	149,31	80	81,47	82,16
50,01 - 100 > 100	1	83,21	85,14	33,33	48,43	42,23
Total	71	296,34	322,24	70,30	65,83	63,10

5.- SANT MARTI SARROCA

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	25	10,42	11,40	21,36	21,99	22,66
01,01 - 03,00	12	21,75	21,87	28,57	30,91	30,58
03,01 - 05,00	8	29,14	32,92	66,66	64,28	64,92
05,01 - 10,00	12	86,15	90,93	54,54	56	54,91
10,01 - 20,00	2	20,05	26,17	28,57	22,87	22,86
20,01 - 50,00	10	230,24	329,68	62,50	62,73	63,28
50,01 - 100	10	500,93	684,84	52,63	56,30	55,03
> 100	1	17,69	127,87	20	4,30	15,43
Total	80	920,37	322,24	33,20	44,57	43,50

6.- TERRASSOLA

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	39	17,36	21,44	82,97	94,35	95,30
01,01 - 03,00	21	30,23	39,23	95,45	98,94	96,35
03,01 - 05,00	9	28,31	35,56	100	100	100
05,01 - 10,00	6	28,54	39,13	75	72,15	71,75
10,01 - 20,00	3	20,87	39,90	42,85	32,91	40
20,01 - 50,00	5	106,27	149,10	100	100	100
50,01 - 100	3	103,13	177,99	60	56,92	59,82
> 100	1	83,18	141,14	33,33	35,66	38,77
Total	87	417,92	643,52	82,07	59,62	60,49

7.- VILOBI DEL PENEDES

	Propietat forana (Hs.)			Propietat forana (% sobre total municipi)		
	Prop.	Superf. conreada	Superf. total	Prop.	Superf. conreada	Superf. total
00,00 - 01,00	15	6,83	6,91	19,23	28,70	28,55
01,01 - 03,00	9	17,03	17,52	42,85	43,46	43,42
03,01 - 05,00	4	17,11	17,36	36,36	42,50	39,16
05,01 - 10,00	2	14,07	14,07	40	40,87	39,88
10,01 - 20,00	6	83,32	84,54	85,71	90,25	89,34
20,01 - 50,00	5	168,95	173,48	45,45	46,62	45,60
50,01 - 100 > 100	3	189,60	209,67	75	78,87	75,90
Total	44	496,91	523,55	32,12	59,68	58,47

APÈNDIX 3: ESTRUCTURA DE LES
EXPLOTACIONS PAGESES DE GELIDA
UTILITZADES COM A MOSTRA EN EL
CAPITOL VI.

Codis de parentiu (en relació amb el cap de família).

C: cap de família
E: esposa
F: fill/a
N: net/a
A: mare
R: sogre/a
O: nora
G: gendre
M: germà/na
T: nebot
S: serventa

APENDIX 3.1.
ESTRUCTURA DE LES UNITATS FAMILIARS PAGESES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ESTRUCH LLOPART, AGUSTI	51	H	C	PAGES
F	ESTRUCH ROSELL, JOSE	25	H	S	PAGES
F	ESTRUCH ROSELL, PEDRO	21	H	S	PAGES
F	ESTRUCH ROSELL, LORENZO	9	H	S	SP
E	ROSELL LLOPART, MARIA	49	D	C	SP
F	ESTRUCH ROSELL, JOSEFA	26	D	S	SP
F	ESTRUCH ROSELL, DOLORES	19	D	S	SP
F	ESTRUCH ROSELL, MARIA	13	D	S	SP
F	ESTRUCH ROSELL, CARMEN	2	D	S	SP
G	LLOPART LLOPART, ANTONIO	29	H	C	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	OLLER RAVENTOS, BAUDILIO	40	H	C	PAGES
E	RAVENTOS PIQUE, MAGDALENA	28	D	C	SP
F	OLLER RAVENTOS, JOSE	1	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	MARGARIT ALMIRALL, LORENZO	46	H	C	PAGES
E	BOSCH ROVIRA, ANGELA	42	D	C	SP
F	MARGARIT BOSCH, TERESA	15	D	S	SERVENTA
F	MARGARIT BOSCH, LORENZO	13	H	S	SP
F	MARGARIT BOSCH, MARIA	8	D	S	SP
F	MARGARIT BOSCH, LUISA	4	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CASANELLAS TORRES VICENTE	49	H	C	PAGES
E	CASTELLVI MARTI, MARIA	42	D	C	SP
F	CASANELLAS CASTELLVI, MARIA	18	D	S	SERVENTA
F	CASANELLAS CASTELLVI, FRANCISCO	12	H	S	SP
F	CASANELLAS CASTELLVI, PEDRO	8	H	S	SP
F	CASANELLAS CASTELLVI, JOSE	1	H	S	SP
F	CASANELLAS CASTELLVI, MAGDALENA	5	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BOSCH SALSÉS, JAIME	51	H	C	PAGES
E	CARTRO MIGUEL, ROSA	50	D	C	SP
F	BOSCH CARTRO, NARCISO	27	H	S	PAGES
F	BOSCH CARTRO, ANTONIA	23	D	S	SP
F	BOSCH CARTRO, TERESA	17	D	S	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	NICOLAU FARRANT, JOSE	46	H	C	PAGES
E	GUIART MARQUES, MARIA	44	D	C	SP
F	NICOLAO GUIART, PEDRO	8	H	S	SP
F	NICOLAO GUIART, JOSE	4	H	S	SP
F	NICOLAO GUIART, ANGELA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BRINQUETS ALANGUINS, ANDRES	87	H	V	PAGES
F	BRINQUETS ARGELICH, ANDRES	31	H	C	PAGES
O	BORRAS GARCIA, RAIMUNDA	21	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	LLOPART FARIGOLA, LORENZO	45	H	C	PAGES
E	PALAU FONT, MARTA	44	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	JUNCOSAS ROMAGOSA, MARIANO	58	H	C	PAGES
E	ESTEVA, JOSEFA	37	D	C	SP
F	JUNCOSAS LLOPART, PEDRO	28	H	C	PAGES
O	ROCA RIGOL, JOSEFA	22	D	C	SP
N	JUNCOSAS ROCA, TERESA	0	D	S	SP
F	JUNCOSAS LLOPART, MARIA	19	D	S	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PALAU FONT, JAIME	56	H	C	PAGES
E	RAFOLS MIR, ROSA	50	D	C	SP
F	PALAU LLOPART, PEDRO	25	H	C	PAGES
O	VENDRELL NUET, FRANCISCA	23	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	REVORDOSA MARQUES, ISIDRO	64	H	C	PAGES
E	LLOPART ROSELL, MARIA	50	D	C	SP
F	REVORDOSA LLOPART, FRANCISCO	29	H	C	PAGES
O	ROCA RIGOL, JOAQUINA	24	D	C	SP
N	REVORDOSA ROCA, FRANCISCO	1	H	S	SP
N	REVORDOSA ROCA, MARIA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FONT ESTEVA, JUAN	31	H	C	PAGES
E	JULIA VALLES, DOLORES	22	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ARJELICH DOLE, SALVADOR	69	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ROS ESTELLA, JOSE	50	H	C	PAGES
E	ALMIRALL TORRENS, JOSEFA	45	D	C	SP
F	ROS ALMIRALL, JOSE	18	H	S	VIDRIER
F	ROS ALMIRALL, PEDRO	15	H	S	PAGES
F	ROS ALMIRALL, TERESA	14	D	S	SP
F	ROS ALMIRALL, MARIA	11	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	TORRENS BARGALLO, FRANCISCO	32	H	C	PAGES
E	FARIGOLA PASCUAL, MAGDALENA	27	D	C	SP
F	TORRENS FARIGOLA, MARTIN	4	H	S	SP
F	TORRENS FARIGOLA, ANTONIO	2	H	S	SP
F	TORRENS FARIGOLA, MARIA	0	D	S	SP
M	TORRENS BARGALLO, FRANCISCA	36	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CASTELLVI PARELLADA, JUAN	44	H	C	PAGES
E	GILERA URPI, JOSEFA	38	D	C	SP
F	CASTELLVI GILERA, FRANCISCA	11	D	S	SP
F	CASTELLVI GILERA, ROSA	8	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FARIGOLA PASCUAL, ANTONIO	48	H	S	PAGES
A	PASCUAL DOMENECH, MARIA	76	D	V	SP
M	FARIGOLA PASCUAL, MARIA	40	D	S	SP
M	FARIGOLA PASCUAL, TERESA	29	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RIBE PETIT, ALEJO	50	H	C	PAGES
E	LLOPART ROSELL, MADRONA	45	D	C	SP
F	RIBE LLOPART, ALEJO	23	H	S	PAGES
F	RIBE LLOPART, JUAN	19	H	S	PAGES
F	RIBE LLOPART, JAIME	16	H	S	PAGES
F	RIBE LLOPART, PABLO	14	H	S	PAGES
F	RIBE LLOPART, ANTONIO	10	H	S	SP
F	RIBE LLOPART, EMILIA	4	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PUJOL SABAT, MIGUEL	45	H	C	PAGES
E	OLLER FERRERAS, MARIA	42	D	C	SP
F	PUJOL OLLER, SALVADOR	17	H	S	PAGES
F	PUJOL OLLER, GABRIEL	14	H	S	PAGES
F	PUJOL OLLER, MAGDALENA	10	D	S	S
F	PUJOL OLLER, JUAN	8	H	S	S

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	JULIA VENTURA, CRISTOBAL	60	H	C	PAGES
E	BUSCA FONT, TERESA	63	D	C	SP
F	JULIA BUSCA, FRANCISCO	36	H	C	PAGES
O	CARDUS RIGOL, ROSA	29	D	C	SP
N	JULIA CARDUS, VICENTA	3	D	S	SP
N	JULIA CARDUS, ROSA	1	D	S	SP
F	JULIA BUSCA, JUAN	21	H	S	PAGES
F	JULIA BUSCA, PABLO	26	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	GUAL PASCUAL, PEDRO	87	H	C	PAGES
E	GILERA RAVENTOS, LUCIA	80	D	C	SP
F	GUAL GILERA, JUAN	40	H	C	PAGES
O	OLLER FERRERAS, JOSEFA	38	D	C	SP
N	GUAL OLLER, JUAN	8	H	S	SP
N	GUAL OLLER, MARIA	6	D	S	SP
N	GUAL OLLER, CATALINA	4	D	S	SP
N	GUAL OLLER, JOSE	1	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CAPELLADES DOMENECH, JAIME	63	H	C	PAGES
E	RIBE PETIT, FRANCISCA	48	D	C	SP
F	CAPELLADES RIBE, FRANCISCO	28	H	C	PAGES
O	RAVENTOS MIQUEL, GERTRUDIS	25	D	C	SP
F	CAPELLADES RIBE, JOSEFA	22	D	S	SERVENTA
F	CAPELLADES RIBE, MARIA	19	D	S	SP
N	CAPELLADES RAVENTOS, JAIME	0	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CANALS OLLER, JOSE	72	H	C	PAGES
E	OLLER RIUS, MARIA	66	D	C	SP
F	CANALS OLLER, VENANCIO	52	H	C	PAGES
O	BARGALLO MAS, JOSEFA	44	D	C	SP
N	CANALS BARGALLO, PEDRO	14	H	S	PAGES
N	CANALS BARGALLO, MARIA	18	D	S	SERVENTA
N	CANALS BARGALLO, JOSE	6	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	VALLS SABAT, JOSE	58	H	C	PAGES
E	VIVES COLOM, ANTONIA	51	D	C	SP
F	VALLS VIVES, JAIME	27	H	C	PAGES
O	RIUS VIÑALS, FRANCISCA	20	D	C	SP
F	VALLS VIVES, FRANCISCO	24	H	S	CARRETER
F	VALLS VIVES, PABLO	18	H	S	CARRETER
F	VALLS VIVES, JOSE	14	H	S	SP
F	VALLS VIVES, ANGELA	12	D	S	SP
F	VALLS VIVES, VICENTA	20	D	S	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	AGUILERA BONASTRE, PEDRO	49	H	C	PAGES
E	ALMIRALL GALLOFRE, EULALIA	46	D	C	SP
R	GALLOFRE PARES, EULALIA	75	D	V	SP
F	AGUILERA ALMIRALL, FRANCISCO	25	H	S	PAGES
F	AGUILERA ALMIRALL, MARIA	22	D	S	PAPERERA
F	AGUILERA ALMIRALL, MARCELINO	19	H	S	PAGES
F	AGUILERA ALMIRALL, PEDRO	15	H	S	PAPERER
F	AGUILERA ALMIRALL, ANGELA	12	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PASCUAL VIÑAS, JUAN	49	H	C	PAGES
E	LLOPART SUBIRANA, EULALIA	50	D	C	SP
F	PASCUAL LLOPART, MARIA	19	D	S	SERVENTA
F	PASCUAL LLOPART, ROSA	18	D	S	SERVENTA
F	PASCUAL LLOPART, TERESA	15	D	S	SERVENTA
F	PASCUAL LLOPART, JOAQUINA	11	D	S	SP
F	PASCUAL LLOPART, PEDRO	6	H	S	SP
M	PASCUAL VIÑAS, JOSE	60	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BERTRAN MUNNER, JOSE	49	H	C	PAGES
E	OLLER GRAU, MARIA	47	D	C	SP
F	BERTRAN OLLER, CARMEN	9	D	S	SP
F	BERTRAN OLLER, JOSE	4	H	S	SP
F	BERTRAN OLLER, JUAN	2	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CANALS SAGARRA, LORENZO	64	H	V	PAGES
F	CANALS GALCERAN, JUAN	40	H	C	PAGES
O	ALBET QUINTANA, MARIA	32	D	C	SP
F	CANALS LLOPART, BRIGIDA	21	D	S	SP
N	CANALS ALBET, MARIA	14	D	S	SP
N	CANALS ALBET, JUAN	12	H	S	SP
N	CANALS ALBET, VITORINA	7	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CARAFI JULIA, JUAN	60	H	C	PAGES
E	CANALS SABAT, MARIA	55	D	C	SP
F	CARAFI CANALS, PEDRO	28	H	S	PAGES
F	CARAFI CANALS, JUAN	12	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CARAFI SABAT, PEDRO	45	H	C	PAGES
S	SABAT SOGAS, MADRONA	52	D	V	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	JULIA MURRAL, JAIME	58	H	C	PAGES
E	GIBERT BALADA, RAYMONDA	57	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ROVIRA TORRENS, FRANCISCO	52	H	V	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ESTEVA FIGUERAS, ANDRES	51	H	C	PAGES
E	LLOPART BATLLE, RAYMUNDA	44	D	C	SP
F	ESTEVA LLOPART, ANTONIO	19	H	S	PAGES
F	ESTEVA LLOPART, FRANCISCO	17	H	S	ADROGUER
F	ESTEVA LLOPART, ANGELA	15	D	S	SP
F	ESTEVA LLOPART, PABLO	11	H	S	SP
F	ESTEVA LLOPART, JOSEFA	6	D	S	SP
F	ESTEVA LLOPART, JOSE	2	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	SABAT PARELLADA, RAMON	43	H	C	PAGES
E	ROSELL PETIT, MARIA	33	D	C	SP
F	SABAT ROSELL, PEDRO	8	H	S	SP
F	SABAT ROSELL, TERESA	14	D	S	SP
F	SABAT ROSELL, LUISA	5	D	S	SP
F	SABAT ROSELL, JOSEFA	3	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CARCASONA FARRE, JAIME	48	H	C	PAGES
E	TERMAS AMAT, ESCOLASTICA	43	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CARCASONA FARRE, JUAN	44	H	C	PAGES
E	CARRERA ROSELL, MARIA	34	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CARTRO LLOPART, JAIME	73	H	C	PAGES
E	MILA OLLER, FRANCISCA	68	D	C	SP
F	CARTRO MILA, JAIME	42	H	S	PAGES
F	CARTRO MILA, JOSE	32	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FONTANALS MERCET, FRANCISCO	61	H	C	PAGES
E	SANTACANA FERRE, JACINTA	40	D	C	SP
F	FONTANALS ALMIRALL, MARIA	20	D	S	SP
F	FONTANALS SANTACANA, JOSE	16	H	S	SP
F	FONTANALS SANTACANA, RAMON	10	H	S	SP
F	FONTANALS SANTACANA, EMILIA	7	D	S	SP
F	FONTANALS SANTACANA, EULALIA	5	D	S	SP
T	PARERA FONTANALS, VICENTE	30	H	S	CARRETER
S	MARRUGAT GARRIGA, CARMEN	18	D	S	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	MARGARIT TORRES, JOSE	37	H	C	PAGES
E	RAVENTOS RENOM, ROSA	30	D	C	SP
M	MARGARIT RIERA, LORENZO	25	H	S	PAGES
F	MARGARIT RAVENTOS, SUMTA	6	D	S	SP
F	MARGARIT RAVENTOS, SALVADOR	5	H	S	SP
F	MARGARIT RAVENTOS, RITA	1	D	S	SP
M	MARGARIT RIERA, JUAN	23	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	COLET GABARRO, JOSE	58	H	C	PAGES
E	VENTURA ROMAGOSA, PAULA	37	D	C	SP
F	COLET VENTURA, MARIA	17	D	S	SERVENTA
F	COLET VENTURA, JOSEFA	15	D	S	SERVENTA
F	COLET VENTURA, JOSE	10	H	S	SP
F	COLET VENTURA, JAIME	8	H	S	SP
F	COLET VENTURA, MERCEDES	13	D	S	SP
F	COLET VENTURA, FRANCISCO	3	H	S	SP
F	COLET VENTURA, JUAN	0	H	S	SP
T	LLORET GABARRO, JOSE	25	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PANADES ALMIRALL, PEDRO	64	H	C	PAGES
E	LLOPART TORRES, ROSA	62	D	C	SP
F	PANADES LLOPART, FRANCISCO	25	H	S	PAGES
F	PANADES LLOPART, LEONOR	18	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RAVENTOS RIVAS, JAIME	44	H	C	PAGES
E	VENTURA ROMAGOSA, MAGDALENA	42	D	C	SP
F	RAVENTOS VENTURA, ELVIRA	19	D	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, JOSE	13	H	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, ISIDRO	11	H	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, JAIME	7	H	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, VICTOR	4	H	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, BENITA	2	D	S	SP
F	RAVENTOS VENTURA, CARMEN	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ROS LLOPART, JUAN	42	H	C	PAGES
E	ROVIRA OLLE, DOLORES	28	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	GILI ALEGRE, PEDRO	38	H	C	PAGES
E	CALIX GUSTEMS, ROSA	33	D	C	SP
F	GILI CALIX, PABLO	12	H	S	SP
F	GILI CALIX, JOSE	7	H	S	SP
F	GILI CALIX, MARIA	4	D	S	SP
F	GILI CALIX, ANGELA	1	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	TUBELLA CARRERAS, RAMON	25	H	C	PAGES
E	SABATE HERMS, RAIMUNDA	21	D	C	SP
M	TUBELLA CARRERAS, DOLORES	21	D	S	SERVENTA

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO BERTRAN, JUAN	60	H	C	PAGES
E	SERRA VIA, MARIA	50	D	C	SP
F	BARGALLO SERRA, ANTONIO	27	H	S	FUSTER
F	BARGALLO SERRA, DOMINGO	13	H	S	PAPERER

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	VALLS OLLER, JOSE	36	H	C	PAGES
A	OLLER CASANELLAS, DOMINGA	63	D	V	SP
E	TORRENS OLLER, MAGDALENA	28	D	C	SP
F	VALLS TORRENTS, ROSA	3	D	S	SP
F	VALLS TORRENTS, JOSE	0	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	VALLS SERRA, PEDRO	55	H	V	PAGES
F	VALLS CANALS, ANTONIO	21	H	S	PAGES
F	VALLS CANALS, MARIA	17	D	S	SP
F	VALLS CANALS, JOSE	14	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RAFOLS RAFOLS, SERAFIN	68	H	C	PAGES
E	CIVIL TORRES, FRANCISCA	50	D	C	SP
F	RAFOLS CIVIL, MARIA	17	D	S	SERVENTA
F	RAFOLS CIVIL, FRANCISCO	13	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	MARTI CASTELLS, PEDRO	60	H	C	PAGES
E	MORELL VILA, SEBASTIANA	36	D	C	SP
M	MARTI CASTELLS, ROMAN	46	H	V	PAGES
T	MARTI CALAFI, SERAFIN	4	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ROVIRA TORRENS, RAMON	68	H	V	PAGES
G	SOLER RIGOL, JOSE	28	H	C	PAGES
F	ROVIRA TORRENS, MARIA	20	D	C	SP
N	SOLER ROVIRA, FRANCISCA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BERNADES TORT, SALVADOR	62	H	C	PAGES
E	MESTRES CARRERAS, MARIA	57	D	C	SP
F	BERNADES MESTRES, MIGUEL	32	H	C	PAGES
O	GIMFARRE PONS, DOLORES	30	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BRUGAL CASAS, JOSE	61	H	C	PAGES
E	MARTI CASTELLS, EULALIA	54	D	C	SP
F	BRUGAL MARTI, RAMON	24	H	S	PAGES
F	VENTURA, JOSE	17	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RIUS ESTRUCH, PEDRO	44	H	C	PAGES
E	LLOPART BATLLE, ROSA	52	D	C	SP
F	RIUS LLOPART, VICARIO	9	H	S	SP
F	VALLS LLOPART, LUIS	16	H	S	PAGES
F	VALLS LLOPART, DOLORES	21	D	S	SP
F	VALLS LLOPART, CAROLINA	18	D	S	SP
T	CAÑAMERAS LLOPART, JOSE	3	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	MAS MORROS, MARIANO	76	H	C	PAGES
E	ROMANA BORROS, VICENTA	69	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	VIA RAFULS, ANTONIO	30	H	C	PAGES
E	CARTRO MILA, MARIA	23	D	C	SP
F	VIA CARTRO, PEDRO	3	H	S	SP
F	VIA CARTRO, EMILIA	1	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PASCUAL GIBERT, JOCUNDO	63	H	C	PAGES
E	BARGALLO TUBELLA, FRANCISCA	63	D	C	SP
F	PASCUAL BARGALLO, PEDRO	34	H	C	PAGES
O	FRIGULS MORGADES, FRANCISCA	25	D	C	SP
F	PASCUAL BARGALLO, JUAN	24	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	OLLE RIUS, DAMASO	40	H	C	PAGES
E	BARCELO CIVIL, ROSA	38	D	C	SP
F	OLLE BARCELO, JOSE	17	H	S	PAGES
F	OLLE BARCELO, JOSEFA	14	D	S	SP
F	OLLE BARCELO, FRANCISCA	12	D	S	SP
F	OLLE BARCELO, ESTEVAN	9	H	S	SP
F	OLLE BARCELO, FRANCISCO	7	H	S	SP
F	OLLE BARCELO, CASILDA	5	D	S	SP
F	OLLE BARCELO, PABLO	2	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO TORRENS, JOSE	47	H	C	PAGES
E	BOTIFOLL MARTI MARIA	40	D	C	SP
A	TORRENS OLLE, MARGARITA	70	D	V	SP
F	BARGALLO BOTIFOLL, MARIA	15	D	S	SP
F	BARGALLO BOTIFOLL, JOSE	12	H	S	PAGES
F	BARGALLO BOTIFOLL, PEDRO	7	H	S	PAGES
F	BARGALLO BOTIFOLL, JUAN	4	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FONT BOATELL, FRANCISCO	62	H	C	PAGES
E	GUAL PASCUAL, MARIA	60	D	C	SP
F	FONT GUAL, MARIA	23	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RIUS ESTRUCH, CAETANO	58	H	C	PAGES
E	CIVIL CARBO, ANTONIA	57	D	C	SP
F	RIUS CIVIL, DOLORES	21	D	S	SP
F	RIUS CIVIL, FRANCISCA	17	D	S	SP
F	RIUS CIVIL, MERCEDES	15	D	S	SP
F	RIUS CIVIL, ANGELA	14	D	S	SP
F	FONT CIVIL, MIGUEL	31	H	S	PAGES

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	TRISTANY ALMIRALL, RAMON	54	H	C	PAGES
E	SALVADO MASAGUE, FRANCISCA	38	D	C	SP
F	TRISTANY SALVADO, JUAN	10	H	S	SP
F	TRISTANY SALVADO, FRANCISCO	7	H	S	SP
F	TRISTANY SALVADO, RAMON	4	H	S	SP
F	TRISTANY SALVADO, ADELA	1	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FERNANDEZ CIVIL, FRANCISCO	58	H	C	PAGES
E	RIUS ESTRUCH, FRANCISCA	56	D	C	SP
F	FERNANDEZ RIUS, PATRICIO	26	H	S	PAGES
F	FERNANDEZ RIUS, FRANCISCO	23	H	S	PAGES
F	FERNANDEZ RIUS, MATILDE	16	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PASCUAL ARDESIU, JOSE	41	H	C	PAGES
E	CARTRO MILA, DOLORESE	32	D	C	SP
A	ARDESIU BATLLE, JOSEFA	72	D	V	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FERNANDEZ CIVIL, PABLO	57	H	C	PAGES
E	BORROS PAYAROLS, CATALINA	44	D	C	SP
F	FERNANDEZ BORROS, MARIA	18	D	S	SP
F	FERNANDEZ BORROS, MIGUEL	16	H	S	PAPERER
F	FERNANDEZ BORROS, SALVADOR	14	H	S	SP
F	FERNANDEZ BORROS, ROSA	9	D	S	SP
F	FERNANDEZ BORROS, JAIME	3	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO GOL, JAIME	38	H	C	PAGES
E	ROSELL ROIG, MARIA	33	D	C	SP
F	BARGALLO ROSELL, MARIA	3	D	S	SP
F	BARGALLO ROSELL, CARMEN	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BALLET JUNCOSA, BUENAVENTURA	62	H	C	PAGES
E	VENTURA, MARIA	51	D	C	SP
F	BALLET FONT, JUAN	23	H	S	MILITAR
F	ACUDE VENTURA, JOSE	18	H	S	PAGES
F	BALLET VENTURA, JUAN	8	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CLARAMUNT ESTEVA, PEDRO	34	H	C	PAGES
E	MASAGUE FARRE, MARIA	38	D	C	SP
F	CLARAMUNT MASAGUE, PEDRO	2	H	S	SP
F	CLARAMUNT MASAGUE, FRANCISCA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO TUBELLA, PEDRO	60	H	C	PAGES
E	GIBERT MARTI, MAGDALENA	48	D	C	SP
F	BARGALLO GIBERT, BALTASAR	27	H	S	RAJOLER
F	BARGALLO GIBERT, JAIME	25	H	S	PAPERER
F	BARGALLO GIBERT, PEDRO	12	H	S	SP
F	BARGALLO GIBERT, MIGUEL	10	H	S	SP
F	BARGALLO GIBERT, JUAN	8	H	S	SP
F	BARGALLO GIBERT, FRANCISCA	19	D	S	SP
F	BARGALLO GIBERT, MARIA	15	D	S	SP
F	BARGALLO GIBERT, BARBERA	6	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FERNANDEZ CIVIL, JOSE	44	H	C	PAGES
E	CLARAMUNT ASCAXOL, TERESA	34	D	C	SP
F	FERNANDEZ CLARAMUNT, DELFINA	3	D	S	SP
F	FERNANDEZ CLARAMUNT, MARIA	1	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	CLARAMUNT GIBERT, MANUEL	49	H	C	PAGES
E	GALLOGRE BERTRAN, MARIA	42	D	C	SP
F	CLARAMUNT GALLOFRE, MARIA	17	D	S	SERVENTA
F	CLARAMUNT GALLOFRE, FRANCISCA	10	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ALMIRALL BUJONS, FELIX	47	H	C	PAGES
E	GIBERT VOLTA, MARIA	43	D	C	SP
F	ALMIRALL GIBERT, TERESA	13	D	S	SP
F	ALMIRALL GIBERT, ROSA	6	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FERNANDEZ DOMENECH, PEDRO	52	H	C	PAGES
E	ESTEVA MASANA, FRANCISCA	49	D	C	SP
F	FERNANDEZ ESTEVA, MARIA	19	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	ALEGRE GIBERT, JOSE	63	H	C	PAGES
E	RAFOLS DOMINGO, ANTONIA	62	D	C	SP
F	ALEGRE RAFOLS, SERAFIN	31	H	C	PAGES
O	CANALS GALCERAN, ANTONIA	30	D	C	SP
N	ALEGRE CANALS, TERESA	2	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	FERNANDEZ CIVIL, MIGUEL	54	H	C	PAGES
E	RIUS ESTRUCH, SERAFINA	44	D	C	SP
F	FERNANDEZ RIUS, DELFIN	21	H	S	PAGES
F	FERNANDEZ RIUS, FRANCISCO	19	H	S	PAPERER
F	FERNANDEZ RIUS, GAYETANO	4	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	LLADO SOLER, RAMON	48	H	C	PAGES
E	COLET GABARRO, MARIA	42	D	C	SP
F	LLADO COLET, MARIA	10	D	S	SP
F	LLADO COLET, JOSE	7	H	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO TUBELLA, DOMINGO	59	H	C	PAGES
E	MESTRES, ROSA	54	D	C	SP
F	BARGALLO MESTRES, PEDRO	30	H	C	PAGES
O	ALEGRE RAFOLS, MARIA	28	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARGALLO RIERA, FRANCISCO	66	H	C	PAGES
E	BROS CLARAMUNT, JOSEFA	75	D	C	SP
F	BARGALLO BROS, LUCIA	23	D	S	SP
F	BARGALLO GOL, JUAN	41	H	C	PAGES
O	ESTEVA FONTANALS, TERESA	38	D	C	SP
N	BARGALLO ESTEVA, JOSE	11	H	S	SP
N	BARGALLO ESTEVA, JAIME	8	H	S	SP
N	BARGALLO ESTEVA, MARIA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	VOLTA RIGOL, FRANCISCO	68	H	C	PAGES
E	RUBIO MALLOFRE, MARINA	35	D	C	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	BARCELO BARGALLO, JAIME	74	H	C	PAGES
E	MONTSERRAT CAPELLADES, FRANCISCA	74	D	C	SP
F	BARCELO LLOPART, JAIME	46	H	C	PALETA
O	CASTELLS ALMIRALL, MARIA	42	D	C	SP
N	BARCELO CASTELLS, JAIME	18	H	S	PAGES
N	BARCELO CASTELLS, JUAN	16	H	S	PAPERER
N	BARCELO CASTELLS, PEDRO	9	H	S	SP
N	BARCELO CASTELLS, MARIA	7	D	S	SP
N	BARCELO CASTELLS, CONCEPCION	2	D	S	SP
N	BARCELO CASTELLS, MANUELA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	RIUS GIBERT, JOSE	60	H	C	PAGES
E	CASTELLVI PARELLADA, ROSA	52	D	C	SP
F	RIUS CASTELLVI, RAMON	19	H	S	PAPERER
F	RIUS FERNANDEZ, FRANCISCO	30	H	C	PAGES
O	TURNER GIBERT, PAULA	22	D	C	SP
N	RIUS TURNER, GENEROSA	2	D	S	SP
N	RIUS TURNER, ROSA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	SABAT LLOPART, PABLO	34	H	C	PAGES
E	MONMAY BRASO, MARGARITA	27	D	C	SP
A	LLOPART ALEGRE, FRANCISCA	54	D	V	SP
F	SABAT MONMANY, ANGELA	0	D	S	SP

Parentiu	Nom	Edat	Sexe	Estat	Professió
C	PALAU FONT, MIGUEL	46	H	C	PAGES
E	ROS VILARDOS, MAGDALENA	38	D	C	SP
F	PALAU ROS, FRANCISCA	17	D	S	SP
F	PALAU ROS, JOSE	14	H	S	SP

APENDIX 3.2.
 CARACTERÍSTIQUES DE LES EXPLOTACIONS PAGESES (GELIDA 1862)

CAP DE FAMILIA	SUPERFICIE CONREADA (en Ha.)		SUPERF. TOTAL (en Ha.)	ANIMALS
	VINYA	CEREAL		
Aquilera Bonastre, Pere	1,04		1,04	1 Ase
Alegre Gibert, Josep	4,64	0,33	5,11	
Almirall Bujons, Felix	0,72		0,72	1 Ase
Argelich Dole, Salvador	2,27		2,27	
Ballet Juncosa, Ventura	2,52		2,77	
Barceló Bargalló, Jaume	4,80		5,49	
Bargalló Bertran, Joan	1,47		1,47	
Bargalló Gol, Jaume	3,28	0,03	3,31	
Bargalló Riera, Francesc	8,02	0,13	8,51	1 Mula
Bargalló Torrens, Josep	3,36		3,61	
Bargalló Tubella, Domènech	2,74	0,12	3,33	1 Ase
Bargalló Tubella, Pere	1,92	0,10	2,02	
Bernades Tort, Salvador	1,37		1,37	
Bertran Munner, Josep	0,24	0,20	0,53	
Bosch Salses, Jaume	2,60		2,60	
Brinquets Alanguins, Andreu	2,97	0,75	3,72	1 Mula
Bruçàl Casas, Josep	1,85		2,38	
Canals Oller, Josep	3,27		7,95	1 Ase
Canals Sagarra, Llorenç	3,73	0,26	4,49	1 Mula
Capellades Domènech, Jaume	0,48		0,61	
Carafi Julià, Joan	1,31		1,31	1 Ase
Carafi Sabat, Pere	1,37	0,17	1,54	
Carcasona Farre, Jaume	2,94		3,73	
Carcasona Farre, Joan	2,82		2,82	
Cartró Llopert, Jaume	14,14	4,77	28,84	1 Mula
Casanellas Torres, Vicenç	0,98	0,06	1,04	
Castellvi Parellada, Joan	1,72		1,72	
Claramunt Esteva, Pere	1,19		1,19	
Claramunt Gibert, Manel	1,02		1,02	
Colet Gabarró, Josep	2,20	0,63	2,83	
Esteva Figueras, Andreu	4,58		4,58	
Estruch Llopert, Agustí	6,36	2,69	24,15	1 Mula i 2 Bous
Farigola Pascual, Antoni	3,98	2,28	14,09	1 Ase i 2 Bous
Fernandez Civil, Francesc	7,55	0,66	10,45	1 Ase
Fernandez Civil, Josep	1,93	0,02	1,95	
Fernandez Civil, Miquel	3,62	0,09	3,76	1 Ase
Fernandez Civil, Pau	1,47		1,66	
Fernandez Domènech, Pere	1,42		1,42	
Font Boatell, Francesc	3,44	0,33	4,08	
Font Esteva, Joan	2,37		2,37	1 Ase
Fontanals Mercet, Francesc	18,61	2,94	36,71	2 Mula
Gili Alegre, Pere	2,94	0,66	3,89	1 Ase

Gual Pascual, Pere	4,53		5,32	
Julià Murràl, Jaume	0,97	0,47	1,44	1 Ase
Julià Ventura, Cristífol	2,72	0,08	2,99	1 Ase
Juncosa Romagosa, Marià	4,65	0,05	4,70	1 Ase
Lladó Soler, Ramon	1,18		1,18	
Llopart Farigola, Llorenç	4,72	0,56	5,28	1 Mula
Margarit Almirall, Llorenç	1,96	0,18	2,14	
Margarit Torres, Josep	5,83	0,10	5,93	
Martí Castells, Pere	2,63	0,04	3,83	
Mas Morros, Marià	4,55	0,41	5,50	1 Ase
Nicolau Farrant, Josep	1,47	0,11	1,58	
Oller Raventós, Boi	2,20		2,40	
Oller Rius, Damaso	4,95	0,40	10,16	
Palau Font, Jaume	2,31	0,05	2,51	1 Ase
Palau Font, Miquel	2,28	0,03	2,31	1 Ase
Panadés Almirall, Pere	2,12		2,12	
Pascual Ardesiu, Josep	1,95	0,06	2,40	1 Mula i 2 Bous
Pascual Gibert, Jocundo	1,85		1,85	
Pascual Viñas, Joan	1,35		1,35	
Pujol Sabat, Miquel	1,83		1,96	
Rafols Rafols, Serafi	3,77	0,07	5,83	
Raventós Rivas, Jaume	5,23	0,46	5,69	
Revordosa Marques, Isidre	2,44	0,09	2,53	1 Mula
Ribe Petit, Aleix	3,68	0,07	4,60	
Rius Estruch, Caetano	7,02	3,48	14,10	1 Mula i 2 Bous
Rius Estruch, Pere	1,95	0,10	2,05	1 Ase
Rius Gibert, Josep	2,40		2,40	
Ros Estella, Josep	2,44	0,31	2,75	
Ros Llopart, Joan	5,61	0,68	7,75	1 Ase
Rovira Torrens, Francesc	2,10		2,25	
Rovira Torrens, Ramon	1,25		1,80	
Sabat Llopart, Pau	4,59	0,28	6,65	
Sabat Parellada, Ramon	3,91	1,27	5,18	1 Ase
Torrens Bargalló, Francesc	9,12	1,56	65,51	1 Mula
Tristany Almirall, Ramon	3,05		3,67	
Tubella Carreras, Ramon	1,53		1,53	
Valls Oller, Josep	3,16		4,14	
Valls Sabat, Josep	1,40	0,05	1,45	
Valls Serra, Pere	1,22	0,08	1,40	
Via Rafuls, Antoni	0,73		0,84	
Volta Rigol, Francesc	5,09	0,53	5,88	

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRAFIA

1.- ARXIUS I SERIES DOCUMENTALS UTILITZADES

Biblioteca de Catalunya

Arxiu de la Reial Junta de Comerç

Arxiu de la Corona d'Aragó

Secció Hisenda, sèrie Ter-1. Els amillaraments consultats són: les Cabanyes (liligall 161); Castellví de la Marca (407); Font-rubí (541); la Granada (599 bis); Pacs (993); Sant Martí Sarroca (1.488); Vilobí del Penedès (2.056); Avinyonet (79); Gelida (586 bis); Lavit (661); Olèrdola (925); el Pla del Penedès (1.064); Pontons (1.093); Puigdàlber (1.128); Sant Cugat Sesgarrigues (1.314); Sant Llorenç d'Hortons (1.453); Sant Pere de Riudebitlles (1.541); Santa Fe del Penedès (1.690); Santa Margarida i els Monjos (1.701); Terrassola (1.801); Vilafranca del Penedès (2.007); Castellet i la Gornal (365); Olesa de Bonesvalls (935); St. Pere de Ribes (1.533).

Arxiu de la Diputació de Barcelona

Secció economia

Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès

Fons municipal:

Correspondència

Serveis a l'Estat i agrupacions forçoses

Governació

Hisenda

Varis

Fons notarial, notaris Francesc Llorens i Guasch; Jaume Abreu i Rius; Manuel Rovira; Jaume Mullol i Ferrer; Bonaventura Vidal i Busquets; Francesc Vallès i Roca; Marià Abella i Nogués; Joan Francesc Soler; Josep Anton Vallès; Josep Anton Sala i Macià; Lluís Cases i Pometa; Joan Francesc Solà; Fèlix Abreu i Busquets; Josep Anton de Lomaña i Trilla; Salvador Vallès i Batlle; Josep Escarrà i Feliu; Josep Antoni Macià; Lino Ubach; Narcís Vallès i Batlle; Salvador Cases i Ràfols; Francesc Ignasi Solà; Jaume Nicasi Abella; Jaume Domingo Mullol i Torrents; Ignasi de Traver i de Ros; Carles Parés i Miró; Joan Amich i Bachs; Francesc Xavier Fenollosa i Peris; Federico López Bastús; Pere Sacases i Pernal; Josep Parés i Castelltort; Pantaleón Lostal i Millera; Lluís Travvy i de Codol; Josep Ignasi Melo i Tormo.

Fons judicial:

Processos segle XIX

Estadístiques jutjats

Oficis

Ordres superiors

Entrades de correspondència

Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú

Governació

Hisenda

Port

Camins

Arxiu Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació

Lligalls fil·loxera

Lligalls Oïdium

Lligall crisi vinícola i informació vinícola

Lligalls estadística

Arxiu Municipal de Gelida

Contribucions

Padró habitants

Arxiu Municipal de Pacs

Contribucions

Arxiu Municipal de Sant Quintí de Mediona

Contribucions

Fons judicial

Arxiu Municipal de Sant Martí Sarroca

Contribucions

Fons judicial

Associacions

Arxiu Municipal de Sant Sadurní d'Anoia

Contribucions

Arxiu Municipal de Subirats

Contribucions

Fons judicial

Arxiu Municipal de Torrelles de Foix

Contribucions

Arxiu Patrimonial de la Família Pascual de Gelida

Arxiu Patrimonial de la Família Raventós de Sant Sadurní d'Anoia

Documentació heretat Prunamala

Documentació Casa Codorniu

Arxiu de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País
Secció treballs presentats

Museu de Vilafranca

Arxiu Bibliogàfic Pere Regull

Arxiu Comunitat de Preberes

Documentació Enric Regull

2.- BIBLIOGRAFIA

ABEL, Wilhem

(1973) Crisis agraires en Europe (XII-XIX siècle,
Paris, Flammarion.

AGERON, Charles-Robert

(1979) Histoire de l'Algérie contemporaine. De l'in-
surrection de 1871 au déclenchement de la guerre de
libération, Paris, Presses Universitaires de France.

AGUILÓ i CORTES, Isidoro

(1897) La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la
provincia de Barcelona, Madrid, Dirección General de
Agricultura, Industria y Comercio.

ALCARAZ MARTINEZ, E.

(1933) El catastro español, Barcelona

ALSINA, C., FELIU, G. i MARQUET, Ll.

(1990) Pesos, mides i mesures dels Països Catalans,
Barcelona, Curial.

ALVAREZ ARRONIZ, C. i FERRER ALOS, Ll.

(1992) " La fil·loxera al Bages: demografia, canvis en
la propietat i desnonaments", dins FERRER, Ll., ALVA-
REZ, C. SANTMARTÍ, C. i GÜELL, A. Vinya, fil·loxera,
propietat i demografia a la Catalunya Central, Manre-

sa, Centre d'Estudis del Bages, 8-35.

ANDREU, J.

(1985a) "Propietat i relacions socials a l'agricultura de Reus: segles XVIII i XIX", Manuscrits, 2, 67-114.

(1985b) Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim, Reus, Associació d'Estudis Reusencs

ANES, G.

(1995) La ley agraria, Madrid, Alianza editorial.

ANGUERA, P.

(1982) "Notes per a la història agrària de Reus en el segle XIX", Quaderns d'Història Tarraconense, Vol III,

ANÒNIM

(1861) Resenya en defensa de las vinyas á rabassa modo y modo pràctich de amillararlas, Barcelona

(1879) Manual de amillaramientos. Novisimo reglamento del 10 de Diciembre de 1878 que ha modificado el de 19 de Setiembre para la formación de los amillaramientos de la riqueza territorial y sus agregadas en todos los pueblos de España, Madrid

ANSELMÍ, S.

(1990) "Mezzadri e mezzadrie nell'Italia centrale", dins BEVILACQUA, P. (ed) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea, Venezia, Masilio, Vol. 2, 201-259.

ANTÚNEZ, L.

(1887) Informe sobre la crisis actual de las industrias pecuaria y vitivinícola emitido por la Junta de notables convocada al efecto y presidida por Don Luis Antúnez, Barcelona, Tipografía de Salvador Manero.

(1888) La crisi agrícola y pecuaria. Actas de las sesiones de la comisión creada por Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis por que atraviesa la agricultura y la ganadería, Madrid.

ARMENGOL i CUSTAL, Dolors

(1979) "La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX", Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 14, Institut d'Estudis Empordanesos, 9-137.

ARMSTRONG, A.

(1988) Farmworkers. A Social and Economic history, 1770-1980, Londres, Batsford.

ARNABAT, Ramon

(1990) "Notes sobre la conflictivitat senyorial al Penedès (1759-1800)", Estudis d'Història Agrària, 8, 101-122.

(1992) Els treballadors de Vilafranca en el darrer terç del segle XIX, Sant Sadurní d'Anoia, Museu de Vilafranca.

ARTOLA, M.

(1986) La Hacienda del siglo XIX. Progresistas y moderados, Madrid, Alianza.

AZAGRA ROS, J.

(1980) "Fiscalidad moderna sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX", Estudis d'Història Contemporània del País Valencià, 2, 257-289.

BADOSA, Elisa

(1979) Actituds i comportaments econòmics d'un sector de propietaris de la terra: el clergat barceloní (1760-1835), Memoria de Doctorat, Universitat de Barcelona.

(1985) Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona, Barcelona, Col·legi Notarial.

(1986) "Desamortización y crecimiento agrario a mediados del siglo XIX en Cataluña", dins VV.AA. Desamortización y hacienda pública, Madrid, Vol. 2, 377-409,

BALCELLS, Albert

(1983) El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936), Barcelona, La Llar del Llibre.

BALLBÉ i BOADA, M.

(1993) Tines al mig de les vinyes a la comarca del Bages, Manresa, Centre d'Estudis del Bages.

BARBAZA, Yvette

(1988) El paisatge humà de la Costa Brava, Barcelona,

Edicions 62.

BARCELÓ, A.

(1981) Reproducción económica y modos de producción, Barcelona, Ed. del Serbal.

BARRERA GONZÁLEZ, A.

(1990) Casa, herencia y familia en la Cataluña rural, Madrid, Alianza editorial.

BEAUR, G.

(1994) "La transmission des exploitations: logiques et stratégies", comunicació a XI Congrés de l'Association Internationale d'Histoire Economique, Milan.

BENACH, P.

(1911) En defensa de la rabassa morta, Barcelona

(1931) La reforma agrària a Catalunya. Orientacions jurídiques i pràctiques de la qüestió, Vilafranca del Penedès, Gràfiques Cuscó.

BENAVENTE, J.

(1990) "La minva de la fecunditat", dins VV.AA. Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. Segle XIX, població i agricultura, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

BENELVAS, L.

(1980) Economía agraria en Cataluña, Barcelona, Ketres

BEVILACQUA, P. (ed)

(1989) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. I. Spazi e paesaggi, Venezia, Marsilio.

(1990) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. II. Uomini e classi, Venezia, Marsilio.

(1991) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. III. Mercati e istituzioni, Venezia, Marsilio.

BHADURI, A.

(1987) La estructura económica de la agricultura atrasada, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.

BIAGIOLI, G.

(1989) "Le metayage en Italie centrale: un systeme agraire a l'epreuve de l'histoire et de l'historiographie, Bulletin du Centre d'Histoire Economique et Sociale de la Region Lyonnaise, 3-4, 7-36.

BLOCH, M.

(1978) La historia rural francesa, Barcelona, Critica.

BOSCH DE LA TRINXERIA, C.

(1889) L'hereu Noradell, Barcelona, Edicions 62, 1979.

BOSERUP, E.

(1967) Las condiciones del desarrollo en la agricultura, Madrid, Tecnos.

(1984) Población y cambio tecnológico. Estudio de las tendencias a largo plazo, Barcelona, Critica.

BOY, Jaume

(1840) Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio, Barcelona.

BROCA, G.M. DE

(1918) Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones de derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985.

CALATAYUD, Salvador

(1989) Capitalismo agrario y propiedad campesina. La Ribera del Xúquer, 1860-1930, València, Edicions Alfons el Magnànim.

CALVO, A. (ed)

(1995) El pas de la societat agrària a industrial al Baix llobregat. Agricultura intensiva i industrialització, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CAMINAL, M.

(1979) L'Institut Agrícola Català de Sant isidre (1851-1901), Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

(1989) "La fundació de l'Institut Agrícola Català de

Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901), Recerques, 22, 117-135.

CAMINAL, E., CANALES, A., SOLÀ, A., TORRAS, J.

(1978) "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)", Recerques, 8, 51-72.

CAMPS, Enriqueta

(1991) "Els nivells de benestar a finals del segle XIX. ingrés i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)", Recerques, 24, Barcelona, 7-22.

CAMPS i GIRÓ, Joan

(1978) La guerra dels matiners i el catalanisme polític (1846-1849), Barcelona, Curial.

CANALES, E.

(1985) "Diezmos y revolución burguesa en España", dins GARRABOU, R. i GARCIA SANZ, A. (eds) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona, Crítica, 245-274.

CANESTRARI, C., COLOJANNI, L. i PAZIENTI, M.

(1983) La colonizzazione del territorio: il modello francese. L'Algeria tra il 1830- e il 1962, Milano, Franco Angeli.

CAÑAS i MAÑÉ, J.

(1907) Explotació del cultiu agrícola, Vilafranca del Penedès

CARBONELL i BRAVO, Francesc

(1816) Nuevo método económico de destilar el vino con el aparato de Juan Jordana, Barcelona, A. Brusi.

(1820) Arte de hacer y conservar el vino, con una nota acerca de la fabricación de vinagre, Barcelona, A. Brusi.

(1824) Adición al apéndice del Arte de hacer y conservar vino, Barcelona, A. Brusi.

(1832) Manual de la fabricación de vino y vinagre, Barcelona, vda. e hijos A. Brusi.

CARDÓ i SOLER, Josepa

(1983) L'evolució dels conreus al Camp de Tarragona a partir del segle XVIII, Valls, Institut d'Estudis Vallencs.

CARLES, J.B.

(1889) La cuestión de los alcoholes y el conflicto vinatero, València, Manuel Alufre.

CARNERO ARBAT, T.

(1980) Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900, Madrid, M.A.P.A.

CARRERAS, A. (ed)

(1989) Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, Madrid, Fundación Banco Exterior.

CASAS i MERCADÉ, F.

(1948) Las aparcerías y sus problemas, Barcelona

CERDÀ, Ildefons

(1868) "Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", dins Teoría general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1971.

CHAYANOV, Alexander V.

(1974) La organización de la unidad económica campesina, Buenos Aires, Ediciones Nueva Visión.

CLAVERO, B.

(1983) "Revolució i dret de propietat: interferència de l'emfiteusi", Estudis d'Història Agrària, 7, 9-23.

CODINA, J., MORÁN i RENOM, M. (eds)

(1992) El Baix Llobregat el 1789, Barcelona, Curial Edicions de l'Abadia de Montserrat.

COLLINS, E.J.T.

(1976) "Migrant labour in British agriculture in the nineteenth century", Economic History Review, 1976, I, 38-59.

COLOMÉ, Josep

(1987) L'evolució vinícola de l'Alt Penedès en el darrer terç del segle XIX. Estudi de l'evolució del preu dels vins i els esperits, Sant Sadurní d'Anoia, Museu de Vilafranca.

(1989) "Origine et caracteristiques du mouvement 'rabassaire' en Catalogne: la contree du Penedes", Bulletin du Centre d'Histoire Economique et Sociale de la Region Lyonnaise, nº 3-4, 87-110.

(1990) "Les formes d'accés a la terra a la comarca del l'Alt Penedès el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitícola", Estudis d'Història Agrària, 8, 123-144.

(1992) "Estructura de la propiedad y crisis agraria a finales del siglo XIX: la comarca del Penedés", dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 237-260.

COLOMÉ, Josep i VALLS, Francesc

(1994) "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", Recerques, 30, 47-68.

COMÍN COMÍN, F.

(1989) Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2 Vol.

CONGOST, Rosa

(1986) "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840, Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans, Barcelona, Crítica, 247-277.

(1990) Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862, Vic, Eumo.

(1991) "Enfiteusis y pequeña explotación campesina en Cataluña, siglos XVIII-XIX", dins SAAVEDRA, P. i VILLARES, R. Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX. 2. Campesinado y pequeña explotación, Barcelona, Crítica, 63-87

(1992) "Aproximación al estudio de economías familiares. La región de Gerona (1768-1862). Primeras hipótesis", Comunicació presentada a la V Reunión del Seminario de Historia Agraria, Santiago de Compostela.

COTS, A.

(1984) "Aproximació a l'estudi dels conflictes senyoriais a Catalunya (1751-1808)", Estudis d'Història Agrària, 4, 241-268.

COYA, E.

(1878) Memoria sobre la invasi3n de la Phylloxera Vastatrix en la provincia de M3laga, Sevilla.

CREUS, Teodoro

(1854) El c3lera-morbo en Villanueva i Geltr3, Vilanova i la Geltr3, Institut d'Estudis Penedesencs, (edici3 facs3mil 1989).

CUCURULL, F.

(1970) Or3gens i evoluci3 del federalisme catal3, Barcelona.

DELGADO RIBAS, Josep M^a

(1982) "El impacto de las crisis coloniales en la econom3 catalana (1787-1807)", dins J. FONTANA (ed.) La econom3 espanyola al final del Antiguo R3gimen, Madrid, Alianza Universidad/Banco de Espa3a, Vol. 3, 97-110.

DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA

(1984) L'agricultura a les comarques de Catalunya. Superf3cies i produccions 1984, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

DIRECCI3N GENERAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO

(1981) Avance estad3stico sobre cultivo y producci3n de la vid en Espa3a, Madrid.

DUARTE, A.

(1987) El republicanisme catal3 a la fi del segle XIX, Vic, Eumo.

DUBY, G. i WALLON, A. (dir)

(1976) Histoire de la France rurale, Paris, Seuil, 4 Vol.

DURAN i CAÑAMERAS, F.

(1932) El problema agrario en Catalu3a (la cuesti3n de la rabassa morta), Barcelona

DURAN i PUJOL, M.

(1985) "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)", Recerques, 17, 7-42.

DURRENBERGER, E.P. i TANNENBAUM, N.

(1979) "Una reconsideració de Chayanov i dels seus crítics recents", Estudis d'Història Agrària, 3, 7-21.

ESCLASANS i MILÀ, Ramon

(1902) Estudi crítich-històric del Penadès en el sigle XIX, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista.

ESTALELLA, Helena

(1984) "La gran propietat a les comarques gironines", Recerques, 16, 71-92.

ESTAPÉ, Fabià

(1971) La reforma tributaria de 1845, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales.

ETXEZARRETA, M. (ed)

(1979) La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, Madrid, M.A.P.A.

FELIU MONTFORT, G.

(1985) "Posibilidades de producción y necesidades de reproducción de la familia campesina en el Antiguo Régimen (un ejemplo local)", comunicació a III Congreso de Historia Económica, Segovia.

(1990) El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell (segles XVIII-XIX), Lleida, I.E.I.

FERNÁNDEZ PRIETO, L.

(1992) Labregos con ciencia. Estado, sociedade e innovación tecnolóxica na agricultura galega, 1850-1939, Vigo, Xerais.

FERRER i ALÓS, Llorenç

(1983) "L'estructura de la propietat i de l'explotació d'un vinyar de la Catalunya central: el Bages els segles XVIII i XIX", Estudis d'Història Agrària, 6, 101-130.

(1987) Pagesos, rabassaires i industrials en la Cata-

lunya central, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

(1991) "La pequeña explotación en un viñedo de la Cataluña central en los siglos XIX y XX. Consideraciones sobre su evolución y comportamiento", dins SAAVEDRA, P. i VILLARES, R. (eds) Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX. 2. Campesinado y pequeña explotación, Barcelona, Crítica, 34-62.

(1994) "Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña central (siglos XVIII-XX)", Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, XII, 2-3, 201-232.

FERRER, Ll., SEGURA, A. i SUAU, J.

(1983) "L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 6, 131-156.

(1985) "Una proposta d'anàlisi de la distribució de la riquesa entre els grups socials d'una comunitat" dins VV.AA. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma de mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 143-173

FERRER GÓMEZ, M.

(1924) Legislación sobre alcoholes, Madrid, Rivadeneira.

FIGUEROLA, Laureano

(1849) Estadística de Barcelona en 1849, Barcelona.

FLORES DE LEMÚS, A.

(1926) "Sobre una direcció fundamental de la producció rural española", Hacienda Pública Española, Madrid 1926, nº 42-43, 421-465.

FONTANA, Josep

(1970) "Colapso y transformación dels comercio exterior español entre 1792 y 1827", Moneda y Crédito, 115, pp.

(1977) La revolución liberal. política y hacienda en 1833-1845, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales.

(1980) "Crisi camperola i revolta carlina", Recerques, 10, 7-16.

(1985) "La crisis agraria a comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España", dins GARCIA SANZ, A. i

GARRABOU, R. (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona, Crítica, 103-128.

(1988) "*La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*", dins VILAR, P. (dir) Història de Catalunya, Barcelona, Vol. 5, Edicions 62.

FRADERA, Josep M^a

(1987) Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona, Crítica.

FRIGOLA, V.

(1824) Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, Barcelona, Imprenta de la vda. Brusi.

FUENTES QUINTANA, E.

(1990) Las reformas tributarias en España, Barcelona, Crítica.

GALASSI, F.L.

(1990) "*Los contratos agrarios en Italia en las primeras décadas del siglo XX: análisis económico del censo de 1911*", Areas, 12, 69-77.

GALÉS, M.

(1936) El problema del vi a Catalunya, Barcelona.

GALLEGO, Domingo

(1992) "*Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica*", Noticiario de Historia Agraria, 3, 7-31.

GARCÍA BADELL, G.

(s.d.) El catastro de la riqueza rústica en España, Madrid

GARCÍA DE LOS SALMONES, N.

(1893) La invasión filoxérica en España y las cepas americanas, Barcelona, Luis Tasso.

GARCÍA SANZ, A.

(1977) Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja, Madrid, Akal.

GARRABOU, Ramon

(1962) La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona.

(1975) "La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: una etapa del desenvolupament del capitalisme", Recerques, 5, 163-216.

(1978) "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i l'Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós", Estudis d'Història Agrària, 1, 241-280.

(1980a) "El conreu del blat. Per a una història de les societats pageses tradicionals", L'Avenc, 29, 52-59.

(1980b) "Un testimonio de la crisis de subsistencia de 1856-1857: el expediente de la Dirección General de Comercio", Agricultura y Sociedad, 14, 269-356.

(1983) "El camp català als segles XIX i XX", dins VV.AA. Estructura social i econòmica del camp català, Barcelona, Edicions de la Magrana, 105-124.

(1985) Modernitat i endarreriment de l'agricultura valenciana. Un fals dilema (1850-1900), València, Institució Alfons el Magnànim.

(1988) (editor) La crisis agraria de fines del siglo XIX, Barcelona, Crítica.

(1991) "La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània", Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de montserrat, 81-11.

(1992) (coordinador) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A./Institut d'Estudis Menorquins.

(1994) "Transformazioni strutturali dell'agricoltura europea durante la crisi: analisi del caso spagnolo", VV.AA. L'agricoltura in Europa e la nascita della questione agraria, Roma, Istituto Alcide Cervi, 31-52.

GARRABOU, R., BARCIELA, C. i JIMENEZ BLANCO, J.I. (eds)

(1986) Historia Agraria de la España Contemporánea. 3. La crisis de la agricultura tradicional (1900-1960), Barcelona, Crítica.

GARRABOU, Ramon, PUJOL, Josep

(1987) "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", Recerques, 19, 35-84.

(1988) "La especialización de la agricultura mediterránea y la crisis. Cataluña y el País Valenciano", dins La crisis agraria de fines del siglo XIX, Barcelona, Crítica, 94-130.

GARRABOU, Ramon, PUJOL, Josep i COLOMÉ, Josep

(1991) "Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)", Recerques, 24, 23-51.

GARRABOU, Ramon, PUJOL, Josep, COLOMÉ, Josep i SAGUER, Enric

(1992a) "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, ss. XIX-XX)", dins GARRABOU, Ramon (coordinador), Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A./Institut d'Estudis Menorquins.

(1992b) "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", Recerques, 26, 105-132.

GARRABOU, Ramon i SANZ, Jesús (eds)

(1985) Historia Agraria de la España Contemporánea. 2. Expansión y crisis (1850-1900), Barcelona, Crítica.

GARRABOU, Ramon, SAGUER, Enric i SALA, Pere

(1993) "Formas de gestión patrimonial y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: los patrimonios del marqués de Sentmenat en el Vallés y en Urgell (1820-1917)", Noticiario de Historia Agraria, 5, 97-123.

GARRABOU, Ramon, TELLO, Enric i VICEDO, Enric

(1993) "De rentistas a propietarios, la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)", Señorío y feudalismo en la Península Ibérica, ss. XII-XIX, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.

GARRABOU, R. i TELLO, E.

(1995) Salario como coste, salario como ingreso: el precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea (1727-1930), treball manuscrit en curs de publicació.

GARRIER, Gilbert

(1973) Paysans du Beaujolais et du Lyonnais (1800-1970), Grenoble, PUG, 2 vol.

(1989) Le phylloxéra. Une guerre de trente ans, 1870-1900, Paris, Albin Michel.

GARRIER, Gilbert i HUBSCHER, Ronald

(1974) "Aspects et limites de la crise phylloxérique en Beaujolais", Revue d'Histoire Economique et Sociale, Vol 52.

(1988) (dir) Entre faucilles et marteaux. pluriactivités et stratégies paysannes, Lyon/Paris, Presses Universitaires de Lyon/Maison des Sciences de l'Homme.

GAVALDÀ, A.

(1989) L'associacionisme agrari a Catalunya (el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988), Valls, Institut d'Estudis Vallencs.

GAVINAUD, G.

(1983) "Propietaris-viticultors al Rosselló", Estudis d'Història Agrària, 6, 7-56.

GAYAN, Manuel M^a

(1929) Reconstrucción del viñedo y cultivo de la viña, Madrid, Librería de Luis Santos.

GENERALITAT DE CATALUNYA

(1985) Compilació del Dret Civil de Catalunya, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

GIORGETTI, G.

(1974) Contadini e proprietari nell'Italia moderna, Torino

GIRALT i RAVENTÓS, Emili

(1952) "Evolució de l'agricultura a l'Alt Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual", Assamblea intercomarcal del Penedès i Conca d'Odena, Martorell/Igualada, 166-176.

(1965) "El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936", Revista de Trabajo, 7,

(1980a) "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera", L'Avenc, 30, 66-71.

(1980b) "L'elaboració del vi abans de la fil·loxera", L'Avenc, 31,

(1982) "La propietat i l'explotació de la terra durant el segle XIX", dins VV.AA. Història de Catalunya, Barcelona, Vol. 5, 39-59, Salvat.

(1990) "L'agricultura", dins VV.AA. Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. S. XIX. Població i agricultura, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 121-305.

GIRONA TRIUS, P.J.

(1942) "La invasión filoxérica en España", dins Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Vol. XXVI, 557, Barcelona.

GIRONA, P.J., BOIX, J.M^a i JANSANA, A.

(1923) La rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales y Memoria, Barcelona, Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

GONZÁLEZ CASANOVA, J.A.

(1974) Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Curial, Barcelona.

GOUJON, P.

(1976) "Contribution a l'étude de la grande propriété dans le vignoble maconnais au XIXe siècle", Revue d'Histoire Economique et Sociale, V. 54, 3,

GRAU, R. i LÓPEZ, M.

(1988) "El creixement demogràfic català del segle XVIII: la polèmica Vilar-Nadal", Recerques, 21, 51-69.

GRIGG, D.

(1985) La dinamica del mutamento in agricultura, Bologna, Il Mulino.

(1992) The transformation of agriculture in the West, Oxford, Blackwell

GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL

(1981) El vino, 1874-1907: dificultades para reconstruir la serie de sus cotizaciones, Madrid, Banco de

España.

(1983a) "*Notas sobre la producción agraria española, 1891-1931*", Revista de Historia Económica, 2

(1983b) "*Evolución de la superficie cultivada de cereales y leguminosas en España, 1886-1935*", Agricultura y Sociedad, 29, 285-325.

(1991) Estadísticas históricas de la producción agraria española, Madrid, M.A.P.A.

GRUPO DE HISTORIA AGRARIA DE MURCIA

(1992) "*La propiedad de la tierra en los regadíos del Segura durante los siglos XIX y XX*", dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 159,190.

GRUPO DE INVESTIGACIÓN DEL INSTITUTO GERÓNIMO DE UZTÁRIZ DE PAMPLONA

(1992) "*La propiedad privada en Navarra a fines del siglo XIX*", dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 93-158.

GUISADO, J.

(1983) "*Crisis agraria e invasión filoxérica en la España del siglo XIX*", Revista de Historia Económica, 2, 165-184.

GUTIÉRREZ, Miquel

(1992) "*La propiedad de la tierra en una comarca de la Cataluña interior: l'Anoia en la segunda mitad del siglo XIX*", dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 293-324.

HERAS, P.A. i MAS, C.

(1994) Viticultura i fil·loxera a l'últim terç del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona, Tarragona, Virgili editor.

HERNÁNDEZ MORENO, A.

(1975) "*Un contrato agrario del derecho español: la rabassa morta*", Revista di Diritto Agrario, 4, 627-655.

HILTON, R.

(1988) Conflicto de clases y crisis del feudalismo, Barcelona, Crítica.

IGLÉSIES, Josep

(1964) Manuel Barba i Roca. Memòries acadèmiques, Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmés.

(1968) La crisi agrària de 1879-1900, Barcelona, Edicions 62.

INSTITUT AGRÍCOLA CATALÀ DE SANT ISIDRE

(1923a) La crisis vinícola, Barcelona, IACSI.

(1923b) La rabassa morta en Cataluña. Su extensión, sus conflictos, su solución, Barcelona, Imp. Bayer hermanos y Cia.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES

(1923) La "rabassa morta" y su reforma, Madrid

JOVÉ, A.M.

(1983) "Propiedad de la tierra y crecimiento agrario en Lérida (1785-1944), dins VV.AA. La regió agrària de Lleida, Lleida, Pagès editors, 117-138.

JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA

(1891) Avance estadístico sobre el cultivo y producción de la vid en España, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos.

(1892) La ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1891, Madrid, Tip. de L. Peant e hijos.

JUSTICIA, A. i RUIZ SINOGA, J.D.

(1987) Especialización agrícola y desarticulación del espacio. La viticultura en Málaga durante el siglo XIX, Málaga.

KERTZER, D.I.

(1984) Family life in Central Italy, 1800-1910, New Brunswick, Rutgers University Press

KINDLEBERGER, Charles P.

(1988) Historia financiera de Europa, Barcelona, Crítica.

LABROUSSE, E.

(1973) Fluctuaciones económicas e historia social, Madrid, Tecnos.

LACHIVER, M.

(1988) Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français, Paris, Fayard.

LACOMBA, J.A.

(1980) "La filoxera en Málaga", Agricultura y Sociedad, 16, 323-370.

LANDSBERGER, H.A. (ed)

(1978) Rebelión campesina y cambio social, Barcelona, Crítica.

LANA, J. Miguel

(1994) "Trabajo, técnica y mercado en la viticultura navarra: los viñedos del Marqués de San Adrián de Monteaudo durante el siglo XIX", Noticiario de Historia Agraria, 10, 131-158.

LASLETT, P.

(1972) "La famille et le ménage: approches historiques", Annales ESC, 4-5, 847-872.

LEON, Arturo de

(1935) Enfermedades del viñedo. El black-rot, Madrid, Ministerio de Agricultura.

LIEBOWITZ

(1989) "French agricultural depression", The journal of Interdisciplinary History, Vol. XIX, 3.

LLOVET MONT-ROS, J.

(1937) "Apunts d'economia agrícola", Butlletí del Departament d'Agricultura, 4, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

LLUCH, E.

(1973) El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana, Barcelona, Edicions 62.

LOPEZ ESTUDILLO, A.

(1987) "Federalismo, campesinado, y métodos de restablecer el control político en la Restauración", comunicació a Congrés Històric Internacional del Centenari de la Fil·loxera i el Cava, Sant Sadurní d'Anoia.

(1989) "Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)", Historia Social, 3, 17-32.

LOUBERE, A.

(1978) "Geographie du commerce des vins: la France et Italie pendant la crise du phylloxéra", dins HUETZ DE LEMPS, A. (dir) Geographie historique des vignobles, Vol. 2, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.

LOUBERE, L.

(1978) A history of wine in France and Italy in the nineteenth century, New York.

MADOZ, P.

(1846-50) Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar, Madrid.

MALUQUER DE MOTES, Jordi

(1974) "El mercado colonial antillano en el siglo XIX", dins NADAL, J. i TORTELLA, G. (eds) Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea, Barcelona, Ariel, 322-357.

(1989) "Precios, salarios y beneficios", dins CARRE-RAS, A. (coor) Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, Madrid, Fundación Banco Exterior, 495-532.

MANERA, C.

(1992) "Viticultors a Mallorca. L'avenç de la vinya al segle XVIII", Estudis d'Història Agrària, 9, 41-72.

MARTÍNEZ ALCUBILLA, M.

(1916) Diccionario de la Administración española, Madrid

MARTÍNEZ NO, Mª Dolors

(1993) "El químic Josep Roura i Estrada (1797-1860) i la seva aportació a l'enologia", dins GIRALT, E. (ed) Vesves i vins: mil anys d'història, Barcelona, Universitat de Barcelona, 195-206.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos

(1981) Cataluña en la carrera de Indias, Barcelona, Crítica.

"América i l'economia catalana, 1680-1898", L'Avenc, 100, 60-68.

MARTORELL i PAÑELLAS, A.

(1902) El Penadès. Notes crítiques sobre les vicissituds de la Agricultura, Industria y Comers durant el segle XIX, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista.

MASSULLO, G.

(1990) "Contadini. La piccola proprietà coltivatrice nell'Italia contemporanea", dins BEVILACQUA, P. (ed) Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. Vol 3. Mercati e istituzioni, Venezia, Marsilio.

MASPONS i ANGLASELL, F.

(1963) Fons de dret català, Barcelona

MATA OLMO, R.

(1987) Pequeña propiedad y gran propiedad agraria en la depresión del Guadalquivir. Aportación al estudio de la génesis y desarrollo de una estructura de la propiedad agraria desigual, Madrid, M.A.P.A.

MATA OLMO, R. i ROMERO GONZÁLEZ, J.

"Fuentes para el estudio de la propiedad agraria en España (siglos XVIII-XX). Balance provisional y análisis crítico", Agricultura y Sociedad, 49,

MAYAYO, A.

(1986) La Conca de Barberà, 1890-1939. De la crisi agrària a la guerra civil, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà.

(1995) De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1894, Catarroja-Barcelona, Afers.

MIKELARENA PEÑA, F.

(1992a) "Estructuras familiares en España a través del censo de 1860", Boletín de la ADEH, 3,

(1992b) "Estructuras familiares y sistemas sucesorios en Navarra: una aproximación crítica desde las ciencias sociales a las perspectivas tradicionales", Revista Jurídica de Navarra, 4,

(1992c) "El hogar rural en España a mediados del siglo XIX: algunas consideraciones desde la perspectiva de la historia agraria", Noticiario de Historia Agraria, 3, 33-61.

(1994) "Estructuras familiares, ciclo de vida, composición del hogar y mano de obra extrafamiliar en el seno de los grupos domésticos de una ciudad tradicional: el ejemplo de Pamplona en 1786", Boletín de la ADEH, XII, 2-3, 127-147.

MINISTERIO DE FOMENTO

(1911) La invasión filoxérica en España y el estado de la reconstrucción del viñedo, Madrid.

MIRET i TERRADA, J.

(1884) El mildew, Tarragona, Josep A. Mel·lo.

MORILLA CRITZ, J.

(1989) "Cambios en la viticultura de Andalucía Oriental durante la crisis de finales del siglo XIX. Estudio sobre los datos de los informes consulares británicos", Revista de Historia Económica, 1, 157-193.

MORENO, Belén

(1995) La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya, Barcelona, Fundació Noguera.

MUELLER

(1976) "The economic value of children in peasant agriculture", dins RIDKER Population and development, Baltimore, 98-153.

MUÑOZ PRADAS, Francesc

(1990) El creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès (segles XVII-XIX), Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.

NADAL, J.

(1975) El fracaso de la revolución industrial en España, Barcelona, Ariel.

(1983) "La població catalana al segle XVIII", dins Història de Catalunya, Barcelona, Ed. Salvat, V.4, 257-272.

(1988) La población española (siglos XVI a XX), Barce-

lona, Ariel (3ª ed)

NAVARRO i MAS, Josep

(1797) Memoria sobre la viña, su plantación, propagación, reparación, conservación, enfermedades, accidentes, cultivo y vendimia en el Principado de Cataluña, Barcelona, Oficina de Tecla Pla Vda.

NICOLAU i NOS, Roser

(1990) "*Els factors demogràfics del creixement econòmic: Catalunya, 1787-1910*", dins VV.AA. Història econòmica de la Catalunya contemporània. 2. S. XIX. Població i agricultura, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 13-62.

NOVELLA, Joaquim

(1988) L'economia de l'Alt Penedès, Barcelona, Caixa Penedès.

OLIVÁN, Alejandro

(1858) Manual de agricultura, Barcelona

ORRIOLS i CARBONELL, Joan

(1990) Resposta de Francesc Papiol al Qüestionario de Zamora, Vilanova i la Geltrú, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.

PALAZZI, Maura

(1994) "*Rotture di equilibri tradizionali nelle relazioni fra i sessi. I nuovi ruoli familiari e lavorativi delle donne contadine durante la crisi agraria*", Instituto Alcide Cervi. Annali 1992-1993, Roma, 167-203.

PAN-MONTOJO, Juan

(1989) La viticultura en España (1750-1988), Madrid, M.A.P.A.

(1994) La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936), Madrid, Alianza editorial.

PAN-MONTOJO, J. i PUIG, N.

(1994) "*Los grupos de interés y la regulación pública del mercado de alcoholes en España (1887-1936)*", Revista de Historia Económica, any XIII, 2, 251-280.

PARÉS GONCER, S.

(1944) "Contratación notarial agraria en el Alto Peñadés durante el siglo XIX", La Notaría, 4art. trimestre 1944, 1-21.

PASCUAL, Pere

(1981) "La masia: autoconsum, circulació monetària i exacció fiscal (1833-1847)", dins VV.AA. Tous, mil anys d'història, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 265-340.

(1990) Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Barcelona, Crítica.

(1991a) "Precios y cambio agrícola durante el primer tercio del siglo XIX", Noticiario de Historia Agraria, 2, 79-94.

(1991b) "La modernització dels mitjans de transport a la Catalunya del segle XIX", dins VV.AA. Història econòmica de la Catalunya Contemporània. 3. S. XIX, indústria, transports i finances, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 233-335.

PECH, R.

(1975) Entreprise viticole et capitalisme en Languedoc-Roussillon. Du phylloxere aux crises de mevente, Toulouse.

PEDROCCO, G.

(1994) "Un caso e un modelo: viticoltura e industria enologica", dins P. d'ATTORE i A. de BERNARDI Studi sull'agricoltura italiana, Milan.

PELLEJERO MARTÍNEZ, C.

(1986) "La crisis agraria de finales del siglo XIX en Málaga", Revista de Historia Económica, 3, 549-585.

(1990) La filoxera en Málaga. Una crisis del capitalismo agrario andaluz, Málaga, Ed. Arguval.

PÉREZ MOREDA, V.

(1985) "Consum deficitari, fam i crisis demogràfiques a l'Espanya dels segles XVI-XIX", Estudis d'Història Agrària, 5, 7-24.

PESET, M.

(1982) Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra, Madrid, Edersa.

PIERNAS, J.

(1900) Tratado de Hacienda Pública y examen de la española, Madrid

PLANAS MARESMA, J.

(1991) Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935), Granollers, Ajuntament de Granollers.

(1994a) Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics, Vic, Eumo.

(1994b) "Agrarisme i gestió de la propietat al primer terç del segle XX. Un exemple significatiu: Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934)", Estudis d'Història Agrària, 10, 57-83.

PONCE, S. i FERRER, Ll. (coord)

(1994) Família i canvi social a la Catalunya contemporània, Vic, Eumo.

POSTEL-VINAY, G.

(1974) La rente foncière dans le capitalisme agricole. Analyse de la voie classique du développement du capitalisme dans l'agriculture à partir de l'exemple du Saisonnais, Paris, Maspero.

(1994) "La desintegració dels mercats de treball a la França del segle XIX", Recerques, 29, 109-127.

POUNDS, N.J.G.

(1992) La vida cotidiana. Historia de la cultura material, Barcelona, Crítica.

PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro

(1982) "Comercio exterior y cambio económico en España (1792-1849)", dins J. FONTANA (ed.) La economía española al final del Antiguo Régimen, Madrid, Alianza Universidad/Banco de España, Vol. 3, 173-198.

(1988) De imperio a nación. Crecimiento y atraso económico en España (1780-1930), Madrid, Alianza editorial.

PRO, Juan

(1992) Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España (1715-1941), Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda.

(1995) "Ocultación de la riqueza rústica en España (1870-1936): acerca de la fiabilidad de las estadis-

tics sobre la propiedad y el uso de la tierra",
Revista de Historia Económica, XIII,1,89-114.

PROPIETARIO VITICULTOR, UN

(1932) La revisió dels contractes de parceria, Barcelona

PUIG, N.

(1994) "Modernización y regulación. La industria alcohólica española, 1856-1953", dins NADAL, J. i CATALAN, J. La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX), Madrid, Alianza Editorial, 99-125.

PUJOL, Josep

(1982) La crisi de malvenda del vi, 1892-1936, Tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona.

(1984) "La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i el 1935", Recerques, 15,

(1988) Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la guerra civil, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

QUEROL SEGURA, J.M.

(1993) Terra i vinya. Una societat en canvi, el Baix Penedès 1750-1800, Memòria de postgrau, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives.

RAVENTÓS, J.

(1915) L'alimentació de l'home, Barcelona.

RAVENTÓS, Jaume

(1961) La vida al camp, memòries d'un cabaler, Barcelona.

RAVENTÓS i DOMENECH Manuel

(1911) La verema, Barcelona.

RIBAS i PONS, Josep

(1908) D'Agricultura: datos sobre'l preu de producció del vi en el Penadés Baix, El Vendrell.

RICART i GIRALT, Josep

(1924) "El siglo de oro de la marina velera de construcción catalana, 1790-1870", Memorias de la Real

Academia de Ciencias y Letras de Barcelona, 3ª època, XVIII, 7, Barcelona.

RIERA i TUÈBOLS, Santiago

(1993) "L'entrada de la ciència moderna a l'enologia", dins GIRALT, E. (ed) Vinyes i vins: mil anys d'història, Barcelona, Universitat de Barcelona, 83-102.

RINAUDO, Y.

(1988) "Le vigneron provençal, de la cave a l'atelier", dins GARRIER, G. i HUBSCHER, R. (eds) Entre faucilles et marteaux. Pluriactivités et stratégies paysannes, Lyon/Paris, Presses Universitaires de Lyon/Maison des Sciences de l'Homme, 99-120.

ROBLEDO, R.

(1981) "Movilidad de la propiedad de la tierra en una zona castellana (1861-1960)", Estudi General, 1, 223-230.

(1984) La renta de la tierra en Castilla y León, 1836-1913, Madrid, Banco de España.

(1985) "Los arrendamientos castellanos antes y después de la crisis de fines del siglo XIX", dins GARRABOU, R. i SANZ, J. (eds) Historia agraria de la España contemporánea. 2. Expansión y crisis (1850-1900), Barcelona, Crítica, 369-411.

(1993) Economistas y reformadores españoles: la cuestión agraria (1760-1935), Madrid, M.A.P.A.

ROIG i ARMENGOL, Ramon

(1890) Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona, Barcelona

ROMERO GONZÁLEZ, J.

(1983) Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea, Madrid, M.A.P.A.

RONQUILLO, José O.

(1857) Diccionario de material mercantil, industrial y agrícola, Barcelona,

ROVIRA, J.

(1979) La desamortització dels béns de l'Esclésia a la província de Tarragona, 1835-1845, Tarragona.

(1983) la desamortització del bienni progressista a la

provincia de Tarragona, Tarragona

(1987) La desamortització de Madoz a la provincia de Tarragona, Tarragona

RUEDA HERNANZ, G.

(1986) "Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España", Agricultura y Sociedad, 19, 215-247.

SAAVEDRA, P. i VILLARES, R. (eds)

(1991) Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX, Barcelona, Crítica, 2 Vol.

SAGUER, Enric

(1990) Evolució de la propietat de la terra al Baix Empordà (1860-1950), Tesina, Universitat Autònoma de Barcelona

(1992) "La evolución de la propiedad en el Baix Empordà (Girona), 1860-1950", dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 261-292.

(1996) La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (el Baix Empordà, 1850-1940), Tesi doctoral, Universitat de Girona.

SALVADOR CODERCH, P.

(1985) La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes, Barcelona, Bosch editorial.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N.

(1963) Las crisis de subsistencia de España en el siglo XIX, Rosario, Instituto de Investigaciones Históricas.

(1975) Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX. Trigo y cebada, Madrid, Banco de España.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N. i CARNERO, T.

(1981) Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX. Vino y aceite, Madrid, Servicio de Estudios del Banco de España.

SANCHO ADELLAC, J.

(1922) El oidium y el mildiu, Madrid.

SANCHO i PUIG, J.

(1885) "Ahorra aunque sean lágrimas", dins Certamen del Ateneo de Villanueva i Geltrú, Vilanova i la Geltrú.

SANTAMARÍA, V.

(1878) La rabassa morta y el deshaucio aplicado a la misma, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Alfonso Bassas.

(1894) El contrato de aparcería. Sobre plantaciones de viñas según el artículo 1656 del Código Civil, el Vendrell, Imprenta de Ramón Hermanos.

SEGARRA, Agustí

(1992) L'economia de l'aiguardent a la Catalunya del segle XVIII. El camp de Tarragona i el Penedès, 1750-1820, Tesi doctoral, Tarragona, Universitat de Tarragona.

SEGURA, Antoni

(1983) "El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)", Recerques, 14, 177-212.

(1985) "Els estudis sobre l'evolució de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (ss. XVIII-XX)", dins VV.AA. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics.

(1988a) "La reforma tributaria de Mon (1845) y los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX", dins VV.AA. El catastro en España 1714-1906, Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda.

(1988b) "El catastro en la historia de España", dins VV.AA. El catastro en España. De 1906 a la época actual, Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, 115-137.

(1990) "Els amillaraments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 8, 235-265.

(1993) Burguesia i propietat de la terra a Catalunya en el segle XIX, Barcelona, Curial.

SERRA, Eva

(1987) "Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya", Estudis d'Història Agrària, 7, 127-138.

SHANIN, T. (ed)

(1971) Campesinos y sociedades campesinas, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.

SILVERA TEJERINA, M.A.

(1988) Los cambios técnicos de la agricultura en el término rural de Málaga: siglos XVIII-XIX, Málaga.

SIMÓN SEGURA, F.

(1964) Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales.

(1966) "La desamortización de Mendizábal en la provincia de Barcelona", Moneda y Crédito, 98, 121-141.

SIMPSON, J.

(1989) "La producción agraria y el consumo español en el siglo XIX", Revista de Historia Económica, VII, 2, 355-388.

(1992) "Los límites del crecimiento agrario en España, 1860-1936", dins L. PRADOS i V. ZAMAGNI (eds) El desarrollo económico en la Europa del Sur. España e Italia en perspectiva històrica, Madrid, Alianza editorial.

SLICHER VAN BATH, B.H.

(1978) Historia agraria de la Europa occidental (500-1850), Madrid, Ediciones Península, (2ª ed.).

SOCIEDAD VALENCIANA DE AGRICULTURA

(1887) Los alcoholes extranjeros y la vinicultura nacional. Dictamen de la Comisión informadora, València

SOLER i BECERRO, Raimon

(1991) Eleccions i política a Vilafranca del Penedès (1891-1903), Sant Sadurní d'Anoia, Museu de Vilafranca.

(1995) Evolució dels salaris reals a la indústria tèxtil cotonera. La Fàbrica de la Rambla de Vilanova i la Geltrú, 1891-1925, Programa Interuniversitari d'Història Econòmica, Departament d'Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Barcelona, Barcelona.

TELLO, Enric

(1983) "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)", Estudis d'Història Agrària, 6, 57-99.

(1985) "Una proposta d'anàlisi de la distribució de la riquesa entre els grups socials d'una comunitat", dins VV.AA. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica, III Jornades d'Estudis Històrics Locals, Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 133-142.

(1986) "Els orígens de la Catalunya pobra: règim agrari i comercialització rural a la Segarra de l'Antic Règim", dins VV.AA. Terra, treball i propietat, Barcelona, Crítica, 302-320.

(1995) Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, Lleida, Pagès editors.

TERMES, J.

(1976) Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo, Barcelona, Anagrama.

TERRADAS i SABORIT, I.

(1980) "Els orígens de la institució d'hereu a Catalunya", Quaderns de l'ICA, 1, 65-98.

(1982) El món històric de les masies, Barcelona, Curial.

(1987) El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservador a la muntanya catalana, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

THOMPSON, E.P.

(1979) Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona, Crítica.

(1995) Costumbres en común, Barcelona, Crítica.

TILLY, L.A. i SCOTT, J.W.

(1987) Les femmes, le travail et la famille, París.

TORRAS ELIAS, Jaume

(1976) Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823, Barcelona, Ariel.

(1978) *"Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII"*, dins VV.AA. La economía agraria en la historia de España, Madrid,

(1984) *"Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII"*, Revista de Historia Económica, 3,

(1985) *"Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832"*, dins GARCIA SANZ, A. i GARRABOU, R. (eds.) Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850), Barcelona, Crítica, 151-173.

TORRAS i RIBÉ, J.M^a

(1976) *"Evolución de las cláusulas de rabassa morta en una propiedad de la comarca de Anoia"*, Hispania, 134, 663-690.

TORRENTE, Manuel

(1852) Bosquejo económico político de la isla de Cuba, Madrid,

TORRES MUÑOZ, I.

(1902) Catastro general parcelario y mapa topográfico, Madrid

TRIBÓ, Gemma

(1990) Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931), Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.

(1991) *"Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931)"*, dins GARRABOU, R. (coor) Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea, Madrid, M.A.P.A., 209-236.

UNWIN, T.

(1991) Wine and the vine. An historical geography of viticulture and the wine trade, Londres, Routledge.

VALLS i JUNYENT, Francesc

(1996) La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VAN ZANDEN, J.L.

(1991) *"The first green revolution: the growth of production and productivity in European agriculture, 1870-1914"*, Economic History Review, XLIV, 2, 215-239.

VENDRELL, Remei

(1989) La desamortització al Penedès, Sant Pere Molanta,

VENTOSA ROIG, J.

(1936) Passat, present i esdevenidor de l'exportació de vi, Vilafranca del Penedès.

VICEDO, Enric

(1983) *"Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX"*, Recerques, 14, 167-176.

(1991) Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents, Barcelona, Crítica.

(1993) *"Las condiciones de reproducción de la unidad familiar campesina en la Catalunya nova: las 'Terres de Lleida'"*, Noticiario de Historia Agraria, 5, 43-66.

VILÀ i VALENTÍ, J.

(1973) El món rural a Catalunya, Barcelona, Curial

VILADO, Vicenç

(1868) Tabla de reducción de las monedas y medidas, Barcelona

VILALLONGA, Ll.

(1976) Bearn, Barcelona, Edicions 62.

VILAR, Pierre

(1966) Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona, Edicions 62.

VILLARES, R.

(1982) La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Madrid, S. XXI.

VIVARELLI, R.

(1990) "La questione contadina nell'Italia unita",
Rivista Storica Italiana, Vol CII, pp. 87-165.

VRIES, J. DE

(1990) La economía de europa en un periodo de crisis.
1600-1750, Madrid, Cátedra.

VV.AA.

(1886) La riqueza vinícola. Los peligros que la
amenazan y especialmente el mildew, Madrid.

WALRAS, L

(1987) Elementos de economía política pura (o teoría
de la riqueza social), Madrid, Alianza Editorial

WARNER, C.K.

(1960) The winwgrowers of France and the government
since 1875, Columbia.

WRIGLEY, E.A.

(1992) Gentes, ciudades y riqueza. La transformación
de la sociedad tradicional, Barcelona, Crítica.

(1993) Cambio, continuidad y azar. Carácter de la
Revolución industrial inglesa, Barcelona, Crítica.

YUN, B.

(1987) Sobre la transición al capitalismo en Castilla.
Economía y sociedad en Tierra de campos, 1500-1830,
Salamanca, junta de Castilla-León.

3.- PUBLICACIONES PERIÓDIQUES

3.1.- Oficiales

Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona
Diario de Sesiones de las Cortes

3.2.- Autres

Agricultura y Sociedad
Annales d'Histoire Economique et Sociale
Avenç, L'
Boletín de la Asociación de Demografía Histórica
Economic History Review
Estudis d'Història Agrària
Estudis d'Història Contemporània del País Valencià
Hacienda Pública Española
Journal of Interdisciplinary History
Lagriego, El
Notaria, La
Noticiario de Historia Agraria
Panadés Federal, El
Recerques
Resumen de Agricultura
Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro
Revista Jurídica de Navarra
Revue Historique
Revue Historique du Droit Français et Etranger
Revue d'Histoire Economique et Sociale
Rivista Storica Italiana